

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1963

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1963. LXVII. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN,
SZAUDER JÓZSEF, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest XI., Ménési út 11–13.

TARTALOM

<i>Diószegi András</i> : Klasszikus novella — mai novella	545
<i>Keresztury Dezső</i> : Festetics György és a magyar irodalom	557
<i>Varga Rózsa</i> : Bajcsy-Zsilinszky Endre és a népi írók	566
<i>Németh G. Béla</i> : Beöthy Zsolt	581

Kisebb közlemények

<i>Benda Kálmán</i> : Zrinyi Miklós levele Szunyogh Gyulához. — <i>Jenei Ferenc</i> : Petkó Zsigmond. — <i>Hopp Lajos</i> : Hermányi Dienes József két levele. — <i>Némedi Lajos</i> : Egy 1790-es röpiratunk szerzősége. — <i>Törő Györgyi</i> : Petrovits-tól Petőfi-ig. — <i>Zolnai Béla</i> : Hotelszobák lakója: Ady, Verlaine, Porché	591
---	-----

Adattár

<i>Eckhardt Sándor</i> : Újabb Balassi-okmányok	602
<i>Szilágyi János</i> : A Népszava könyvkiadó szépirodalmi kiadványai a két világháború között	612

Szemle

Szöveggyűjtemény a forradalom és szabadságharc korának irodalmából (<i>Somogyi Sándor</i>)	619
Erdélyi János levelezése (<i>Lukácsy Sándor</i>)	621
Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei (<i>Varga József</i>)	625
Sinkó Ervín: Magyar irodalom (<i>Bán Imre</i>)	627
Sziklay László: A szlovák irodalom története (<i>Kovács Sándor Iván</i>)	629
A magyarországi művészet története (<i>Komlószi Tibor</i>)	632

1.

Eredetileg bírálatot akartunk írni Illés Endre 1962-ben megjelent négykötetes antológiájáról, a Magyar elbeszélőkről. Ez azonban csaknem lehetetlen vállalkozás. Ha méltóan kívánunk szólni a gyűjteményben fekvő munkáról s értékekről, nagyobbra kellene vállalkozni egy boncolgató-mérlegelő tanulmánynál. A magyar széppróza egyik tartalmas fejezetét kellene megírni. A magyar novelláról szólót. A genetikáját, a fejlődését, valamit arról a közhelyről: európai színvonal¹ — jelölte meg a feladatot már ötven esztendővel ezelőtt a Nyugat egyik tanulmányírója. S az azóta eltelt idő ehhez az anyaghoz legalább még két újabb fejezetet csatolt. De ha e fejezetek megírására készületlenek is vagyunk, nem elégedhetünk meg az egyszerű tudomásulvétellel. A magyar novellairódalom gazdagon kibontakozó öröksége legalábbis a szembesítésre kötelez.

Fel kell tennünk a kérdést: nincs-e valami ellentmondás e súlyos, világirodalmi szintű prózai hagyomány és novellairódalomunk jelenlegi állapota között? Nincs-e itt valami érthetetlen hanyatlás, szakadék — vagy talán ugrás, egy újabb irányba tartó fordulat — a hagyományokhoz képest? Az 1945 előtti magyar regény válságát szokás volt a magyar klasszikus regényhagyomány szűkösségével magyarázni. S mégis, ma azt látjuk, hogy a regény — helyenként már-már látványosnak mondható teljesítményekkel — kilábol a válságból s megújul. Az ötvenes évek elején keletkező „trilógiák”, a „kisregény” mind nagyobb hullámverést keltő áramlása, Fejes Endre vagy Darvas József műfajilag is úttörő vállalkozásai: teret és közvéleményt teremtettek a mai magyar regénynek. A novella ellenben, mögötte nagyszerű hagyománnyal sem tölti be azt a szerepet, amit a korábbi évtizedekben s századokban. Nem lehet eléggé jelentősen feltüntetni, hogy a novella — a nagy művésznek mintegy kötélhágcsója, légyottja a feledékenyebb, hálátlanabb és talán ezért ingerlőbb olvasóval — épp a mi korunkban milyen tetőfokra jutott és a tömegek izlésének nevelésében milyen epochális szerepet vitt² — írhatta a századelő esszéistája. Amit ma hiányolhatunk, az éppen ez az „epochális szerep”; az, hogy a novella sokkal kevésbé vesz részt egy új világszemlélet és izlés széles tömegek között való elterjesztésében, mint ahogy az a műfaj előnyös adottságaihoz, irodalmunkban elfoglalt helyzetéhez mérten reális lenne.

De miben áll a magyar novella „epochális”, azaz korszakalkotó szerepe? E problémát bizonynyal az általa hozott esztétikai értékek elemzése útján világíthatjuk meg a legmélyebben.

E kérdés föltevéséből indul ki Bori Imre is, aki a Hídban igényes tanulmányt szentelt Illés Endre gyűjteményének. Programos című esszéjének, *A próza szabadságharcá-*nak alap gondolata, hogy szinte az egész magyar novellahagyomány azért nem alkalmas folytatásra, mert fővonala egy sajátos *anekdotikus realizmus*. Az anekdota egysíkú világa, vallja Bori Imre, nem lehet alapja, ösztönzője egy mai novellista differenciáltabb, pszichológiailag és intellektuálisan igényesebb szemléletének. „Az anekdota szőrmentén ábrázolt világ és emberek,

¹ SZINI GYULA: A mese meghal, Nyugat, 1908.

² U. o.

'elke pedig az élc. Az anekdota a felszín, a tett látható benne, de nem a lélek is, a szellem, a gondolat."³ Az anekdotának, s az egész benne fogant magyar prózai hagyománynak ez a tetszetős bírálata nálunk is gyakran felbukkan. Barta János, amikor Mikszáth tanulmányjaiban a magyar csevegő-regény típusát devalválja a filozófiai és lélektani regénnyel szemben; Pándi Pál, amikor Illés Béla anekdotizmusát mellékműfajjá minősíti a koncepciózus vállalkozásokkal szemben — lényegében ezen az úton jár.

Nem fogadhatjuk el az anekdotának — s a belőle származott regénynek, novellának — általában való leminősítését. Az anekdotának történelmi szerepe van az egész újkori novella genezisében, fejlődésében s ezt a szerepet kell körvonalazni, hogy a műfaj előnyeit és korlátait korszerűen értelmezhesük.

A mi középkori és reneszánsz irodalmunkban a legenda, példa, trufa, és az anekdota a vallásos világszemlélet függeléke, tanulságaiikat intelmek és prédikációk szerzői hasznosítják. Más azonban az anekdota szerepe a fejlettebb nyugati reneszánszban, ahol úgy jelenik meg mint autonom, világi műfaj. A világvá lett anekdota sem nélkülözi ugyan az erkölcsi tanulságot. Ez azonban sohasem kívülről bevitt, vallásos-transzcendentális elem, hanem magából a nyers történetből fakadó humánus konzekvencia. Boccaccio, Poggio, Bandello, Navarrai Margit, Cervantes, Heinrich Bebel, Pauli és az Eulenspiegel „hősei szerzetesek, nemesek, parasztok, tudósok”, akik „furcsa történeteikkel megnevettetnek, s mély igazságra eszméltetnek.”⁴ Ez az igazság az újkor igazsága; a középkorból fölébredő ember a maga furcsa, köznapi történeteiben embervoltára eszmél. Szemben a „totális” műfajokkal — mitologikus-vallásos eposzokkal, hősie lovagregényekkel — az anekdota a földi embert nyers, valóságos, földi mivoltában mutatja. S az a fölfedezés, hogy az ember földi lény — és semmi más — egykor az irodalomban fontosabb volt minden más lényegnél, mélyebb gondolat minden egyéb gondolatnál. Érzékelés és gondolat, jelenség és lényeg, rész és egész a klasszikus reneszánsz anekdotában teljesen egybeesett. Egyszerre volt az anekdota naiv analízis, a földi ember tulajdonságainak leltára, s naiv szintézis, ugyanezen ember e világi lényegének kifejezése. Az anekdota jellegzetes formái tulajdonságai, hosszas fejlődés útján mindinkább e gondolat kifejezésére idomultak. E gondolatot szolgálta a minél szűkebbre szabott kompozíciós keret valamint a komikus elem csattanós kiélelése.

Mélyseges tévedés tehát az anekdotát a lélektan és az intellektualitás tagadásaként kezelni, hiszen az újkori lélekábrázolás és intellektualitás legelőször éppen ebben a műfajban jelentkezett. S a haladó polgári gondolat később is jól érzi magát az anekdota valóságos világában — mutatja a felvilágosodásnak Swiftől Montesquieuig, Voltaireig és Lessingig terjedő vonala.

Mégis van bizonyos jogosultsága a szembeállításnak konkrét magyar viszonylatban. A magyar anekdota a 19. század közepéig csak félig-meddig s epizódikus pillanatokra szabadul meg a vallásos didakszis nyomása alól. S a világi anekdotázás sem szabadul ki a középkorias szemlélet börtönéből. A megrekedt magyar feudalizmus a reneszánsz életörömmel tele humánus szellemét profanizálja, valamiféle nemesi „materializmus” vulgáris szellemével telíti. Ez a szellem nem lehet forrása a haladó polgári művészetnek, csak gátja és teherkéte. A magyar felvilágosodás polgári ideálokkal telített művészei a kártyázás és az agarászás parlagi világával együtt ítélik el az anekdotázást. Kármán, Kazinczy, Kölcsey, Eötvös úgy indul neki az új magyar próza megteremtésének, hogy elfordul legelevenebb forrásától: az élőbeszédben születő népmesétől és anekdotától. Azzal a szemlélettel azonban, amely az anekdotában csupán a feudálisan korlátozott realizmus megnyilvánulási formáját látta, már egy évtizeddel ezelőtt meggyőzően vitatkozott Király István Mikszáth könyve, amennyiben rámutatott a népi anekdotázás egészséges, humánus forrásaira. Még közelebb visz a kérdés történelmi szempontú tiszt-

³ BORI IMRE: A próza szabadságharca, 1962. I. 7—8. a.

⁴ GYÖRGY LAJOS: A magyar anekdota egyetemes kapcsolatai. Studium, 1934. 21.

tázásához Klaniczay Tibor Hermányi Dienes tanulmánya, amely a humanizmus és a korai felvilágosodás szellemére mutat rá a 18. századi író irodalmilag ugyan elszigetelten jelentkező, de társadalmilag tipikus munkásságában. E haladó népi és felvilágosult anekdotás hagyomány helyes értelmezése adja meg a kulcsot Jókaihoz és Mikszáthhoz, a magyar anekdotázás irodalmi kiteljesítőihez.

Ezen konkrét, történeti összefüggések szem előtt tartása segít hozzá bennünket ahhoz, hogy Jókaiiban felfedezzük a humanitást s — minden szellemtörténeti anekdota-elmélet cáfolataként — az éles, szellemes, felvilágosult intellektualitást. E szempontból klasszikus példa az Első az etikett című novellája, amelyet természetesen Illés Endre gyűjteménye sem nélkülöz. S még nyilvánvalóbb a mikszáthi anekdota humanitása s intellektuális feszültsége. Mikszáth maga mutat rá anekdotizmusának mindkét pillérére. „A Diäten-Classisok — írja — nem alterálnak, csak az érdekes emberek vonzanak, akik típusok, de nem az excellenciás urak, akik esetleg jelentéktelen individuumok.”⁵ A típusalkotás humánus nagysága vonza őt Shakespeareben és Cervantesben. S az anekdota gondolat-kifejező lehetőségei izgatják, amikor — a Deák Ferenc féle komoly anekdotázás mintájára — alakjaira „a saját ötleteit aggatja rá”⁶ már kezdő karcolatíró korában is, s érett fővel a képszerűen érzékletes mese-anekdota és az elvont filozófálás eredményeinek egybekapcsolása foglalkoztatja. S Mikszáthnál meg nem állva folytathatnánk tovább annak bizonyítását, hogy a valóságghú emberábrázolás és gondolati igényesség későbbben sem zárták ki egymást. A modern magyar novella fontos állomásai nem az anekdota ellenére, hanem mintegy annak segítségével kaptak klasszikus formát. Lesznek igazi, modernségük ellenére bocaccioi értelemben vett novellákká. Melyekben a bonyolultabb szociális, filozófiai vagy lélektani tartalom épp az anekdotikus keretben érvényesülhet valóságghűen és művészen. Ezt igazolják Ambrus, Papp Dániel, Molnár Ferenc, Krudy, Móricz, Biró Lajos, Babits, Laczkó, Kosztolányi, Hunyady, Szerb, Karikás, Zalka, Asztalos Magyar elbeszélőkbe felvett jellegzetes novellái. Köztük olyan ragyogóan újszerű írások mint a Kultúrharc Tiszaszálláson, a A hírlapíró és a halál, az Ebéd, az Omelette á Woburn, a Nagy József, a Kisdobos és A tejesember. Ennek a fajta „anekdotázásnak az értékét még az sem kompromittálhatja, ha — mintegy a feudális anekdotázás csökevény folytatásaként — századunk első felében továbbél a Harsányi Zsolt nevével fémjellezhető „középosztályi” anekdotázás, s ennek még csökevényesebb, „polgárosult” mellékhatása: a vicc.

2.

Bori Imre idézett tanulmányában, mintegy a kárhozzatott anekdotikus hagyomány ellensúlyaként, számon tart egy másik ágat is, „amely az anekdotát nem kedvelte, s az elemzés felé vagy a képzelet játéka felé tört.”⁷ Kölcsey és Kármán lélektani elbeszéléseiben, Vörösmarty mesenovelláiban, Gozdu, Ambrus, Cholnoky, Krudy, Csáth, Kosztolányi, Gelléri Andor Endre művészetében látja e másik ágak az indázásait. Ugy véli, ez a vonulat mutat egyedül korszerű irányba, fölsejditve Franz Kafka és Proust tájait, a modern „többet tudás” képletét. Míg általánosságban helyes ennek a két ágak a megkülönböztetése, de a kontrasztként említett másik ág konkrét történeti analízise szintén nélkülözhetetlen.

A történeti analízis során kiderült, hogy ennek a romantikában kezdődő „másik ágak” — egyes művészei minden zsenialitása ellenére — szintén megvannak a maga történelmi korlátozottságai. A Kármán, Kölcsey, Eötvös, majd Kemény, Madách, Vajda János által művelt „beszély” bizonyos értelemben párhuzamba állítható az egykorú német novellával. A prózai elbeszélés a XVIII. század végére Németországban is „a névtelen

⁵ MIKSZÁTH KÁLMÁN: Tisztelt Házból. Szépirodalmi K. 1958. 7.

⁶ MIKSZÁTH KÁLMÁN: Országgyűlési karcolatok. Légrády és Társa, 1892. 12.

⁷ BORI IMRE: Im.

mélységbe, a nyers ponyvahumorba, a népkönyvek zavaros össze-visszaságába süllyedt.⁸ A német klasszicizmus írói — Goethe, Kleist, Hoffmann — csak kiindulópontnak használják ezt a hagyományt, de mindig ebből indulnak ki. Egyébként teljesen átítatják szubjektív elemekkel, részletrajzzal és lélekanalízissal. Mindvégig a német novellára emlékeztet a magyar romantikus „beszély” szubjektívizmusa, filozófikussága, lélekanalízise. Ellenben megszűnik a magyar anekdotikus hagyománnyal, népmesével való szorosabb kapcsolat. S ennek következtében föltűnő jellemvonása a kigondoltság, az elméleti megszerkesztettség, s az alakok literátus karaktere. A literátusi jelleg mutatkozik meg abban is, amikor e romantikus „beszély” egyes művelői a történeti hagyományban, poros foliánsok, levéltári akták lapjairól előszedett históriákban próbálják megkeresni az „epikai hitelt” biztosító keretet. E műfaj anakronizmusa különösen kiütőköző lesz — Bérczy Károly, P. Szatmáry Károly, Pálffy Albert „beszélyei” a bizonyság rá — 1849 után, amikor az európai realizmus és a hazai, önmagát túlélő romantika közötti ellentét a hazai irodalmi közvéleményben is mind nagyobb feszültséget kelt. Gyulai Pál keserűen és izgatottan gúnyolódik novella-irodalmunk állapotján, epés mondataiból kiteszlik, hogy — akárcsak egykor Kármán — szörnyű anakronizmustól félt az egész magyar kultúrát. „Tudják-e Önök, mi a történeti beszély? — vallatja olvasóit a Pesti Napló 1854-es évfolyamában. — Némi régies nyelv Cserey vagy Szalárdi krónikája szerint, magyar fejedelmek, mint vén alispánok vagy ifjú jurátusok, államférfiak, mint tábla-bírák, hadvezérek mint huszárcapitányok, fejedelmi nők, mint vidéki kisasszonyok a múlt évtizedből, kik olvasták a Regélőt, közgyűlésekre jártak s tudnak valamit szónokaink beszédeiből. Nagy történeti hűség a külsőségekben, nagy anachronizmus a lényegben, a némi reminiscencia Jókai történeti regényeiből, pár emlékirat bölcsessége, valamelyik Rákóczy uram öngyásága, valamelyik Bethlen uram ökgyelme, amugy tréfából is — készen vagyunk.”⁹

A Jókait megelőző félévszázadban (s föllépése után is még sokáig) az anekdotizmus és a romanticizmus kettéváltsága, majd hamis házassága — bármennyire is gazdag és népszerű az egykorú magyar novellairódalom — a magyar próza zsákutcáját igéri. A parlagság és az elvont literátusság hamis köréből, éppen úgy, mint a lírában, a népiesség jelent kivezető utat. Legelőször Csokonai felvilágosult személyei találkoznak a Tempefői-ben Szuszmir meséjével. (Ezért is hiányzik olyannyira Illés Endre antológiájából a prózaíró Csokonai.) Majd Kisfaludy Károly józan realizmussal és játékos iróniával telt novellái jelentenek korszakhatárt. Azután két költő: Vörösmarty tündéries realitású mese-novellái s Petőfi nyers realitású elbeszélései. S ez utóbbiak írásaiban már frappánsan jelentkezik a romantikus, mesés fantáziának az a többlete, amely a nyersanyagul szolgáló anekdotát teljesen átalakítja és funkcionálisan újjászervezi. A klasszikus anekdota a valóságnak naiv és direkt szemléletét adja. A Vörösmarty és Petőfi novelláiban megjelenő anekdotikus mag: az anekdota iróniája s ezáltal a valóság indirekt, visszájára fordított képe, az értelmetlenné, anakronisztikussá, kísértetiesen ellentmondásossá vált valóság képmása. Ezekben a novellákban — Illyés Gyula mutatott rá erre először — egy gogoli valóságglátás csírái lappanganak. A költeményekben még inkább csak a táj kísérteties, a novellákban már az alakok is: Vörösmarty éhen álmódó tót deákja, s Petőfi gyűlölségekkel és sötétséggel teli jobbágyfaluja. Más nép e nép, mint amit a költészet lát, az álmok mögül eltetszik a valóság visszája, János vitéz és Toldi alakja mögül prózaian sejlik elő — Nagyida. Ez az irónia azonban ekkor, a hősi eposzra készülődés, a romantikus és forradalmi népmádat idején még csak epizódikus jelenség. S igazi folytatásra majd csak az Arany balladákban s a századvég dezilluzionált prózaírodalmában lehet.

S természetesen folytatásra lel Jókai mesés álmvilágában, s Mikszáthnak a megfigyelést és a fantáziát eltéphetetlen kapcsolatban egyesítő elbeszélő művészetében. Az egész mikszáthi anekdotizmus értékelése nem lehet teljes, ha nem ismerjük fel, hogy Mikszáth, az

⁸ KERESZTURY DEZSŐ: Előszó a német elbeszélés mestereihez. Európa K. 1957. V.

⁹ GYULAI PÁL: Bírálatok, cikkek, tanulmányok, Akadémiai Kiadó, 1961. 50.

anekdotizmus reprezentánsa egyszersmind ennek a „másik ágnak” is fontos állomása, az összekötő láncszem Krudy és az egész neoromantika felé. A félszázaddal korábban elmulasztott „gogolyi pillanat” Mikszáthban valósul meg. Vörösmartyót tót deákjai térnek vissza a Prakovszki a siket Kovács históriájában, a krizsnóci temető cseh muzsikusi képében. S az Egy éj az Aranybogárban egét is beborítja a „holdvilágos éj” tündöklő, kísérletes levegője. Cholnoky, Krudy művészetében a fantázia nem semmisíti meg a valóságot, s annak művészi megjelenését: az anekdotát. Ellenkezőleg: kitágítja határait, s új területeket hódít meg a számára. Az Ezeregyéj világának Vörösmartyó kezdte meghódítása Krudyban, s Szinbád-novellák „fabulázó” modernségében teljesebbé válik. S a fantázia teszi egyszersmind mélyebbé az iróniát is, a valóság líraian romantikus tagadását. Az eredmény külső effektusaiban — zeneiségében, asszociatív képeiben, álmvilágában, ködalakjaiban — valóban a modern, prousti és karkai prózához nagyon közelálló elbeszélőművészet. Csak éppen tartalmában régiesebb és vidékesebb s egyben idillikusabb, olyannyira, hogy maga Ady is, Krudyt olvasva kételkedik, hogy „csakugyan okvetlenül meg kell írni-e azt a bizonyos pesti regényt úgy, hogy egész, mai Budapest aljaskodjék benne.”¹⁰

Ím, így fest tehát a teória a történelmi valóságban. Létezik ugyan az a „másik ág” is, a korszerűbb, messzebb vivő elbeszélés-folyam. De ami benne művészi, az éppen elválaszthatatlan az anekdotától: a fantázia és irónia mélységét ugyanis mindig a benne foglalt valóságtól kapja. Persze — s erre Bori Imre is utal — e „másik ágnak” van egy másik sajátossága is: az egyre élesebb, szigorúbb apparátussal működő analízis. Hogyan állunk ezzel? Mennyiben valósul meg s teremt alapot a folytatásra ez a magyar elbeszélőművészetben?

Az analízis a 19. századi polgári realizmusban kifejlődő módszer; alapjai a pozitív tudományokon és egy determinista filozófiai világképen nyugszanak. Igazi érvényesülési területe a nagyregény, de novellában is ragyogó fejezeteket nyit: Balzac, Merimée, Thackeray, Keller, Storm, Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Flaubert, Maupassant a társadalom- és lélekanalízis módszerével korszerűsítik a bocaccio hagyományt. Kemény Zsigmond, a mi legnagyobb analitikusunk ugyancsak ragyogó tehetséggel kezeli ezt a módszert, azonban a romantikus valóságlátás és a módszer közti ellentétet nem oldhatja fel. Nagy novellái — a Férj és nő, a Szerelem és hiúság — inkább csak nagyjelentőségű kísérletek, a törekvés azonban az egykorú magyar társadalmi valóság fogyatékos ismerete miatt nem vezethet teljes értékű eredményre. Kemény kényszerű eklektizmusa súlyos örökség, az önálló magyar filozófiai és szociológiai gondolat hiányának következménye, melyet a legkevésbé sem szüntethet meg „az ellentétes, egymást kizáró eszmék, törekvések” egyeztetése¹¹. Mindennek ellenére Kemény öröksége a századvég legkomolyabb prózaíróinak törekvéseiben él. Ezek az írók — mint Tolnai Lajos, Reviczky Gyula, Iványi Ödön, Petelei István, Justh Zsigmond — kisebb műveltséggel, de következetesebben realista valóságismerettel kísérlik meg elbeszélőművészetükben a kritikai analízist alkalmazni. Hiányzik már belőlük Kemény romantikus szubjektívizmusa, s megerősödik tragikus szigorúsága. „Ez a kényszerű értékmegállapítás — mutatja ezt a romantikátlan szigort Gozdsdu vallomása — fájdalmas, mert gyakran összeütközik szimpatikusabbal, s mi nem tehetünk egyebet, mint hogy könyörtelenül felboncoljuk embertársainkat, s aztán izgató erővel odakiáltjuk: Értéktelen!”¹²

A 70-es, 80-as évek realista nemzedékének vállalkozása azonban már megkésztet vállalkozás s epizód marad a magyar realista próza fejlődéstörténetében. Születik ugyan néhány analitikus regény. S a magyar novella olyan koncepciózusan bonyolított darabokkal gyarapodik, mint a Szentistváni Kéry család története, az Apai örökség és a Selyembogár, a Tantalus és az Egy falusi mizantróp, a Taedium vitae és A fülemüle. De az analitikus lélegzet

¹⁰ ADY ENDRE: Az irodalomról. Magvető K. 1961. 358.

¹¹ SÓTER ISTVÁN: Kemény Zsigmond. A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Gondolat K. 1963. 119.

¹² GOZSDU ELEK: Levél Justh Zsigmondhoz, 1886. OSzK Levelestára.

a 90-es évek elejéig szinte teljesen kifulladás, s a magyar novella egészen rendhagyóan, a múltbeli és egykori példáktól függetlenül kezd fejlődni.

3.

S e ponton ismét vissza kell térnünk egy pillanatra Bori tanulmányára. Nem a minden áron való vita kedvéért; e komoly szándékú, kitűnő tanulmány szerzője átfogóan nyúl hozzá a magyar novella témájához, s valahányszor egy újabb területre vetünk pillantást, találkozzunk álláspontjával. Bori két ágat különböztet meg a magyar novella történetében; mi viszont a 90-es évekkel kezdődőleg egy harmadik ágra bukkanunk, amelyről Bori nemcsak formálisan, hanem valóságosan is megfélekedzik. S nem egészen véletlenül. Az ő egész szemlélete a novella 19. századi felfogására épül, amely csak a novella klasszikus alapformáját, az anekdotát, illetőleg ennek fantasztikus vagy analitikus ellenképletét ismeri el. Akármennyire meglepően is hangzik, Bori szemléletének megalapozója a Gyulai-iskola — a magyar próza századvégi rendhagyó fejlődésének leghevesebb s legtudatosabb ellenzője. Greguss Ágost már 1889-ben „irodalmi törvényszéket” tart az újságok hasábjain jelentkező új prózai műfaj, a tárcanovella felett. Gyulai pedig, aki a maga novelláival egykor az összekötőkapocs volt az analitikus Kemény és az új nemzedék között, következetes „kétfrontos” harcot vív cikkeiben s akadémiai beszédeiben. Egyrészt görcsösen hadakozik az anekdotikus-romantikus Jókai és Mikszáth ellen; másrészt a valóságnak az ellen a számára mindinkább elfogadhatatlan szemlélete s kifejezőmódja ellen, amely a tárcanovellisták: Bródy, Ambrus, Tömörkény, Gárdonyi, Papp Dániel, Kóbor, Thury írásaiban jelentkezik.

Greguss, Gyulai ugyan elsősorban esztétikai érveket vonultat fel a tárcanovella ellen, a rövidségben csak az írói lélegzet hiányát, vázlatosságában csak a felületességet látva. E novellisták azonban gyorsan forgatják a tollat, s akadémiai elaborátumok helyett stílszerű cikkeiben bizonyítják: mit nyert az új műfajjal a próza tömörségben, rugalmasságban, megjelenítő erőben. Azonban a vita nemcsak műfaji, elvontan esztétikai, hanem világnézeti is. Amikor Bródy első novelláskötete, a Nyomor megjelenik — 1884-ben — a Budapesti Szemlével egybehangzóan érvel az egyik konzervatív liberális kritikus (később felszínes novellista) Szomaházy István. Az eszményesítést kéri számon a kor realistáján. „A modern író irányai közül egyedül egy a jogosult: a realizmus. S aki e holt tanokat példával is óhajta illusztrálni, olvassa minél sűrűbben a kor egyik legnagyobb realistáját: Daudet Alfonzot. Maga előtt e húsból és vérből való alakokkal, a ragyogó színekkel, az élet minden fájdalomával és derűjével: lehetetlen, hogy az őszinte olvasó föl ne kiáltson: Minő hatalmas tehetség! Mennyivel nagyobb, őszintébb lélek ez, mint Zola Emil, a kor e geniális megmételtyezője! Micsoda emberien megérthető igazság minden egyes sorban! Ez a bámulatos író a szívét, az egész lelkét belefektette a könyveibe!”¹³ E korai realizmus-naturalizmus vitában is már meglehetősen élénkséggel jelentkezik a századközépi statikus világképe és a századvégen jelentkező új, dinamikus világkép közötti különbség és feszültség. A századközépi gyarapodó liberalizmus és a 67-es kiegyezés nemrég még véglegesnek érzett békéje, biztonsága omladozik — s mint ahogy Zola a Nanában a császárság összeomlását, a magyar tárcanovellisták a magyar társadalom századvégi földrengését jelzik.

A dzsentrális és a magyar középosztály — hivatalnokok, katonák, intelligencia — válsága; a nyomor peremén álló kisegyzisztenciák, kisvárosok és pesti perifériák lakóinak válsága; a parasztság és földmunkásság válsága; a „negyedik rend”, a proletáriátus válsága mind-mind egyetlen centrális irányba mutat: a magyar társadalom mélyén érlelődő szociális válságról ad hírt. S e szociális válság kísérőjelenségeiről: a társadalom felszínén is látható összeütközésekről, az osztályharc epizódikus és tömeges jelenségeiről, agrárszocialista mozgalmakról és sztrájkokról; továbbá az erkölcsök bomlásáról, így a nő társadalmi helyzetében végbemenő változások-

¹³ SZOMAHÁZY ISTVÁN: Magyar naturalisták. Nemzet, 1888. 257.

ról; s a lelkek mélyén lejátszódó tragédiákról, a valóság nyomása alatt eltorzult lelkek, őrltek, mániákusok, depressziósok életéről. A tárcanovellák írói e válság köznapi jelenségeiből merítik tárgyaikat; s módszerüket a megváltozott valóság, a felmerülő új problémák természetéhez alkalmazzák. Az analitikus író elvileg egyértelmű, határozottan körvonalazható, adott viszonylatok között statikus szociális és pszichikai tények elemzése útján közelíti a valóság lényegét. A századvég novellistája képtelen a határozott körvonalazásra, az egyértelmű megvilágításra, hiszen alapvető élménye a valóság ellentmondásossága és változékonysága. Módszerét is ez a dinamizmus alakítja ki: a valóságot összeütközéseiben és hirtelen-váratlan fordulataiban ragadja meg. A mind ez ideig az elbeszélés, a fantázia és az analízis eszközeivel élő novellairodalomban új, szinte minden egyebet elsöprő elem jelenik meg: a drámaiság.

A huszadik századi magyar novella „földrengésjelző” szerepe megmarad egész a felszabadulásig. A század minden évtizede válságos, szociális kataklizmákkal terhes évtized s minden évtized irodalmában szinte törvényszerűen jelenik meg a válságokat, összeütközéseket és fordulatokat tükröző drámai novella. A század első két évtizedének legfontosabb szintézise ugyan Ady költészete, de mellette mindjárt A hét krajcár írója, Móricz Zsigmond áll, novellái „forradalmi szabadcsapatával.” Móriczban az előtte jártakat is feszítő indulat csap fel, addig nem ismert erővel. S a lírai felszín mögött ott találni a móríci novella rugalmas, erős vázát: a csattanós drámai szerkezetet. Ady s a szocialisták pontosan tudták, hogy e koncentrált drámákban „a különbségek drámai vannak megírva . . . az emberi és társadalmi különbözőségeké.” Ezzel a drámaisággal nő bele Móricz a világirodalomba is. A magyar parasztról írva, olyan szociális, morális és lelki energiát mutat meg, amelynek az üszkösödő polgári társadalom, a haldokló Európa testében új életerőket mozdíthatnak. Móricz művészetében mintegy felgyorsul, közvetlenül forradalmivá válik az az indulat, amely Maupassant mord bretonjainak, Tolsztoj fátumos parasztjainak, a skandinávok parasztjainak, halászáinak szívét feszíti. A magyar novella addigi legmagasabb csúcsára került 1908 és 1916, a Judit és Eszter és a Szegény emberek megírása idején. S ráadásul Móricz nem az egyedüli novellista, aki egyetlen markolással társadalmi drámákat tud összefogni: Révész Béla, Ady Endre, Molnár Ferenc, Kaffka Margit, Bíró Lajos, Mariay Ödön, Nagy Lajos, Gábor Andor ír vele egy frontban. Ady kizárólag a novellában érez egyenlő társakat maga mellett. Mikor az Érdekes Ujság Dekameronja megindul, a novellában szinte a magyarság erejének az igazolását látja, vigasztalást, hogy „nini, miket merünk és tudunk”, s hogy a magyarság „nem volt haszontalan fajta, s tud vagy tudhatott volna intellektuális értékeket vinni a világkultúra hadi-múzeumába.”¹⁴

A drámai látásmód nem csupán a szorosan vett szociális témákra, az egymás ellen feszülő osztályindulatok, lázadó egyének és forradalmas tömegek ábrázolására terjed ki. Ez a látásmód gyökeresen átalakítja a lélektani novellát, ezt a hagyományos 19. századi műfajt. A körülményes és rideg analízist lerövidíti, s korszerűbb eszközökkel helyettesíti: a beleélés, az intuíció és a közvetlen megjelenítés útján ás le a lényegig. Ez a minőségi ugrás mutatja, hogy a Nyugat idején kialakuló lélektani novella képviselőit — Schöppflin Aladárt, Elek Arturt, Csáth Gézát, Laczkó Gézát, Kosztolányi Dezsőt, Babits Mihályt, Karinthy Frigyeszt, Török Gyulát — lehetetlen a 19. századi „másik ág”, a Kármán-Eötvös-Kemény vonal leszármazottjának tekinteni. Még a lélektani novella olyan nagymestereire is, mint Maupassant, bizonyos szempontból rálicitálnak.

Kitűnően világítja meg a hagyományos és az új lélektani novella közti különbséget Schöppflin Aladár, Kosztolányi Furdéséről adott elemzésében. Ez az elemzés abból a szempontból is tanulságos, hogy mennyire nem zavarják Schöppflin ítéletét műfajelméleti előítéletek. A novella modernségének megállapításában nem zavarja, hogy külsőleg a Furdés éppen úgy anekdota, mint Boccaccio vagy Maupassant bármelyik története. Ezt nem korlátnak tudja: a realista szemléletet, a világos, fényképszerűen hű külső történést az anekdotikus keretben látja megvalósulni. „De míg a régi írók — állapítja meg Schöppflin — beérték ezzel a megvilágítással, a világ egy kis szeletkéjének a felmutatásával, Kosztolányinak ez csak eszköz arra,

hogy a világ látható részén túl, a dolgok mögé lásson.” Kosztolányi élesen elválasztja magát a realista szemlélettől. Hőseinek cselekedeteit irracionális tényezők mozgatják: homályos indulatok, állati ösztönök, mániák, sérülések. Felfogása szerint minden embert valamely potenciális örület mozgat, s bármily mélyen sikerül a világot megfejteni „mindig marad valami homályos, megfejthetetlen, az emberi értelemtlől független.”¹⁴ Schöpflin, leásva a Kosztolányi-féle valóságsszemlélet irracionális gyökeréig, nem egyszerűen csak freudi és bergsoni kapcsolatokra hívja fel a figyelmet, hanem a századfordulón megindult világnézet-elmozdulás következményeit jellemzi. A Nyugat-novella irracionálisizmusa általában véve is azt az egzisztenciális bizonytalanságot tükrözi, melyet a társadalmi földrengések, forradalmi mozgalmak és reakció ütközeteinek hullámváltozásai a kor polgári művészetében kelt. Irracionális hatja át a mélylélektani fatalizmus képviselőjét, Kosztolányit, Csáthot, Törököt; továbbá a neoromantikához mindvégig szorosan kapcsolódó Lovikot, Krudyt, két Cholnokyt, a „haláltánc-novella” művelőit; s különösképpen Babitsot, akinek „sors-novelláiban” a végzetet nem is az az emberben megfogható ösztönök, hanem a megfoghatatlan transzcendentális erők okozzák. Babitsban válik világossá, hogy e kor pszichológizáló novellistája számára már nem is az emberi lélek titkának a megfejtése fontos. Ez csak eszköz ahhoz, hogy általa behatoljon a valóság „metafizikus rétegébe”, s magyarázatot kapjon „az emberi élet rejtelmességére, a lét megmagyarázhatatlan és mégis magyarázatot kívánó titkára.”¹⁵

4.

A novella merészsége a huszas és a harmincas években sem csappan meg. A legkülönbözőbb „stílusirányok” képviselőinek fő témája továbbra is a szociális ellentmondások feszegetése; s esetleg egy lépés ezen is túl: a megoldás keresése. A klasszikus tárcanovella forma rendszerint már feloldódik, átadja a helyét új alakulatoknak. A drámaiság azonban továbbra is az uralkodó elem, jeleként a válságelemek, a szociális feszültségek további halmozódásának. Szemben az eddigi teljességre törekvéssel, e korszakot már hézagossá tükrözi Illés Endre gyűjteménye. Kimaradnak belőle a ma is élők, akik közül számosnak volt e félmúlt időkben szerepe novellairodalmunkban. Mi természetesen ezekre is tekintettel vagyunk; s ezzel egyszermind meg is tettük az első lépést a klasszikus és a mai novella közti átmenethez.

A móríci novella szociális drámákat megjelenítő vonala (a Barbárokban megújuló Mórícson kívül) a korszak szocialista és népi íróinak munkásságában folytatódik. A legnagyobb — csaknem móríci formátumú — alak közülük Nagy Lajos, akinek az ellenforradalmi terror idején alakul ki fojtott s éppen azért robbanékony stílusa. Ez a stílus a szenvedély és a szenvedtelenség ellentéteinek egységbe szövése. Nem egyszerűen csak egyéni tulajdonsága Nagy Lajosnak, hanem mintegy a szintézise bizonyos egymásratorlódo koráramlatoknak. A drámai szemlélet, a belső indulatoknak a világra való rávetítése már a háború előtt és alatt feszegeti a kerek, racionális tárcanovella formát. Az expresszionizmus vers és próza határait ledöntő indulata elsősorban Kassákra s a huszas évek elején fellépő fiatalokra — Barta Sándorra, Gyetvai Jánosra, Lékai Jánosra, Illés Bélára, Gergely Sándorra, Kodolányi Jánosra jellemző. De megvan ez a formabontó feszültség az eleinte csak erotikusan lázongó Nagy Lajosban is. Az individuális indulatokat nem szünteti meg, csak megfegyelmezi, racionálja az „új tárgyilagosság” kritikai igénye. Az „új tárgyilagosság” világarámlat ebben a korszakban: Dos Passos és Dreiser amerikai regényei, Martin du Gard Vén Európája, a weimari Németország „Neue Sachlichkeit” mozgalma, Egon Ervin Kisch riportja és Hasek Svejckje, sőt a szovjet riport s a Gladkov, Ilf-Petrov, Katajev, Maliskin, Iljin, Babelj nevével jelezhető szovjet regény alapvető szemléleti módja. Sőt a kor haladó kritikája ide sorolja Solohovot is, aki — mint Bálint György írja — vas-kézzel fogja össze a nyersanyagot, s hatalmas méretei ellenére is csak az alapvető összefüggéseket

¹⁴ SCHÖPFLIN ALADÁR: Kosztolányi Dezső novellái. Nyugat, 1936. I. 46.

¹⁵ SCHÖPFLIN ALADÁR: Babits Mihály novellái, Nyugat, 1931. I. 487.

ragadja meg, elvetve a kényelmes, múltszázadi fabulázást. Ezen világnézetileg is rendkívül különböző írók közös törekvése, hogy a háború és forradalmak utáni, viszonylag nyugodt felszín mögött hideg szemmel, tárgyilagos kézzel keressék és mutassák meg a lényegét. Mind fölöslegesebbnek érzik az indulatok belülről való táplálását; hiszen lázítóbbnak, drámaibbnak bizonyul a tényekben rejlő indulat. Olyannyira erőteljes ez a szemlélet, hogy sokan — mint Nagy Lajos is — gyakran már mesterkéltnek érzik, túl irodalmiasnak a novella megkomponálását, megelégszenek a tények rögzítésével, esetleg szimultán szembesítésével. Az 1919 május és a Január azonos értékű drámaisága bizonyítja mindkét módszer — a hagyományos drámai sűrítés és a szimultán leírás — művészi jogosultságát. Ez a tárgyilagos drámaiság fűti Tersánszky Kakuk Marciját, s a népi írók prózáját; nemcsak szociográfiákat, hanem Asztalos István, Nagy István, Darvas József, Sellyei József, Veres Péter novelláit is. S módszerben szintén Nagy Lajost követi közvetlen tanítványainak egy köre — Goda Gábor, Sándor Kálmán.

Leegyszerűsített volna a kép, ha a novella „szociális realizmus” vonalában álló irányait Nagy Lajosra, néhány hazai és emigráns szocialistára, népi írókra korlátoznánk¹⁶. Hatalmas, agitatív erényük ezeknek az íróknak a földhöztapadtságban rejlő egyértelműség. Ahogy századvégi elődeik vagy Móricz: ők is arról beszélnek, makacsul és következetesen, amiről kell, nem hagyják magukat egy percre sem eltéríteni a közösség gondjaitól. Makacsul és következetesen választ követelnek: kinek az érdekét szolgálja s meddig tarthat az erőszak, a terror, a szabadságjogok hiánya? mi lesz a parasztsággal s a földmunkássággal? s a társadalom társadalmonkívüli rétegeivel, becsületes munkásokkal, munkanélküliekkel, csavargókkal? s mi lesz az értelmiséggel s általában véve az egész társadalommal? Transzcendentális kérdések alig érdeklik őket — még a tömegindulatokat, az ösztönök torz működését, a lélek deformálódását is racionális tényezőkre: nyomorra, bürokráciára, erőszakra, háborúra vezetik vissza. Ez a logikusság, makacs racionalizmus okozza, hogy a szatirikus hang oly annyira jellegzetes ebben a Thurytól Nagy Lajosig terjedő vonulatban. Szatirikus érzéke volt már Mikszáthnak is — ez a szociális szatíra azonban mélyrehatóbb és könyörtelenebb; tárgyát nemcsak leleplezni, hanem tönkretenni, szétzúzni, megsemmisíteni akarja. De ismételjük, bármilyen erőteljes is ez az egyértelmű „szociális realizmus”, nem a kizárólagos szociális irány.

A polgári társadalom válsága, a háború, a forradalmak, majd a fasizmus fenyegető fellépése egyre nyilvánvalóbbá teszik, hogy nemcsak az egyén, hanem a társadalom, az emberiség léte is lehet problematikus. S nem egyszerű szociális értelemben, hanem végtelenen: egzisztenciálisan. Már a Kosztolányi—Babits-féle novella is világosan érzékelteti: a lélek titkainak fűrkészése s a lét végső értelmének kutatása: nem egyszerűen a magánélet problémakörébe való bezárkózást jelenti. Mi sem félrevezetőbb, mint a „kisrealizmus” emlegetése velük kapcsolatban, amikor a legtágasabb dimenziókban gondolkodnak s korántsem „realisták”. A nagy világválság idején induló novellista-generáció (köztük egy-két költő is akad) elsősorban a „szociális realizmus”, Móricz és Nagy Lajos irányához kapcsolódik. Gelléri Andor Endrének, Tamási Áronnak, Papp Károlynak, Radnóti Miklósnak éppen úgy megvan a nyers valóság-látása, egyértelmű szociális mondanivalója, mint amazoknak. A Ház a telepen, A harmónium, az Ikek hava és a Rendes feltámadás éppen úgy az új, tárgyilagos realizmus szülőtte, mint a Barbárok, a Képtelen természetrajz vagy a Gyepsor. De nem állnak meg a szociális kérdések feszegetésénél; a Nyugat nagyjai (s a Nyugaton hódítani kezdő szürrealizmus) nyomán bátran belevágnak metafizikai szférákba is. Így lesz az ő realizmusuk — Kosztolányi találó, lelki rokonságra valló kifejezése szerint — „tündéries realizmus”. Számukra a valóság csak ugródeszka, ahonnan el lehet lendülni mesés, mitológikus, sejtelmes szférákba, s ki lehet fejezni a teljesebb életet is. Kétségtelen, hogy Gelléri lendületében maradt még valami Vörösmarty-romantikájából s Krudy „szecessziójából”, meneküléséből. Fő élménye azonban semmiképpen

¹⁶ A „szociális realizmus” kifejezést BÁLINT GYÖRGY használja, A toronyőr visszapillant, Magvető 1961. II. 511.

sem a nosztalgikus elvagyódás, hanem az ami Babitsé s Kosztolányié: a fenyegetettség s szorongás. Ezért rokon a kifejezőmódjuk is egy lényeges vonatkozásban — abban, ahogyan a valóság külső fordulatai lelkivé mélyülnek s az élet egyetlen részlete is a teljes, szorongató élet jelképévé válik. A Kínai kancsó, A torony árnyéka, s a fiatalabbak novelláinak — Gelléri Halászlé, Papp Károly Kokas tanító, Márai Magány, Tamási Kivirágzott kecskeszarvakjának — a jelképe egy töről fakad: az élet értelmetlensége, a véletlenek sorsszerűsége, a játékos semmiségek fontossága miatti már-már sztoikusán derűs szorongásból.

A szociális és egzisztenciális szorongás kettős forrásából eredő novella utolsó hullámai a második világháború alatti s utáni két-három évben íródnak. Déry Tibor szürrealisztikus novellái, Illés Endre klasszikus hagyományokra épülő elbeszélései, s a fiatalabbak közül Sötér István, Örkény István, Mándy Iván jelzi e stílus továbbélését. A világirodalomban ez az idő Hemmingway, Camus és az olasz neorealizmus virágzásának kezdete, melyet ugyancsak — a Gellériék óta a magyar novellában oly jellegzetes — kettős feszültség élte. A magyar irodalom tehát egyidejűen — sőt kissé előfutárként is — vesz részt a modern polgári novella utolsó nagy hullámverésében. A felszabadulás tényével, a valóság gyökeres megváltozásával azonban az élet túlszalad — nem annyira az ebben a novellisztikában fölvetett problematikán, mint inkább a benne megjelenő szemléleten. Az irracionálisra épülő világlátást a fasizmus nemcsak kompromittálta, hanem anakronisztikussá is tette. S az új valóságban felmerülő problémák az irodalomban is racionális, sőt materialista alapokon nyugvó világlátást sürgetnek.

5.

A történelmi értelemben vett mai novella az 1948—49-es években, a társadalmi és politikai életben végbement radikális átalakulással indul útjára. A hiperkritikus szemlélet ugyanettől az időtől eredezteti a modern novella stagnálását, sorvadását, s a felszínes anekdotikus novella elterjedését. A probléma — mint a hagyományok elemzése is bizonyítja — sokkal bonyolultabb. Egyáltalán nem az úgynevezett anekdotikus szemlélet fekezi az új novella megszületését, hiszen inkább azt kell tapasztalunk, hogy ami új, friss és egészséges, az a felszabadulás után is mindig a novellának ebben az alapformájában jelenik meg. S ebben nincs is semmi természetellenes hiszen a novellának az anekdota a nyersanyaga, a nyelve. Kassák ugyan — Önarckép háttérrel című esszé sorozatában — megkísérelte megfogalmazni egy absztrakt — konstruktivista novellisztika ars poeticáját is. De ennek ellene mond tulajdon novelláiról gyakorlata is, a Halott a Dunán mitológikus erejű története és tárgyyszerű látomása. Illés Béla, Szabó Pál, Veres Péter, Rideg Sándor, Tatay Sándor Nagy Sándor, Karinthy Ferenc Mesterházi Lajos, Sarkadi Imre, Urbán Ernő, Dobozy Imre, Goda Gábor, Kamondy László, Fejes Endre, Moldova György, Szakonyi Károly „anekdotáiban” mintegy nyersanyagszerűen van jelen az ami a mai valóságban jellegzetes: a figurák, konfliktusok, problémák újszerűsége. E forma nélkülözhetetlenségét bizonyítja Illyés Gyula remek nagy novellája, az Ebéd a kastélyban is, amelynek egyetlen, csattanós anekdota az alaprajza, s ebbe sűrít bele Illyés minden többletet, ami elbeszélését korszerűvé avatja.

A kérdés azonban az, hogy minden új történetben meglátja-e, kifejezi-e az író a benne lappangó pluszt — a mai társadalmi és általános emberi valóság lényegét jelentő jelentést? Ez azonban egyáltalán nem az anekdotikus vagy nem anekdotikus forma kérdése, hanem — hogy korábbi terminusainkat használjuk — a novellista szociális és egzisztenciális világlátásának függvénye. Attól függ, hogy a novellista mennyire tudatosan és mekkora művészi mélységgel kutatja a mi korunk speciális szociális problémáit és — az emberi lét értelmét. Ez utóbbi kutatása már régebben sem volt egyszerűen polgári individualista, egzisztencialista hóbort csupán — s még kevésbé az manapság. Nincs az a valóság negatívumai — a polgári társadalom válsága, háborúk ténye és emlékezete, az atomháború potenciális lehetősége —

indokolják e kérdés föltevését. Indokoltta teszik a valóságnak a szocialista világrendszer létéből, s a háborúk elháríthatóságából eredő pozitívumai is. Az emberiség az osztályharcok történetének utolsó fejezeteihez érkezett, s az osztályharc — a föld egyharmadán való tényleges ki-küszöbölődésével — logikusan merül fel a kérdés: a szociális problémák megoldásával milyen értelmes célokat lesz képes maga elé tűzni az emberiség, s maga az egyes ember?

Ha a mai novella tényleges problémáiról, ellentmondásairól kívánunk beszélni akkor tehát először a szociális realizmus relatív megújulásáról s válságáról kell beszélnünk. A megújulást a pozitív hős megjelenésének a tényében kell látnunk. A magyar novella egész története során elsősorban a kisemberek, az elbukók és megaláztatottak életsorsának tükröződése volt, s novellában csak epizódikusan bukkant fel a hősiesség, az emberi nagyratörés példája. Amit azonban Thury, Bródy, Tömörkény, Móricz, Zalka Máté, Karikás Frigyes, Illés Béla korábban csak epizódikusan valósított meg, törvényszerűvé válik a mai magyar novellában. Igaz, pozitív munkáshőst a mai novellában sokáig nem sikerült produkálni, de Veres Próbátétel-nek vagy Sarkadi Kútban-jának bátor, törekvő paraszti hősei híven tükrözik a parasztság társadalmi felszabadulásának tényét. De az, hogy a pozitív hős sokáig falura, paraszti környezetbe szorult, az egyszersmind jelezte az egykori pozitív hős fogalom elavultságát. S ebben mutatható ki a szociális realizmus válsága is. A mai szocialista társadalom életében is föllelhetők ugyan még az osztályharcnak, a szembenálló társadalmi osztályok nyílt megütközésének olyan eseményei, mint amilyen a földosztás, az ellenforradalom, vagy a falu szocialista átszervezése volt. Ezek az események azonban átmenetiek, epizódikusak a társadalom előtt kibontakozó perspektívákhoz képest. Egy több mint fél évszázados téma kerül le tehát lassan a napirendről, ami egyszersmind nem jelenti azt, hogy a szocialista társadalomban megszűnik a szociális kérdés. Nem szűnik meg, csak a látható, külső színterekről mélyebbre vonul: az erkölcsi szférába, az emberi gondolkodás, az egyéni és tömeglélek szférájába. A szociális problémáknak ezt a minőségi átalakulását a mai magyar próza elevenen követi, de nem zökkenőmentesen. Mutatja ezt a nagy hagyományos értelemben vett „társadalmi” regény átalakulása éppúgy, mint a novella útkeresése. Mindkét műfajban előtérbe kerül az analízis igénye, anélkül azonban, hogy ez valami XIX. századi értelemben vett körülményességnek teret engedne. A nagy regény, kis regény, novella és riport közös jellemvonása egyfajta sajátos, az emberi nézetek összeütközéseiben kulmináló drámaiság. Ez a minőségében átalakuló szociális realizmus szükségképpen torkollik a fentebb jellemzett egzisztenciális problémák megválaszolásának igényébe. S ezen a ponton az is világossá lesz, hogy a válság nem egyszerűen csak tematikai, hanem világszemléleti is. Ahhoz ugyanis, hogy ennek az újfajta szociális realizmusnak gyökeresen új mondanivalója lehessen mindenekelőtt a polgári szemléleti örökséggel kell megküzdenie. Azzal a hagyománnyal és beidegzettséggel, amelyet a modern lélektani és sorsnovella magyar és világirodalmi mesterei jelentenek, s az egzisztencializmus jelenkori automatizmusával. E küzdelem sikerei és bukásai egyaránt tükröződnek az Ember-avatástól a Visszhangig jelentkező fiatal novellista generáció — Sánta Ferenc, Kamondy László, Szabó István, Moldova György, Fejes Endre, Galambos Lajos, Szakonyi Károly, Gerelyes Endre novelláiban. Az utolsó egy-két év termése — s nem is annyira a fiatalok, mint inkább az újravirágzó egykori emigráns Lengyel József novellái — már azt jelzik, hogy a mai magyar novellának ez az új iránya lassan kilábal a válságból, s a megoldást is megtalálja. Különös, de semmiképpen sem véletlen ellentmondás, hogy az érzelmi és világnézeti megoldásban legmélyebbre az a Lengyel József megy, aki a maga egyéni sorsában is átélte a végső szociális és egzisztenciális kérdéseket végletesen föltevő mai ellentmondásokat.

A kritika egy része ugyan Lengyel kérdésföltevésében éppen úgy, mint Sarkadi, Fejes vagy a fiatalok kérdésföltevéseiben hajlandók csak dekadenciát látni, egzisztencialista torzulást jelezni. Holott Lengyel az Igéző-ben, de a sokak részéről értetlenül kezelt Elejétől végig-ben is rendkívül egyértelmű, racionalista és materialista választ ad: a kezdetben ösztönös, a kenyérért, a lét pusztá fenntartásáért vállalt, de az ember történelmi küzdelmei során értelmessé, a valóságot átforgató munkában jelöli meg az emberi lét megoldását. A munka, az emberi alkotás

ezen történelemfilozófiai értelmű középpontba állítása az első lépcsőfok a magyar próza s benne a novellairódalom új kilátója felé. Úgy véljük ezzel egyszersmind a mi kérdésföltevésünk is megválaszolódik: mennyiben nem tölt be ma a novella „epochális” szerepet, s mennyiben igen: a mai valóság, a mai ember tényleges alapkérdéseinek fölvetésével, tudatosításával.

András Diószegi

KLASSISCHE NOVELLE — GEGENWARTSNOVELLE

Anlässlich der vierbändigen Anthologie der ungarischen Novellenliteratur (redigiert von Endre Illés) entwickelt der Verfasser seine Ansichten über die Geschichte und die Perspektive der ungarischen Novelle. Dabei polemisiert er mit einigen Standpunkten, die Geschichte und die Entwicklung der ungarischen Novelle bewerten, z. B. mit den Thesen von Imre Bori, die dieser in der Zeitschrift *Híd* (Novisad) eröffnet hat. Er weist auf die Rolle der klassischen Anekdote bei der Entwicklung der ungarischen Novelle hin, und wertet die anekdotische Linie als eine der progressiven Linien der Geschichte der ungarischen Novelle. Zugleich analysiert er auch die Rolle und die charakteristischen Züge anderer Strömungen. Er weist dabei auf die spezifisch ungarischen Erscheinungen der lyrischen und der analytischen Novelle hin. Eine zentrale Stelle nimmt bei der Analyse die spezifisch ungarische und zugleich die größte Rolle in der Weltliteratur spielende dramatische Novelle (die sog. Feuilleton-Novelle) ein, wobei die Ursachen ihrer Entwicklung die Mannigfaltigkeit ihrer Erscheinungsformen, die Eigenarten ihres künstlerischen Niveaus dargelegt werden. Schließlich weist der Verfasser auf die Rolle dieser Überlieferung bei der Entwicklung der neuen ungarischen Novelle hin. Er betont aber zugleich auch, daß die neue, sozialistische Novelle ideenmäßig und künstlerisch eine von Grund aus neue Ära in der Entwicklung der ungarischen Novelle darstellt. Dies läßt sich auch erkennen, obwohl diese neue Ära noch am allerersten Anfang der Entwicklung steht.

FESTETITS GYÖRGY ÉS A MAGYAR IRODALOM

(Megnyitó-előadás az Irodalomtörténeti Társaság Keszthelyi Vándorgyűlésén)

Ez a szép terem, amelyben most összegyülekeztünk, valaha Festetits György ebédlője volt. Itt ültek asztalhoz azok a jeles asszonyságok, kisasszonyok és férfiak is, akik a Helikoni ünnep alkalmával voltak hivatalosak Keszthely nagy fiához. Itt játszódtott le tehát az a kis történet, amelyet Berzsényi, 1817. február 27-én kelt levelében, olyan megható sértődöttséggel jegyzett fel Kazinczy számára s amelyet ez oly szíves örömet írt meg barátainak; hiszen Kisfaludy Sándoron, akkori legnagyobb irodalompolitikai ellenfelén is csíphetett vele egy jóízűt: „Kisfaludi virgonc, kevély, minden philosophia, szelídség és szivesség nélkül. Nem philosophus ő, úgymond, hanem katona s vagdalkozni szeret. Felesége kevély, feszes, barátság-talan. Egyszer a Gróf kínálá Dudit. Kisasszony, úgymond Kisfaludiné, már most nem módi ám a konyhán jól lakni, hanem ittben kell enni. A Gróf mosolygott s kérte Dudit, hogy senki kedvéért a gyomrát el ne rontsa. Hogy ezt jól meg értsd, még hozzá kell tennem, hogy Dudi a leg virgoncabb, leg lelkesebb társalkodó mindazon Asszonyok között, melyeket én valaha esmértem.”

Nemcsak sérelemben volt itt tehát része a kedves Dukai Takáts Juditnak, hanem finom, diplomatikus védelemben is. De nemcsak a dámáknak erről a kis viadaláról számolt be a niklai remeteségből kimerészkedő „pipás demokrata”, hanem a komoly ünnepről is. Némi puritán bókkal kezdte azt a levelet. „A solemnitás nagy volt, de erről hallgatok, mert Téged a pompás nagy Mise, a Comoedia, Concert, bál s a torta Heliconon csergedező Hippocrene nem interessál.” De aztán részletesen leírta az „intézetnek velejét”, az ünnepek rendjét s ebből a leírásból kiderül, hogy nemcsak neki jutott Keszthelyen tisztesség s szerep, hanem a kor lényeges magyar embereinek, a gazdaság és irodalom érdemes vagy kiváló munkásainak is. Berzsényinek igaza volt tehát, amikor leveléhez a sértődött Kazinczy számára, akinek gunyoros levelét éppen akkor vette kézhez, ezt az utóiratot fűzte. „Nem illesz Keszthelyre. Én sem. De én annyira tisztetem a jót, akármi színben legyen az öltöztetve, hogy én Néked is alig merém ezt kimondani. Midőn egy oly ember, a kinek jövedelme három milliom körül van, egy illy innepre 30 ezeret költ, semmi, de nem semmi az, midőn az ősz Festetits a szegény Bersényinek az utzára kalap nélkül elejbe szalad. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke. Egy oly nép-nél, a hol a Nagyk az anya nyelvet cigány nyelvnek nevezik, s a magyar írónak nem is köszön-nek, s a legjobb poétát leg fellebb is jocularornak nézik, Festetits nagy ember, vagy, a mi még több, jó ember; s akár mint veszem a dolgot, igen illene néked Keszthelyt meg tekinteni. Tán ezen intézetnek olly igazítást is adhatnál, melly nélkül, meglehet, hogy a célt egészen eltéveszti. Kisfaludy azt mondá, hogy ő nem philosophus, hanem katona s vagdalkozni szeret. Melly szép volna néked meg mutatni, mint tud a philosophus a vagdalkozóra mosolyogni.”

Ez a terem ma Nemzeti Könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyv-tárának díszterme. Festetitsnek ahoz az alkotásához tartozik tehát, amelyet ő maga is a leg-fontosabbak közé sorolt: a Bibliothékához. Azon a névjegyen, amelyen neve háttérül — jel-képes értelmű, hogy az ábrák szinte el is homályosítják nevének betűit — műveivel is jellemezni akarta személyét, a Phoenix-hajó meg a Georgikon épülete mellett: a kastélynak azt a szárnyát

ábrázoltatta le, amelyben könyvtára részére építtetett díszes termet s használoinak munkahelyet. A Phoenix-hajó azóta engedett az idő hatalmának, de főnixként újjáéledt a Georgikon s a Bibliothéka. Ez a kettő őzri ma igazán élő valósággal létrehozója emlékezetét.

Miután a hazájukat cserbenhagyó urak futásakor a Festetics család is elfutott, Keszthelyen nevét sem igen lehetett hosszú időn át kiejteni. Ez akkor érthető és jogos volt; hiszen ezen a vidéken — s a rossz emlékezetű Tasziló herceggel kapcsolatosan országszerte is — a Festetics névvel fűződött össze mindaz, ami Magyarországon káros hűbéri maradvány, esztelen nagyúri góg, népellenes erőszak volt. A komor árnyék elfedte a család legnagyobb — nemzeti jelentőség tekintetében egyetlen igazán nagy — fiát is. A sokáig visszafojtva, mint a puszkapor, csak annál jobban megerősödő harag ledöntötte Festetits Györgynek a város főterén állott szobrát is. Egy évtized komoly munkája, tisztuló eszmélkedése azonban itt is elválasztotta a jót a rossztól. Mezőgazdasági kultúránk nagy fejlesztője, a Georgikon alapítója hamarosan kibontakozott a múlt árnyai közül. Illő, hogy amikor szép szobra most itt a kastély parkjában újra feláll, irodalmunk történetének kutatói is megemlékezzenek azokról az érdemekről, amelyeket Festetits György a reformkorban megújuló magyar irodalmi műveltség kibontakozása s megerősödése körül szerzett. Jellemző, hogy az a korszak, amely pedig, a maga igazolására is, oly szívesen hivatkozott rá és írói körére, mily keveset hozott napvilágra azokból a nagyon is figyelemre méltó szándékokból, erőfeszítésekből és eredményekből, amelyek Festetits György életét és műveit jellemzik, de amelyek a reformkor első kezdeményeinek visszaszorítása után, Ferenc császár és a Szentszövetség reakciós abszolutizmusa idején természetesen csak leplezve jelentkezhettek, hathattak s ölthettek formát.

Nem itt a helye és ideje, hogy az elmulasztottakat pótoljuk. Történettudományunk és irodalomtörténetünk egy-két figyelmes kutatója az elmúlt tíz év folyamán többször is figyelemzetett Festetits György jellemének, terveinek és eredményeinek előremutató vonásaira, ifjúkori összeütközésére a Habsburg hatalommal s olyan gesztusaira, amelyek a lojalitás lepleibe burkolva is a nemzeti önállóság érdekét szolgálták. A tárgy alapos feldolgozására azonban még senki nem vállalkozott: a feladat itt áll előttünk. Ennek a mostani megemlékezésnek célja nem lehet ugyan több, mint annyi, hogy felhívja a figyelmet azokra a mozzanatokra, amelyek Festetits György alakját, szerepét és hatását az irodalomtörténeti kutatás számára is jelentőssé teszik s azokra a feladatokra, amelyeket ezen a területen a kutatásnak nemcsak érdemes, de kötelesség is elvégezni. Helyes azonban, talán termékenyítő is, de mindenképpen az ünnepi alkalomhoz illő a kérdésekre felhívni a szakma művelőinek figyelmét.

Keszthely századokon át jelentéktelen kis fészek volt a Balaton délnyugati végén; még a végvárak közt is alig emlegették. Nemigen talált itt mást az utazó, ha erre járt, mint egy kis erősséget, amelyet inkább védtek a Balaton nádas-mocsaras kiöntései, mint omladozó falai. A XVIII—XIX. század fordulóján mégis egyszerre országos jelentőségű helyé lett a kis fészek; ami itt történt, arra egy nemzet közvéleménye figyelt; a hely nevét s jóhíret messze külföldre is elhordták az érdeklődve ideutazó írók, tudósok. Azt hiszem, senki sem vitatkozik azon, hogy Keszthely hosszú történelmének legfényesebb korszaka akkor játszódott le: a magyar felvilágosodás s a kezdődő reformok idején. Abban a korban, amelynek tiszta szándékait, nagy erőfeszítéseit, figyelemre méltó alkotásait haladó hagyományaink komoly értékei közé soroljuk ma is.

Keszthely e fénykorának létrejöttéhez az vetette meg az alapokat, hogy a XVII. század végén hirtelen feltört Festetics család legnagyobb vagyonszerzője, Kristóf, aki a ranglétrán is gyorsan haladt felfelé, — a hétszemélyes tábla bírása s aranysarkantyús vitéz volt, — 1738—39-ben megvásárolta Keszthelyt s 1745-ben, az egykori Pethő-kastély helyén palotát kezdett építtetni. Ezzel az egykor elhagyatott kis helység a család több mint másfél-százézer holdnyi birtokainak központjává lett. Tudjuk, hogy ekkora vagyonok csak sok szegény ember könnyeinek, verejtékének árán jöhettek létre. Az is köztudomású, hogy a Festetics-birodalom is sokszor volt inkább börtöne, mint otthona-hazája a benne élőknek. De arra is megadta a lehetőséget, hogy

ne csak uralkodójának kedvteléseit, de lakóinak jobb megélhetését, a békés növekedést, a nemzeti érdekeket, egyszóval, a haladást szolgálja.

Ez történt abban a korszakban, amelynek minden jellemző vonását Festetics György adta meg ebben a félországnyi birodalomban. A nagy egyéniség, tudjuk, nem semmiből teremti a maga világát: találkozik a jó körülményekkel, emelteti is magát a társadalmi, gazdasági, történelmi erőkkkel, mert felismeri a bennük rejlő lehetőségeket s okosan szövetségre lépve: velük együtt hozza létre alkotásait. Festetics György körül is ott kell látnunk a megújulásra, függetlenségre vágyó, gyarmati megkötöttségeiből szabadulni törekvő országot, a százados háborúk dúlásai s nyomorúságai után felnövekedő új nemzedékek tettvágyát és munkakedvét; azokat a kitűnő szakembereket, akiket megnyert céljainak s akik őt nyerték meg törekvéseiknek, a kor jobbainak szabadságkedvelő, felvilágosodott szellemét s nem utolsósorban azt a nehéz, mert nagy dolgokra kötelező nemzetpolitikai örökséget, amelynek parancsát megértette, kényszerét elfogadta, értékét magáévá tette.

A kutatás egyértelműen megállapította, hogy a Festeticsek közt családi hagyomány volt a Habsburg házhoz való mindenkori hűség. Ezzel kár is lenne vitába szállni. A család mindent ennek az uralkodóháznak köszönhetett: a vagyonszerzés lehetőségeit, a hivatalokban való előmenetelt, amely György apját, Pált, Mária Terézia elsőrendű bizalmasává, az udvari kamara alelnökévé, a császárnő magyarországi pénzügyminiszterévé tette; s a közéleti rangot is: a grófi, majd a hercegi címet. A kutatás azonban nem figyelte eléggé arra a másik hagyományra, amely a Festetics-birtokok fekvése s ezek nemzetgazdasági, társadalmi, politikai szerepe következtében, mintegy „genius loci”, nyíltabban vagy burkoltabban, de újra meg újra feltűnik a kifelé jellemző, a lojális hagyomány mellett. Ez a másik, leplezettebb hagyomány a Zrínyiekhez, főként Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér személyéhez és csonkán is hatalmas, mert a történelmi szükségszerűséget a génusz erejével kifejező művéhez kapcsolódik.

A török hatalom kardcsapásai alatt s külső-belső ellentétei következtében három részre szakadt középkori Magyarország nyugati felét a Habsburg-hatalom elővédharcok színterévé, majd a török visszaszorítása után: egyértelműen gyarmattá változtatta. Zrínyi Miklós tanítása fogalmazta meg ezzel a politikával szemben a hazai politika százados parancsát: megteremteni a Habsburg-elnomás alól felszabaduló, független Magyarországot, újra életre hívni Mátyás nemzeti királyságát. Ilyen érdekek szolgálatában fogtak össze a Wesselényi-összeesküvés elégedetlen nagyurai, ezeket szolgálták, ha nem ily világos céltudattal is, Bocskai hajdúi, Bethlen erdélyi hadai s II. Rákóczi Ferencnek az egész nemzet egységét egy történelmi pillanatra megteremtő szabadságharcosai. Érdeemes megfigyelni, hogy a megismétlődő történelmi helyzetekben szinte ugyanazok a jelentős családok, népcsoportok és társadalmi osztályok tűnnek fel a megújuló küzdelemben: Forgáchok, Wesselényiek, zalai köznemesek, felsőtiszai kurucivadékok, hajdúk, partiumi szegénylegények s a mindenünnen való jobbágyok. Amikor Mária Terézia, birodalmát megszilárdítva, újra megerősítette az ország gyarmati kizsákmányolását, s amikor II. József nyíltan is az egységes monarchia tartományává deklarálta az országot: újra felszakadtak a régi sebek. S a régi nevek között újjak is kezdtek feltűnni: olyan családok képviselői, amelyek az elpusztult helyére léptek: a függetlenségi mozgalmak dunántúli tűzfészkében, Zalában a Festeticsek, a felvidékiben, Abaújban az Orczyak.

A Festetics család az egykori Zrínyi-birtokokkal együtt sok mindent átvett a Zrínyi névvel együttjáró fényből; kezdetben nyilván azért is ápolta ezt a hagyományt, hogy jussát a nemzeti reprezentációhoz igazolja. A keszthelyi Festetics-levéltárból került elő például az a térkép, amelyet az olasz Spalla Giovanni Giuseppe készített I. Lipót rendeletére még 1670-ben, hat évvel Zrínyi Miklós halála után. Ez nemcsak a Zrínyi-birtokok szívének, Csáktornya várának egykorú képét őrizte meg számunkra, hanem azokat a Zrínyi-birtokokat is feltünteti, amelyeknek nagy része — talán e térképpel együtt — átment a Festeticsek birtokába. A levéltárban egyébként számos más figyelemre érdemes Zrínyi-dokumentumot is őriztek; a költő-hadvezér levelei mellett a Szigeti veszedelem egy másolatát is.

A Dunántúl rezidenciáiban, udvarházaiban sok minden mást is megóvtak a költő-hadvezér hagyatékából: bizonyosságul annak, hogy éltek és hatottak ott nemzeti publicisztikájának gondolatai. A Festetitsekkel jó kapcsolatokat tartó zirci apátság kéziratárából került elő — hogy csak egyetlen példát említek — Zrínyi röpiratának, a Ne bántsd a magyartnak egy közel egykorú másolata; tudjuk, hogy ezt a röpiratot Forgách Simon, Rákóczi tábornoka tette először közzé nyomtatásban Kassán, 1705-ben. S nem szabad elfeledni, hogy a Festetitsek rokonságban voltak Béri Balogh Ádámmal s így állandó kapcsolatban a kuruc mozgalmakkal is. Zala és Abaúj kapcsolatainak vizsgálata ebben a történeti távlatban — de például a Zrínyi más munkáinak kiadása körüli tervekben s eredményekben is — igen gyümölcsözőnek bizonyulhatna. Festetits György pályájának, törekvéseinek, hatásának megértéséhez mindenesetre igen érdekes mozzanatokkal szolgálhatna. De nem vizsgálta meg a kutatás elég alaposággal ifjúságának, baráti körének ilyen vonatkozásait sem. Itt is rendkívül érdekes nyomokra, korai reformkorszakunk eszmei, politikai erjedésének igen fontos csíráira bukkanhatunk. Úgy látszik, az ifjú merészségnél mélyebb okok készítették a szép pályán, az elit Graeven huszárok tisztjeként induló Festetits Györgyöt annak a felterjesztésnek aláírására, amelyet ezredtársaival együtt 1790-ben nyújtott be a pozsonyi rendek házához. Ebben azt kérték, hogy a magyar ezredeket béke idején ne lehessen kivinni az országból, s hogy magyar tisztikaruk és szolgálati nyelvük legyen. Az csak természetes, hogy a rebellis kívánságokat aláíró tiszteket letartóztatták, elbocsátották, hogy így Festetits György katonai pályája is — mint annyi kitűnő magyar tiszté Orczy Lőrincről Széchenyi Istvánig — megszakadt.

A felterjesztést aláírók közt szerepelt tiszttársának, Laczkovits Jánosnak neve is. Ennek természete és körülményei is mások voltak: nem tanult eléggé az első leckéből, nem volt birtoka, ahova visszavonuljon: mint a nyugtalankodó katonatisztek képviselőjét, ott látjuk viszont a Martinovits-perben halálraítéltek között. Az elretentő színjátéknak — amellyel a Habsburg-hatalom jó időre elfojtotta a szabadság minden lélekzétvételét — ennek a látványos cél-pernek vádlottjai között Festetits Györgynek egyébként is számos ismerőse, jóbarátja találkozott; s hogy nem volt jobban belekeveredve abba a főúri összeesküvésbe, amelyre Martinovics a maga forradalmának első menetében támaszkodni kívánt, nyilván annak köszönhetette, hogy már előbb visszavonult a politikától. Arra a területre, amelyre az abszolutizmus kibontakozása idején minden értelmes reformtörekvést visszaszorult. Amikor ugyanis azt kellett tapasztalnia, hogy a nagy francia forradalom, meg a Hora—Kloska névéhez fűződő parasztmozgalmak híreire kiegyező uralkodói, nemesi és egyházi reakció a politikai változásnak még csak a gondolatát is megtorlással fenyegeti, azt az utat választotta, amit nem egy kitűnő kortársa — Voltaire tanácsát valóságos taktikára váltva — követett: kertjét művelte. A kert persze jelképes értelmű ebben az esetben: mert hiszen egy birodalomnyi birtokot jelentett, amelyet ugyan hatalmas adósságokkal terheltet vett át, de amelyet hamarosan mintagazdasággá fejlesztett. Hogy nem egyedül járta ezt az utat, olyan nevek bizonyítják, mint az összeesküvésben megpörköltödött Batthyány Alojz, aki utakat épített, Wesselényi Miklós, aki méneseket nevelt, vagy Széchenyi Ferenc, Festetits Györgynek egyébként sógora, aki a könyvgyűjtésben, múzeumalapításban adott példát s akinek visszanyelt indulatai majd fiában, Istvánban törnek ki, eget kérve s alkotó szenvedéllyel fejelemződve.

Hogy célját elérhesse, Festetits Györgynek jól képzett mezőgazdákra volt szüksége: nemcsak néhány tudós tanárra, hanem főként gyakorlati emberckre, jó adminisztrátorokra, tisztekre s megfelelő szakmunkásokra. Az ilyenek kiképzésével példát mutatott a korszerű elmélet és gyakorlat egyesítésére. Nem sajnálta a költséget könyvtárának korszerűsítésére, a legalkalmasabb szakemberek megnyerésére, épületek, felszerelések létesítésére. Kezdetben csak saját használatára szervezte meg sokféle iskoláit, később az egész ország számára elérhetővé s főként: követhetővé tette őket. S az ország felismerte e kezdemények jelentőségét: alkotásait úgy tartotta számon s úgy ünnepelte a nemzeti közvélemény, mint a reformkor első nagy vívmányait. Elképzelhető lett volna egyébként, hogy egy olyan, alapjában véve prózai eseményt,

mint egy szószállító gálya vízrebocsátása, az ország legérdemesebb költői ünnepeljenek egész kisdalokversennyel? A Phoenix 1797-ben történt vízrebocsátása körüli hírverés, azontúl, hogy Festetits országos tekintélyének megnövekedését bizonyítja, két mozzanatra hívhatja fel figyelmünket: arra, hogy Festetits — egyébként ebben is Zrínyi örököse — nagyon jól ismerte az irodalom közvéleményformáló erejét és fontosságát; s arra, hogy irodalmunk gondjaival, költészetünk, nyelvünk előmenetelének ügyével már a Helikoni ünnepek megrendezése előtt törődött.

A hírek gyűjtottak, s ami még több: megmozgatták az emberek kedélyét, felszították az érdeklődést, a vállalkozókedvet, s a példa, hogy egy magyar főúr itthon s hasznos vállalatokra költi pénzét, nemzeti, közhasznú intézményeket hoz létre, mást is kötelezett. A politika területéről visszaszorított vállalkozó, vitatkozó kedv, a nemzeti érdekeket szolgáló törekvések számára csak ez a két terület maradt: a kertek és a nyelv művelése: az okos gazdálkodás és az okosan ápolat irodalom. Nem szükséges itt részletesen foglalkoznom az okokkal, amelyek ebben az irodalomápolásban egy időre a nyelv kérdéseit tolták előtérbe. A századok aléltóságából ocsúdó magyar közszellem számára először az egész országban megérthető s a modern dolgokat is magyarul tudó kifejezőeszközöket kellett megteremteni. De ez volt a felvilágosodás parancsa is: Bessenyei igazsága, hogy közműveltséget csak nemzeti nyelven lehet kifejleszteni, mert más nyelven a nép tömegei nem értenek, nélkülük pedig nincs közműveltség. A nyelv-művelés területére visszaszorított erők harca, tudjuk, egyre hevesebb lett: a magyarság ugyanolyan dühös testvérviszályba keveredett ezen a területen is, mint azelőtt s azután annyiszor a politika kérdései körül. S ezekben a vitákban lassanként már nem is a nyelv dolgairól volt igazán szó: a helyesírás, a szógyártás, a stílus kérdései helyett személyes indulatok igazságát vitatták s a helyes magyarság ügyén a nemzeti lét vagy nemlét problémái kerültek szőnyegre.

A jövő egyetlen járható útja a józan együttműködésé volt. S ki teremthetett békét a halálra sértett ellenfelek közt megfelelő fórum nélkül, ahol a higgadt megbeszélések eltűntethették a képzelt szándékok rémeit? Kazinczy támadása a *Tövisek és virágok* 1811-ben jelent meg; a nivótlan maradiakként leszólt hagyományörzők dühös válasza, a *Mondolat* 1813-ban, a *Felelet a Mondolatra* 1815-ben. Festetits 1817 februárjában rendezte meg az első Helikoni ünnepeket s azon Berzsenyinek — még Kisfaludy Sándor nehezítését is vállalva — minden erejével védenie kellett a jóhízeműségében s hozzáértésében egyaránt megtámadott Kazinczyt. Az utolsó Helikoni ünnepség 1819 februárjában folyt le s abban az évben már megjelent Kazinczy okos, a szenvedélyes viták érveit és ellenérveit a nemzeti megújulás nagy ügyének alárendelő s a nyelvújítási harcok használható tanulságait levonó tanulmánya az *Orthológus és neológus*. Igaz, hogy közben Kazinczynak is ültettek fát Keszthelyen, őt is meghívták kellő tiszteletadással az ünnepekre s olyan véleményt alakítottak ki ott a nyelv és stílus kérdéseiben, amelyet ő is elfogadhatott.

Ennek a nyelvi békének megszerzésében döntő szerep jutott Festetits Györgynek. Ő, láttuk, s még lesz róla szó, a nemzeti irodalom dolgaival régebben is foglalkozott; a Helikoni ünnepeket akkor rendezte meg, amikor úgy látta: szükség van az említett fórum megteremtésére. Érdemes figyelni egyébként a külsőségek okos elrendezésére is. Évenként két ünnepséget rendeztek: az egyiket a Georgikon s a hozzá csatlakozó iskolák záróünnepé alkalmából, a másikat az uralkodó születésnapján. Az egyik alkalommal az ifjúság láthatta az irodalom példás nagyjait s ezek hallhatták szavaik visszhangját az ifjúság próbálkozásaiban. A másik alkalommal a nemzeti gondolat érvényesült okos ellensúlyként a lojalitás kötelező formái közt. Más nagyúri helyeken: Eszterházában, Martonvásáron, Gödöllőn: a bécsi színházak művészei, ottani zenészek, tűzijáték mesterek s a bécsi főúri társaság kirándulói voltak láthatók: Keszthelyen magyar közrangú írók olvastak magyar verseket, s a vendéglátó gazda okos mosolygása, Kisfaludy Sándor királyhú hazafisága, Nagyváthy János mezőgazdasági tudománya s Berzsenyi magas páthosza mellett jelen volt már, ha egyelőre csak nyelvének ízével, ruházatának színeivel, énekének, táncának ritmusával szerepelt is s egyébként nézője lehetett csupán az ünnepek:

a nép. Érthető tehát s nem magános a meggyőzött Kazinczy lelkesedése, aki a korábbi évek fanyalgó fenntartásai után, 1818. július 2-án így ír Horváth Ádámnak: „Festetits gyönyörű fényben ragyog máris. Ki tett annyit a Nemzet fényéért? . . . Sajnálom, hogy az idén meg nem láthatom Keszthelyt. . . S inkább óhajtom látni azt a valóban nagy embert, mint azt a nagy helyet. Bár trónusra ültették volna a Végzések! Hol volnánk úgy!”

Festetits György valóban udvart tartott; bár személyes külsőségeiben puritán, de mozgalmasságában s főként nemzeti tartalmában fejedelmi udvart. Nem véletlen, hogy a köréhez tartozó írók, költők mintegy a költő-hadvezér Zrínyi reinkarnációját látták benne s olyan nagyok sorában emlegették, mint Bethlen Gábor. Erről persze nyíltan nem lehetett szólni; nemcsak azért, mert Festetits Györgytől távol állt mindenféle uralkodói ambíció, hanem azért is, mert még az ártatlan Helikoni ünnepek is szemet szúrtak a titkosrendőrség ágenseinek. A Helikonról szóló híradásokat igen nagy elővigyázattal fogalmazták meg s mégis megtörtént, hogy Kisfaludy Sándornak a Tudományos Gyűjteményben megjelent „Tudósíttását” az első ünnepről úgy ítélte meg a német recenzens: „mint egy politikai lakozásnak (Politische Schmauserei!) leírását”, ami ellen nem győzött elég erélyesen tiltakozni a következő év „Tudománybéli jelentés”-ének írója, mikor „Ő Cs. K. Fensége születése napjának Ünnepelettéséről a Keszthelyi Helikon által 1818. február 12-én” adott beszámolót. A kétfejű sas uralmán éberen őrködő hatalom elől sok mindent álcázni kellett.

Úgy gondolom ennek az álcázó taktikának egyik érdekes emléke a kastélyban megmaradt két Zrínyi arckép is. A XVIII. sz. elejéről származó régebbin — amelyet mostanában restauráltattunk éppen — a költő-hadvezér bajszos, szakálltalan mellképe látható; a kép alsó negyedén átfutó szalagon a *költő-bán* összes méltóságait felsoroló szöveggel. A másik arckép, ennek pontos mása, a XIX. sz. elején készült, s a kép alsó negyedén átfutó szalagon Zrínyi Miklósnak, a *szigetvári hősnek* neve és rangadó címei olvashatók. Ha meggondoljuk, hogy a költő-hadvezér mint a magyar függetlenségi politika nagy tanítómestere, teljes disgratiában volt a Habsburg udvar előtt ugyanakkor, amikor a szigeti hős mint a monarchia egyik védbástyájának hősi őrzője ünnepeltetett, s ha figyelünk egy kissé a Zrínyi—Festetits-párhuzam eleven életére egy a Habsburgokra egyre veszélyesebb Magyarországon: nem tarthatjuk a felírás e cseréjét pusztán a bécsi festő tévedésének.

Említettem: mindez az irodalom, a művészet és a „nemzeti gazdaság” áttételeiben jelentkezhetik csak. Azokban az ünneplő ódáknban is a *költő* Zrínyi magasztaltatik főként. Virág Ódája azt óhajtja, hogy egyformán érvényesüljön Zrínyi és Gyöngyösi dicsősége, s Festetitsben ez egyensúly megteremtőjét áldja.

Ama dicsőült Zrínyi, ki mennyei
Lantjával első nyert koszorút, midőn
Vitéz nagy atyjának dicséri
Bajnoki tetteit és halálát;

Avagy midőn bús versei kérlelik
Kedvese szívét, s gyenge panaszai
Az érckeménységű leányzót,
Szép Violát szerelemre kiszitk:

Ama dicsőült Zrínyi megengedi,
Hogy énekeljen Gyöngyösi, hogy neve
Legyen s borostyánt érdemeljen
Hunnia szüzeitől fejére.

Rendkívül jellemző Kisfaludy Sándor idevágó egyik verse. Az Eredeti Magyar Játékszín második kötetének élére illesztett ajánlás ez Tekintetes Zala Vármegyének. Ebben már csak Zrínyi és Festetits alakja idéztetik fel, mint a ragyogó nemzeti múlttal, dicső váromladékokkal

gazdag mezőkkel, erdőkkel, halas Balatonnal, tüzes ború Badacsonnyal-Somlóval ékes Zala megye egy-egy kimagasló jelese.

Z r í n y i ! a hány, annyi Csillag
A Hazának egében,
Mert mindegygyik más oldalról
Jeles maga nemében:
Z r í n y i ! a Hős és Hadvezér
A harcz véstes dühében,
S V i o l á n a k Éneklője
Itthon szelíd békében,
Dicső Példa, mint szaggattya
Árpád jelesb hős magzattya
A borostyánt szablyával,
S váltva elmés lantjával. —

Z r í n y i ! — ama Leonidás,
Kit, valamig meg nem áll
A Nap, Hold s a szárnyas Idő,
A Föld tisztel és csudál; —
S F e s t e t i t s G y ö r g y , kiben az Ész
Minden színű fákljáját
Meggyújtá, hogy világával
Dicsőitse Hazáját; —
S több nagy Magyar, lelkes Z a l a !
Kebeledben terem vala;
Te termékeny érdemben,
Mind férjfi, mind nő nemben !

Ez a kötet 1826-ban jelent meg, a reformkorszak második hullámának emelkedése idején. Festetits György akkor már halott volt; de emlékezete elevenebben élt és hatott, mint valaha. A nyelvújítás háborúságai még zajlottak, de már egyre inkább csak részletkérdések körül folyt a vita: az áradást partok közé fogta s termékeny munkára használta fel a közértelem.

A Georgikon — ez ma már köztudomású — helyi kezdeményezésből országos jelentőségű intézménnyé fejlődött s azon túl, hogy messzire sugárzó jelképpé lett, döntő szerepet játszott egész mezőgazdasági kultúránk kialakulásában. A Keszthelyi Helikon hatása kisebb volt; főképpen azért, mert mielőtt intézménnyé tehetné volna, Festetits György 1819-ben meghalt. De ha alaposabban megnézzük, kik vettek részt munkájában, milyen célokat tűzött maga elé s milyen magvakat hintett ki a jövőbe: látni fogjuk, hogy jelentősége komoly volt, s hatása is méltó azokhoz, akik létrehívták. Újjászülető irodalmunk bölcsőjénél ott állnak a Keszthelyi Helikon génuszai is.

*

Festetits György a felvilágosodás neveltje s mindhaláláig a felvilágosodott nemzeti reform példás munkása volt. Érthető, hogy korának kitűnő magyar tudósai, írói, költői keresztek társaságát s arra törekedtek, hogy környezetébe kerüljenek. Csokonai, felvilágosodásunk legnagyobb költője meghalt, mielőtt még az áhított keszthelyi bibliotekáriusság valósággá lehetett számára, s Batsányi, első igazán forradalmi s politikai költőnk is csak távolból tisztelhetette Keszthely irodalombarát urát. Az országos, megyei és helyi szervek együttes tiszteletadással a költő szülővárosában, Tapolcán rendezik meg éppen most a születésének kétszázadik évfordulóját megünneplő emléketet. Társaságunk is elküldi képviselőit a holnapután rendezendő megnyitó ünnepségre. De Batsányit sok szál fűzte Keszthelyhez is. A hely génusza sugalmazza s kívánja tehát, hogy ez alkalommal is s itt is megemlékezzünk róla.

A tapolcai szegény kisiparos fiának ifjúságát csaknem teljes homály fedí. Azt mégis tudjuk, hogy a Dunántúl legjobb iskoláiban tanult. Egy évig Keszthelyen is; s akkor kötött egész életükre szóló barátságot Juranits Lászlóval, aki szinte egyedül merészkedett később levelezésbe bocsátkozni a linzi száműzöttel s aki előteremtette a pénzt Verseinek, majd Poetai Munkájának kiadására. Festetits Györgyöt már a kassai fiatal szerkesztő támogatói, a Magyar Múzeum előfizetői közé sorolhatta; s a kufsteini fogságból „bélyeges”-ként Bécsbe kerülő író sem került ki a keszthelyi nagyember vonzóköréből. Annak a bécsi magyar író és tudós-társaságnak, amely Batsányit is befogadta tagjai közé, tekintélyes embere volt Péteri Takáts József, Festetits György fiának nevelője. Amikor a Phoenix-et, amelynek már neve is az elődök alkotásának újjáéledésére utal, vízrebocsátották, Festetits a vitorlás oldalára feliratot akart vésetni. Mikor költő-tisztelői már jó néhány inscriptió szövegét elkészítették, a gróf az összegyűlt

anyagot felküldte bírálatra Bécsbe Péteri Takácsnak. Takács a szövegeket megszerezte a magáéival s az egész gyűjteményt megmutatta Batsányinak. Batsányi maga is írt két szöveget s elküldötte őket Festeticsnek. A két feliratot azután később összefoglalta, s egy az ügy jelentőségét méltató ünnepi verssé bővítette.

A mindent elrontó idő hatalmának
Már egyszer e hajó is engedett:
De köz jóra termett jeles nagy urának
Szavára még egyszer feleledett;
S bár néha e gyakran háborgó tengernek
Hullámi majd eget, majd poklokat vernek, —
Megtetvén a szelek mérges ostromait,
Bátorsággal járja kiszabott útjait.
Áldják Somogy s Szala megörült vidéki,
S állandóbb szerencsét óhajtanak néki.
Áldom, s dicsőítem én is! s örömemet
Zengvén, homlokára függesztem versemet:
„Nézz e kis példára, magyar föld nagy népe!
Ez lehet még a te újulásod képe.
Két Leopold után ami még elhaladt,
Végbe megy nem soká Ferencz s József alatt.
Bízában kormányzód bölcs intézetében,
Reméllj! s erőködjél e szélvész dühében,
Hogy, el nem csüggedvén bajod tengerében,
A köz boldogságnak kiköthess révében!”

Festetitscel később is kapcsolatban maradt: a Helikon Könyvtár kéziratára több levélét, kéziratát őrizi. Festetics is megbecsülte a költőt: egyik barátságos levelében „magyar Orfeus”-nak nevezte s egy ideig támogatta is azt a könyvsorozatot, amely Bécsben Magyar Minerva címmel s azzal a céllal jelent meg, hogy közzé tegye a régiség jeles íróinak műveit, olyan egykorú, már életükben elismert kitűnő poéták műveivel együtt, mint Virág Benedek, Baróti Szabó Dávid. A sorozat létrehozásában nagy része volt Batsányinak, ő adta ebben közre Ányos műveit.

A nyelvújítás körül fellobbant első nagy harcban Batsányi nem vehetett részt s a Helikoni ünnepekre sem kaphatott meghívót. 1809-ben, a Bécsét kiűrtő francia csapatokkal együtt ő is Párizsba ment; Magyarországon körözték s 1815-ben híre ment, hogy elfogták s aztán, hogy Linzbe internálták. Amikor újra feltűnt a magyar irodalmi életben, Festetics nem élt már, s a harc, amelybe teljes erejével s Kazinczy ellen irányuló sértődöttségének minden ingerültségével a konzervatív dunántúliak oldalán bocsátkozott bele, voltaképpen idejét múlta már s — ahogy láttuk — éppen Festetics okos „érdekegyesítési” politikájának jegyében fejeződött be. Életének és sorsának tragikus végeredménye: Batsányi első férfikorában, Bécs előtt játszott igazán jelentős szerepet, akkor volt igazán ő, azonos szerepével s teljes erejű hatásában. Emlék-ünnepe alkalmával nem feledkezhetünk meg a linzi száműzött törhetetlen hűségéről, kortársai közül magasan kiemelkedő tudományáról, meg nem torpanó, felvilágosodott, a forradalomtól sem visszariadó újtűszenvédélyéről; de tudnunk kell: a száműzésben írt művei arról tettek bizonyosságot, hogy csak a végső, a legfontosabb dolgokban haladt együtt korával; az élet gyakorlatából kiszakadt. Igaza volt Toldynak, amikor 1836-ban ezt írta róla: „Az érzések, melyek benne, a hazától távol kesergőben égnek, itt már tettet szülnének: s a szózatot, mellyel az alvó időt rázogatta, a nemzet meghallá s megértette”.

Az elmúlt másfél évtizedben megújult szellemű tudományunk kutatásainak eredményeképpen sok mindent helyesebben, távolabbi s mélyebb összefüggésben látunk, mint apáink

láttak. A XVIII. század végének törekvései, s velük Festetics György és Batsányi János működése igen sokat emelkedett előttünk. Ezért is értékelik sokan s nem jogtalanul Batsányi művében az irodalomszervező eredményeit nagyobbra a költőénél. Bizonyos, hogy ezen a területen vihette volna legtöbbre: ihlete akkor szárnyalt igazi erővel magasra, ha a valóságból, pontosabban: az aktualitásból merített erőt. Megvolt benne minden képesség ahhoz, hogy a poraiból megéledő magyar irodalom jó vezére legyen s irodalmunk fejlődésének nagyon is súlyos vesztesége, hogy ettől a szereptől elütötte az ellenséges hatalom. Hogy meddig jutott volna el a reformok útján akkor, ha ő is, mint francia kortársai, egy erős harmadik rend s egy valóságos forradalom erőiből, tényeiből meríthetett volna ihletet, nem tudjuk. Bizonyos, hogy annak a korai értelmiségnek balszárnyán állt mindvégig, amely felvilágosodott klérusellenességében soha meg nem ingott, az államforma kérdésében a társadalmi szerződésen alapuló alkotmányról kevesebbet meg nem elégedett, a nemességet csak a nemzet kis töredékének látta, a hatalomban s a nemzeti reprezentációban való kizárólagos jogosultságát soha el nem ismerte. A literatúrát: a költészetet és tudományt, meg a politikát: az uralmat és erkölcsiséget Batsányi nem választotta el egymástól; a nyelv művelést sem tartotta tehát az általános reformtól elszigetelhetőnek. Ezért is fordult oly heves indulattal a nyelvet önmagáért, főként stilisztikai, formális igények jegyében fúró-faragó nyelvújítók ellen. Amit Felsőbükii Nagy Pál úgy fogalmazott meg százados hatással: „nyelvében él a nemzet”, ő jóval korábban s pontosabban valahogy így fejezte ki: „a nemzet él nyelvében”. Korának legműveltebb literátorai közé tartozott; ezt tudta is: nem származása, hanem kiművelt képességei jogán követelt tiszteletet magának.

Azt gondolom, ebben a körben s ezen a helyen is úgy tisztelgünk legméltóbban annyiszor megbántott szelleme előtt, ha az egykorú magyar valóság alapos ismerőjét s a világot átfogó nagy műveltség hordozóját egyaránt megbecsüljük benne, ha, életének tragikus fordulót, töredékes végeredményét megrendülten szemlélve, úgy emlékezünk rá, mint a megvesztegethetetlen erkölcsiség, a tiszta gondolat s a hű hazafiság hőisére.

Dezso Keresztury

GYÖRGY FESTETITS AND HUNGARIAN LITERATURE

At the turn of the eighteenth and nineteenth centuries György Festetics became an outstanding figure of Hungarian Enlightenment and national reforms mainly by his progressive economic activity. At Keszthely he established the first training college for higher economic education, the Georgicon. He also made important contributions to the revival of Hungarian literature. The Festetics family, having come into a great fortune by the acquisition of the possessions of the Zrínyis became also the exponent of the political tradition bequeathed mainly by the poet and military leader Miklós Zrínyi to the social strata fighting for the national independence of Hungary suffering under the yoke of colonialism. After a promising start, Gy. Festetics's military career was frustrated because in the time of the growing Habsburg reaction he joined the movement for the renewal of the Hungarian national economy. The Hungarian literature of those days saw in him the successor of Miklós Zrínyi, this leading exponent of national publicism, especially when in 1817—19, at the Keszthely Helicon Festivals he created an authoritative body capable of attaining a sound compromise in the dangerous fight of the neologists and of outlining a policy co-ordinating the interests of the various parties of Hungarian spiritual life.

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE ÉS A NÉPI ÍRÓK

Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai működését, irodalmi munkásságát meghatározó ideológiai, eszmei nézeteit a nagy vonalakban általánosító történész és irodalomtörténész közvélemény általában a népies ideológiával rokonítja, illetőleg azonosítja. A népi írók és Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai mozgalma összetételalkozásának történelmi lehetősége 1928-tól 1945-ig több esetben is adva volt, de a negyvenes években kibontakozó népfront-politikában megvalósult együttműködésig ez többnyire csak lehetőség maradt. Ideológiájának alapvonásait — ugyanúgy mint a népiesekét, — a magyar társadalom polgári fejlődésének megoldatlanságából és a magyar proletariátus forradalmának bukásából eredő problémák határozzák meg. „Harmadik utas” programjával időben megelőzte a népi írók ideológusait, így azoknak bizonyos vonatkozásokban szellemi elődje is volt, de annak ellenére, hogy a már kialakult népies mozgalom vezéregyéniségei és Bajcsy-Zsilinszky részéről, a harmincas évek elejétől a negyvenesekig az egymáshoz közeledés igénye és szándéka nem hiányzott, a Nemzeti Radikalizmus társadalmi és politikai programja mindvégig különálló, a népi írók egyetlen ágának programjával és ideológiájával sem azonosítható politikai irányzat maradt. A Nemzeti Radikális Párt 1934—35-ben állt történelmi fejlődésének csúcán, ebben az időben köréje csoportosultak a toborzódó népi írók is, azonban az 1935-ös választásokon Gömbös demagóg, s ahol szükségesnek látta, brutálisan agresszív fasiszta módszerekkel Bajcsy-Zsilinszky pártját megbuktatta. 1935-től Bajcsy-Zsilinszky Endre egyre inkább elszigetelődött, sorra elvesztette politikai fórumait, pártja feloszlott, lapját mások veszik át, s ő maga, szűkebb körével együtt a 30-as évek végén csatlakozott a Kisgazdapárthoz ahol a körülbelül ez időben kezdődő radikalizálódási folyamatot nagymértékben felerősítette. Csatlakozása a többségükben paraszti politikusokhoz, a „népi” politikán belül nagy változásokat nem idézhetett elő, a nemzetközi események determináló hatása alól kitörni, Bajcsy-Zsilinszkynek és a kisgazdapárti politikusoknak az uralkodó osztályokhoz, elsősorban Horthyhoz való ellentmondásos viszonya következtében ekkor már nem volt lehetőség. Szerepe a Kisgazdapártban és később a Nemzeti Parasztpártot helyettesítő Szabad Szóban kettős. Erősítette egyrészt az ebben a táborban amúgy is meglevő nacionalista tendenciákat, másrészt — s a politikai események alakulása szempontjából ennek van nagyobb jelentősége — következetes függetlenségi politikájával, s az ennek érdekében folytatott aktív harc vállalásával, azokat a politikusokat, politikai fórumokat és csoportosulásokat, akikkel érintkezésbe lépett, aktivizálta az ellenállási mozgalom számára.

A Szabad Szó körül csoportosuló népi írók és politikusok körében 1939 végétől a politikai munka egyre inkább a kulturális területekre szorult, s itt is állandóan az állami hatóságok akadályaiba ütközött. Az 1940-es évvel a helyzet nem változott, sőt, a politikai dezilluzionáltság 1940 közepére érte el mélypontját. A 39-es nyár végén, a Nemzeti Parasztpárt alakuló gyűléseinek tervezetésekor sok helyen megbolydult a falu népe, a politikai érdeklődés hullámgyűrűi még a tél folyamán is visszhangot vetnek az olvasók lelkes leveleiben. A kormányzat azonban hajszát indít „az újjáéledt Márciusi Front” ellen (két rendkívül tanulságos rendőrségi

jelentést teljes szöveggel közlünk a jegyzetben¹, s egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a Márciusi Front nincs többé. Íróitól a várt támogatást a Szabad Szó nem kapta meg, aki csak tehette, a politikai élet harcteréről visszavonult az irodalom sáncai mögé. A lap szerkesztőségi körén belül is kiütköznek a nézeteltérések. Darvas József, Veres Péter egyre inkább háttérbe vonul, a politikai irányvezetés elbizonytalanodik, a lap, mindenképpen válságba kerül. 1940 tavasza a letörtség, kilátástalanság tavasza. Hitler nyugat-európai előretörése megingatta az emberi

¹ Bizalmas úton a következőkről értesültünk: „A Szabó Pál vezetése alatt megalakult Nemzeti Parasztpárt eddig csupán a „Szabad Szó” c. hetilapon keresztül tartott kapcsolatot a mozgalom vidéki földműves híveivel, nyilvános szereplésre eddig nem került sor, miután a vezetők úgy gondolkodtak, hogy előbb szervezik meg a párt tömegeit, és csak azután tartanak zászlóbontó gyűlést.

Az eddigi propaganda során az elmúlt 6 hónap alatt állítólag 20 000-re emelkedett azoknak a száma, akik a pártba való belépésre késznek nyilatkoztak. Tény, hogy az egykori Dénes István-féle, valamint a Drozdy Győző elnöklete alatt működött pártok vidéki vezetőinek többségét sikerült az új alakulás részére megnyerni. Ezenkívül csatlakozásra bírták a FGP-nak azokat az agitátorait, akik a jelenlegi pártvezetőség mérsékelt politikájával elégedetlenek, vagy pedig a FGP jelenlegi térszerzetése miatt ebben a pártban pozícióra vagy mandátumra nem számíthatnak.

A „NP” számít arra, hogy fokozatosan magához vonja a FGP-nak azokat a tömegeit is, akik 1938-ban és 1939-ben különböző nyilaskeresztes pártok ígéreteiben bízva, az országgyűlési választások alkalmával nyilas jelöltekre szavaztak, de újabban kezdenek elfordulni ettől a mozgalomtól.

Jelenleg a „NP” a részletes pártprogram összeállításán dolgozik, amely után, de legkorábban augusztusban, valamely vidéki városban országos zászlóbontó nagygyűlést tart. Áprilisban Bp-re hívják azt az 500 embert, akiket a párt nagyválasztmányába jelölnek, hogy ezekkel megvitassák és jóváhagyassák a pártprogramot. Bizalmas információink szerint a pártprogram gerince az a radikális földreformkövetelés, mely a hitbizományok és 1000 holdon felüli nagybirtokok azonnali felosztását, a 200—1000 holdas nagybirtokok fokozatos leépítését követeli és Magyarországon az általános kisbirtokok, ill. kisbérleti rendszer meghonosítását kívánja.

Megfontolást érdemel az a körülmény, hogy ez a csendben, de elég nagy apparátussal dolgozó szervezkedés jelentős tőkék felett rendelkezik. A Múzeum krt. 15. sz. alatti „szerkesztőségben” 6 kisasszony végzi a levelezést. Jelentős összeget igényel a Szabad Szó fenntartása, mivel annak példányait egyelőre legnagyobb részint ingyen küldik a falvakba. Külön nagy terhet jelent a Kelet Népe előkelő köntösben megjelenő irodalmi folyóirat fenntartása. Az a kezdeti feltevés, hogy a pártadminisztráció költségeit a FGKP fedezi, megoldó azzal a ténnyel, hogy utóbbi maga is gondokkal küzd és kénytelen volt adminisztrációját racionalizálni. Sokkal alaposabb az a vélemény, hogy a háttérben levitézlett liberális politikusok állnak, akik ezzel a „népies” mozgalommal akarják a régi liberális, esetleg az októbrista rendszert nyeregbe segíteni.

Nagy megkönnyebbülést jelent a párt számára, hogy „falukutató” irodalmi tevékenységük miatt igaztásért elítélt vezetőségi tagjai (Erdei István, [!] Kovács Imre stb.) időközben a legutóbbi amnesztia következtében kegyelemben részesültek és így most ezek is kilépnek ideiglenes rezervátságukból.”

Bp. 1940. márc. 15-én

Dr. Sombor
rendőriótanácsos

MMI. Archívum A/IV. 2/5.

Bizalmas úton a következőkről értesültünk: A „Márciusi Front”-hoz csatlakozott progresszív íróknak annakidején az volt a tervük, hogy országos pártmozgalmat indítanak, amely főleg a nincstelen mezőgazdasági lakosságot tömörítette volna, a középosztálybeli polgárságot pedig a 48-as eszmék jelszavaival radikális irányban akarta megszervezni.

A magyaránynak ígérkező mozgalom csakhamar megelekedett, mivel a kezdeményező írók egy része az alakulás irányától merőben eltérő más politikai csoportosulások felé kezdett orientálódni, néhányan közülük (Erdélyi József, Sinka István) a nyilaskeresztes táborban helyezkedtek el. Csak egy kis csoport maradt meg az eredeti célkitűzések mellett, ez a csoport alakította meg Szabó Pál vezetésével a „Nemzeti Parasztpárt”-ot.

hiteket. Móricz Zsigmond is ebben az időben hirdeti meg „Hagyd a politikát, építkezz!”² jelszavát. „Azért mondom ezt, mert megrettenve és belesápadva látom: el vagyunk késve. . .” Móricz jelszava közhangulatot fejezett ki, az általános apolitikus desértióval szemben a Kelet Népe oldalain csak a munkásság egyes képviselői szólaltak fel. A Szabad Szó politikai vonalvezetésében bekövetkezett változásokat talán Kovács Imre cikkein lehet a legjobban lemérni. Az év elején, az új világra való felkészülés jéggyében nagy lendülettel elindított társadalomtudományos jellegű cikkei később hónapos kihagyásokkal jelennek meg, s az egyes társadalmi fejlődési fokokat végigelemezve a végén már egészen más szemlélettel, mint ahogy az első cikkek alapján várni lehetett volna. A kezdeti történelmi materialista alapú társadalmelemzés abba marad, az első cikkek tág horizontja a napi politika szűk keretei közé szorul, s a jövő perspektívája megakad Hitler európai győzelmeinél. „Amikor ez év elején elkezdtem e cikksorozatot — írja a zárócikkben —, azt gondoltam, hogy az emberi társadalom összes kérdéseit végigvizsgálhatom és úgy állapíthatom meg, hogy merrefelé megyünk és milyen lesz az új világ. Sok minden közbejött azonban és nem teljesíthetem ígéretem, így ma már csak a végső kifejlés törvényeit tárgyalhatom.” A „végső kifejlést” Hitler világfelforgatásától, az „új, európai heroikus életforma” meghonosításától várja, amiről ugyan semmi kézzelfoghatót nem tud mondani, de annyit biztosra vesz, hogy a kataklizmából, amely az új háborúval szakadt az emberiség nyakába, a szegénység megszüntetésével kell kijusson a világ.³ Veres Péter visszatekintő „Számvetés”-e⁴ is pesszimista színezetű. Megállapítja, hogy a Szabad Szó eddigi eredményei csak negatívumok — nem árulta el eszményeit, nem adta el a népet —, s ezután sincs remény a parasztság életének megváltoztatására. Egyetlen lehetőség van: őrizkedni a nemzet ellenségeitől. „. . . azt követeljük a parasztság legjobbjaitól, hogy inkább ne csináljanak semmit, mintsem ellenfeleiket támogassák, akárcsak helyeslő bólogatásokkal is.” S mit tehetnek ilyen helyzetben az írók? Szinte semmit. „Tőlünk, íróktól viszont senki se várhat parlamenti hadakozást. Nemcsak azért, mert nincs is alkalom és lehetőség, nincs pénz és szervezet a nagy választási hadjáratokra, de jóformán egyikünknek sincs se választó, se választható joga.”⁵ Darvas József távolról sem akarja elismerni, hogy „Valóban vereség és a »had« szétzülése lenne a némaság mögött, mint sokan gondolják és mondják.”⁶ Az elhallgatás oka a külpolitikai helyzet

Május elején a szétszóródott „márciusi ifjak” közeledtek egymáshoz és megállapították egymás között, hogy valamilyen formában állandó közösséget létesítenek. Mivel a fennálló párt politikai véleménykülönbségeket áthidalni nem tudták, elhatározták, hogy a Márciusi Front tagjai pártállásra való tekintet nélkül és politikai véleményük fenntartásával ismét rendszeresen összejönnek és előkészítik a későbbi együttes pártalakítást.

A társaság baloldali tagjai megnyugvással állapították meg, hogy lényeges ellentétek nincsenek a társaság tagjai között, az egy táborban való tömörülést inkább az a körülmény akadályozza, hogy a jobboldali tagok egzisztenciális okokból kénytelenek megtagadni a progresszív írókkal való közösséget. Elsősorban vonatkozik ez azokra a tagokra, akik mint szociális titkárok a kormány szolgálatába léptek, továbbá a nyilaskeresztes újságoknál elhelyezkedett írókra.

Az újjáéledt „Márciusi Front” vezető tagjai:

Kovács Imre, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Pál, Erdélyi József, Sinka István, Erdei Ferenc, Féjja [!] Géza, Sárközy György, Szabó Zoltán, Sellyei József.

Védnökök:

Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos, dr. Csekey István és Nagy Ferenc képviselő.”

Budapest, 1940 május hó 16-án.

Dr. Sombor
rendőrfőtanácsos

MMI. Archivum A/IV/2/5

² MÓRICZ ZSIGMOND: Hagyd a politikát, építkezz! Kelet Népe, 1940. 1. sz. 1—2. 1.

³ KOVÁCS IMRE: A kibontakozás. Szabad Szó, 1940. júl. 21. 1. 1.

⁴ VERES PÉTER: Számvetés. Szabad Szó, 1940. márc. 17. 3. 1.

⁵ Uo.

⁶ DARVAS JÓZSEF: A munka tovább folyik. Szabad Szó, 1940. márc. 24. 5. 1.

rendkívüli feszültsége, mely egyelőre lehetetlenné tette az országon belüli nagyobb vállalkozásokat szellemi és politikai téren egyaránt. Megállni nem lehet, de hogyan tovább? „Az eszmék és tervek világában könnyen eltéved az ember, különösen, ha az egyenesnek fölvetett úton újra és újra akadályok bukkannak elé. Valamit mindig kell csinálni, tehát csinálja azt, amit éppen lehet, de a sok kanyargó és kibúvó-keresés közben nem veszük-e el szemelő a cél, amely felé menni akart? Ha nincsen valamiféle valóságos mértéke is, az eszméken és elképzeléseken túl?”⁷ Mi lehet a mérték, ha az eszmék és elképzelések csődbejutottak? Más választ erre Darvas sem tud mondani Móricz jelszavánál, melynek lényege: megmaradni és felkészülni. „Művelődni! — ez a mai napok legfőbb parancsa a nép számára, ha nem akarja elveszíteni az önmaga erejében élő jobb jövőndő lehetőségét.”⁸ Ez azonban túlságosan kevés és túlságosan általános ahhoz, hogy megnyugtató, iránytmutató lehessen. A népi írók a Szabad Szó oldalain is újra és újra felvetik a kérdést, mi az oka a megtorpanásnak. Egy évvel ezelőtt még nagy tervekkel, reményekkel indították útjára a Szabad Szót. „De maga a parasztság is a jó indulás útján volt A Szabad Szó táborában a parasztság legértékesebb és legöntudatosabb színe-java gyülekezett. S ez a gyülekezés történelemformáló erőnek ígérkezett.” — írja Veres Péter ugyancsak a beváltatlan remények lelohadásának okait, s a további út lehetőségeit kereső cikkében.⁹ Ebben az időben jelenik meg Kovács Imre nagy cikke¹⁰ a Kelet Népében, melyben valósággal tetemre hívja a szétszűllött Márciusi Front íróit, s ezzel a cikkel indul meg tulajdonképpen az egész népies mozgalmat felmérő vita, melyből szinte egyetlen lap sem maradt ki, s mely elhúzódott egészen 1941-ig. Mint 1938-ban a Márciusi Frontot elemző nagy tanulmányában, most is Révai József látta meg leginkább a népi írók mozgalmában a széthullást előidéző fogyatékoságokat, s ő jelölte meg számukra ugyanitt az egyetlen lehetséges „valóságos mérték”-et: békepártiság a háborúval szemben és belső kapcsolat a munkásmozgalommal. „Ha ez meglesz — fejezi be cikkét Révai —, akkor a népies mozgalomból lehet még újra tényező Magyarországon.” Egyelőre azonban egyik gondolatnak sincs még elég harcos tábora, sem a népi írók köreiben, sem azokon kívül.¹¹

Közben a Szabad Szó anyagilag is válságba került. Átvételkor Mezőfinek a kért 70 000 pengőnek csak egy részét fizették ki készpénzben, s a hitelre kiállított váltók egy része Csoór Lajos (az Igazság c. lap kiadója) kezébe került, ami azzal a veszéllyel járt, hogy a Szabad Szó vagy megszűnik, vagy teljesen jobboldali befolyás alá kerül. Az ezzel kapcsolatos harcok idején csatlakozott a Szabad Szóhoz Bajcsy-Zsilinszky Endre, akinek nagy szerepe volt a lap visszaszerzésében. Jellemző adat az olvasóközönségnek a Szabad Szóhoz való ragaszkodására, hogy egyetlen felhívásra több mint 3000 előfizető küldte be év közepén 1941-es előfizetési díját, hogy az anyagi válság megoldásában segítsen.¹²

A politikai kilátástalanság mélypontján jelennek meg újra a Szabad Szó oldalain a kisgazdapárti politikusok — Nagy Ferenc, Varga Béla — cikkei. Az 1939 májusi választások után a Nemzeti Parasztpárt megalakulásával a Szabad Szó és a kisgazdapárti képviselők között korábban meglévő kapcsolatok megszakadtak. 1939 tavaszától decemberig a Szabad Szóban sem tőlük, sem róluk cikket nem közölnek. Az új közeledés jeleként 1939 karácsonyán jelenik meg Nagy Ferencnek egy írása a falusi önkormányzat hyományainak felkeltéséről, jogainak biztosításáról.¹³ A Kisgazdapárt válsága 1939 végén fokozódott, Eckhardt kilépése után a párt bomlani kezdett, baloldali politikusai újból keresték a kapcsolatot a Szabad Szó vezetőivel és olvasóközönségével. 1940. február 11-én vezércikkben közölték Varga Béla írását, melynek a

⁷ DARVAS JÓZSEF: Jegyzetek a faluszélről. Kelet Népe, 1940. júl.

⁸ DARVAS JÓZSEF: „Elvész a nép, amely tudomány nélkül való.” Szabad Szó, 1940. okt.

⁹ VERES PÉTER: Van-e remény? Szabad Szó, 1940. jún. 2. 3. l.

¹⁰ KOVÁCS IMRE: Levél a Márciusi Frontról. Kelet Népe, 1940. 6. sz.

¹¹ RÉVAI JÓZSEF: A népiesek széthullása. Új Hang (Moszkva), 1940.

¹² BISZTRAI FARKAS FERENC szóbeli közlése.

¹³ NAGY FERENC: A falvak önkormányzata. Szabad Szó, 1939. dec. 24. 2. l.

két párt együttműködése és a parasztegység megteremtése szempontjából programadó jelentősége van.¹⁴ Ennek a programnak a jegyében kapcsolódott a Szabad Szóhoz Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki az előbb említett gazdasági jellegű problémák kapcsán cikkek megjelentetésén túl közelebbi kapcsolatba került a lappal, majd később vállalta főszerkesztői tisztjét is.

Bajcsy-Zsilinszky Endrének a népi írőkkel személyi kapcsolatokban, társadalomszemléletben és ideológiában kezdetektől megvoltak a közös érintkezési pontjai. Féja Géza, Szabó Pál az ő szárnyai alatt indultak útnak az Előőrsben, mely a népies mozgalom szellemi előzményei közt igen fontos szerepet töltött be. Programjának, a Nemzeti Radikalizmusnak kidolgozásához ugyanaz a felismerés vezette, amely a népi írók mozgalmát létrehozta. Erényei és hibái — szociális érzékenysége illetőleg nacionalizmusa — egyek a népiekével s csak fokozataikban térnek el azokétól. Ellentmondásossága is ugyanazon forrásokból fakad, amelyek a népies mozgalmat is kétarcúvá tették. Bajcsy-Zsilinszky Endre a haladó 48-as nemesség kései utóda, nemzeti radikalizmusa a végig nem vitt polgári forradalom mulasztásait akarja jóvátenni, de 100 évvel később is a hiányzó radikális polgárság helyett. A radikalizmus általában a polgárság fegyvere, nálunk a polgári radikálisok szerepe 1918 októberével véget ér. A feudálkapitalista rend visszaállításával, a szocialista forradalom eredményeinek szétveretésével azonban a polgári forradalom 1918-ban kivívott eredményeit is lerombolták, a polgári radikalizmus legkiválóbb képviselői a kommunistákkal együtt emigrációba kényszerültek. Az ő elejtett zászlajukat emelte fel tíz évvel később Bajcsy-Zsilinszky Endre, radikalizmusa — osztályhelyzete, s a faszálódó társadalom determináló hatása következtében —, ha ellentmondásosan is, az ő félbeszakadt munkájuk folytatása kívánt lenni. Az idáig vezető út azonban nem volt egyszerű. Áchim meggyilkolásához kapcsolódó családi emlékein, a világháborúban s a fehérterror csapataiban szerzett élményein keresztül végigélte osztályos teljes történelmi fejlődésének útját. Széchenyit, később Rákóczit, Kossuthot tartotta eszményképének, a világháború lövészárkainak kegyetlensége fejlesztette ki mély humanizmusát, Ady élménye keltette fel radikalizmusát. A szociális problémák és a radikalizmus iránti érzékenység életézzéssé, majd később politikai programmá osztályos társaiból (akikkel 1920-ban együtt indult „új világot teremteni”) való kiábrándulása, s a 20-as évek végén a válság következtében a megoldatlan társadalmi problémák egyre erőteljesebb felszínre törése érlelte. A kapitalizmus általános válsága nálunk a feudálkapitalista rend legavítottabb oldalait kezdte ki először. A 20-as évek végi ellenzéki csoportosulások (a Kisgazdapárt szervezkedései, Bartha Miklós Társaság, Szegedi Bethlen Gábor Kör, s a kommunista párt Parasztk Lapja körüli paraszt-párt szervezési kísérlete) mind az agrárkérdést, a magyar nagybirtok körüli problémákat feszegetik. Bajcsy-Zsilinszkynek szinte valamennyi csoporttal van valami kapcsolata, mindegyikre felfigyel, s csaknem valamennyire írásban is reagál. A Bartha Miklós Társaság felhívásai, közleményei az Előőrsben jelennek meg,¹⁵ foglalkozik a csehszlovákiai és romániai magyar falukutató mozgalommal,¹⁶ a kommunista párt falun végzett szervezéséről cikk jelenik meg lapjában,¹⁷ a Népszavában 1930. aug. 1-én megjelent agrárprogrammal vezércikkben foglalkozik, s bár vitatja a szociáldemokrácia hivatottságát a falu problémáinak megoldására, megállapítja: „De meg kell mondani. . . bármilyen súlyos ellentmondásai, hibái és hiányosságai vannak a Népszavában megjelent agrárprogramnak, az még mindig nagyobbzabású és gazdagabb és fölöttébb sugallóbb erejű, mint akár a keresztény keresztényen kiscgazda, földműves és polgári párt, illetőleg a kormány felerészben elavult, felerészben pedig véglegesen elárult programja, akár más polgári pártok majdnem teljesen hiányzó falupoliti-

¹⁴ VARGA BÉLA: Közös munkában a magyar népért! Szabad Szó, 1940. febr. 11. 1. 1.

¹⁵ A Bartha Miklós Társaság felhívása a munkássággal szembeállított magyar ifjúsághoz. Előőrs, 1928. 33. sz. 7—8. 1.

¹⁶ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Ifjú magyarok innen és túl. Előőrs, 1930. ápr. 19. 16. sz. 1—3. 1.

¹⁷ TALPASSY VIKTOR: A mai válság és a falu megszervezése. Előőrs, 1930. jún. 7. 11. 1.

kája.”¹⁸ Az uralkodó osztály pártjait túl közelről ismerte ahhoz, hogy bármit is várjon tőlük, az újjászerveződő Kisgazdapártot is balról bírálta,¹⁹ az új polgári, elsősorban ifjúsági csoportosulások mindegyikénél többet akart. Messzebből jött, messzebbre is nézett, nemzetben gondolkodott, mindig mindent a nemzet egésze, az egész magyarság szemszögéből vizsgált. Osztályhelyzete megakadályozta abban, hogy a proletárszocializmust magáévá tehesse, s a maga osztálykorlátait úgy akarta áttákolni, hogy semmilyen osztálykategóriát nem ismert el. A „társadalmi határokat leszűkítő” osztályfogalommal szembeállította a maga „nemzetközösség” eszméjét, a „modern nacionalizmust”, amelyet elsősorban szociális tartalma és őszinte demokratizmusa különböztetett meg az uralkodó osztályok nacionalizmusától. „Újjászervezni az egész magyar nemzeti termelést, tőkés és szocialista hierarchiák helyébe a nemzeti élet egyetemes hierarchiáját.”²⁰ Ilyen alapokon dolgozta ki Nemzeti Radikalizmus címmel megjelentetett programját, melyben szocialista és fasiszta elemek színes tarkasággal keverednek. Programja alapján 1930-ban pártot alapított, pártja azonban mindvégig elszigetelt jelensége a magyar közéletnek, nagy, országalakító terveit irreálisnak tartották. A népi írók toborzódásának kezdetekor egy ideig úgy látszott, hogy a népiesek az ő zászlájához csatlakoznak, 1932-ben induló új lapjában, a Szabadságban szinte az összes népi írókat (Féja Géza, Kodolányi János, Erdélyi József, Sinka István, Sértő Kálmán, Szabó Pál, Kovács Imre, Illyés Gyula) ott találjuk. A népi gondolat ekkor kezd divatossá válni, mint ennek egyik legfontosabb sajtóorgánuma, a Szabadság, rövid idő alatt széles tömegeket hódít. Ekkor veti első nagy hullámaival az egyke vita, Bajcsy-Zsilinszky maga is országjáró körútra indul, Kodolányival és Talpassyval közös baranyai utazásából számos friss gondolatokat fölvető és nagy visszhangot verő riport születik. Ugyanakkor több oldalról is megkezdődött a népi értelmiség szervezése. 1934 tavaszán Németh László Debrecenben útnak indítja a Választ, s ugyancsak ebben az időben az Est-Lapok átadja Zilahynak a Magyarország c. napilapot, hogy a népi mozgalom keltette friss szellőket a Gömbös-kormány vitorláiba fogja. A Magyarország mint napilap biztos egzisztenciát jelentett belső munkatársai számára. Kodolányi állás nélkül tengődött, Féjának szintén veszélyben volt tanári állása, mindkettejüknek megváltás, hogy Zilahy maga mellé vette őket. Velük aztán odacsatlakoztak a többiek is, s Zilahy Új Szellemi Frontja nyomán szépen beveztek Gömbös karjaiba. Gömbös szociálfasiszta programját realizálhatóbbnak vélték a Nemzeti Radikalizmus „irreális” célkitűzéseinél, Bajcsy-Zsilinszky a politika küzdőterén magára maradt, az 1935-ös választásokon pártja kudarcba fulladt.

Mindig történetiellen az olyan kérdésfeltevés, amely a múltba visszavetítve a meg nem történt események esetleges következményeit próbálja bogozgatni, s ez ennek a tanulmánynak egyébként sem lehet a feladata. Bajcsy-Zsilinszky pártjának, s a népi írók mozgalma összetalálkozásának lehetősége 1933—34-ben virtuálisan adva volt. Simándy Pál, aki maga is részese volt az akkori eseményeknek, a következőket írja erről: „A jóhiszeműség vitathatatlanul a nemzeti Radikális Párt oldalán mutatkozott. A két irányzat (Bajcsy-Zsilinszky és Gömbös — V. R.) közül kétségtelenül ez a párt lett volna jogosult arra, hogy a népi mozgalom reformtörekvéseit a hatalom eszközeivel megvalósítsa.”²¹

¹⁸ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Agrárdemokrácia vagy szociáldemokrácia? Előrs, 1930. aug. 9. 1—2. l.

¹⁹ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Amiről kevés szó esett Derecskén. Előrs, 1930. júl. 5. 1—2. l. „Meg kell mondanom őszintén, hogy a derecskei népgyűlésen túlságosan kevés szó esett a földmunkásságról. . .” Radikális agrárprogramot követel tőlük, de indokai közt — s lapjának többi munkatársai ebben egyek vele — ennek valóságos szükségessége és elismertetése mellett elsősorban arra hivatkozik, hogy ellenkező esetben a szociáldemokrácia fogja meghódítani a falut.

²⁰ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Előrs. Előrs, 1928. 1. sz. 1. l.

²¹ SIMÁNDY PÁL: Nemzeti Radikalizmus és a népiesek. — Kézirat.

Simándy Pállal Bajcsy-Zsilinszky Endre iránti mély tisztelete, s a népi írók akkori magatartásában Bajcsyval közös csalódottsága mondatja ki e szavakat, az 1935-ös választások előkészülete alatt közös álmuk, reményük foszlott szét, s az Új Szellemi Front jóvoltából Németh Lászlóval mondhatták volna ők is, „vetésünknek Gömbös Gyula lett az aratója”. „Természetesen egyáltalán nem valószínű — írja ugyancsak fent idézett tanulmányában Simándy Pál —, hogy a nemzeti radikalizmus valaha is játszhatott volna ilyen szerepet. . . A történelmi események későbbi fejleményei megmutatták, hogy a harmadik-utas politikának nem lehettek esélyei Magyarországon.”²²

Különös „harmadik út” volt Bajcsy-Zsilinszkyé, álomnak nem kevésbé szép Németh Lászlónál, de realitása sem sokkal több. A Nemzeti Radikális Párt nem tudott gyűjtőmedencéjévé válni a 30-as évek eleji progresszív törekvéseknek. A polgárság parasztpártnak tekintette — programja szerint valóban leginkább annak lehetett —, a parasztság közép és felső rétegei radikálisnak tartották — Gaál Gasztonban jobban bíztak —, a szociáldemokrata neveltetésű agrárproletariátus pedig dzsentrinek. Bajcsy-Zsilinszky egyénisége nem pártvezérségre termett, s nem volt készsége arra sem, hogy megfelelő vezetőségét gyülekeztessen maga köré. A népi írók kivétel nélkül mind tisztelték és nagyrabecsülték, de emberi egymásratalálásuknál mindig ott állt köztük Áchim halálának emléke. Bajcsy-Zsilinszky életét úgy is lehet tekinteni, mint egyetlen nagy áldozatot Áchim emlékének megkövetésére, a parasztság és általában a szegénység iránti odaadása úgy is magyarázható: a családja nevéhez fűződő súlyos bűnt akarta jóvátenni azáltal, hogy egy életre elkötelezte magát a szegénység felemeléséért folytatott harcra. Nem ő, Gábor nevű bátyja lőtte le Áchim Andrást, családi személyes sérelmekről vezetve, de ő is ott volt, s közéleti szereplésénél ezt sokszor felhasználta ellene. A népi írók és Bajcsy-Zsilinszky közt akkor borult el szinte véglegesen a barátság, amikor Fėja Géza a Válaszban megjelentette Áchim L. András, a parasztkirály c. cikkét. Fėja Géza úgy írta meg ezt a cikket, hogy azt is ki lehetett belőle olvasni, lehet, hogy Bajcsy-Zsilinszky volt a gyilkos, s növelte a vádat azzal, hogy személyét azonosította a koalíciós világ népnomorító nagybirtokosai társadalmi rétegének képviselőivel, azzal a feudobarbarizmussal, amely Fėja szerint Áchimban egy jobb Magyarország lehetőségét ölte meg. „Áchimban a tiszántúli forradalmi erejű parasztmozgalmat ölték meg, s Nagyatádi most már egyedül maradt a porondon. Holott 1918 októberére Áchim érkezett volna be. Ha abban az időben Áchim él, kommunizmus talán nem lett volna, de a földbirtokreform minden bizonnyal megtörténik. 1920-ra azonban már csak a dunántúli kisgazdamozgalom maradt életben, mely az esedékes történelmi feladatra teljesen képtelenné bizonyult, mivel elsősorban a kulák-rétegre támaszkodott.”²³ Áchim valóban nagy alakja a magyar parasztmozgalomnak, de pártját már 1910-re széttűllesztették, ő maga behódolt Ferenc Ferdinánd szociálfrázisainak,²⁴ s egyáltalán nem valószínű, hogy beváltja Fėja Géza hozzáfűzött reményeit, ha életben marad is. Mindenképpen méltánytalan volt azonban a cikk Bajcsy Zsilinszky Endrével szemben, akit haláláig megsebeztek vele, s ezek után személyileg még jobban elzárkózott a népi írók táborától.

Bajcsy-Zsilinszky Endre „egyetemes nemzeti” pártalakító kísérlete, melyben a népi írók az egyetemes nemzetnek csak egy meghatározott szektorát lettek volna hivatva képviselni,

²² Uo.

²³ FÉJA GÉZA: Achim András, a parasztkirály. Válasz, 1937. 61—69. „Felelősségrevonás közben, 1913-ban, saját lakásán lőtte le, a törvényes ítélet megállapításai szerint Zsilinszky Gábor. Achimot a véle szembenálló társadalmi réteg halálra ítélte. Csak az volt a kérdés, hogy pillanatnyi hevületében kiből robban ki ez a társadalmi ítélet. Az Achim-ügy tárgyalásán a város vezető lelkésze is azt vallotta, hogy ő is lelőtte volna Achim Andrást. Nincs semmi kétség, aki egy családi ügyből kijolytálag megölte, talán egészen önkénytelenül, de a maga társadalmi rétegének ítéletét hajtotta végre, s tette után is azt érezte, hogy cselekedete nem egyéni tett volt, hanem engedelmeskedett saját közössége parancsolatának.” (Kiemelés tőlem. V. R.)

²⁴ PÖLÖSKEI FERENC: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása. Bp. 1963. 51.

megbukott, pártjának rajta kívül csak egy mandátumot viselő képviselője volt (Csizmadia Lajos, Derecske). Erre magyaráztatnak kevés, amit kortársai állítanak róla (nem volt gyakorlati politikus, híjával volt minden szervező készségnek, légvárakat épített), ha el is ismerjük, hogy programját nem az adott helyzethez, hanem vágyaihoz, a maga elképzelt eszményeihez mérte. Az uralkodó osztályok politikájával elsősorban az agrárkérdés megoldatlanságának alapján fordult szembe, Nemzeti Radikalizmusában olyan problémákat feszeget, amiket a klasszikus kapitalista fejlődés útján járó országokban a polgárság oldott meg. Nálunk a polgárság a kapitalizmus felemás fejlődése, a feudalizmussal való összefonódása következtében teljesen elvesztette érzékenységét mindenfajta, tehát a feudalizmus maradványaiból adódó szociális problémák iránt is. Balázs Béla mutatott rá „A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében” c. könyvében arra, hogy a magyar polgárságnak a progresszív gondolatok, a polgári demokratizmus iránti immunitásának okai gyökereikben 1848 felemás lezárásához, 1867 kompromisszumához nyúlnak vissza. „A kiegyezés nemcsak a korlátozott polgári fejlődést indította meg Magyarországon, hanem a korrumpálásnak egy sajátos folyamatát is, a féleredményekkel, félelvekkel való korrupciót és személynyvesztést.” (Id. mű 42. p.) Magyarországon a polgári demokratizmus nem volt képes politikai hatóerővé fejlődni, még annyira sem, mint a fejlődésében nagyobb gátakba ütköző keleti (Lengyelország, Oroszország) és balkáni (Bulgária, Horvátország) államokban. A két háború közötti magyar polgárság nagy része is csak a polgári szabadságjogok védelme, a fasiszta módszerek elleni tiltakozás jegyében állt szemben — többnyire passzív rezisztenciával — az uralkodó rezsimmel, s a magyar középrétegek nagy része a fasiszta eszmék melegágyává vált.

Kereste a kapcsolatot Bajcsy-Zsilinszky a munkássággal is, lapjaiban az Előőrstől kezdve mindig helyet kaptak a munkásirók és munkásokról szóló írások, de a proletársocializmust sohasem ismerte el, s a 30-as évek közepén még a munkásosztálynak a társadalmi haladásban betöltött vezető szerepét sem. Ennek elismerése nélkül pedig a XX. században minden társadalomátalakító terv szükségszerűen utópiákhoz vezetett. Bajcsy-Zsilinszky Endre az „egyetemes nemzet”-re kidolgozott terveitől az egyes társadalmi rétegekből való fokozatos kiábrándulása során, 1920-tól a 30-as évek végéig egyre szűkebb területekre szorult, s csak a kommunisták vezetett népfrontpolitikába való bekapcsolódása által, a nemzeti függetlenségért folytatott harcban vált az egész nemzet igazi érdekeinek képviselőjévé, s egymagában is politikai tényezővé. A kommunistákkal való együttműködésig azonban csak 1939, helyesebben 1941 után jut el. 1935-től 1941-ig útja azonos a népi írók legnagyobbjaival. A Nemzeti Radikális Párt 1935-ös kudarca után beolvad a Független Kisgazdapártba, itt érlelődik meg benne új programja, az „Egyetlen út a magyar paraszt”, amely teljesen a népi ideológia hatása alatt született. A paraszti nyomor megszüntetésének elodázhatatlan szükségességét szociális és fajbiológiai érveken túl elsősorban nemzetvédelmi szempontokkal indokolja. „Millió és millió hold földdel kell meggyarapítani a magyar paraszti nép létalapját és azonkívül sok minden egyébvel megjavítani sorsát, megkönnyíteni és szebbé tenni életét. . . mert a magyar *gondolatot*, a magyar szellemi életet, a *független magyar államot*. . . s velük a nagyszerű és Európa számára is pótolhatatlan *magyar történelmi hivatást*: csak ez az így megerősödő, önbizalmában megszilárduló, ellenálló és cselekvő erejében megokosorodó *magyar Paraszt mentheti meg*. Senki, senki, senki más!” (Kiemelések a szerzőtől.)

A legelsőik egyike, akik idejében felismerték a német veszélyt, Gömbössel is német orientációjú külpolitikája miatt hadakozik, a magyar ellenállási mozgalomnak kezdetől fogva legnagyobb harcosa. Nem a fasiszmissal állt szemben — az olasz fasiszmissal mindvégig rokonszenvezett —, hanem a nemzet szuverénitását veszélyeztető németességgel, nem ideológiai, hanem történelmi (1848-as) alapon, s ebben a kérdésben sosem látott többet 48-as elődeinél. Harcolt minden olyan eszmeáramlat vagy politikai kísérlet ellen, amely a legkisebb mértékben is veszélyeztette a magyarság Kárpát-medencei független állam gondolatát, s kétségbe vonta itteni vezető szerepre való hivatottságát. Szemben állt Pethőék, Szabó Zoltánék „legitimizmus-

sal fertőzött” Szellemi Honvédelmével is, a köztük levő ellentét azonban lényegében 1848 és 1867 megoldásmódjának különbsége, s nemesi, archaikus pátoszú nacionalizmusa a látszólagos ellentét ellenére közelebbi rokonságban állt a Magyar Nemzet-beli polgári nacionalizmussal, mint a Szabad Szó körüli fiatal baloldali népiek osztályharcos függetlenségi eszméjével. Emberi nagysága, elhivatottságába vetett hite és önmagával szemben megkövetelt következetessége azonban erőt adott számára, hogy ideája — korszerűtlensége ellenére is — a legkorszerűbb, legnemesebb magatartás belső ihletőjévé válhatott, egészen a mártírum vállalásáig. Külpolitikai koncepciója a magyarság „középduna-medencei történelmi hivatása”-ra épült, a szomszéd népekkel szembeni demokratizmusban Kossuth konföderációs tervét sem érte el. Fejtegetései közben gyakran elsodorta a retorikai hév, cikkei úgy hatnak, mintha nem olvasná, hanem szó-noki emelvényről hallgatná az ember. Ennek ellenére külpolitikájának németellenességéből adódó kétarcúsága következtében sok a reálpolitikában alkalmazható pozitív vonása volt. A legkövetkezetesebben általa propagált Varsó—Budapest, majd később, a Balkán-Szövetség körüli tervek idején a Balkánra is kiterjesztett Varsó—Budapest—Belgrád-tengely az Antant által is támogatott terv volt, megvalósulását azonban ugyanaz az ideológiai alap tette lehetetlenné, amelynek védelmében született. A nacionalizmus mint eszme csak megkülönböztetésre képes, és sohasem válhat népek közötti összefogó erővé. Nagy forrongások idején a történelem egyértelmű válaszokat követel, az ellentmondásokat összehangolni, egymással szemben álló tendenciák fölött egyensúlyt tartani eszmék, népek dúló viharai közt lehetetlenség.²⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre nem ismerte fel a revíziós politika veszélyeit, szükségszerű következményeit, hitt abban, hogy egy szociális reformokkal erejében megújult Magyarország a nagy világgégés közepette önmagában is megtarthatja szuverenitását minden hatalmakkal szemben. Egy ilyen Magyarország megvalósítását Telekitől remélte, akinek külpolitikai törekvéseit messzemenően támogatta, belpolitikában, szociális kérdésekben azonban egyik legkíméletlenebb bírálója volt,²⁶ a függetlenség biztosítása érdekében ál- és félmegoldások helyett valóságos-reformokat — elsősorban földreformot — követelt tőle. „Mohács példázza a bukást, mert a magyar nép nem volt ott a nagy erőpróbán. És a 48/49-es szabadságharc példázza két világhatalommal — az osztrákkal és az oroszokkal szemben is egy évig helytálló, nagyszerű ellenállásunkat... Mert Kossuth fölszabadította idejében a jobbság bilincseiből a magyar föld népét...”²⁷

Az idézet Bajcsy-Zsilinszky Endrének az első Szabad Szóban megjelent cikkéből való, s nagyjából fedi a kisgazdapárti baloldal akkori politikai állásfoglalását, a tipikus harmadikutas programot. A népi írók mozgalma kb. ebben az időben jutott mélypontjára. A Márciusi Front visszavonhatatlanul szét hullott, a második nagy kísérlet, a parasztpárti szervezkedés lehetetlensége is erre az időre vált véglegesen nyilvánvalóvá. A Szabad Szóban és a Kelet Népeben a főhangsúlyt ebben az időben a szövetkezetügy és a népfőiskolák szervezésének kérdése 10glalja le, a Móricz hirdette „Hagyd a politikát, építkezz!” jelszónak ez adta belső tartalmát.

²⁵ Történések feladata kikutatni, úgy van-e valóban, de hogy az 1940 tavaszától az Antant, Szovjetunió, Törökország, a balkáni államok és Magyarország között megindult diplomáciai tárgyalásokból nem született meg a délkelet-európai németellenes antifasiszta blokk, abban nagy szerepe volt a bécsi döntésnek is.

^{26a} „A jószándék meg is van, senki sem vonhatja kétségbe, hogy kormányunk jóval komolyabban veszi a szociális kérdést, mint elődei. Tisztességes és derék szándékú pl. a legutóbb megalkotott családvédelmi törvény. De ennek a törvénynek és általában kormányunk szociálpolitikájának az az alapvető hibája, hogy keveseknek nyújt és nyújthat segítő kezet. Holott olyan szociálpolitikára, olyan földpolitikára volna szükség, amely a népmilliók életszínvonalának emelését célozza és munkálja.” Bajcsy-Zsilinszky Endre: A mi mindennapi kenyerünk. Szabad Szó, 1940. aug. 11. 1. l.

^{26b} Nagy Istvánhoz, 1941. márc. 27-én írt leveléből: „A miniszterelnököknek ellenzéke vagyok szociális vonatkozásokban, de el kell ismernem, hogy egyébként gerincesen és magyar hűséggel teljesíti kötelességét.” Közli Nagy Magda a Válaszról írt monográfiájában.

²⁷ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Kossuth Lajos nyomdokain. Szabad Szó, 1940. júl. 28. 3. l.

Voltak gyakorlati eredményei is ennek a mozgalomnak, a külföldi példák tanulmányozásán²⁸ és propagálásán túl is. Németh László komoly gesztusa, mellyel Törökvész úti villáját felajánlotta egy alakítandó parasztkollégium céljaira, az elméleti vitákról a gyakorlati megvalósítás feladataira fordította a figyelmet. A Szabad Szó külön rovatot nyit „Írók lázadása” címmel, melyben közli az írók és a paraszt olvasók e tervet támogató leveleit és anyagi felajánlásait.²⁹ A szövetkezet-szervezés terén is a gyakorlati problémákkal foglalkozott a Szabad Szó. Bírálta az államilag támogatott, kapitalista jellegű ál-szövetkezeteket (Hangya, Országos Központ Hitelszövetkezet), népszerűsítette és segítette a parasztság autonóm szervezkedésén alapuló, jól működő szövetkezteit (Hanza, Galánta).³⁰ Ez a mozgalom azonban lényegében visszavonulást jelentett a politika területéről, de így is hamarosan csödbe jutott. A népfőiskolákat az állam saját gondjaiba vette, a szövetkezeti szervezkedést pedig betiltotta.³¹ Ennek az útnak a jellegéről és lehetőségeiről Erdei Ferenc mondta ki a döntő szót, amikor a makói szövetkezetekről írt cikkében arra a megállapításra jutott, hogy igazi szövetkezeti mozgalom csak egy új társadalmi rend keretében épülhet ki.³²

Hygy 1940-re a népi írók fő célkitűzései ilyen területekre korlátozódtak, az az utak elbizonytalanodását, a célok kicsivé zsgorodását tükrözte. Ebben a depolitizált hangulatban Bajcsy-Zsilinszky Endre aktív politikai szereplése, határozott külpolitikai koncepciója, s különösen Magyarország függetlensége érdekében folytatott harca, az általános határozatlanságban határozott politikai irányt jelentett, a nagy nemzeti célok szem előtt tartását, a kis dolgoknak a nagy ügy felőli szemléletét, az új világra való csendes felkészülés, az átmentés jelszavával szemben az aktív politikai harc bátor vállalását. Nehéz idők jártak ekkor Európa felett. A németek nyugati villámháborúja sikerének tetőpontján állt, Hollandiát, Belgiumot már lehengerelték, a francia népfront összeomlott, Párizst elfoglalták. Ausztria, Lengyelország, Csehszlovákia német iga alatt nyögött, a Balkánért folytatott politikai harc ekkor volt a legkiélezettebb. Úgy látszott, semmi sem vethet gátat a hitleri fasizmus hódításainak, mindenki visszahúzódott, biztos fedezéket keresett, ahol biztonságban ki lehet várni az elkerülhetetlen vihar végét, de Bajcsy-Zsilinszky nem húzódott vissza, vállalta a harcot. Reménytelen, Don Quijote-i küzdelem volt, amit Bajcsy-Zsilinszky magára vállalt? Végső céljait tekintve az volt, eszményképét, a Szent István-i Magyarországot egy ezredéynyi fejlődés tette időszerültlenné, de példamutató, lelkiismeretfelrázó volt az általános tehetetlenségben eltespedtek számára maga a harc, a szüntelen lobogás, amellyel a magyarságot meg akarta menteni a német veszéllyel szemben.

A Szabad Szót azzal a céllal vette át, hogy a függetlenségi eszmének a nemzeti összefogás alapján tömegbázist teremtsen. Nagy Ferencsel és Simándy Pállal együtt az érlelődő népfrentpolitika jegyében csatlakoztak az agrárszocialista tendenciákkal indult laphoz. Cikkeik 1940. június végétől jelennek meg a Szabad Szó oldalain, s Darvas József, Kovács Imre egyidejű

²⁸ Legtöbbet a holland és dán szövetkezetekkel foglalkoznak, de helyet kapnak a Szovjetunió szövetkezeitől írt cikke is (KOVÁCS IMRE: Szovjetunió mezőgazdasága. Kelet Népe, 1940. 2. sz.) Kovács Imrének 1940 nyarán könyve jelent meg ilyen címmel.

²⁹ Írók lázadása. Szabad Szó, 1940. márc. 17. 1. és 3. l.; márc. 24. 1. l.; márc. 31. 1. l. ápr. 7. 1. l. Közlik, hogy Németh László Móriczhoz írt nyílt levele után Illyés Gyula 600 P-t, Sárközi György 200 P-t, Boda Gábor szobrászművész 300 P-t ajánlott fel a parasztkollégium céljaira. A Szabad Szó olvasói közt valóságos gyűjtőmozgalom indult, voltak parasztok (pl. Rácz András, Csikai László Tiszaladányról), akik pénz híján terményeket ajánlottak fel.

³⁰ Szövetkezetet a falunak. Szabad Szó, 1940. jan. 14. 1. l. ÁRPÁD GÉZA: Parasztszövetkezeteket! Szabad Szó, 1940. ápr. 21. BOLDOCZKY MIHÁLY: Néhány lépés a cselekvés felé. Szabad Szó, 1940. júl. 14. 3. l.

³¹ Kovács IMRE: Az igazi szövetkezeti gondolat. Szabad Szó, 1940. nov. 17. 3. l. „Parasztságunk új szövetkezetek alapítására nem kap engedélyt, tehát csak a meglévő szövetkezetek újjászervezésével és a szövetkezeti gondolat érvényesítésével lehetne a jövőben az új lehetőségeket kihasználni és a fejlődést szolgálni.”

³² ERDEI FERENC: Szövetkezeti Napló. Kelet Népe, 1938. okt. 10. 275—281. l.

háttérbevonulásával itteni szereplésük a Nemzeti Parasztpárt radikális, helyenként agrár-szocialista irányvonalával szemben a kisgazdapárti politika erősödését, bizonyosfokú jobbrafordulást jelentett. De programjuk — amit a revízióhoz, jelen esetben az erdélyi kérdéshez való viszonyuk, s a kormányhoz és Horthy személyéhez fűzött illúzió tett ellentmondásossá — még mindig progresszívebb volt az összes polgári orgánumok és politikai csoportosulások, sőt, ebben az időben bizonyos kérdésekben még a Népszava programjánál is. Progresszivitását a szociális kérdések megoldásának sürgető követelése és az ország függetlenségének védelme adja. 1940. okt. 13-án jelentette be Szabó Pál az olvasóknak, hogy a falusi dolgozók összefogása jegyében a Szabad Szó az eddigieknél szélesebbre tárja kapuit, s a megnövekedett feladatok elvégzésére új szerkesztői bizottság alakult.³³ Főszerkesztő Bajcsy-Zsilinszky Endre, felelős szerkesztő Szabó Pál, szerkesztőségi tagok Simándy Pál és Kovács Imre. Ugyanebben a számban jelent meg Bajcsy-Zsilinszky Endre „Beköszöntő” c. vezércikke, melyben a „befelé szabad, kifelé független Magyarország” jelszó jegyében az olvasók előtt körvonalazza a megvalósítandó feladatokat: „Egy szép, kiegyensúlyozott, lelkében és társadalmi berendezésében megújuló, befelé szabad, kifelé független, hatalmas Magyarország lebeg szemeink előtt. Olyan Magyarország, melyben békében és egyenjogúságban, sőt egymás iránt való szeretetben él a magyarság a nem magyar nemzetiségekkel, de a magyarság világos és határozott vezetése alatt. Csak az ilyen Magyarország vállalhatja és töltheti be nemzetünknek ezeréves elsőségével járó nagy európai szerepét a Kárpátok őrizte Középső Dunavölgyében.”³⁴

A program a „Helyünk és sorsunk Európában” c. művének alapkoncepciója (írását kb. ebben az időben fejezhette be), mindent ennek szemszögéből vizsgált, a Szabad Szóban ezután megjelent cikkeiben azonban a nagy összefüggések fejtegetései fölött napirendre tér, s a napi politikai eseményekhez kapcsolódva elsősorban a szociálpolitikai kérdésekhez szól hozzá.³⁵ A központi helyet ezekben a parasztság érdekvédelme foglalja el, következetesen leleplezi Teleki szociális intézkedéseinek toldozó-foldozó jellegét, s álmegoldásaival „A mi szociálpolitikánk” címmel egy általános érvényű programot állít szembe.³⁶ Különösen élesen bírálja Telekit a földreform szabotálásáért, amit úgy akar megoldani, hogy csak „erős és nemzeti egzisztenciák kezébe kerüljön a föld.” Bajcsy-Zsilinszky Endre erőteljesen tiltakozik a földkérdésnek megint csak az agrárproletariátus kijátszásával való megoldása ellen, s a kisemberek számára követeli a földet.³⁷

A Szabad Szó átvételétől kezdve 1940. végéig majdnem minden szám vezércikkét ő írta meg, de ezen túl a lap belső életébe, szerkesztési munkálataiba gyakorlatilag nem kapcsolódott bele, a szerkesztőségi vitákban, szervezési és egyéb kérdések megoldásában Simándy Pál képviselte, aki vele együtt jött a laphoz, s amikor a szerkesztői bizottság formálisan is újjalakult, Kovács Imrével a segédszerkesztői funkciót töltötték be. Simándy Pál — eredeti nevén Gombos Ferenc — a 30-as évek elején, a Nemzeti Radikális Párt fölfelé ívelő korszaka

³³ SZABÓ PÁL: Új feladatok felé. Szabad Szó, 1940. okt. 13. 1. l.

³⁴ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Beköszöntő. Szabad Szó, 1940. okt. 13. 1. l.

^{35/a} BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Alkotmányreform vagy birtokreform. Szabad Szó, 1940. okt. 20. 1. l.: Követeli, hogy a kormány megfelelő földbirtokpolitikai törvényt dolgozzon ki, melynek alapján a földreformot végrehajthatják, az sokkal fontosabb és előbbrevaló, mint az alkotmányreform.

^{35/b} BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Az új költségvetési év. Szabad Szó, 1940. dec. 15. 1. l. A költségvetést a dolgozó kisemberek igényei szempontjából bírálja: „... szeretnénk volna, ha a köztisztviselők régi fizetésének visszaállításával párhuzamosan a nagy dolgozóömegek a parasztság, a munkásság és a kisiparosság jólétének emelésére is történt volna hasonló hatalmas lépés.”

³⁶ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: A Család és Népvédelmi Alap munkája. — A mi szociálpolitikánk. Szabad Szó, 1940. jan. 26. 1. l.

³⁷ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Mi lesz a földműves szegénységgel? Szabad Szó, 1940, dec. 22. 1. l.

idején került közelebbi kapcsolatba Bajcsy-Zsilinszky Endrével. Kapcsolatuk az évek során őszinte barátsággá mélyült, mindvégig közösek voltak eszményeik, esetleg csak azok valóra-váltásának módjában, a lehetőségek optimistább, ill. kritikussabb mérlegelésében lehettek véleményeltérések közöttük. Jól ismerte a falu nyomorát, élete értelmét az ennek megszüntetése érdekében folytatott harcban látta. „Apostolkodása a magyar nép szociális fölemelésének szolgálatában — írja róla Bajcsy-Zsilinszky Endre — időben talán valamennyiünket megelőzte, s nekem magamnak jobbkézem volt a régi, még az én szerkesztésem alatt állott Szabadságnál.” A paraszti származású, költői lelkületű kálvinista pap már fiatalon elkötelezte magát a nép jobb sorsáért folytatott harccal, s tudatosan vállalta az „Elnémult Harangok” Simándy Páljának misszióját. 1919-ben szószékről hirdette a szegények igazát, a Tanácsköztársaság után börtönbe került. „Ott, a börtön fenekén nagyon szomorú igazságokra jöttem rá. Megértettem, hogy ha valakinek hite van, bűnös az; hogy ha valakinek álmai vannak, méltó az ítéletre. Hogy az ilyen felé mindig azt kiáltják testvérei: Ott jön az álomlátó, öljük meg őt. Hiába hát húzni a harangokat. Nem jönnek az emberek a hívő harangok szavára, mert félnek a hittől és az álomlátástól. Félnék, hogy bűnösöknek találtnak, ítéletre vonatnak. És ők nem akarnak ítéletre kerülni.”³⁸

Kiszabadulása után csehszlovák emigrációba kényszerült, ahol a 20-as évek elején a fasiszta terror elől odamenekült polgári magyar értelmiség szellemi életének egyik erjesztője, majd Györy Dezsővel a Sarlós-mozgalmat életre keltő eszmék elindítója lett. 1933 elején került vissza Budapestre, s a Bajcsy-Zsilinszky-lapja körül toborzódó népi írókhoz csatlakozott. „A nemzeti radikálisok körében éreztem leginkább otthon magamat én is, jöllehet, politikai programjával nem mindenben értettem egyet és a párt agitációs és szervező munkájától távol tartottam magam. Hasonlóképpen írásaimat is a Szabadságban helyeztem el legszívesebben.”³⁹ Az idézet nagy vonalakban kifejezi az írónak az akkori társadalmi mozgalmakban elfoglalt helyét és a hozzájuk való viszonyát is. Gondolatvilága, társadalom- és világképe legközelebb a Nemzeti Radikalizmushoz, s a vele rokon népiességhez állt. A politikai és társadalmi továbbhaladás módját illető célkitűzésekben egy volt velük, de hogy nyilvános politikai szerepre sem akkor, sem később nem vállalkozott, az nem annyira a részletkérdésekben felmerülő különvéleményből, hanem sokkal inkább szerény, visszahúzódó egyéniségéből fakadt. A népi írók mozgalmát, íróinak útját kezdetektől éberem követi, csaknem minden nagyobb vitába beleszól, s az érvek racionális boncolgatásánál nemcsak a támadókat tűzi ironikus tolla hegyére, de a józanság, az elvűség mérlegére veti az egyes népi írók gondolatait, műveit is.⁴⁰ Általában a jobboldallal szemben hadakozik a népi írók mellett. Ez történt a Szabad Szóhoz való kapcsolódása idején is, amikor Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt védik meg a népi írókat Oláh Györgyék (Egyedül Vagyunk) fasiszta támadásával szemben.⁴¹

A Szabad Szónál betöltött szerepe leginkább a lap szervezési és szerkesztési munkálataiban, politikai arculatának kialakításában merült ki. Cikket nem sokat írt. Levelezett az olvasókkal, szervezte az írókat a cikkírásra, s a beküldött írásokat válogatta, igazgatta a lap terjedelmének és szellemének megfelelően. Bajcsy-Zsilinszky Kovács Imre hatásának ellensúlyozására delegálta maga helyett a szerkesztőségbe. Ami cikke a Szabad Szóban megjelent, abból az események reális mérlegelésére való törekvés, az őszinte változtatni akarás, s a nemzet

³⁸ SIMÁNDY PÁL: Levél az apámhoz. 1923. — Sirlalmak könyve. Lučenec — Losonc, 1928. 8

³⁹ SIMÁNDY PÁL: Nemzeti Radikalizmus és a népiesek. Kézirat.

⁴⁰ Ld. pl.: SIMÁNDY PÁL: „... Kérdéssel nem lehet ezen segíteni.” (Illyés Gyula: Lélek és kenyér.) Független Magyarország, 1941. ápr. 15. 7. 1. SIMÁNDY PÁL: Csizma az asztalon, vagy Falukutató kém jelentése a Városból. — Független Magyarország, 1941. jún. 3. 2. 1.

⁴¹ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Méltatlan vádaskodás a magyar írók ellen. Független Magyarország, 1940. aug. 19. 3. 1. SIMÁNDY PÁL: Népi írók és a politika. Szabad Szó, 1940. aug. 25. 3. 1.

függetlensége és szabadsága iránti féltő szorongás hangja csendül ki. Nem teljesen idegen tőle Bajcsy-Zsilinszky Endre eszméje a magyarság „közép-dunamenedencei vezetőszerpét” illetően, de a nacionalizmus, a fajmagyarkodás a maga környezetében is divatos túlzásaitól mindig távol tartotta magát. Amikor az EPOL (Egészségpolitikai Társaság) meghirdeti „20 millió magyart!” jelszavát, a meglevő 10 milliónak követel emberséges életet: „... tisztában kell lennünk, hogy a népszaporodás kérdését nem lehet megoldani egy nagyszabású országrendezés nélkül.”⁴² Az erdélyi területek visszacsatolásakor Balázs Ferenc munkásságának felidézésével a szociális tennivalókra figyelmeztet.⁴³ „Himnusz és Szózat” c. cikkében Kőlcsey és Vörösmarty életművéből a társadalmi és nemzeti szabadságért folytatott harc összekapcsolását emeli ki mint aktuális mondanivalót. Ennek jegyében kapcsolódott a polgári értelmiség közt az első egyikeként a Kommunisták Pártja népfelvilágosítójához, s bár nézeteiben a kommunizmus eszméjével teljesen azonosulni sohasem tudott, felismerte, hogy a magyar nemzet sorskérdéseit teljességükben összefogni, érdekeit következetesen képviselni, átalakulásának problémáit megoldani, nemzeti függetlenségét megvédeni csak a proletariátus pártja képes, s bár a proletárszocializmushoz való viszonya — különösen ami a szocializmus és a kultúra viszonyát illeti — afféle goethei pozitív szkepticizmuson alapul, a népfelvilágosító sajtóvitájának kibontakozása idején mégis egyértelműen a proletariátus mellett foglal állást.⁴⁴ A Szabad Szóban megjelent utolsó két cikke hitvallás Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett.⁴⁵ A Nemzeti Radikalizmust megjelenése tizedik évfordulóján úgy ünnepli, mint akkor is aktuális programot, mint a magyar társadalom kérdéseinek a proletárforradalom tévedései és az ellenforradalmi rendszer bűnös szociális érzéketlensége közt a végleges megoldás lehetőségét. 1941. elején a Tiszántúlhoz ment, a református szellemiségű, a nemzeti parasztpártinál mérsékelt, de a kisgazdapártinál radikálisabb debreceni népi írók és politikusok közt valószínűleg jobban a saját talaján érezhette magát, mint a néha provinciális kisgazdapártiság, a sokszor túlságosan is magasan lángoló radikalizmus és a proletárszocializmus ütközőpontjának posztján.

Simándy Pál távozása idején Bajcsy-Zsilinszky Endre is egyre kevesebb cikket publikál a Szabad Szó oldalain. Ebben az időben Magyarország az uralkodó körök hintapolitikájának következtében egyre reménytelenebb helyzetbe kerül, gazdasági függetlenségét lényegében még a győri program meghirdetése idején elvesztette, 1940. végére már a politikai függetlenség látszatát is nehezen tudja tartani. Függetlenségünk megőrzésére utolsó reményként lebegett még a bizonytalan lehetőségek közt a magyar—jugoszláv és esetleg —bolgár németellenes blokk megteremtése, amihez az Antant támogatását is várták. Bajcsy-Zsilinszky Endre mindent elkövet Teleki külpolitikájának sikere érdekében, de hiába írták alá 1940. dec. 13-án Belgrádban a magyar—jugoszláv barátsági szerződést, a Balkán s vele Magyarország sorsa 1940. őszére eldőlt, a megindult német fasiszta áradatot esetleg még egy ideig feltartóztatni lehetett volna, de megállítani már nem. 1940. október végén a német tankok Magyarországon keresztül vonultak Romániába, nov. 21-én Magyarország csatlakozik a német—olasz—japán egyezményhez, 1941 márciusában ebben Bulgária is követi, ápr. 6-án Hitler parancsára a németek, ápr. 10-én Horthy parancsára a magyar csapatok megindították a támadást az egyedül ellenálló Jugoszlávia ellen.

Teleki öngyilkossága tragikus záróakkordja Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai koncepciójának is, s a sors kegyetlen ironiája, hogy könyve, a Helyünk és sorsunk Európában, mely annak eszmei előkészítője kívánt lenni, szinte napnyi pontossággal éppen arra az időre jelent meg, amikor megvalósítási lehetősége Kelet-Európa hitleri hordák általi lerohanása következtében

⁴² SIMÁNDY PÁL: „Húszmillió magyar.” Szabad Szó, 1940. szept. 1.

⁴³ SIMÁNDY PÁL: Emlékezés egy erdélyi halottra. Szabad Szó, 1940. szept. 8. 3. l.

⁴⁴ SIMÁNDY PÁL: Az alkotószellemnek szabadságot. Független Magyarország, 1941. szept. 29. 2. l.

^{45/a} SIMÁNDY PÁL: A „Nemzeti Radikalizmus” 10 éve. Szabad Szó, 1940. dec. 22.

^{45/b} SIMÁNDY PÁL: Helyünk és sorsunk Európában. Szabad Szó, 1941. ápr. 6. 1. l.

végérvényesen megszűnt. Bajcsy-Zsilinszky Endrét ezek az események mélyen megrendítették, már korábban kezdődött elszigetelődésében szinte teljesen magára maradt. 1941 márciusától nem vett részt a Független Magyarország szerkesztésében — márc. 1-től a lapot átadta Mihályfinak —, s bár a Szabad Szó főszerkesztői tisztét megtartotta, cikkét ide se írt többet.

Ebben a mélységesen válságos helyzetben keresték fel Bajcsy-Zsilinszky Endrét a Népfront szervezése kapcsán az erdélyi kommunisták. 1940 őszén a Kommunista Párt Észak-Erdélyi Tartományi Bizottsága határozatot hozott a KMP-hez való csatlakozásra, szervezeteinek — melyek az 1940. tavaszi konspirációs válság idején a tömeges letartóztatások következtében erősen meggyengültek — és népfrontszervező munkájának támogatására.⁴⁶ Ennek az akciónak keretében 1941 elején erdélyi munkások és kisiparosok Bajcsy-Zsilinszky Endrét levélben felkéri, legyen segítségükre, hogy a Szovjetunióból hazatérő 48-as zászlókat Kolozsvárról a március 15-i ünnepségen bemutatthassák. A népfrontmozgalomban való együttműködéshez nemcsak Bajcsy-Zsilinszky 48-asával a függetlenségért folytatott harca szolgáltatta az alapot. 1928-tól világosan nyomon követhető írásaiban, hogy tudatosan kereste a munkáosztállyal a kapcsolatot, ez azonban 1941-ig csak a lapjainál szereplő néhány munkásíróra terjedt ki, s itt is csak személyes jellegű maradt.

A Magyarországi Munkásegyletek Szövetsége (ismertebb nevén: Szakszervezeti Tanács) 1940 januárjában nyilatkozatot tett közzé,⁴⁷ melyben az összes társadalmi erőket együttműködésre hívja fel a független Magyarország, az új társadalmi és gazdasági rend megteremtésére, s Bajcsy-Zsilinszky örömmel üdvözölte a munkásság dekrétumát,⁴⁸ célkitűzéseinek helyességét messzemenően elismerte, ami lényegében egyértelműen a népfrontpolitika vállalását jelentette. Az együttműködés gyakorlati előkészítése érdekében a szervezett munkásság részéről Bajcsy-Zsilinszky Endre felé az első konkrét közeledés jele a kolozsvári munkásság levele, mely a németekkel szembeni függetlenségünk megtartásáért folytatott harc kudarcának egyre nyilvánvalóbbá válása idején, a legmélyebb depresszióban új remények felcsillanását jelentette számára. „A levél szíven ütött. Íme: száznál több kolozsvári munkásnak, kisiparosnak és alkalmazottnak eleven — sőt másoknál elevenebb — gondja a szabadságharc hazatérő zászlóinak illő fogadtatása és megünneplése.” írja a levéllel kapcsolatban a Független Magyarországon megjelent cikkében.⁴⁹ Az erdélyi levél aláírói közt szerepel Nagy István munkásíró is, aki az Észak-Erdélyi Tartományi Bizottság határozata értelmében azt a feladatot kapta, hogy a Népszava és a Nyugat mellett vegye fel a kapcsolatot a Szabad Szó szerkesztőségi körével, s a lap munkájába bekapcsolódva képviselje és propagálja a népfrontmozgalmat.⁵⁰ A Szovjetunióból hazatérő zászlók megünneplésének szervezése ügyében Bajcsy-Zsilinszky Nagy Istvánnal több levelet váltott,⁵¹ ezek rendkívül tanulságos módon tükrözik akkori álláspontját, emberileg is nehéz helyzetét, a magyar államférfiakhoz (Teleki, Horthy) és a szervezett munkássághoz való viszonyát. „Ebből a levélből azt is látom (Nagy István levelére utal), kivel van dolgom, de azt is, mennyire igazam volt Bethlen előadásának kritikájában, s azt is, milyen tragikus dolog ezekben a nehéz időkben, a magyarságnak éppen azt a két legértékesebb törzsét látni félreállítva, amelyre igazán magyar kultúrát lehetne építeni: a parasztságot és a munkásságot. Itt élünk egy szörnyű idegen nyomással szemben tehetetlenül, mert nincsen tömegelő,

⁴⁶ Erről bővebben ld.: A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig és PI archívum A. IV. 27/108.

⁴⁷ A Szakszervezeti Tanács nyilatkozata a magyar szervezett munkásság céljairól. Népszava, 1940. jan. 24. 3. l.

⁴⁸ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Közvetítő indítvány a magyar munkáskérdésben. Független Magyarország, 1940. jan. 29. 3. l.

⁴⁹ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Magyar proletárok. Független Magyarország, 1941. febr. 17. 5. l.

⁵⁰ NAGY ISTVÁN szóbeli közlése K. Nagy Magda lejegyzésében.

⁵¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre Nagy Istvánhoz írott két levelét teljes szövegével közli K. NAGY MAGDA a Válaszról írt monográfiájában.

amely a nyomást visszautasítani tudná. Irigykedve nézek délszláv szomszédainkra, akik lám épen azoknak a hatalmas tömegőröknek öntudatos, éber és áldozatkész föllépésével tudnak nyomatókat és színt és presztizst adni és szárnyakat és jövőt: a maguk mélyről fakadó népi és nemzeti politikájának.”

Bajcsy Zsilinszky Endre e szavaival a függetlenségi harc sikertelenségének alapvető okaira, a magyar uralkodó rendszer antidemokratizmusának és antiszociális politikájának — mellyel a magyar nép széles rétegeit kizárta a politikai közéletből, s a nagy nemzeti ügy iránt érdektelenné tette — súlyos bűneire mutatott rá, s ebből önmaga számára úgy vonta le a következtetést, hogy teljes szívvel melléállt a munkásosztály harcához, Magyarország függetlenségének kivívása érdekében vállalta a legkövetkezetesebb együttműködést a kommunistákkal. Cikkeket írt a népfrontpolitika demonstrációját jelentő Népszava-számokba, tagja volt a Történelmi Emlékbizottságnak, s a kommunisták legjobbjával az önfeláldozásig küzdött a fasizmus barbársága ellen. Neve zászló volt, a függetlenségi harccal, a népfrontpolitikával való azonosulást jelentette, ilyen értelmű szimbólumként jelent meg a Szabad Szó fejlápján, egészen az utolsó számig.

Рожа Варга

ЭНДРЕ БАЙЧИ-ЖИЛИНСКИ И НАРОДНИКИ

Радикальная партия, руководившаяся Эндре Байчи-Жилински одной стороны и Мартовский Фронт с Национальной Крестьянской Партией и писатели-народники с другой — представляли два направления «политики третьего пути», имеющих много общих черт в период между двумя мировыми войнами. Обе группировки исходили в своей политической программе из отрицания диктатуры пролетариата, из тяжелого положения крестьянства и из неразрешенности аграрного вопроса. С конца 20-ых годов Эндре Байчи-Жилински в отличие от предыдущих принял на себя активную роль сопротивления. Под заглавием Авангард он основал политический еженедельник, который стал одно время рупором Деже Сабо, но в то же время представил возможность печататься и писателям-народникам, начинающим свою деятельность, в их числе Фейе, Палу Сабо, Йожефу Эрдейи и Кодоланы. В 1930. Эндре Байчи-Жилински создал Национальную Радикальную партию, к которой в 1933—4 гг. примкнули писатели-народники, организующиеся в то время, посредством журнала Сабадшаг. В 1935. г. партия Байчи-Жилински, сулящая большие надежды, потерпела провал в последствии нового духовного фронта Гембеша. Сотрудничество между Байчи-Жилински и «народными писателями» прервалось и возобновляется лишь тогда, когда Байчи Жилински по инициативе Коммунистической партии и ее политики широкого народного фронта вступает в союз за защиту национальной независимости с Национальной Крестьянской Партией.

Kevés mű hiányát érzi jobban irodalomtörténetírásunk munkása naponta, mint egy tüzetes kritikátörténetét. Olyanét, melyben nemcsak az irodalmi élet bírálati felének historikuma, eseménytörténete adatnék elő, nemcsak egyes kritikusportrék és egyes kritikai módszerek rajzoltatnának meg, hanem amelyben egy-egy korszak eszmekincsét egybegyűjtve, leltározva s mérlegelve lehetné föl az érdeklődő. A szorosabb értelemben vett esztétikai eszmekincs rajza magában, természetesen, nem elég. Azoknak az ideológiáknak történeti, társadalmi egyben irodalomtörténeti szempontú számbavétele volna szükséges, melyek az egyes irányzatok és kritikusok esztétikai céljai, gondolatai s módszerei mögött álltak, melyek ezek tágabb keretét alkották. A 19. század második felének kutatója fokozottan érzi egy ilyen mű hiányát. Megteremtése majd fáradságos hosszú munkát kíván. Az elinduláshoz viszont bizonyos viszonyítási lehetőségeket, mondhatnánk, határpontokat, bemérési pontokat mégiscsak ki kell jelölnünk, fel kell vázolnunk előre, mintegy előlegezve. A munka egésze majd ezeknek az első vázlatoknak a rajzolatain bizonyosan sokat változtat; úgy lehet, némelyiknek egészen értékét is veszi. Szükségük azonban nyilvánvaló.

Ilyen szerepre szánva, ennek tudatában kíséreljük meg a következőkben vázolni Beöthy munkásságának egy-két alapvonását. Azért az övének, mert a kiegyezés után föllépő s a Gyulai nemzedékének előregedése, leszorulása nyomán előtérbe jutó irodalom-közéleti s tudós egyéniségek közül senkinek sem volt oly széles körű hatása, mint neki. Nemcsak regény- és novelláiró, hanem kritikusként és esztétikusként, nemcsak irodalom- és művészettörténész volt, sőt, tán nem is mindez elsősorban, hanem mindenekelőtt ideológus. Annak a kezdődő európai korszaknak, melyet imperializmusnak szokás nevezni, nagy hatású, konzervatív magyar ideológusa. A dzsentrire támaszkodó, a dzsentrit szolgáló, nemesi-polgári, liberális társadalmi berendezkedésnek, a Tiszák világának elméletsszerzője és védelmezője. Ideológusi szerepének jelentőségét az a tény érteti meg igazán, hogy nálunk e korszakban is jórészt az irodalom és kritika vállalta át a filozófia funkcióját. A felszabadulás utáni irodalomtörténetírás nem méltányolta és nem gáncsolta őt eléggé, s nem mutatta föl a tudósi pályájában rejlő reveláló történeti példázatot. Beöthy e hosszú korszak egyik legnagyobb tehetsége volt; birtokában mindazoknak az eszközöknek, mik előadást és értekező prózát hatékonyra tehetnek. De alig volt még egy alkotói egyéniségünk, mely szemléletében annyira azonos lett volna osztályával, mely történeti szerep és érték tekintetében ennyire osztálya útját futotta volna meg. Így a sokat ígérő kezdet emlékein túl, alig maradt utána valami erő, s alig valami olyan, mi a maga korában s aztán is még sokáig kártékony ne lett volna. Mint Péterfyé vagy Riedlé, igazolása az ő sorsa is annak, csakhogy ellenkező előjellel, miként akadályozta meg ez a korszak s társadalmi rendje, hogy a valódi tehetségek maradandó műben realizálódjanak.

1848 szeptemberében született Budán. Családja komáromi kálvinista kis-középnemesi familia volt, nem birtoktalan ugyan, létalapját azonban mégis inkább hivatal, értelmiségi foglalkozás adta. De nemesi osztálytudatát s önérzetét éppoly gonddal őrizte, mint birtokos nemesi rokoni kapcsolatait. A patriarkális rend s a városias-polgáris, literátus művelődési

igény éppoly jól megfért egymással a családban, mint ahogy a jogászi retorikus hangnem is a kálvinista racionalizmussal és aufklärizmussal. Apja 48-ban a közoktatásügyi minisztérium titkára, majd Világos után, Komáromban, a Dunántúl egyik legkeresettebb ügyvédje. Nagy ambíciójú ember, városában vezető tekintély, egyházában potentát, az egyházkerület főgondnokának, Tisza Kálmánnak helyettese és híve. Ellenzéki a bécsi rendszerrel szemben, de becsvágyának nemcsak nagy jövedelmű ügyvédkedését áldozza fel, hanem érdekében ellenzéki-ségből is enged, s már a kiegyezés előtt magas bírói tisztséget vállal; igaz csak akkor, mikor már a schwarz-gelbség nélkül is tehetette ezt magyar ember, s tették is, mások is. Két évtized múltán aztán táblai elnökként, titkos tanácsosként, magas rendjelekkel vonul nyugalomba. Mint pesti bohémságban elkallódott, nem tehetségtelen, de akarategyenge testvérbátyja, a humorista-Beöthy László, irodalomértő, irodalomszerető ember volt ő is; verseket írt az almanach-líra modorában. Egyetlen fia, becsvágyával együtt, irodalmi fogékonyságát is örökölte.

Már középiskolai esztendeiben — Komáromban és Pesten — kitűnt, hogy nemcsak a befogadás és az alkotás vágya meg tehetsége fűti, hanem az irodalmi szervezésé és vezérése is. Verset, elbeszélést, értekezést írt tizenhat éves korától, diáklapot szerkesztett és irodalmi kört szervezett. S bár az egyetemen a jogra iratkozott, legszívesebben mégis az öreg Toldy Ferenc óráit látogatta, s mire 1871-ben megszerezte ügyvédi oklevelét, a fiatal irodalomban mint cikkek, kritikák, elbeszélések szerzőjének már ismert neve volt. S jóllehet a pénzügyminisztériumban vállalt állást, szinte teljesen az irodalomnak élt, sőt nemskára hivatalát is a több időt engedő s az irodalomhoz közelebb eső tanárságra cserélte át. Tehetségénél s helyzeténél fogva a pálya nyitva állt előtte s érvényesülésének útja egyenesen vitte föl a főrendiházi tagságig s a legmagasabb irodalmi s tudományos tisztségekig, a korai katedráig, az akadémiai másodelnökségig s a Kisfaludy Társaság elnökségéig.

Pályája két szakaszra oszlik. Az első egyetemi előadói megbízatásáig, 1882-ig tart, a második haláláig. Az első szakaszt szépírói, kritikai, főképp színikritikai s irodalomtörténeti kutató munkássága jellemzi. Két regénye (Bíró Márton, 1872; Kálozdy Béla, 1875) s négy kötetnyi elbeszélése jelent meg ez idő alatt. Ez utóbbiak e szakaszának igazán jelentős, jellemző termékei. A keresés, a belső bizonytalanság, a válság kora ez Beöthynél. Elbeszéléseiből szomorúság, rezignált élethangulat, melankólia és elvágyódás árad. Tárgyait nagyrészt gyermekkorra emlékeiből veszi, a falu s a kisváros életéből. Alakjai többnyire szenvedő emberek, magukra hagyott nyomorgó árvak, kolduskenyéren tengődő félkegyelműek, a változó világtól romladozó udvarházukba, megbántott önrizetűktől torz szokásaikba szorított öreg némesek, főnnhéjazásukba bukott, vénségükre elhülyült mesteremberek, öröklött, gyermeteg, de kegyetlen elveikkel környezetüket, családjukat kínzó papok, tudáosságuk szánandó fölényébe tompult és fáradt iskolamesterek. Láthatni, csupa az átmeneti korszaktól előtérbe állított figura. 67-tel, tudjuk, a kor átmeneti voltával járó társadalmi, gazdasági válság nem oldódott meg. Sőt, nyomasztóbbá vált azáltal, hogy a szenvedések elvesztették nemzeti mártírlóriájukat, s a bajokat nem lehetett többé egyszerűen az idegen elnyomásra hárítani s megoldásukat jámboran ennek megszűnésétől várni. S ekkor, az évtized fordulóján elérte az országot a nagy európai válság is, és a 70-es évek elején, ismeretes, már-már a kiegyezéssel állam és berendezkedés léte vált kérdésessé. S emellett közvetlenül a kiegyezés után az állami dminisztráció is — bár a megcsappant vagyónú középnemesség áramlása a közigazgatási apparátusba rögtön megindult, — időlegesen mintha inkább a központositás felé látszott volna haladni, s kezdetben, a súlyos deficit esztendőik lassú fejlődése idején kevés lehetőséget mutatott az egzisztenciáját veszített vidéki nemesség fölszívására, megmentésére. Mint Toldy István, Arany László s Asbóth János művének, ebben a válságban kell keresnünk Beöthy novelláinak inlétő élményét, élethangulatának forrását is. Életre szóló, elhatározó élményt vitt innét Beöthy magával. Tisza Istvánról mondott beszédében a fúziót, mint Tisza Kálmán nemzetmentő, ellenzéki indulatairól lemondó, aszketikus, hősi tettét ünnepelte, a fúziót megelőző korszakot pedig a szakadék, „az összeomlás” szélén járónak jellemezte.

Kitűnő bírálót kapott novelláihoz: e félszázad egyik legjobb, legmélyebb kritikáját írta meg róluk Asbóth János. Elismerte, Beöthy a leírás, a megfigyelés, a környezetrajz, a tömörítés, az elosztás mestere, a propozíció biztos kezű értője. Nyelvi készsége is hibátlan: mindig a tárgynak, a környezetnek megfelelően válogat a nyelv szociális és folklór-rétegei közül, s szövege gyakran a numerózus próza szintjére emelkedik. S ha Asbóth szerint a rajzban Dickens tehetséges tanítványának mutatkozik, mi hozzátehetjük, a hangulatteremtésben, annak nyelvi eszközlésében Gyulai rokona. De jól látta Asbóth, hogy Beöthy e kitűnő tulajdonai elsikkadnak, mert nem tud a zsánereken túllépni, hősei az egyénné válásig, az egyéni drámáig, a belső konfliktusig, az egyéni cselekvésig nem jutnak el. Így írásai — ekképp kell folytatnunk Asbóth gondolatát — megmaradnak rajznak, drámai magot rejtő s nyilvánító novelláig, belső változást, fejlődést rögzítő s reveláló elbeszélésig nem emelkednek. S ha mégis bonyodalmat, konfliktust és megoldást akar tárgyából kifejleszteni, az eredmény sivár: segítségért Jókai romantikus cselekményformálásához fordul a mesében, s a morális-szентimentális kibékítő polgári pszichológiához és didaxishoz a föloldásban. Úgy lehet, ösztönös volt ez az eljárása, ám tudatosan is ezt tette, ezt vállalta volna. Arany László versregényének, mint a kor egész nemesi-polgári kritikája, jellemző módon, ő is sajnálkozva vetette szemére e kibékítő morális feloldás elmaradását. Asbóth látta azt is, nincs Beöthy mögött új szemlélet, mely ez új problémák megragadását lehetővé tenné; a régi szemlélet örököse, „megkéssett csemete”. Rajznak azonban számottevő írások ezek. Később maga is büszkén vallotta magát e műfaj meghonosítójának s ez érdemét Mikszáth is — aki Zsebrák című elbeszélését különösen szerette — készséggel elismerte. A realista elbeszélő próza fejlődési folyamatában rajzai előddé tettek, annak ellenére, hogy maga, — morálisan föloldó nemesi-polgári szemlélete és törekvései következtében, — jelentős figurájává ennek az elbeszélő prózának nem lehetett. A szociális és folklór meg a műveltségi nyelvi rétegek hibátlan használatában, a környezetrajzban és proporcióban, a mondatszerkesztés hangzati épségében meg belső, lírai fogantatásában Mikszáth, a hangulatteremtésben, a leírásban, az intim, fénytörő, elégikus bensőségekben pedig Petelei elődjének mutatkozik.

Regényei nagyobb igényűek, de esztétikai tekintetben kevesebbet érnek. Indító élményt ezek még inkább rokonnak mutatják Arany Lászlóéval s Asbóth Jánoséval, s még határozottabban e korszak társadalmi válságához kötik. Ennek következtében itt még világosabban ütköznek ki gyöngéi: a Jókai-féle bonyodalomalakítás teljes alkalmazatlansága ez élményszerűséghez, s a feloldó morális-didaktikus pszichológia fatális tehetetlensége e társadalmi-lélektani problémavilággal szemben. Leíró, rajz- és zsánerszerű részletei (pl. a Bíró Márton kezdő fejezetei) itt is megragadók, de mihelyt tovább lép, hitelét veszti itt is. Ezért is jobb közülük, az első, a nagyrészt rajzokból s anekdotikus részletekből összefűzött Bíró Márton. Egy a régi világból kikopott, kiszegényedett, az újban helyét nem lelő fiatal vidéki nemes a családi életben, egy szerencsétlen paplány boldoggá tevésében keres magának célt, de akarátgyöngesége s ösztönei, egy gazdag nemesi rokon iránt föllobbant vágyakozása elsodorják. A másodikban, mondják, Kemény lélekrajzát tűzte ki eszményének, de nem hogy javított s frissített volna annak irracionálisba hajló romantikus lélektanán, a valódi tragikum-teremtés készségéig s bátorságáig sem bírta s merte követni őt. Hőse, előkelő, de elszegényedett nemes fiatalember, egy öngyilkossággal végződött lánycsábítás után s következtében, passzívan s esetlegesen hanyódik a züllés grádusain, míg végre egy obligát jóságú és szívnemességű leány szeretete — érzékeny erkölcsi példázatot szolgáltatva az olvasónak — megtisztítja bűneitől, megváltja szenvedéseitől s céltalanságától. Rajzai közül néhányat mindenkor hely illet meg majd összegező antológiákban, s van helyük elbeszélő prózánk történetében is, regényeinek azonban nincsen sem itt, sem ott.

E korszakának másik tevékenységi területe, a kritika sokkal több, de jóval kevésbé értékes gyümölcsöt hozott. Széles, főképp angol irodalmi tájékozódásról, sokrétű műveltségről, lelkesült művészszeretetről meg iskolázott, tiszta magyarságú, világos és kiegyensúlyozott fogalmazásról tanuskodnak kritikái. E tulajdonságai a korszak legjobb bírálati átlagába, sőt

a fölé emelik őket. Ám ennek ellenére, még a legjobbokról, színírátaikról is kénytelen volt rajongó tanítványa s életírója, Kéky Lajos is megállapítani, hogy nehézkesek s nem bírják az elemzett mű hangulatát, egyedi arculatát, organizmusát, lényegét az olvasó elé idézni. Rendszerint elméleti tételek állványzatával, horogkapcsaival veszi körül a művet, de többnyire oly szerencsétlenül, hogy sem a mű, sem kritikája építményét nem látjuk az állványzattól, a kapcsok láncsorától. Elméleti tétele sok van, gondolata kevés. Kritikái nem esszészzerűek, nem egy-egy pregnáns alapgondolat köré kristályosodnak ki, mint Péterfyéi. Tételeket, normákat alkalmaz, nem egy alapgondolatot bontakoztat szervezetté. Ez ugyan gyakran hasznos, előnyös is lehetne az esszé mindig kísérő esetlegességével s alanyiságával szemben; csakhogy tételei csupa részlettételek, nagyrészt a Gyulai, Salamon- s Greguss-féle esztétika közhelyei. Kritikái unalmasak, nincs belső dinamikájuk, s az övező állványzat és kapcsok ellenére is szétesnek; nincs összetartó alaptételük, alapszempontjuk. A válság, a bizonytalanság, a keresés korszaka volt ez Beöthyénél. Rajzait összetartotta egységes hangulatuk, kritikái összetartására, szervezetté növesztésére központi gondolat kellett volna s ezt csak a következő évtizedben találta meg. Későbbi dolgozatai többségéről, legyenek számunkra bármily ellenszenvesek a gondolat, bármily idegenek a modor s a hangnem tekintetében, el kell ismernünk, van összetartó erejük s hajtó dinamikájuk, részleteiken átsugárzik a központi gondolat élménye.

E korszakára jellemző bizonytalansága s vele járó elégedetlensége érteti meg irodalomközéleti szereplését is: a közös esztétikai elvek ellenére gyakori szembekerülését az Akadémiával s a Budapesti Szemlével, főképp az általa szerkesztett Athenaeum c. folyóiratban (1873—74). Természetesen, alkalmiak voltak, s részletkérdésekre vonatkoztak ezek. S bár „ellenzéki” gesztusai a szélső nacionalizmus oldaláról valók voltak részben már ekkor is, voltak még demokratikusan ellenzékiek is; mint ahogy voltak még ilyenek a fúziót még elvi alapon ellenző egyes balközépieknél is. Neveltetése, családja protestáns aufklárizmusának szellemében, széles körű tudománynpszerűsítést követelt az Akadémiától, s a népnevelés, az iskoláztatás demokratizálását, egyházi függésének lazítását kívánta meg a zsidó egyenjogúság realizálásáért, a színpad hitelesebb népbábrázolásáért s hasonlókért emelt szót többször.

Kritikáinál, cikkeinél sokkal jelentősebbet alkotott azonban ez időben az irodalomtörténet területén, mindenekelőtt híres összefoglaló művével, A magyar szépprózai elbeszéléssel, amely ugyan csak 1886-ban jelent meg, de munkálatai nagyobb részét már egyetemi megbízatása előtt elkészültek. Máig használható, sőt nélkülözhetetlen mű ez; tulajdonképpen legjobb tudományos munkája maradt mindvégig. Író-, tudós- és literátor-egyéniiségének legértékesebb vonásai s a korszak európai polgári tudományosságának néhány nagy fontosságú, értékes eleme ötvöződött benne egybe. Egy művész, egy jeles stilisztá, egy sok nyelvet értő, jól tájékozott literátor, egy szenvedélyes olvasó s finom műélvező pozitívista műve ez. Pozitívizmusa elsősorban forrástiszteletében s az elsődlegesség kultuszában rejlik. Mindent a maga tapasztalata alapján ítél meg, mutat be, nem vesz át ítéletet és élményt, jellemzést és rangsorolást idegen kézből a maga tapasztalatával való szembesítés nélkül. Hatalmas munka fekszik művében; nem filológiai, jóllehet anyaga magyar filológiáját kitűnően ismeri, becüli s használja; segítségül vesz anyagával kapcsolatos külföldi, német, angol, francia standard műveket is, bár e téren már esetlegesség, sőt dilettantizmus sem idegen tőle. Bizonyos pozitívista empirizmus jellemző magatartására. Tiszta magyarságú, fejlett, de nem túlzott elvontságú nyelven, inkább konstatáló, bemutató, elősoroló, mint analizáló, fejtegető modorban adja elő mindazt, amit egy műfajról, korszakról s főképp műről ismerni érdemesnek vél. Gondosan ügyel arra, hogy a mű szorosabban vett tartalmával, epikumával olvasója mindig pontosan tisztába jöhessen. Mintegy földézi, „elmeséli” két kötetben mindazt, amit Bessenyeiig prózánk termelt. Irodalomtörténeti, történetbölcseleti vagy esztétikai programot sem bevezetőként, sem előadásába olvasztva nem ad. A korszak uralkodó liberális, polgári, Renannal, Strausszal, Buckle-val szaturált deista-racionalisztikus történetfelfogása, fejlődésfogalma áll mögötte, amelybe bele van gyökereztetve a népköltészet szerepéről, elsődlegességéről vallott, a népnemzeti iskolában

is döntő szerepet játszó herderi költészettörténeti s esztétikai felfogás. Módszerét, bár programja e tekintetben sincs, erősen befolyásolta a kultúrtörténeti iskolának a politikai s a közéletet figyelme körébe vonó eljárás módja. „A nemzeti lélek” nyilatkozásának fölmutatása, — bár a nacionalizmus, a népnemzeti iskola hagyományához híven, már itt is alapfontosságú, — nem kizárólagos törekvése és értékmérője még. Melegen méltat esztétikai értékeik alapján középkori legendákat, anélkül, hogy nemzeti jellegét, lelket erőszakolna rájuk. S méltányos, józan, tudományos a külföldi hatásokkal szemben is.

Testvér ezzel a művével egy másik ugyane korszakában keletkezett munkája: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése (Bp., 1878). Az irodalmi közműveltség s iskolai irodalomtörténeti oktatás tekintetében korszakos könyv volt ez. A középiskolák tanára ezzel kapott először olyan tankönyvméretű összefoglalást, amelynek nyelve, stílusa, előadásmódora a művészi értékű próza szintjén állott, amelynek tudományos értesültsége s megbízhatósága korszerű volt, a kiadás napjáig terjedt, amely világos irodalmi szempontú felosztáson alapult s amelynek arányérzéke műfajok, művek és szerzők tekintetében egyaránt reális volt. Külön érdeme, hogy minden egyes korszakban adta az irodalommal rokon és érintkező tudományterületek tömör áttekintését s jól válogatott bibliográfiáját is. Nem tankönyv volt, hanem kézikönyv, a művelt közönség számára, s még inkább segédkönyv, a tanárok kezébe. Jobbat e műfajban, el kell ismernünk, azóta sem kapott, mindmáig a magyar tanárság. Később átdolgozta, bővítette — s rontotta. Mert bár szemléletében, a jelenhez közel álló részekben különösen, s érthető módon, jóval erősebben érvényesült nacionalizmusa, mint a Szépprózai elbeszélés-ben, most még nem volt végletes; s ha hevesebb, hangosabb, szólamszerűbb volt is, mégsem sokban haladta túl e tekintetben Gyulaiék felfogását. Történetes — tény-, eseménytörténeti — pozitívista esztétikai empirizmus jellemzi itt is. Ha tudományos igényű összefoglalássá bővíti művét, gazdag anyagú, kitűnő észrevételekben bővelkedő summázást, áttekintést köszönhetnénk neki; s ha megmarad ezen a szemléleti fokon és úton, az anyaggyűjtésre, -áttekintésre és -összefogásra kevésbé hajlamos és alkalmas, de a nála nagyobb elemző készségű és fantáziájú Riedlrel egymást jól kiegészítő tudományos együttest alkothatott volna.

De nem maradt meg. Második korszakát — egyetemi megbízatásától, 1882-től 1922-ben bekövetkezett haláláig — ideológiai tevékenysége jellemzi. Mérhetetlen mennyiségűt írt. Legalább tízszerre annyit, mint az alig rövidebb pályájú Riedl. Mindezt áttekinteni, osztályozni, felsorolni nem szükséges. Egyetlen műve kitűnően élénk tárja egész gondolatrendszerét. 1905—7 között előadott, sokszorosított jegyzet formájában maradt műve ez: Az irodalomtörténet elmélete. Summázása ez felfogásának. Eddig kifejtett nézetei mind az ebben foglaltak felé mutatnak, az ezután következők pedig mind ezen alapulnak.

Beöthynek tulajdonképpen nem osztálya válsága lett alapélményévé, hanem, attól elválaszthatatlanul, annak Tisza Kálmán-féle megoldása, mely az országot „az erősödés, gyarapodás, haladás korszakába vezette”. Az eszményinek, lelke politikusi másának tekintett Tisza István életútjáról szólván, a magáéra is gondolt, midőn így írt: a fúzió áldozatos hősi tettének „irányzó emléke. . . úgyszólván egész életútján kimutatható, mégpedig nem is csak a kiegyezés irányában elfoglalt álláspontján, hanem egész gondolkodás- és érzésvilágának mindenben és mindörökké határozó elemeiben”. S a következő mondatban leírja újra, talán ezredszer, ideológiájának s ezen belül esztétikájának központi kategóriáját és mozgató célját: nemzeti egység. Lábra kapott napjainkban egy hiedelem műveltsége vidékiességéről, tájékozatlanságáról s a bölcsélet iránti süketiségéről. Holott frissebben s a maga szempontjából jobb érzékkel tájékozódott, mondjuk, Riedlnél. Ebben a nyolcszemeszteres előadásában, például, valóságos körképét adta a lefolyt évtizedek polgári gondolkodásának, Taine-től Woermannig, Le Bontól Gumpłowitzig, s hibátlan biztonsággal válogatta ki belőle a céljának megfelelő elemeket.

Az irodalom, tanítja, a nemzeti lélek leghatározottabb megnyilatkozása, rajta keresztül a nemzeti lélek szól önmagához, általa a nemzeti lélek ismeri föl, tudatosítja önmagát. A jogtör-

téneti iskoláéval vegyített „korrigált” herderi felfogás s a hegeli modell elemeinek sajátos egyesítéséről van itten nyilván szó. Irodalomfelfogását maga is Herderre s Mme de Staëlra vitte vissza. A nemzet oszthatatlan egységes egész, egy „összszemélyiség”. S így az irodalomhoz csak azokat a műveket sorolhatjuk, amelyek az egységes nemzet minden tagjához szólnak, melyek a nemzet minden tagjában közös nemzeti lelket, jelleget fejezik ki. A nemzet és faj azonos fogalom számára. Ezen az azonosságon át köti össze saját romantikus nemzet- és irodalom-fogalmát a maga korának, mint mondta: „szociál-antropológiai” tudományosságával. Vitába száll Taine-nel és Gobineauval. Taine nem magyarázza meg eléggé a faji tulajdonságok keletkezését, a priori adottaknak veszi őket, holott az életmód s a környezet determinációi azok, csak hogy oly korból, melyet nem tudunk már követni. Azaz e determináció folytán kezdettől különféle népcsoportok alakulhattak egy fajjá, nemzetté. Így természetesen elveti Gobineau felfogását, hogy csak a vérségi-történeti folytonosság és egyneműség tarthatná fenn a fajiságot, a nemzeti lelket. Történeti folytonosság s azonosságú magra ugyan szükség van a fajiság átörökítésére, de téved Gobineau, midőn a fajiságot a vérrel azonosítja. Le Bon-nak van igaza — aki különben is „sokkal fontosabb”: — „Egy nemzetnek a lelkét bizonyos erkölcsi és szellemi, intellektuális és karakterbeli tulajdonságoknak a (történeti) kapcsolatául kell tekinteni.” Idegen elemek beolvadása tehát — s itt is Le Bon-nak s nem Gobineau-nak ad igazat — nem károsítja, sőt előnyösen befolyásolhatja, erősítheti valamely területen „élő és uralkodó” faj jellegét, nemzeti lelkét. Annál is inkább — s itt kapcsolódnak felfogásába Gumplowitz és G. Lapouge nézetei —, mert a beolvadás egyúttal kiválasztódás is, amelyben a beolvasztó faj „akarati tényező”, ösztönös érdekvédelem nagy szerepet játszanak. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a magyar faj, a magyar nemzeti lélek „anyatulajdonsága” az államalkotó készség s ezen belül a józanság és igazságosság, amely — történeti s tudományos tény, úgy mond, — egyedül mentheti meg a vele itt együtt élő népeket a zűrzavartól —, akkor nem kell külön fejtegetni, hogy ez a beolvasztásra törő, vagy legalább a helyzete megtartására törekvő magyar hegemonia ideológiája. S ha felsoroljuk a magyar nemzeti lélek Beöthy meghatározta alaptulajdonságait, világos, hogy ez a hegemonia a magyar középnemesség s utódáé, a dzsentrié. Az idegen népekéi közül a magyar nemzeti lélek a rómaiéhoz áll legközelebb s a németétől legtávolabb: józan, képzelgéstől, filozófiai spekulációtól, érzelmi végtelenségtől ment; a közügyekbe beleszólni jogának s kötelességének véli; ez központi szenvedélye; jogász és politikus hép. Stílusára, gondolkodására, fogalmazására, mint a rómaiéra is, jellemző a pátosz, főképp pedig a retorika. Története folyamán mindig bátran kifejtette s ki is fejtette véleményét; s így egyenes lelkű, a csel, a fondorlat idegen tőle; szemtől szembe támad; szótartó és puritán; az árulás gondolata éppúgy elviselhetetlen számára, mint a szolgáltság; fájánál fogva alkotmányos nemzet, a jogrend nemzete. Ez alaptulajdonságait — Renan zsidó történetét véve például — a magyarság őseinek síklakó voltából eredezteti. S itt, az Alföldön csak erősödtek a nemzet e vonásai, környezete s történelme hatására, mely utóbbi viszont következménye is e vonásoknak. A reformáció fajai közül pl., jellemző módon, a kálvinizmust, mégpedig annak is presbiteriánus fajtáját választotta a nemzet; ez felett meg leginkább az alkotmányos magyar népléleknek. Minde vonások — azt sugallta Beöthy — a történelem tárgyilagossá vizsgálatából következnek; de, Wundtot híva segítségül, nyelvünk búvárlatából is hasonló karakterológiai eredményekhez jut. S e szellem-erkölcsiekhez sorol még néhány biológiai is: a magyar arca nyílt, szeme messzetekintő, mozgása gyors, termete zömök, de erőteljes; az egészség, mint a lelkiekben is, tulajdona; a véznát a magyar nem is tekinti igazán magyarnak. Az ideáltípus, a modell tehát az alföldi kálvinista birtokos nemes, a Tiszák s a Beöthyk idealizált rétege.

De összefér-e mindez a nemzeti egység céljával, gondolatával? Beöthy szerint a nemzeti lélek, bár egy és oszthatatlan, minden megnyilatkozásában más-más arcát mutatja meg; a teljesebb egyben csak ritkán, csak bizonyos időpillanatokban, bizonyos tényezők keresztesződési pontjában. A magyar nemzeti lélek anyatulajdonságai közé tartozik a konzervativizmus is s

e tulajdonságát a katolikus magyarságon át nyilvánítja meg. Így teremti meg Beöthy a protestáns-katolikus nemzeti egységet s így fordít végképp hátat — bár örökké a múlt és jelen folytonosságának szükségességére hivatkozik — a történetiségnek. A XVI. század küzdelmeiben, szerinte, pl. nem haladó és reakciós erők ütköztek össze, hanem — a magyar nemzeti lélek egy másik örök alaptulajdonságától, a hazafiságtól hajtva — a nemzeti lélek különféle megnyilatkozásai s ennek megfelelően: a nemzet boldogulását különféleképpen eszközölni óhajtó felfogások. A nemesi történelem abszolutiójával, teljes föllodozásával egyenlő ez az álláspont. Ki is mondja ezt: ez a réteg, mely gyakran önzőnek, kapzsinak látszik a történelemben, a döntő pillanatban mindig enged a nemzeti lélek anyatulajdonságának, a hazaszeretetnek (pl. Mohácsnál), s ez „expiálja előttünk egész életüket, kiegyenlíti mindazt, ami rossz volt életükben”. S maga fűzi hozzá, hogy — az általa kánonná emelt — Zrinyi-féle megváltás-gondolatot is így, azaz osztályértelemben kell vennünk. S mint régi történetünkben és irodalmunkban, megteremti az újban is a nemzeti lélek biztosította egységet. Csokonait és Himfyt pl. nem osztály- vagy világnézeti különbségek választják, szerinte, el; Kisfaludy a dunántúli magyart, Csokonai pedig a tiszait testesíti meg. S ő nem állítja szembe Petőfit és Aranyt, Kossuthot és Széchenyit sem. Az egyikben a magyar lélek szabadságszeretete, a másikban higgadtsága, józansága öltött testet, az egyikben e lélek tettereje, a másikban felelősségtudata. Deákot a magyar jellem legteljesebb inkarnációjának tudta, de vallásos áhitattal zárándokolt Turinba, gyónt órákon át Kossuthnak s vélt általa pünkösdi megvilágosodásban részesedni.

Beöthy elméleti felfogása csak a századforduló politikai társadalmi mozgalmainak hatására fejlődött ily egyértelműen a nemzeti egység apológiájává. De maga mondja, hogy korábbi munkái is e szemléletben fogantak s leghíresebb, legnagyobb hatású művét, A magyar irodalom kistükrét úgy említi, mint első összefoglaló kísérletet e szemlélet, e nemzetkarakterológia, e „magyarságtudomány” alkalmazására. Ebben az 1896-ban megjelent másfél száz lapos kis könyvben, amely ünnepi ajándék volt a millenniumi oltáron, s majd fél századon át a tanárság konzervatív felének biblia, stílusminta és mérce a középiskolákban, valóban föllelhető e felfogás majd minden lényegi eleme, gondolat, tétel vagy szimbólum formájában, a híres és hirhedt síklakó őstől, a volgai lovastól a magyarok istenéig, az autochton magyar lélektől a magyar elsőbbség gondolatáig. Ám, el kell ismernünk, nemcsak ez. Ha a szemlélettel ítéleteinkben eltekinthetnénk, remekműnek kellene mondanunk. Irodalmunk mély, belső ismerete, szenvedélyes, áhitatos szeretete ízzik át minden során; a tömör előadásnak, a rövid jellemzésnek, a biztos elosztásnak, a telített, de mégis kristályszerűen áttekinthető fogalmazásnak iskolapéldáját nyújtja. Történeti részeiben nincs üres járat, nemcsak minden mondata, de minden szava, határozója, jelzője is újabb s újabb ismerettel gazdagítja olvasóját. Retorikája, pátosza, miket a személyes meggyőződés tüze hevít hitelessé, numerózan zengő nyelvét a szertartások, a hitvallások, az igehirdetések kultikus szövegei közé utalja át. De szuggesztivitása nem fűdheti el aényt, hogy az oszthatatlan nemzeti lélek tudatosításának, azaz a mélyen reakciós célzatú társadalmi egységnek szolgálatában áll ez a munkája éppúgy, mint a másik híres, bár jóval korábbi műve is: A tragikum. Átmeneti korszakának terméke ez, 1885-ben keletkezett, s itt még nem is a nemzeti lélekre alapított ideológiával, hanem idealista filozófiai-esztétikai elmélet-kísérlettel védte a társadalmi egységet, a fönnálló rendet. Művét elméleti tekintetben, látszólag s hite szerint, a félmúlt német — epigon — filozófusai, esztétikusai felfogására alapozta, s mint a hazai hagyományból mindenütt, a Gyulai—Salamon-féle fölfogást fejlesztette, jobboldali módra, tovább itt is; az abban rejlő haladásellenes mozzanatokat bontakoztatta ki következetes reakciós szemlélettel. Mint novellái Asbóthban, ez a műve Péterfyben lelt kitűnő kritikusra. Beöthy az erkölcsi Világrend sérelméből vezette le egész elméletét, a konfliktus minden fajtáját. Péterfy előbb azt mutatta ki, Beöthy csak betűt, szót olvasott az illető esztétikusoknál, rendszerük egészével, annak szükségszerű logikai következéseivel nem törődött. Aztán az abszolút Világrend fogalmának abszolút ürességét, történetietlenségét, alkalmazhatatlanságát

mutatta ki. S hangoztatta Beöthyvel szemben, hogy a tragikum létrejöttét az adott lélektani, társadalmi helyzet ellentétes erőinek összeütközéséből, a helyzet összetevőinek ellentétes fejlődési mozgásából kell magyarázni. Péterfy tehát esztétikai alapon, a maga analitikus lélektani realizmusa alapján szállt szembe Beöthyvel, Palágyi Menyhért azonban már konzervatív reakciós célzatára is tett utalásokat. De megtámadta Rákosi Jenő is, jobbról, egy Schopenhauer esztétikájával, pesszimista bölceletével rokon álláspontról. Ez a mű mindazonáltal nagyban emelte elméletírői s tudói tekintélyét; a millenniumi előkészületek idején az Athenaeum már szinte magától értetődően őt kérte föl egy reprezentatív irodalomtörténet létrehozására. Természetszerű (hisz 41 szerző műve) s azon túlmenő egyenlensége dacára is jelentős összefoglalási kísérlet ez, de mivel a szerzők többnyire nem tartották magukat szorosan az ő szemléletéhez, itt részletesen nem szólhatunk róla. (A magyar irodalom története, Bp. 1886. I—II. k.) A bevezetőt s az általa írt néhány fejezetet, mint a Kistükröt is, a fönt vázolt ideológia hatotta át.

S ez az osztálybékét, magyar s nemesi vezetést biztosító ideológia hatotta át teljesen e korszakbeli szorosabban vett kritkusi, irodalomközéleti tevékenységét is. Mint irodalomtörténeti szemlélete, ahistorikus, normatív esztétikai, kritikai ítélkezése is. Mert hiába javította ki Taine-t, a nemzeti lelket a követhető történelemben eleve adottnak vallotta, s hiába hangoztatta — a korszak természettudományos hangoltságának megfelelően s Taine példájára —, hogy az okozati kapcsolatok egyetemes törvényeinek megállapítása a legfőbb célja, úgy vélte mégis, „az egyes nemzetek, a maguk sajátos lelkivilágánál fogva másképp és másképp fognak visszahatni egy és ugyanazon hatásra”. A „visszahatásoknak” természetesen, nem reális, tényszerű, módosítói, módosító különbségeire gondolt, hanem lényegiekre. Kemény fölfogását véve át, pl. úgy vélte, az egyes népek csupán jellemüknél fogva válaszolnak, „hatnak vissza” egy-egy történeti eseményre, helyzetre forradalommal vagy filozófiával. A történet e visszahatások összege, a történész, az esztétikus, a kritikus feladata pedig e visszahatások összehasonlítása: melyikben fejlődik ki legpregnánsabban a nemzeti lélek — más nemzetektől elválasztó — külön lényege. Az egyetemes, egységes nemzeti lélek fogalmától elválaszthatatlan Beöthy számára ez az elválasztó különlényeg; reakcióosságának, sovinizmusának jellegzetes vonása ez. Péterfy a nemzetiben mindig az egyetemes emberit, az egyetemesen érvényes törvényt kereste, Riedl legalább azt, ami rokon, ami összekapcsol, Beöthy mindenkor az elválasztót, mert, szerinte, ennél „fogva érzi magát különállónak, részben különbnek, elsőbbnek is más nemzeteknél.”

Ennek a különlényegyet kimondó tételnek következményei közül háromra külön figyelmet kell fordítanunk. Az első az, hogy Beöthy ezáltal mintegy kivonta irodalmunkat a világ-irodalom értékmércéinek, mértékegységeinek érvénye, s a valódi összevetés lehetősége alól. Ki is mondta: a mi irodalmunkat nem szabad a nyugati irodalmak követelményeivel megítélni; a mi irodalmunknak nem hibátlan műalkotások létrehozásán át kell hivatását teljesítenie, hanem a nemzeti érzés ébrentartásán, fokozásán, a nemzeti jellem és egység megőrzésén át. Mert a mi nemzeti létünknek is egészen sajátos, csak különleges nemzeti voltunk, jellemünk, egységünk által betölthető feladata van itt Európa keletén. A magyar provincializmus, kisigényűség, középszerűség vállalása és igazolása volt ez rejtve, bár szó szerint is kimondta, hogy a nemzeti jelleg leghűbb kifejezői „a másod és harmadrangú tehetségek, akiknek egyénisége a faji vonásokra nem gyakorol olyan átalakító befolyást.” Másodszor: a különlényeg tétele eleve elzárta az utat a szomszéd népekkel való művelődési megértés előtt, az irántuk való kölcsönös kulturális érdeklődés előtt, különösen pedig el az egymás irodalmi kibontakozását előmozdító kölcsönös segítség előtt. Sőt egyenesen a szomszéd népek kultúrája kibontakozásának megakadályozására irányuló, nem is nagyon burkolt óhaját foglalt magában: „Ezekből a gondolatokból következik, úgymond, hogy minél fejlődöttebb irodalmi kifejezésre jut idegen nyelvű honfitársaink nemzeti lelke, annál nehezebben lesz keresztül vihető a mi törekvésünk, hogy őket a magyar kultúra részesívé tegyük.”

Harmadszor e tétel kimondása erősen akadályozta a más népek művelődésétől, irodalmától kapott hatások kutatását, mindenekelőtt pedig e hatások közül az egyik legfontosabbikét, a németét. Fontos ez utóbbi mozzanatra nyomatékkal figyelmeztetni, mert ma is fölbukkan gyakran az a vélemény, mintha a németellenesség valami eleve méltányolható, jogosult s progresszív jelenség volna történelmünkben. Beöthy példája is csattanós cáfolat erre a lényegében ellenfajelméletre. Bismarckot, Moltkét, Ferenc Józsefet tisztelte; ellenben idegennek, károsnak érezte reánk nézve „a német léleknek” éppen ama tulajdonságait, amelyek a német kultúra csodálatos virágait, a világkultúrához adott legszebb hozzájárulásait, a zenét és a filozófiát termették. „A német lélek, úgymond, hajlandó a gyakorlati élettől való elvonásokra, elméletek alkotására; gondolkodásának jellemében spekulatív, filozófiájában metafizikai irányzatú; költészetben s általában művészetében képzelete igen eleven, nagyon gazdag, érzelmi világa tágabb, érzelmei tartósabbak, egyáltalán hajlandó az érzésekben való mélyebb elmerülésre.” S odáig ment, hogy, történész létére, a Szent István elleni lázadásokban is magyarság s a németiség összeütközését volt hajlandó látni és méltányolni, Kazinczyt pedig majdhogy ki nem tagadta irodalmunkból, mert bár ez „a magyarság jövőjén munkálkodott és gondolkodott”, nem, a magyarság lelkéből, nem a magyarság lelke szerint dolgozott”, „szel-leme egészen német volt,” s így nem is lehetett műveinek valódi, hasznos hatása. Egyszóval, „a magyar lélekből” nemcsak lehetőségükben hiányoznak az ilyfajta tulajdonságok, de hiány-zik belőle a velük való kiegészülés is, befogadásuk, hasonításuk, honosításuk lehetősége is.

A magyar lélek legteljesebb, legönállóbb, autochton, klasszikus megnyilatkozásának a Petőfi—Arany-kort tekintette s ehhez, s ezzel mért mindent. Mint a konzervativizmusok esztétikája rendszerint, az övé is könnyen megtéveszt: realizmust követelt az írótól s a közösség szolgálatát, az általános előnyben részesítését a különössel szemben, erkölcsi s nevelői felelősséget, közösségi feladatvállalást az egyéni vágyak s bánatok kifejezése ellenében, eszmeiséget a formalizmussal, optimizmust a pesszimizmussal szemben. Amit meg az igazi korszerűség kérdéséről írt, azt a csupán betű és elv s nem funkció szerint ítélik, akár a szocialista irodalom előhangjának is tekinthetnék. Csakhogy kifejezésre méltó egyetlen realitáson „a nemzeti lelket”, nemzeti jelleget értette, a közösség szolgálatán az egységes, alkotmányos magyar nemzet, azaz a nemesi Magyarország szolgálatát s óvását, eszmeiségen pedig a magyar nacionalizmus eszmevilágát; a legkorszerűbb, a példamutatóan korszerű angol írónak például Kiplinget tartotta, mert „az angol nemzeti erőnek. . . hódító útja, ennek jelentősége, viszontagságai, összeütközései szolgáltatóknak neki tárgyat”; korszerű magyar drámának Herczeg A bujdosók c. művét, korszerű magyar lírának, a jövő reményének pedig Szabolcska költészetét.

Az irodalmi életben is folyvást jobbra tolódott, egyenes arányban a Reviczkyék föllép-tével induló ellenzéki irodalom erősödésével. Őket már 1878-ban mintegy denunciálta a nacionalista közvélemény előtt. Lírájuk, úgymond, „csupáncsak nyelvére marad annyira amennyire magyar; érzése, felfogása, formái mind idegenek.” Pesszimisták, kozmopoliták, formalisták. Nacionalista szempontú kritikája ellen, Lampérth Géza verseskötete kapcsán, ismeretes, maga az öreg Gyulai is szükségesnek látta a tiltakozást. A századfordulón már a tankönyvek is nemzetietlenek voltak számára; s a sovén Magyarországon nemzetibb oktatást, nemzetibb iskolát követelt. Adyék mozgalma növekedésétől kezdve pedig Kisfaludy Társaság-i elnöki megnyitói a finoman csomagolt uszítás és a rágalmozgás alkalmi, eszközei és példái lettek. Rákosi Jenő uszításától valójában csak a külső tekintetében tért el. S ha szépít is ezen a tényen, a lényegen nem sokat változtat az, hogy a háború után liberális neveltségének, magas kora belátásának és türelmének meg kapcsolatainak megfelelően mérsékelni igyekezett a kurzus kegyetlenségeit. Ezt fegyvertársa, Rákosi is megtette.

Mindent összevéve, osztálya történeti útjának élő példája volt ő. A kitűnően indult tudós hazug frázisoktól, patetizálástól és retorikától olvashatatlaná torzított szónoklatok szerzője lett. Soha magyar tudós ennyi ünnepi beszédet nem mondott, ennyi védnökséget, elnökséget, díszelnökséget nem vállalt, Fiumétól Székelyudvarhelyig, a pécsi vasutasok klub-

jától a főrangú hölgyek Mária Dorottya-egyesületéig. A frázis, a retorika, a patetizálás kiölte lelkéből a gondolat készségét, fegyelmét és erkölcsét. Maga panasolta egy ritka percében, ha tanulmányt ír is, szónoklat jön ki a tollából. Személyisége legbensőbb rétegeiig szüremlett a bénító frázis és pátosz. A Chefu piramis ormán elénekli, ötvenesztendőskorában, a Szózatot, s úti füzetébe nagy betűkkel ugyanitt beírja: „Éljen a haza!” Magánéleti naplójában sallangosan archaizál, ébren helyett imetten-t ír. Nem tehetségével volt baj; nem volt süket a gondolat iránt sem, s a művészi érzékenység sem hiányzott belőle. Osztályának nem volt szüksége igazi gondolatra, valódi művészetre az ő vezérkedése idején. Fiatal éveiben tudóbajjal küszködött s lényét válság, dekadencia hatotta át. Egészségét és lelki egyensúlyát egyaránt visszaszerezte, de tehetsége, életműve áldozata lett ennek az egyensúlynak. Ha oly kártékony nem lett volna működése, szálni való volna tehetségének frázisba fulladása. De kártékony volt. Mondják, nem volt jelentékeny tanítványa. Személyes tanítványai csakugyan nem voltak; jelentékeny ember nem is lehetett követője ennek az ideológiának. De tanítványa volt a magyar tanárság egyik fele, s évtizedeken át az ő pátoszával szavalt a irodalom ürügyén a nacionalizmus eszméit ahelyett, hogy gondolkodott s gondolkodni tanított volna. Másrészt tanítványa lett, távolról sem egészében ugyan, de tekintélyes hányadában, az a tudományág, amelynek megalapozását, művelését újra meg újra annyira szorgalmazta: a két háború közti ún. hungarológia. Egyszóval: a nagyhatalmi törekvésű nyugati nacionalizmusok ideológiájának hazai párja az ő gondolatrendszere; annyival naivabb, archaikusabb, átlátszóbb — de tán annyival liberálisabb, toleránsabb is azokénál, amennyivel fejletlenebb volt a mögötte álló expanzív törekvés gazdasági s társadalmi alapja.

Béla Németh G.

ZSOLT BEÖTHY

Cet essai n'est qu'une esquisse. L'auteur se propose de caractériser le rôle idéologique et l'idéologie de Zs. Beöthy en grandes lignes, ce qui est, à l'opinion de l'auteur, le domaine le plus important de l'activité de Beöthy. Celui-ci était le plus puissant représentant de l'attitude conservatrice nationaliste de la noblesse. Professeur à l'université, directeur de plusieurs sociétés scientifiques et littéraires, ou un de leurs dirigeants, par son style élaboré et sûr, par sa grande érudition, son amour des arts il exerçait une grande influence sur ses contemporains, et par ses relations soignées il sut s'assurer un large domaine pour déployer son activité vaste et pour réaliser ses ambitions. À son opinion, «l'âme nationale» prend conscience de soi-même dans la littérature qui, pour cela, ne peut comprendre que les ouvrages qui formulent les qualités communes de chaque membre de la nation et qui exprime leurs sentiments, intérêts et idéaux communs. Son but principal était d'assurer l'unité nationale qui devait maintenir la domination de la noblesse moyenne possédante et servir l'hégémonie de la Hongrie dans le Bassin Danubien. Les «éternelles» qualités de cette âme nationale sont modelées à l'instar de cette classe. L'âme nationale est un produit historique des temps préhistoriques, mais elle ne s'est plus changée depuis la conquête de la patrie hongroise. Par cette attitude Beöthy a privé l'historiographie littéraire et la critique de l'historisme et les a transformés surtout en sciences normatives. Pour modèle il avait pris les normes du classicisme populaire-réaliste Petöfi-Arany, en les interprétant dans un sens nobiliaire-nationaliste et s'en servait pour lutter contre les nouvelles tendances urbaines-sociales. Il puisait ses arguments théoriques surtout dans Taine, Le Bon, Gumplowitz et, en Hongrie, il les avait empruntés à Zsigmond Kemény et Ferenc Salamon.

Zrínyi Miklós levele Szunyogh Gyulához

1662. szeptember 1.

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér itt közölt levele a Köprülü Ahmed nagyvezér által irányított magyarországi hadjárat idejéből való. Megírásakor Érsekújvár török ostroma már két hete folyik, Zrínyi pedig lázas sietséggel szervezi a dunántúli nemességet, hogy még idejében a vár segítségére siethessen. (L. Széchy Károly: *Gróf Zrínyi Miklós*. V. k. Bp. 1903. 40—42. l.)

A levél címzettje, Szunyogh Gyula¹ a Trencsén megyében birtokos család sarja, Zrínyi korábbi politikai fegyvertársának, Szunyogh Gáspárnak unokaöccse. Életére közelebbi adataink nincsenek, mindössze annyit tudunk róla, hogy 1669-ben I. Lipót grófi rangra emelte, s 1676-ban halt meg. Zrínyivel való kapcsolatairól sem tudunk többet, mint amit ez a levél elárul. (A családra l. Nagy Iván: *Magyarország családai*, X. k. Pest, 1863. 890. s köv. 1.; Szunyogh Gáspár és Zrínyi kapcsolatára: Széchy, *i. m.* III. 96—100. l.; Szunyogh Gyula grófságára: Illéssy János—Pettkó Béla: *A Királyi Könyvek*. Bp. 1895. 215. l. Nagy Iván, *i. m.* X. k. 893—894. az időpontot tévesen 1660-ra teszi.)

Spectabilis ac Magnifice Domine Frater mihi observandissime.
Servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Isten szerencseltesse Kegyelmedet kéuant jauaiual. Az Kegyelmed leuelét édes Eöcsem Uram vettem, azzal az Kegyelmed hozzam megh mutatot jo akarattyat 's-attafisagatis megh érttetem, Isten éltetuén Kegyelmed attyafiusagat minden alkalmatossaggal megh igyekezem szolgálni. Igen banom, hogy Kegyelmednek nem szolgálhatok, miuel szintén indulo felben vagyok. Ha az Kegyelmed leuele előb talalt volna érnny, valamint Kegyelmed itt létében tehetőségem szerint kéuantam az Kegyelmed dolgait attyafisagossan segitenem, ugy mostanis megh nem fogyatkoztattam volna Kegyelmedet. Ennek utanna alkalmatossagh adatauan es parancsoluan Kegyelmed, jo attyafisaggal kedveskednem Kegyelmednek és szolgálnom kéuanok. Tarcsa Isten es eltesse Kegyelmedet jo egységben. Datum Posonii 1. Septembris anno 1662.

Spectabilis et Magnificis Dominationis Vestrae

Seruiitor et Frater paratissimus
C. Nicolaus a Zrin

Címzés a levél külsőjén : Spectabili ac magnifico Domino Julio Szunyogh de Jeszenicze, Domino in Arva et Bilssco etc. (titulus), Domino fratri mihi observandissimo. — *A levél zárlatán Zrínyi piros viaszba nyomott címeres gyűrűs pecsétje. Fölötte a címzett följegyzése* : Praesentatum die 11. Septembris anno 1662.

Sk. aláírású eredeti: Magyar Országos Levéltár. A m. kir. Kamara levéltára. Archivum familiae Szunyogh. Missiles.

Benda Kálmán

¹ A levél latin címzése, ahogy az általunk ismert valamennyi korabeli említés Szunyogh Juliusnak mondja, a Julius nevet azonban történeti irodalmunk következetesen a magyar Gyula személynévvel azonosította (Ld. a szövegben Szunyogh Gyulára általam idézett műveket). Legutóbb pedig nyelvészeti részről is kijelentték: a XVI—XVII. századra „... feltehető, a... Julius ~ Gyula névazonosítás” (KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Bp. 1960. 78. l. 1. jegy.). Bár a magam részéről ezt nem látom valószínűnek (Karácsony a Gyula név előfordulására egy adatot ismer, Báthory Zsigmond fejedelemnek a csikl vasbányászok számára lófőseget adományozó 1591-es okleveléből; az általa idézett helyen viszont az adománylevelé múlt századi magyar nyelvű kivonatát találjuk csupán; meggyőződésem, hogy a latin eredetiben a név itt is Julius s lefordítása önkényes), mégis, a már hagyományos Gyula név mellett maradtam.

Petkó Zsigmond

Nevét a Balassa-kódex őrizte meg. A másoló kezek közül az utolsó, a hatodik jegyezte le a „Cantio militaris”-t, melynek versfői mondják, hogy az ének „Petko Ségmond” munkája.¹ Thaly Kálmán, az ének első ismertetője, majd kiadója, Petkóról a következőket mondotta: „Petkó lángoló hazafias érzésű költő volt: úgy látszik foglalkozására nézve katona ember, valami végbeli vitéz, egykor talán Zrínyi Miklós szolgálatában.”² Később, mikor az éneket kiadta, a következőket fűzte még ehhez: „Az ének szerzője nem határozott népköltő, hanem a classica történelemben, s tán az irodalomban is jártassággal bíró, iskolázott ember volt. Iskolázott voltára mutat a Homerosból vett példázgatás mellett maga az általa használt versalak is: a Balassa-féle kilencz rövid soros stropha, mely már csak complicitabb természeténél fogva is, inkább műköltők, vagy legalább a műköltészet felé hajló osztálybeliek, mint par excellence műköltők kedvelt formája volt.”³ A későbbi kutatás nem tett Thaly megállapításaihoz semmit, csak az ő sorait variálta Petkóról szólva.

Az Országos Levéltár Kamarai Levéltára őrzi Petrőczy Istvánnak, nyilvánvalóan a Wesselényi összeesküvést követő időkben elkobzott iratait és ebben Petkó Zsigmondnak Petrőczyhez intézett leveleit is. Ezek és a pozsonyi áll. levéltár nyitrai fiókjában levő Illyés-házy levéltárból előkerült négy levél világánál Petkó alakja egészen határozott körvonalakat kapott. Sajnos, csak tizenkét év határai között, de ez a rövid időszak is elegendő ahhoz, hogy megismerjük az embert és a költőt is.

Nem tudjuk megállapítani, mikor és hol született. Bizonyos, hogy szerény vagyónú nemes családból származott. Iskolát is csak keveset, valamelyik felvidéki protestáns iskolában, vagy a trencsényi jezsuitáknál végzett. Thaly „Homerosból vett példázgatás”-t vél felfedezni versében, de az csak mitológiai közhely, amely minden deákos iskolában tanult ember előtt ismeretes volt, s nem feltételezi szükségszerűen Homérosz ismeretét. Leveleiben sincs, néhány közkeletű jogi kifejezést leszámítva, mélyebb deákos műveltségnek semmi nyoma.

Életére eddig „Cantio”-jának utolsó sorai adtak némi felvilágosítást:

Az ezer hat szazban hagi ezeket iram hatuan hat esztendőben
Ekém utan iartam s arra is vigyaztam hogy ehessém kenyérben
Zabot-is vetettem mert lovat szerettem vettem hasznát mezőben⁴

Ez a kép vezette félre Thalyt és láttatta Petkóban az egyszerű végbeli vitézt. Igaz, levelei bizonyítják, nem volt módos, jelentősebb vagyónú. 1667 nyarán nem tudott aratókat fogadni. Petrőczyt kérte, segítsen rajta, küldjön „ednihanyocskát”.⁵ 1669 nyarán ismét ez a gondja. „Szabad kérny, szabad nemis adnj, enis kernem alazatosā Nght ha lehetséges, s bőves Ngd a sok aratotol seghelyen Ngd egyel vagy kettővel mivel nalunk soha nem volt szűkes az arato mint most.”⁶ E sorok is bizonyítják, nem lehetett nagy a birtoka, amit, ha nem volt más munkása, maga is művelt. 1670. áprilisában Petrőczynél menti magát, nem tud hozzá menni, mert „vetes keről fogolodva edgyut cheledemel nem erkeztem kitől külden.”⁷

A legkorábbi adat róla 1662. áprilisából való. Ekkor Illésházy György, Trencsén, Árva és Liptó megyék főispánjának szolgálatában áll. Ura megbízásából felkereste az új házas Illésházy Gáspárt és „ura nevével” köszöntötte. Innen Pozsonyba ment, hogy ura részére országgyűlési szálást szerezzen.⁸ Tehát azon nemesek közé tartozott, akik a főurak familiárisai, bizott emberei voltak. 1664-ben már Petrőczy István báró szolgálatában találjuk. Miért hagyta ott Illésházyt nem tudjuk, de hogy békével, ezt abból következtetjük, hogy Petrőczy menekülése után újra Illésházy szolgálatában állott.

Petrőczy István kaszavári főkapitánynak is bizalmas embere volt. Gondoskodik borainak árultatásáról.⁹ A bormérővel el is számol.¹⁰ De családi ügyekben is eljár. 1669. július 9-én Eperjesről ír és beszámol a Petrőczy „urfiak”-nál tett látogatásáról. „Miklos urfi eő Ngha megh edigh nem mulattjja el az oskolat sem az leczkit, tanulis illyendő kepē de ugy ergettē tovább vacational nincs kedve hogy tanulyon, egy ataljā foghvast. Istvā Urfi penigh sok időtől foghvast nem tanul nem is akar tanulni megh oskolabā sem akar jarni. Mondva eb tanullyō, sőt ha Ngd el nem viteti innē el szőkik egy szoival nincs kedve csak egy katonasaghoz.”¹¹

¹ Balassa-Kódex. Közzéteszi VARJAS BÉLA. Bp. 1944, XV. és 189–93.

² THALY KÁLMÁN: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Figyelő, III. 1877, 18–21.

³ Ugyanaz: Irodalom és műveltség történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1885, 351–352.

⁴ Balassa-kódex 192.

⁵ OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 2. fasc. (A következőkben Petrőczy lt.) Petkó Petrőczynak. 1667. júl. 21.

⁶ Petrőczy lt. Petkó – Petrőczynek, 1669.

⁷ Uo.: Petkó – Petrőczynek, 1670. apr. 21.

⁸ Bratislavai áll. lt. nitrai fiók, Illyés-házy cs. lt. – OL Microfilmtár 642.

⁹ Petrőczy lt. Petkó – Petrőczyhez, 1664. nov. 15.

¹⁰ Uo.: Petkó – Petrőczyhez, 1665. jan. 12.

¹¹ Uo.: Petkó – Petrőczyhez, 1669. július 9.

Gazdasági és családi ügyeken kívül voltak olyan megbízásai, melyek költeményeinek keletkezését is megértetik. Tudója, ismerője volt ura politikai terveinek, azok végrehajtásában segítője volt. Petrőczy István, Thököly István sógora, egyike volt a felvidéki evangélikus vezető embereknek, sőt részese volt a Wesselényi-összeesküvés mozgalmának is. Szoros kapcsolatban volt Wittnyédy Istvánnal. Vele tervezték, hogy Lipót királyt elfogják és Kaszavára viszik, és ott kényszerítik a magyarok kívánságainak teljesítésére.¹²

1664-ben, Bethlen Miklós Zrínyihez, Csáktornyára utaztában felkereste Petrőczyt is, akivel melegebb barátságba került.¹³ Szentanúja volt Zrínyi halálának és Petrőczynek rögtön megírta a tragikus hírt.¹⁴ Petrőczyt és környezetét, éppen úgy mint az egész magyarságot mélyen megrendítette Zrínyi halálhíre. Petko „Cantio”-ja ebben a légkörben keletkezett és ez volt lírai indoka, hogy a török mellett a „hajás szomszed” ellen lázítson.

Ez időtől Petkó leveleiben mindig több politikai anyagot találunk. Egymás után bukkannak elő a kor vezető egyéniségeinek nevei. Többnyire Trencsénben tartózkodott és ott figyelte a Stubnyára utazókat. Leveleiben fel-fel bukkannak az ilyen mondatok: „Bizonyos okra mondvé, az Ngd parancsolattya szerint, ma el nem mehetek Ngd szolgálattyara, ha meg mondom okat tudó helyben hagyva, mentsegemet”¹⁵ A „bizonyos ok” politikai. Hasonló okból keresi fel trencsényi szállásán Wesselényi nádort, kinél kora reggel elsőnek jelenik meg audientia.¹⁶ Amikor 1669 nyarán Nádasdy Ferenc Stubnyára ment, minden lépését megfigyeli és tudósítja róla Petrőczyt.¹⁷ Gyakorta jár ura megbízásából bizalmas küldetésekben. Thököly István írja 1669. novemberében Petrőczynek: „Ighen ighen kedvessem vettem, hogj szinten ideis nem szanta farasztani Petkó Urmot elő kmet, szeretettel értekezven egésségemről, mellyel en ugyancsak nem dicsekedhettem.”¹⁸ S hogy nem csupán Thököly egészségéről értekeztek, azt Thököly mindenható főember szolgálja, Keczer Ambrus naplójából bizonyíthatjuk. 1665. július 27-én, tehát a Wesselényi-mozgalom kezdeti időszakában feljegyzi: „Petrőczy uram szolgálai: Rajcsányi s Petkó Erdélyben mennek”.¹⁹ Ez Petkó első ismert erdélyi útja. Petrőczynek jó összeköttetései voltak az erdélyi politika főbb vezetőivel; Teleky Mihállyal, Bethlen Miklóssal baráti kapcsolatban is állott. Hozzájuk küldhette Petkót. 1668. nyara végén Varsóban volt Petrőczy másik bizalmas emberével, Szádeczkyvel. János Zsigmond lengyel király lemondásának hírével tértek meg.²⁰ Keczer Ambrus naplójában 1669 nyaráról találjuk nyomát, hogy ismét Erdélyben járt.²¹ Petrőczy Bethlen Miklóshoz küldte. Erről írt is Bethlennek azzal a megjegyzéssel, hogy jó válással várja Petkót, még ha arra „jó ideig köllenek is késni oda be.”²²

Augusztus második felében jött meg Erdélyből. Augusztus 20-án Árva várában Thököly Istvánt kereste fel. „Ebéd után megnézegeti gróf uram az minemű lovakat hoztak; s Petko uram is relatíot téven utazásáról” — írta Keczer Ambrus naplójába. Majd másnap így folytatta: „Petko uramot el nem bocsáta gróf uram ez mai nap, és Keczer András uram is majd napestig tánczal mulatta magát.”²³ Mivel ment Petkó Erdélybe és mit hozott? Nem tudjuk. Bizonyos, hogy a felvidéki mozgalommal állott kapcsolatban, s aligha Wittnyédi keze nem volt benne. Erre utal július 9-én, Pozsonyból írott levelének e sora: „Petyko Urá ha megh iön, mivel leszen megh terese, Nagd tudoseczon”.²⁴ Wittnyédy várta Petkó küldetésének eredményét, s az jó lehetett, mert nagy volt a vigasság Árvában.

De az összeesküvők felett gyülekeztek a fellegek. 1670. január 7-én Petkó csupa rossz hírt ír Petrőczynek. Zrínyi Péterről is ír: „Bufo dolga ighé nehezé vagjő, igen nagj suspitiokba vettek de hogj aristombá volna, abbá semmi nincs ugj lehet hogy gyakrabbá fogh lakni magjar orszagbá ez utá hogj sem becseb.”²⁵ És végül 1670. április 21-én kelt levelének a post scriptuma: „Ezeket az hireket nem köl tellyeseghel semminek venni. Retenetes nagy alkalmatlansaghunkra

¹² PAULER GYULA: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664—1671. Bp. 1876, 108—110.

¹³ Bethlen Miklós önéletírása. Magyar Századok, Bp. 1955. I. köt. 214.

¹⁴ Petrőczy lt. Bethlen Miklós — Petrőczynek, 1664. dec. 7. Bethlennek ez a második levele Zrínyi haláláról. Valószínű, hogy Petrőczy István levelének politikailag érdekes, az összeesküvés peréhez felhasználható darabjait Bécsbe vitték. Így csak a második levélből olvassuk, hogy Bethlen megírta Petrőczynek az „előeg szomorú hírt. . . az szegény úr, Zrínyi Miklós halálát.”

¹⁵ Petrőczy lt. Petkó — Petrőczynek, 1665. szeptember.

¹⁶ Uo.: Petkó — Petrőczynek, 1665. január 12.

¹⁷ Petrőczy lt.: Petkó — Petrőczynek, 1669.

¹⁸ Uo.; 3. fasc.: Thököly István — Petrőczynek, 1669. nov. 29.

¹⁹ Keczer Ambrus naplója. Mon. Hung. Hist. II. Oszt. 33. köt. Bp. 1884. 206.

²⁰ Uo. 360.

²¹ Uo. 398.

²² DEÁK FARKAS: A bujdosók levéltára. Bp. 1883, 233.

²³ Keczer Ambrus naplója 404.

²⁴ Petrőczy lt. 3. fasc. Wittnyédy István — Petrőczyhez, 1669. július 9. — Hogy mennyire fontos volt Petkónak ez az útja, bizonyítja Wittnyédy két nap múlva, július 11-én megismételt kérését: „Petyko ha megh iön, mivel iar, adgya értesemre Nagk.” Uo. 1669. júl. 11.

²⁵ Uo. Petkó — Petrőczyhez, 1670. január 7. — Buffo néven Zrínyi Pétert hívták az összeesküvők.

vagyon itten az Rev megh megh csinallyak az hidat, mert semmi partikaczkankot által nem vihettük Trencsinbe. Kihez kepest kerem alazatossá Ngdat ha valami oly hire volna hogy által kelnek hordozoskodnunk adgyon parancsolatot Trencsini Gazdara, ki adgyó eökreket Vaghtol Ngd hazaig hozatnj portekamat.²⁶ Tehát már a véget várja, tudja, menekülnie kell. Ez az utolsó adat róla. Készavárát november 16-án szállotta meg Eszterházy Pál semptei főkapitány.²⁷ De Petrőczy ekkor már Erdélyben volt; 1670. október 27-én Husztról írt Teleky Mihály-nak.²⁸

Petkó pedig néhány évre eltűnt szemünk elől. Nem tudjuk mi volt a sorsa. Talán ő is megjárta a börtönöket, vagy sikerült azok elől elmenekülnie. Nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy nem ment a bujdosókkal Erdélybe. 1673. őszén Rajecen tűnik fel, úgy látszik itt van most otthona. 1673. november 12-e és 1674. szeptember 12-e között három levele maradt fenn.²⁹ Ezek szerint Illyésházy György szolgálatában állott megint. Az ő ügyeiben járt el. 1674. szeptember 12-e után eltűnik szemünk elől.

Petkó Zsigmond tipikus képviselője annak a szerényebb anyagi körülmények között élő nemes embernek, aki egy-egy főúr familiárisaként mint „bizott szolgáló”, „főember szolgáló” szolgálta urát. Ők azok, akik főúri gazdáik megbízásából járták az országot, sőt a külföldet is. Levelekre nem bízható bizalmas híreket, értesítéseket közvetítettek. Nemesgyeser főbenjáró ügyeket intéztek és országos fontosságú üzeneteket „az ő szájukkal” küldtek. Bizonyos, hogy bár főúrainak megbízásából jártak el, befolyásuk volt az ügyek intézésére. Az 1660-as években megmozduló politikai életnek, a köznemesség politikai mozgalmainak tekintélyes szárnyát képezték. A Wesselényi összeesküvés kisebb szereplői között számosan voltak. Elég itt Keczer Ambrus naplójára hivatkozni, abból láthatjuk milyen fontos szerepe volt ezeknek a híreket, üzeneteket közvetítő nemeseknek. Természetesen tanultságuktól, iskolai műveltségüktől és nem utolsósorban vagyoni állapotuktól függött, hogy mennyire fontos pozíciót töltöttek be főúri gazdáik mellett. Szerepük vizsgálatánál nem elhanyagolható szempont az sem, hogy küldetéseiknek mindig volt kulturális jellege is. Ők a szellemi termékek importjában is jelentős szerepet játszottak. Könyveket, divatos iparművészeti, művészeti tárgyakat vásároltak, közvetítettek. Ezt a szerepüket érdemes volna tüzetesen megvizsgálni.

Petkó nem tartozott a vagyonos „főember szolgálók” közé. De lehettek olyan képességei, amelyek nagy jelentőségű ügyek közvetítésére, tárgyalására alkalmassá tették. Küldetései, bár azok anyagát nem ismerjük, ezt bizonyítják. Ezek a szálak vezetnek költeményeikhez is.

Énekét, a „Cantio Militaris”-t a Balassa-kódex 6. keze jegyezte le. A versfőlk „PETKÓ SÉGHMOND MUNKAIA”-nak mondják. Abban a tragikusan megrendült hangulatban íródott, amely Bethlen Miklós értesítése nyomán a Felvidéken a lelkeket megragadta. Thaly szerint a vers „a legelső határozott hang a német ellen.” „Valóságos csata riadó”³⁰ Bár a „hajás szomszédot” is említi, mégis az ének a török elleni harcra buzdít. 15—20. versszaka mintha Zrínyi Áfiumának visszhangja, annak összefoglalása volna. E vershez csatlakozik a kódex utolsó éneke, a „Gondolkodgyal szeginy Magyar vigre hova lisz” kezdetű. Sem versfőlje, sem utolsó versszaka nem mondja, ki szerette. Az ímént életrajzi vázlatá során beszélünk arról, hogy Petkó sokat jár követségben, ahol nemcsak urának szavait tolmácsolta, hanem nyilvánvalóan tárgyalt, rábeszél, igyekezett küldőjének álláspontját elfogadtatni. Thaly „a két ének egyező szelleme, hangulata, iránya és irálya” alapján mondja Petkóénak.³¹ Kétségkívül rokon versek, de a másodiknak a szenvedélyen kívül van valami sajátos dialektikája. Rábeszélő, meggyőző vers. Már a kezdeti hangütése: „Gondolkodgyal szeginy magyar” a tárgyalásokban, meggyőzésben jártas ember szava. Rábeszélő, meggyőző gondolatmenetét érezzük szerzőjére leginkább bizonyító erejűnek. Írójának az volt a célja, hogy megnyerje a magyarokat: serkenjenek álmukból, fogjanak fegyvert szabadságukért. Petkó Zsigmond erdélyi útjai során gyakran kerülhetett ilyen feladatok elé, tárgyalásainak summája gyakran lehetett „Kiki immár vege elől éles fegyverit.” Ezért érezzük a verset Petkó Zsigmond művének.

Jenei Ferenc

Hermányi Dienes József két levele

Hermányi Dienes József írói jelentősége és irodalomtörténeti szerepe az utóbbi évtized kutatásai nyomán szemből láthatóan megnövekedett. Életműve a magyar széppróza fejlődésének egyik fordulópontja a XVIII. században. Mivel tette meg a magyar irodalmi hagyaték nagyrészt

²⁶ Uo. Petkó — Petrőczyhez, 1670. április 21.

²⁷ PAULER i. m.: II. 183.

²⁸ Teleky Mihály levelezése. Bp. 1910, V. köt. 387.

²⁹ Bratislavai áll. lt. Nitrai fiók, Illyésházy lt. — OL Microfilmár 642.

³⁰ THALY KÁLMÁN: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Figyelő, III. 1877, 21.

³¹ THALY KÁLMÁN: Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1885. 354.

elkallódott, az előkerülő kéziratok, illetve munkáinak előkerítésére irányuló kutatások egyre fontosabbá válnak. Levelezését nem gyűjtötték, alig ismeretes közülük egynehány.

Az alábbi két levele a volt Erdélyi Múzeum kéziratanyagából került elő. Dani János levéltáros szíves közreműködésével. (RNK Akad. Történeti Levéltára Kolozsvár, a Teleki család levéltára. Filmmásolat: MTA Könyvtára Mikrofilmtára 52/A IV.) A halotti búcsúztató előkészületeiről szóló levelek érdekes tartalmuk mellett, Hermányi életrajza szempontjából is nevezetesek. Többek között kiderül belőlük, hogy hat esztendeig nevelősködött gróf Széki Teleki Ádám (felesége Toroczky Klára) családjánál. Teleki tábornok atyja volt az első magyar Corneille (Cid 1773) fordítónak, Teleki Ádám grófnak (1740—1792).

Hermányi a leveleket 1753-ban, ötvennégy éves korában írta.

A levelek szövegét betűhíven közöljük.

Meltóságos Sacri Romani Imperii Grófnak, Széki TELEKI ADÁM Urnak, Felséges Király-Aszszonyunk Armadájában egyik Meltos. Generalisnak, Isten Háza 's Nemes Háza jó fiának; nékem érdem felett való Nagy. Patronusomnak 's Uramnak ö Ngnak alázatosan.

Lonára

Meltóságos Sacri Imperii Gróff Ur,
nagy Pátronusom 's Uram!

Czélrnárol házamhoz érkezvén Hétfőn estve, itt találtam 's szomoruan olvastam a' Nehai Melt. Gróf Ifju Aszszonyinak in flore aetatis esett halálát 's Ngd(na)k e'választott Pártol való meg-fosztatását; és ha előre, tsak hamar e' szomorú fatalitásnak hirtel el nem jött volna (mellyet akkor hinni sem tudnak vala 's végre el-hívén is cum stupore gondolunk vala) nékem nagy meg-illetődést szerzett volna, azért a' régi kötelességért; 's azon épült indulat miatt, hogy hajdon a' kegyességben hat esztendeig általam is nevelteték ő Nga 's akkor éppen atyai indulatombá vettem vólt bé a' magát kedveltető gyenge gyermeket.

Mint hogy pedig ugyan ezen fundamentomon tezett Ngd(na)k is rólam, e' mostani szomorúsági között is, meg-emlekezni, és maga meg-vigasztaltatásának eszközéül fel-venni; én is a' szomorú, de szent és szükséges funebre officiumot vállalom; a' XXXVIII-dik Soltárnak előmbe-adott 18-dik versét Ngd(na)k meg-vigasztalására alkalmaztatni (noha abban minden ige igen keserves) és azzal az én Nehai jó Patrona Aszszonyomat is a' halálban meg-tisztelni igyekezem Isten meg-tartván és fel-segélvén. Melly kegyelmes Istene a' vigasztalás(na)k Ngdat örvedetes sok napokra tartsa-meg, mostani szomorúságiban Melt. Uri szerelmesivel együtt vigasztalaja meg, és mind Uri személyében, mind kedveseiben a szomorúságotól sokáig védelmezze

Nagyságodért M. Grof Ur

Istent imád
Hermányi Dienes Josef
Enyed Pred.

13 Sep. 1753. Enyed

Illustrissimo ac Magnifico Domino, Domino ADAMO Sacri Rom. Imperii Comitibus TELEKIIS de Szék (Salvo officii tit.) Domino ac Patrono meo Colendissimo humillime.

F. Lonam.

Meltóságos S. Imperii Gróff!

nagy Patronusom 's Uram!

Igen kívántam is a' Ngd informatioját 's alázatosan is vettem. Nekem a' Sz. Írásbeli hely egy elsőben szegét ütött vólt fejembe; de úgy is nem perturbáltam magamat, mert mind hasznos az I(ste)nnnek igéje; és által láttam, hogy azt is lehet alkalmaztatni sine laesione cujusquam. De az után szemben lévén M. Aszszony Torotzkai 'Sigmondné Aszszonnyal, nem érttem semmit, a mellyel kívánt volna terhelni valami praejudicia Accommodatioval; mellyre nem is lépném már vándségeimre. Én azért adfidalom Ngdat, hogy a' mint Ngdnak semmi olly hibáit nem tudom, mellyek házasságát bontogatták volna, vagy a' mellyek a' Keresztjésséggel ellenkeznének; leg-kissebben is nem igyekezem Ngdat szomorítani; sőt, ha rajtam valami állott volna benne, én bizony Textust is mást választottam volna; de ha vagy a' Nehai M. Grof ifju Aszszonynak vagy Véreinek úgy tezett és már Ngd condescendalt hogy erről légyen a' tanítás, melly magában is igen nehéz értelmű mondás; én azon leszek, hogy Ngdat 's minden M. Keserveket abból vigasztaljak, a' mivel siratta magát mint gyenge lány a Ngd Halottja 's az én Nehai jó Patronam.

Örömet bizony nem terhelném Ngdat az alkalmatosság eránt is; de mivel még eddig a' nélkül el-lehettem, semmi kotsira 's lovakra magamat nem vertem, igen itthon ülő ember lévén. mind erről azért előre, mind a' Szombati sietett írásból Ngdat alázatosan követem; és az isten hathatós vizsgáltásiban ajánlom.

Nagyságod(na)k Méltóságos Groff Ur

alázatos Szólgája

Hermányi Josef

22 Sep. 1753. Enyeden

Hopp Lajos

Egy 1790-es röpiratunk szerzősége

1790—91 gazdag röpiratirodalmának egyik igen érdekes és sokat idézett darabja az a kis formátumú 52 lapos füzetecske, mely *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, melyben megmutattatik, hogy Magyarorszában lehet s kell is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat felállítani, és hogy az universitásnak Pest legjobb hely* cím alatt jelent meg 1790-ben, névtelenül és a hely megjelölése nélkül. A füzetet már régóta Rác Sámuelnek, az egyetem anatómiai professzorának tulajdonítják, kérdőjellel vagy anélkül. Kósáry Domokos történelmi bibliográfiája már nem is kérdőjelezi meg szerzőségét.

Több ok is közrejárzott abban, hogy a munkát Rác Sámuel művének tekintették. Az orvosprofesszor valóban hervadhatatlan érdemeket szerzett az orvostudományoknak megmagyarításával. 1772-től kezdve lefordított néhány német munkát és Dugonics Andrással együtt ő kísérelte meg először, hogy az egyetemen magyarul adjon elő. Ott van Bessenyei *Hazafiúi Magyar Társaságában*. Az ő fáradozásának köszönhető, hogy 1790 májusában az orvosi karon a magyar nyelvnek hivatalosan is szerep jutott az oktatásban. — A röpirat ezenkívül sokat beszél az egyetem belső dolgairól a beavatottak biztonságával. Fel kellett tehát tételezni, hogy a szerző az egyetem magyar érzelmű és a magyar nyelvet támogató tanárai közül került ki. — A Széchényi Könyvtár példányára 19. századi kéz rá is írta a vélt szerző családnevét tintával, de ott olvasható a keresztnév is ceruzával.

A Széchényi Könyvtár Kézirattárában Quart Hung 27. sz. alatt Kiss József nevén található egy kézirat, melynek címe és szövege tökéletesen megegyezik a nyomtatásban megjelent munkával. Az első lapon a cím után ez áll: „Anno 1791° Pestini Authore Jos. Kiss Med. Dre cum adnotationibus Samuelis Rätz M. D^{ci}s et Professoris in Universitate Pestana. — Eodem anno typis mandatum.” A kézirat 24. levelén a magyar szöveg után továbbá ez olvasható: „Isthoc autographum donatum est ab authore Josepho Kiss die 4. Januar. 1808.” Aláírás: *Bibliothecarius Miller*. — A kézirat tulajdonképpen kolligátum, mely az 1—24. leveleken a most emlegetett munka kéziratát tartalmazza, a 25—32. leveleken pedig Kiss Józsefnek egy másik munkáját a cenzor törléseivel. E kézirat végén ott van a cenzor aláírása: „Imprimatur. Budae 14. Febr. 1807. omissis deletis. Fr. Madarassi Revisor Libr.” Miller könyvtáros ide is odajegyezte: „Autographum isthoc donavit die 4. Jan. 1808 author Jos. Kiss. Bibl. Miller.” Miller bejegyzése fölött a következő szövegrész áll: „revisum per Deputationem Incltyi Comitatus Pesthiensis.”

A kézirat tehát minden kétséget kizáró módon igazolja, hogy *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd* nem Rác Sámuel, hanem Kiss József munkája. Rác csupán néhány betoldással bővítette a kis munkát. — Kiss József neve nem ismeretlen. 1765. április 24-én Miskolcon született. 1790-ben orvosdoktor lesz és még ez év október 1-én Széchényi Ferenc szolgálatába lép mint udvari orvos. 34 évig áll a család szolgálatában. Ír néhány ismeretterjesztő jellegű orvosi művet, majd a Fertő tó részletes leírását adja. 1807-ben *Magyar! Légy igaz magyar. Láss tovább. Becsüld nyelvedet*. címen ismét névtelenül újra sikraszáll a magyar nyelv jogai mellett. — Mikor aztán a cenzor akadékoskodásai ellenére a nyelvvédő újabb röpirat is megjelent, az 1790-ben publikált röpirat kéziratával együtt ennek kéziratát is átadta a Széchényi Könyvtárnak kolligálva. A Széchényi család neves háziorvosának, belső emberének kéziratát a könyvtáros különös buzgalommal iktatta a könyvtár állományába.

Alaposabban megnézve a dolgot, belső okok is emellett szólnak, hogy a *Rövid emlékeztető beszéd* nem lehetett az orvosprofesszor műve. Az egyetemet érintő fontos részekről eltekintve nem egyéb kompilációnál, mely kis terjedelme ellenére hosszú részeket vesz át Bessenyei *Magyarságából*, Verseygy Ferencnek verséből, mely *A magyar hazának anyai szózatja az ország nap-jára készülő magyarokhoz* címen, 1790-ben jelent meg. Teljes egészében leközlő szövegébe illesztve azt a névtelen szerzőtől származó levelet, mely a szerkesztőhöz, Szatsvay Sándorhoz címelve a bécsi *Magyar Kurir* 1790. március 31-i számában megjelent. Inkább kezdő ember munkájának látszik tehát. De a Rác szerzősége ellen bizonyít az a 8. lapon szereplő felsorolás

s, mellyel — az egészet a Bessenyeitől átvett szövegrészbe interpolálva — a szerző a magyar nyelv fejlettségét igyekszik bizonygatni. E magyar szerzőket felsoroló névsorban Csapó, Mátyus, Dugonics után Rácza maga is szerepel. Ezt a hálás tanítvány írta, nem pedig maga a professzor.

Nyilván az történhetett, hogy Rácza Sámuel tehetséges és jó magyar érzésű tanítványának a kezébe adta Bessenyei rőpiratát, esetleg a két másik írást is, és buzdította olyan munka megírására, mely a magyar nyelv mellett emel szót, de részletesen foglalkozik az egyetem belső ügyeivel és erőteljesen hadakozik az egyetemet klerikális kisvárosba áttelepíteni szándékozó tervekkel. Az egyetemi ügyekről Rácznak mint professzornak kényelmetlenebb lett volna írni. Jobban megtehetette ezt a fiatal orvosdoktor. — Az sem lehetetlen, hogy a tehetséges fiatal ember éppen Rácza ajánlása révén, esetleg éppen mint a rőpirat szerzője, került oly hamar az előkelő Széchenyi család szolgálatába.

Rácza Sámuel azonban nemcsak az indítást adta meg tanítványának, hanem átnézte kéziratát és jelentős betoldásokat eszközölt azon. Érdemes lesz ezek közül néhányra külön is rámutatni, hogy tisztában legyünk, milyen szellemi részt vállalt a professzor a rőpiratban, melynek szerzőjeként ő maga mégsem akart szerepelni.

Kiss József a magyar nyelv kérdésében erősen nacionalista hangokat üt meg. Ezzel persze egyáltalán nem áll magában a korban. Rácza is egyetértett azzal, hogy Kiss erőteljesen kikél a horvátok ellen, akik mindjárt az országgyűlés elején óvást emeltek a magyar hivatalos nyelv bevezetése ellen. Rácza itt egy betoldott mondatral egészíti ki a helyzetképet, nem egészen a valóságnak megfelelő értesüléssel: „Mindazonáltal újabb tudósítások által úgy értettük, hogy ők is (ti. a horvátok) Magyarországnak tagjai kívánnak lenni, és ezért a magyar nyelvet is meg akarják tanulni, és így már ez is helyrehozott.” A valóságban az országgyűlésen kompromisszumos megoldás született, mely a horvátok tiltakozását is tekintetbe vette.

A 6. §-ban azt hangsúlyozza a szerző, hogy magyarul kell minden fokú iskolában tanítani, még az egyetemen is. Ennek a lehetősége is megvan, csak a II. József által kinevezett német professzorok ellenzik, mert ők nem tudnak magyarul. A németek még a helytartótanács egyenes rendelkezéseit is szabotálják. Rácza itt betoldja: „Az Universitas ugyan nem igen régen azt az opiniót adta, hogy ezután a chirurgia éppen csak magyarul tanítassék, de még most nem tudjuk, mi lesz belőle.” — Ugyanennek a §-nak a végén Kiss egy rossz életű német tanárról ír, s csodálkozik, mennyire védelmezik mégis ezt az embert az előljárók. Rácza itt odajegyzi legfrissebb értesülését: „Kítették már a szűrit, és a processusát is Bécsbe felküldötték; de mi végre, nem tudjuk. Egy Bassa (az egyetem előljáróit nevezi így) azt mondja, hogy a rossz gaz némettől ártatlanul meggyaláztatott Professoroknak confusiojokra. Ez bezeg az előljáróknak becületet nem hozna. A kimenetel mindent meg fog világosítani.” — A 9. § végén ismét csak egy feslett életű német tanítóról van szó, akit magyar kollegái már többször feljelentettek a helytartótanácsnál. Ezt a szerző annak a bizonyítására hozza fel, hogy az egyetemi oktatás sem a vallást, sem az erkölcsöket nem rontja meg; ime a tanítók egymásra is vigyáznak! Rácza elégtétellel fűzi hozzá: „De már ezt a svábot az hivataljától megfosztották és így ez a rossz példa is elmúlt.”

De nemcsak erősen nemzeti, sőt nacionalista vonatkozásban erősíti tanítványa szövegét Rácza professzor, hanem antiklerikális irányban is. Mikor arról esik szó, meddig lehet a papság kezébe adni a gyermekek oktatását, odafűzi Kiss szövegéhez: „De az universitásbeli 4 tudományok közül a három elsőt, úgymint az Philosophiát, Medicat és Just jobb a királyra avagy az országra bízni,” mert „a király és az ország . . . a sok költséget sem sajnálja” ezektől a tudományoktól. — Az irat a 10. §-ban erősen támadja a papok gyámkodását a világi tudományokon és tudósokon. Kimondja, hogy csupán az egyház tekintélyével alátámasztott, az igazsággal pedig ellenkező állítások végül is mindenben kételkedővé teszik az ifjúságot, ha egyszer rájön a papi maszlag mivoltára. Rácza itt erősen katolikus ellenes éllel külön lapra leírja leg-hosszabb betoldását: „Ha látja, hogy a pápista pap csak azt tartja jónak, hasznosnak, szükségességnek, tisztességesnek és üdvösségesnek, amit Róma mond; ha látja, hogy a pápista papok, mint a közkatonák és machinák a Római Mesterektől és Generálisoktól commendéroztatnak, ha látja, hogy a pápista papok a más vallásúakat üldözik és kárhoztatják; ha látja, hogy a pápista papok a pápista világiakkal is igen kegyetlenül bánnak, mihint észreveszik, hogy a világiak jobban kezdenék okoskodni; ha látja, hogy azt a philosophust Pesten a papság tirannus módra üldözi, akihez hasonló tiszta és jó tudományú philosophus az egész papi rendben nincsen; s nem is lehet, mivel *captiva intellectum* nem engedi, s. a. t.”

Az egyetem székhelyét akkoriban különböző megokolásokkal el akarták helyezni Pestről. Nem kisebb ember mint Hajnóczy is Egert javasolja. De felmerült Vác és Esztergom neve is. A haladó emberek a német környezettől féltették az ország egyetlen egyetemét. A tüzes magyar Rácza nem lát veszedelmet Pesten, annál inkább féltene az egyetem függetlenségét egy püspöki kisvárosban. Ezért minden módon bővíti és erősíti tanítványa nyilván általa már eredetileg is sugallt érvelését Pest mellett. Felhossa a 11. §-ban még a pesti országos vásárt is,

amikor a szülők könnyen küldhetnek csomagot a fiaiknak mindenfelől. A Pest mellett felsorakoztatott X. érvnél a szakember beavatottságával jegyzi meg: „Az historia naturalis, musaeum physicum és az anatómiai és chirurgia praeparatumok is kimondhatatlan nagy kár nélkül másuvá nem vitethetnek.” Az egyik legfontosabb érv Pest mellett ugyanis az — s végül is ez győz —, hogy a költöztetés igen sokba kerülne.

Végül a 11. § végén 36 betoldott sorban Rácz ismét összefoglalja az érveket Pest mellett: Budán a „nagy hegy” rontja a tanuló ifjúság egészségét, Esztergomban rossz a víz, Vác és Eger csak „falusi uraság, ahol a tanuló ifjúság falusi erkölcsnél egyebet nem tanul”, Nagyszombat az ország végén van. Pest ellenben minden szempontból alkalmas hely, legfőképpen azért, mert szabad város, nem papi város.

A *nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető* beszéd tehát nem Rácz Sámuel, hanem Kiss József munkája. Rácz bejegyzéseinek vázlatos ismertetése is meggyőzően bizonyítja viszont, hogy a magyar nyelvű tudományosság és felsőoktatás lelkes előharcosa nemcsak buzdította tanítványát a füzet megírására, hanem kiegészítő megjegyzéseivel jelentékeny részt vállalt a magyar nyelv jogai mellett annyi s oly hathatós érvekkel, harcoló röpirat létrejöttében.

Némedi Lajos

Petrovits-tól Petőfi-ig

Az Irodalomtörténet 1956. évi 2. számában Hernády Ferenc Petőfi *A visszatért* c. zsenyéjének keletkezési idejét többek közt a Petrovich formájú aláírásból próbálta megállapítani s erre a következtetésre jutott: „*A visszatért* is 1841. novembere előtt keletkezett, mert később Petőfi családi nevének nem a Petrovich, hanem a Petrovics formáját használta.”¹ Most, hogy a kritikai kiadás munkálatai kapcsán sor került Petőfi kisebb kéziratai — névbejegyzések, iskolai írások, dedikációk stb. — számbavételére is, pontos képet kaphatunk végre arról, hogy diák- és ifjúkorának egy-egy szakaszában milyen formában írta eredeti családi nevét a költő. E kisebb kéziratok ily szempontból való vizsgálata megmutatja, hogy valóban joggal következtethetünk az aláírás alakjából egy-egy kézirat keletkezési idejére, Hernády Ferenc azonban nem vizsgálta meg elég alaposan a névforma változását Petőfinél — az anyag sem állt még teljes egészében rendelkezésére —, így tévedés is csúszott megállapításaihoz. Pedig e kérdés tisztázása, az egyes időszakokban használt névformák pontos megállapítása nem is csupán a kéziratok keletkezési idejének megállapításához segít hozzá bennünket, képet ad a gyermek- s az ifjú Petőfi tudatának változásairól is. (Áttekintésünkben természetesen csak a költő saját kezű aláírásait vesszük figyelembe, mivel csak ezek tükrözik hitelesen a tudatos szándékot, a diák Petőfi egy-egy időpontra jellemző névívási gyakorlatát.)

Legelső ránk maradt kézírása — valószínűleg az 1833/34-es pesti tanévbeli való könyvbejegyzés — -*ts* végződésel őrzi a kisdíák nevét. A latin—német szótár borítólapjának belső felére e versikét írta Petőfi:

Hic Liber est meus
Testis est Deus,
Hic nomen erit,
Alexander natus,
Petrovits vocatus.³

Ilyen, -*ts* végződésű aláírásokkal találkozhatunk még az 1835—38 közti, három aszódai tanévben is. Így írta alá 1836. jún. 26-án a maga által rajzolt, a Specimina Scripturae címen nyilvántartott szépirásgyakorlatot magába foglaló virágkoszorú alá a nevét (*Al. Petrovits*), de így írta be maga s az öccse nevét — többször is — az általa 1837. szept. 11-től 1838. jan. 2-ig vezetett iskolai könyvtárnaplóba is.⁴ Pontosabban: így is írta. Mert — s e könyvtárnapló a legérdekesebb, leghűbb bizonyítéka ennek — Aszódon kezdődött el a névváltoztatások, ill. itt még csak névforma-változtatások sora. Már 1836-ban *A. Petrovics* néven ajándékozta meg Dömök Elek nevű barátját egy színes emléklappal; 1837—38 fordulóján szinte hétről hétre változtatta saját és öccse nevének végződését. Ily érdekesen alakul, változik nevük beírásának

¹ HERNÁDY FERENC: Petőfi három ismeretlen verse és a „Kuruttyó” egy változata. It, 1956. 2. sz. 137.

² Hernády úgy vélte, hogy a Petrovics forma jellemző az egész aszódai korszakra nézve: „ebben a formában ismerik nevét az aszódai évek alatt”. Ld. uo. 136.

³ Erre és az összes, a dedikációkban és könyvbejegyzésekben fennmaradt aláírásra nézve ld. TÖRÖK GYÖRGY: Petőfi névbejegyzései és dedikációi. ItK, 1962. 2. sz. 197—207.

⁴ A mindaddig kiadatlan könyvtárnaplóra nézve bővebben ld. majd a Petőfi Kritikai Kiadás utolsó, még kéziratban levő Függelékében.

sorozata: szept. 11.: *Petrovits Alexander, Petrovits Steph.*, okt. 8.: *Petrovics Steph.*, okt. 15.: *Petrovics Al.*, nov. 3.: *Petrovits Al.*, jan. 2.: *Petrovics Al., Petrovics István.* (Koren István, a tanáruk mindig ts végződéssel írta nevüket!)

Petőfi -cs végű aláírásainak még egy különös formát mutató változata is maradt ránk Aszódról. Az 1838 nyarán írt Specimen Calligraphiae című német szépirásgyakorlatok végén úgy írta alá a nevét, hogy a -cs betű fölé egy fölfelé nyitott félkör alakú jelet húzott. Az alakilag a szlovák írásban használt ún. „mekcsen”-re hasonlító jelnek Petőfinél nincs hangmódosító szerepe, tehát nem beszélhetünk szlovák hatásról. Ilyen jellel ellátott 6 betűkkel a költő diákársainál (pl. Horečzky aláírása a szépirás-füzetben), de magánal Petőfinél is többször találkozhatunk, pl. az az évi könyvtárnapló címfelírásában: . . . *anno scholastico*.⁵

Az aszódi iskolaévek alatt tehát élt még a régi -ts végű alak, de már felbukkant a magyarosabb formájú Petrovics név is. Az aszódi diákélet végeztével azonban nemcsak a váltakozó írásmód maradt abba, hanem eltűntek az addig használt névformák is. Helyüket a -ch végű Petrovich név foglalta el, amely — tudomásunk szerint kizárólagos érvénnyel — fennmaradt egészen az 1841-i pápai tanév kezdetéig. E gyökeres változásnak nyomos okai lehettek, magyarázatát valószínűleg 1838 őszén kezdődő selmeci diákoskodása körülményeiben lehetjük meg. A Petrovich nevet — saját kezű, ránk maradt aláírásainak tanúsága szerint — Selmechányán használta először a költő, ott, ahol először került töményebb, sűrűbb szlovák környezetbe, ahol először szakadt rá kínzóan az apja elszegényedése okozta nyomor. Szláv hangzású nevet -ch végződéssel csak magyar nemesi családok használtak ez időben,⁶ feltehető tehát, hogy e névformával is magyar voltát akarta hangsúlyozni — korábban erre kevésbé volt szüksége —, és kopott, nyomorgó állapotában e fényesebb, különb formájú névvel pótolni hajdani jobb helyzetét, jólét-biztosította ruháit is. Hogy is lehetett volna ekkor még tudatos demokrata! A sors mindinkább reáneheződő, súlyosbodó nyomását érezte még csak, és a dacos szembeszegülést, a megtartó felülmaradási ösztönt. A Petrovich név kíséri végig a katonakor gyötrelmeit és a rákövetkező hónapok nyomorán is, egészen 1841 őszéig.

Az 1841/42-es pápai tanév új szakaszt jelentett Petőfi életében, mely tükröződik név-írási gyakorlatában is: a Petrovich nevet fölváltotta a -cs végű aláírás. Petrovics Sándorként írta be magát — sajátkezűleg — 1841 októberében a kollégium anyakönyvébe, ez a név olvasható az Érdekműnyvbe beírt versei alatt, az 1842 nyarán Szeberényinek küldött levele végén, és osztálytársa, Bárány Gusztáv versfüzete hátlapjára firkált névirás-próbái között is. Bár közben még visszatért a régebbi formákhoz is: az *Elementa algebrae* c. tankönyvében a Petrovits név szerepel (A. *Petrovits Pápa*), az 1841 decemberében írt *Lenke sírján* c. versét pedig — az első közlés szerint (VU 1874. 82. p.) — állítólag Petrovich néven írta alá. (Mivel azonban a versnek ránk maradt egy PIM-ban őrzött, eredeti kézírata is, Petrovics aláírással, lehet, hogy téves az első közlés.) Vigyáznunk kell tehát a névformából való következtetésnél, mert ha általában jellemző is egy-egy forma írása egy adott korszakra nézve, számos kivételt adódik még az általunk ismert kéziratokon is.

A pápai korszakot nemcsak a magyarosabb formájú Petrovics név majdnem kizárólagos használata teszi — a névirás szempontjából — jelentőssé, hanem az új, dicsősegre emelkedett költői név első jelentkezése is. Mégpedig — és ez sem érdektelen adat — Petőfi először -y végződéssel próbálgatta nevének aláírását Bárány Gusztáv nevű iskolatársa versfüzetének hátlapján.⁷ A ránk maradt értékes kéziratok még együtt szerepel a régi és az új név: *Petrovics-Sándor — Petőfy Sándor*. Az aláírások keletkezésének pontos dátumát ma már nem lehet megállapítani, de bizonyára hetekkel, hónapokkal a már Petőfi néven publikált *Hazában* című verse megjelenése, tehát 1842. november 3-a előtt vethette papírra azokat a költő, hisz a tanév befejezése után már nem volt együtt Bárány Gusztávval. A Bajzának küldött május 5-i, Petrovics aláírású levél írásakor nyilván még nem döntött végleges költői név mellett, de a nagy költői siker — az *Athenaeum* közölte *A borozót!* — már követelően sürgette az elhatározást; bizton hihette, hogy első megjelent versét még több is fogja követni. Az új, a Petőfi név melletti döntést talán a május, június hónap érelelte meg; az aláíráspróbák jellemző adaléku szolgálnak a költői útnak épp elinduló Petőfi e korszakára nézve: az -y-végű forma csak próba, kísérlet, a nép fia új nevének megjelent első versét is már a nép fiaként írta alá: *Petőfi, -y nélkül* . . .

H. Törő Györgyi

⁵ Az ily formában írt 6 betűk használatának ismerete hozzásegített egy vitás kérdés eldöntéséhez is: az 1842-ben *Lanc' Versei* címen összeírt versei kéziratosa füzete címének megállapításához. E korábban is ily címen nyílvántartott füzete címét a Kritikai Kiad. I. kötete *Lanc' versei*-ként említette. Pedig még ebben a versgyűjteményben is többször előfordul a jellel írt c betű: *béretétokról, újoncjereg*. Tehát itt is mindig c hangot jelöl a 6 betű!

⁶ SZALATNAI REZSŐ szóbeli közlése.

⁷ Bárány Gusztáv „Literaturai zsengek” c. kéziratosa versfüzete hátlapján Petőfi három Petrovics és két Petőfy alakú aláírása látható. A füzet a PIM tulajdonában van.

Hotelszobák lakója: Ady, Verlaine, Porché

Adynak egy tizenkétsoros verse — *A hotelszobák lakója* —, amely a Vér és Arany c. kötetben jelent meg (1907), eddig nem hívta föl különösebben a kritika figyelmét. Pedig Ady-nak individualista, önmagáról, egyéni sorsáról szóló versei között azok közé tartozik, amelyek számos sorstársának érzelmeit fejezik ki és szinte általános azonosulást, együttérzést keltettek, emberi érvényre emelkedhettek. Földessy Gyula *Ady minden titkait* kutatva (1949, 40) csupán az öreg legény magános életének, a „Tűzhely-bánat”-nak túlnyomatékosítását emeli ki *A hotelszobák lakója* c. verssel kapcsolatban. Ez a kétségtelen túlnyomósítás valóban több ennél. A költő életét jellemzi, amihez hozzátartozik az egyedül-meghalás mélabúsan elképzelt drámai jelenete:

Egyedül él és sorra lakja
Olcsón a kis hotelszobákat.
...
Egy szép napon, ha összeestem,
Nem lesz kázus. Pincér jelenti
Itt vagy Svájcban vagy Budapesten:
Öreg legény, boldog legény hajh,
Harminchat szám, harmadik emelet.
(Páris.)

Az élet jellemzése, pár sorba összesűrített rajzzal és a szállodai halál: leginkább Párizsra vonatkozik, ahol a lakosságnak talán a negyed része szállodai hónapos szobában lakik, — bár a költő Budapesten is élt szállodában, az 1907-ben lehetséges életforma szerint.

Elképzelt, hogy a szállodai élet-halál gondolata más „agglegény” költő lelkében is fölmerült. Könnyebben elképzelt, mint a rözse-dal, amelyet megjelenése idején tipikusan Adyra jellemző, újszerű, sőt talán mehökkentő nyelvalkotásnak éreztünk, amíg legutóbb ki nem derült róla, hogy már Kiss József egyik versében kipattant a rözselángnak és a dal ütemének összekapcsolása.¹

A hotelszobák lakója c. versnek is van párhuzama, sőt talán előzménye, a francia lírában, és éppen Verlaine életével kapcsolatban. Ismeretes, hogy Ady lefordította, részben a maga stílusába transzponálta Verlaine-nek *Mon rêve familier* c. szonettjét.² *A hotelszobák lakója* 1907-ben jelent meg kötetben. Verlaine 1896-ban halt meg, feleségétől elváltan. Ady Diósadi néven írt cikket róla *A halott költő kritikája* címmel, a Vasárnapi Ujság, 1907, 45. számában.³ Verlaine-nek a francia írókról való nyilatkozatait kommentálva.

A kérdéses szöveget, amit párhuzamba állíthatunk Ady versével, csak közvetve ismerem. Francis Carco írja *Nostalgie de Paris* c. könyvében (1941, 145); „Connaissez vous ces vers de François Porché, sur la cour Saint-François où Verlaine — libéré de la prison de Vouziers — vint se réfugier à l’Hôtel du Midi?”

Ainsi ta vie: un numéro dans un garni.
Va. Prends ta clef pendue au clou...”

Az *un numéro* (egy szobaszám), *dans un garni* (egy kisebbfajta szállodában, ahol bútorozott hónapos szoba bérelhető): párhuzamba állítható Adynak *olcsó kis hotelszobák* kifejezésével és a vers mondanivalóját sűrítetten kifejező végsorral: *Harminchat szám, harmadik emelet*. Ez a sor konkrétabb, mint a Porché *numéro*-ja és a harmadik emelet kiemelésével azt is jelzi Ady, hogy magasan levő, olcsóbb szobákban lakott...

Verlaine és Ady párizsi hotelélete valóban párhuzamot mutat. De Ady többet tud mondani önmagáról és nagyobb rezonanciával, mint Porché Verlaine-ről. Mélyebben átéli ezt az életformát, hiszen önmagáról beszél, nem egy harmadik személyről, bármilyen részvétellel van iránta Porché. Ady verse magasan fölötte áll Porché sorainak. Minden szaván érzik a meghatottság. A színimák halmazodnak („itt vagy Svájcban vagy Budapesten”) és a melankolikus sor indulatszavával együtt („öreg legény, boldog legény, hajh) négyszer hangzik föl a tizenkétsoros versben, mint valami tompán visszatérő zenei motívum.

¹ HAVAS LÁSZLÓ, Egy Ady-metaphora előzménye. ItK, 1962, 738.

² Vö. GEDEON JOLÁN: Ady és a francia irodalom, 1936. — ZOLNAI BÉLA: Nyelv és stílus, 1957, 313.

³ Idézi G. A. TOURNOUX: Bibliographie Verlaineenne, Paris, Crès, 1911. — Tournoux magyarországi adatait Rakosi Jenő és Zichy István szolgáltatták. . . Teljesebb bibliográfiát ad JOLÁN GEDEON: La fortune intellectuelle de Verlaine. Szeged, Etudes Françaises, 1933, 150–158. — Ady cikke megjelent a Vallomások és tanulmányok c. kötetben is (1944, 256). Ugyanitt van közölve Adynak Verlaine és Carrière c. cikke, amely C. Verlaine-portréjáról szól.

Francois Porché 1877-ben született a délnyugat-francia Cognac városkában. Elsősorban mint kritikus szerepel René Lalou-nak először 1940-ben megjelent „jelenkori” francia irodalomtörténetében (*Hist. de la litt. fr. contemporaine*, 3. kiad. 1946, 884). De írt Porché drámákat is 1931 körül (uo. 622). Mint költőt, Lalou (uo. 353) a tradicionista költők közé sorolja, a *Toi et Moi* „mondain” szerzője, az édeskés Paul Géraldyval egy fődél alá! Mint biográfust, Verlaine-ről írt könyvével (évszám nélkül!) szerepelteti Lalou. Tournoux Verlaine-bibliográfiája még nem ismeri. J. Gedeon (i. m. 144.) a Verlaine-életrajzot 1933-ból idézi, Porché egy tanulmányát szintén. Cl. Cuénot (*État présent des Études Verlainiennes* (1938, 63) szintén nem közöl évszámot.

François Porché *Verlaine tel qu'il fut* c. biográfiáját átnéztem (1933, budapesti Egyetemi Könyvtár, „(Rom.) Gc 12752” jelz.), de nem találtam benne utalást a Carco-idézte versre, amelynek teljes szövege eddig ismeretlen. A 348. és 426. lapon azonban jelzi Porché, hogy Verlaine 1885—1886 a cour Saint-François nevű zsákutcában, a Hôtel du Midi-ben lakott. Porché megrendítő képet rajzol Verlaine életének börtönben, azilumokban, nyomorúságos szállodákban (tulajdonképpen bútorozott házakban), kórházakban töltött hónapjairól. Élete úgy végződött (Paris, rue Descartes, 39), hogy egyedül, földön fekvve, meztelenül, holtan találták reggel, a barátnője szobájában...

Porché első verskötete 27 éves korában, 1904-ben jelent meg, *A chaque jour* címmel, amint az Enc. Ital. regisztrálja. A legközelebbi verskötete már 1909-ből való, amely azonban tartalmazhat régebben megjelent verseket is. Maga a kötet *A hotelszobák lakója* után jelent meg. Nem tudom megállapítani, hogy a Carco idézte versnek mi a címe és mikor jelent meg. Lehet, hogy az 1904-es kötetében, vagy valamelyik folyóiratban 1907 előtt. De lehet, hogy csak 1907 után. Hogy Ady olvasta-e, nem bizonyítható. Lehet, hogy az első gondolatot Porché indította benne. De lehet véletlen találkozás is. Akkor sem érdektelen, hogy Adynak, a párizsi „Bakonyba” menekülő poétának önmagáról szóló verse és Porchénak Verlaine-ről, az „átkozott költőről” szóló két sora ilyen egyező motívumban találkoznak. A motívum alapja a párizsi kisszállodák ismert berendezése: a lakó szinte személytelenül lakik a házban, a tulajdonos maga vezeti az adminisztrációt, de a lakók vele úgyszólván nem is találkoznak, csak távozáskor ráakasztják a földszinti számtáblára a szobakulcsukat, hazaérve pedig leakasztják a szögről. Bizalmi kérdés ez. A lakók voltaképpen maguk kezelik a kulcsot. Valóban, csak mint szám szerepelnek, név nélkül. „Un numéro.” „Harminchat szám.”

Zolnai Béla

Eckhardt Sándor

ÚJABB BALASSI-OKMÁNYOK

A Balassi Bálintra vonatkozó okmányok forrásai között jelentékeny helyet foglalnak el a hiteles helyek, a „locus credibilis”-nek nevezett régi közjegyzői irodák. Igaz, hogy nem találunk bennük új költeményeket, de életrajzi tanúságaik nem megvetendők. A szorgalmas Illéssy József annak idején már sok mindent összeszedett az esztergomi (nagyszombati) és garamszentbenedeki irodák gyűjteményéből, mi pedig Kiss Ibolya nyomán sok fontos okmányt halásztunk ki a szepesváraljaiból; viszont a magunk szimatát követve a nyitrai Capitulumból, Klaniczay Tibor segítségével. Azt is régen tudtuk, hogy a zepesi hiteles helyen van meg a költő magyar nyelvű végrendelete, melyet már Toldy Ferenc adott ki (Századok, 1873), és legújabbban Komlowszki Tibor is megtalálta; a régi közlés tévedéseit megigazítva a végrendelet hiteles helyi latin szövegezését is ugyanonnan közzétette az Irodalomtörténeti Közleményekben (1961, 710. l.), bár ennek csak az eleje került meg.

Komlowszki azonban szép számmal talált még ugyanott más, eddig nem ismert Balassi-okmányokat. Mivel a róluk készített mikrofilmek elolvasását nekem engedte át, belőlük adtam ki a Pozsgay Gáspár adománylevelét, mely világossá teszi, hogy itt Balassinak egy ifjúkori horvát barátjára és nevelőjére bukkantunk, kitől a horvát és esetleg az olasz énekeket tanulhatta.

Mivel az okmányoknak csak a fogalmazáskönyve van előttünk (kivéve a Lentváryról szólókat, melyek megszerkesztett okmányait Morvaországban a Fánchy-levelek közt megtaláltam és kiadtam),¹ csak az eredeti fogalmazványokat és nem a kiadott okleveleket ismerhetjük meg. Előny is ez, mert az utólagos változtatásokat is lehet bennük követni, és sokszor a szöveg is megmaradt, melyről — vagy mely helyett — a fogalmazás készült. Így maradt ránk a végrendelet eredeti, a tanúk pecsétjével ellátott magyar nyelvű darabja, melyet bizonyára Balassi aztán beküldött a kanonokoknak, kik betették könyvükbe, hogy aztán róla az ő latin fogalmazványukat elkészítsék. Hátrány viszont a fogalmazvány sebes, nehezen olvasható folyóírása, mely bennünket is sokszor megakasztott. E kisebb kiesések, melyeket pontozással jelöltünk, nem lényegesek.

I

Az első okmány még a jó időből való. Ami szokatlan, szinte egyedülálló Balassi Bálint történetében, Bálint *megveszi* egyik szomszédjának a birtokát. A királylehotai Lehoczky Andrásról van szó, akit másként Bukowinak is hívtak, mint az okmány mondja. Ez adja el egyik elhunyt rokona lányának, Hedvignek a házat, földjét és egy külön szlovákul megnevezett rétét a *laz we zierney dolinie*-t a „magvas völgyi rét”-ét 125 forintért Balassi Bálintnak 1577-ben, Lucia vigiliáján, vagyis 1577. december 12-én.²

Az eladás körülményeit nem ismerjük. Bálintot gyámja és unokabátyja, András éppen házastitani akarja; nem lehetetlen, hogy nemesi házra volt szüksége, és egy árva nemeslány porciójá jól jött a „vékony fiú” gavallérnak, mint ahogy konyháját levelében jellemzi. Ime az okirat pontos szövege:

¹ Új fejezetek B. B. viharos életéből 94–95.

² A második szó mai helyesírással „zrney” volna. Ez a „laz” alighanem nemcsak rétét, hanem a rajta levő épületet is jelenti, mert Mikszáth Kálmánnál olvassuk: „Egy felvidéki ‚laz’ (tanya) kis házikójánál álltak meg embereink, hogy ott töltik az éjszakát.” (Csász. kir. bor) Elbeszélések III. 402, Szépirod. Kiadó 1955. *Lapaj a hires dudás* c. híres novellájában pedig így ír: „s maga a nemes helység gyakran oly messze esik a ‚laz’-nak nevezett tanyától, hogy a gazda, mint aki messze útra megy, ünnepélyesen búcsúzik el családjától, ha kukoricaföldjét megnézni kirándul.” S alább Éliás zsidó a gyermekre mutatva kérde: „Ilyen növény is terem már a lazokban?” S mikor létrejön az alku a cseretárgyak dolgában, Lapaj „vidáman ügetett velök a ‚lazok’-ba.” Mikszáth számára tehát *laz* messzebb eső földet jelentett, ahol csőszkunyhó, lakható viskó is volt.

Venditio Andreas Lehoczky. [más írással:]

Valentino Balassa de Gyarmat

Nos Capitulum Eccles. etc. universis etc. quod Nobilis Andreas Lehoczky „alias Bwkowy” de Királylehotha coram nobis personaliter constitutus oneribus et quibuslibet gravaminibus universorum fratrum proximorum filiorum filiarumque suarum natorum scilicet vel in futurum quos hoc presens aut deinceps quovismodo tangere seu concernere posset negotium super seipsum assumptis atque levatis sponte et libere confessus est et retulit in hunc modum. Qualiter ipse certos bonos et laudabiles ob respectu necnon propter quietioris ipse etiam fatens consequendi facultatem totales portiones nobilis quondam Petri de Kyrálylehotha in domo et curia nobilitari pro portione Hedugis filiae eiusdem Petri eidem fatenti jure perpetuo datam et inscriptam, item quandam terram suam extirpatiam vulgo *laz we zierney dolynye* vocatam in territorio antedictae possessionis Kyrálylehotha nuncupata ac domum insuper et curiam nobilitarem cum domo Brassatoria et aliis rebus ad id necessariis aliisque portionem (!) possessionariam Kyrálylehotha cum frugibus vernalibus utilitaribus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet qualelibet cultis et incultis agris pratis, pascuis campis, fructibus, sylvis memoribus, montibus, vallibus aquis, fluviis, piscinis piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis domus et curiam nobilitarem qui eae ipsae concernentes pariter cum sua avitica patrua empticia sive acquisita in praetacta possessione omnino in Comitatu Lyphtoviensi existentes et habitas simul cum rebus mobilibus et hiemalibus et apiariis cum cunctis denique suis utilitatibus de pertinentiis generaliter et quorumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nomini vocabulo vocitatis sub suis vero metis et antiquis limitibus existentibus et habitis ad eandem possessionem de jure et ab antiquo spectant et pertinere debent Magnifico domino Valentino filio quondam Johannis Balassa de gyarmat ipsiusque heredibus et posteritatibus in et pro centum et viginti quinque florenis hungaricis . . . plene et integre numeratis per ipsum quoque fatentem effective levatis et perceptis jure perpetuo et irrevocabiliter possidendi pariter et habendi una cum litteris et habitis instrumentis factis eorundem bonorum et jurium possessionis tangere et concernere per manus dedisset vendidisset et perpetuasset per manus coram nobis. Nullum jus nullamve (!) jures et dominii sui et alterius, quod scilicet et quam ipse fatens praenarratis bonis hactenus qualitercunque habuisset, et se suosque heredes habituros speraret quoviscunque (?) peramplius sibi suisve heredibus reperiantur, sed totum id et omne in memoratum dominum Valentinum Balassa de Gyarmat ipsiusque heredes et posteritates universas transulisse pleno jure et cum effectu, coram nobis. Asserendus (?) nichilominus idem fatens dictum dominum Valentinum Balassa eiusque heredes et posteritates universas in quieto et pacifico domino praetactorum bonorum contra quosvis legitimos competitores protegere et defensare suis laboribus et expensis. Harum nostrarum vigore. Datum in Vigilia Beatae Luciae virginis Anno domini 1577.

Erről az ügyről annyit tudunk, hogy Pándy Zsigmond, Liptóújvár várnagya az 1577. Mindszentek napján tartott megyegyűlésen tiltakozott Lehoczky András örökölt vagyonának és jogainak megvásárlása vagy adományozása ellen, ura Balassa Bálint nevében, mert ő a szomszédtság jogánál fogva (*jure vicinitatis*) közelebb (*propinquior*) van.³

De úgy látszik, Balassi nagyon önkényesen bánt el a megvásárolt porció átvételénél, mert Lehoczky Juszтина tiltakozott az ő részének is megtörtént lefoglalása miatt. Ez Lehoczky Lukács árva leánya volt. Továbbá Porubsky György is sértve érezte magát az ügyben, és még 1577-ben tiltakozott az ügylet ellen,⁴ melyet nyilván a szemes várnagy, Pándy Zsigmond ütött nyélbe.

II.

A második okmánycsoport sem érdektelen. Balassi Bálint 1584. augusztus 10-én elzalogosítja ezüst holmiját, nevezetesen bizonyos serlegeket, kupákat, pajzsokat és részben aranyozott, részben aranyozatlan lószerszámaikat egyezer forintért szomszédjának, Szentiványi Mihálynak, és ennek biztosítására, jobban mondva, mindezt magának visszakérve, a kölcsön biztosítására leköti Ilanow községet, mely Lipótújvárhoz tartozik. A kölcsönre az okmány szerint állítólag nagy szüksége és hugainak kiházasítása kényszeríti.

A tanúsvágy először Hibbén készült, Újvár alsó városában, első személyben. Erre a kihúzott és ártt szavak mutatnak. Bálint azt először a maga nevében iratta meg, pluralis majestatisban. Szentiványi Mihály azonban jobban bízott a hiteles hely harmadik személyű okmányában, mint a *volt* familiárisok pecsétjében, kik az aktust igazolták. Ezek pedig az okmány szerint Pándy Zsigmond, Rupprecht Márk és Dévai Miklós. Pándyról tudjuk, hogy

³ Ezt az adatot az 1956-ban még Rózsahegyen őrzött nagyeszéki jegyzőkönyvben találtam.

⁴ Vö.: Illéssy József, ItK, 1900. 195.

Lipótújvár várnagya volt, míg a kamara a várat vissza nem váltotta, tehát az okmány ellenére Bálint familiárisa, s a családot továbbra is híven szolgálta. Dévai Miklós a család ügyvédje volt, Bálintot is képviselte, és csak 1592 táján találjuk kizárólag Ferenc szolgálatában. Ő írja Ferenc panaszleveleit Bálint ellen. Írása annyira hasonlít a Bálintéra, hogy régebben azt hittem, maga Bálint vádolja önmagát Ferenc képeben (vö. Ismeretlen B. B. 152. és ÖM. I. 320.).

De ezúttal az indokolás is gyanús. Bálint hűgait 1582 áprilisában már férjhez adta, s e célra Losonczy Annától és Balassi Andrásztól jelentékeny összegeket vett fel (ÖM. I. 307; II. 132.). Mi szüksége volt tehát később hűgait kiházását felhozni? Inkább hiszem, hogy ekkor már saját násza és Patak elfoglalása járt fejében: erre kellett a pénz, az ezüst fegyverzet és edények. Mert a külsőre mindig sokat adott: Ungnad Dávid meghívását később azért hártja el, mert nincsen megfelelő ruhája; Kápy Sándortól is egy bokor gémtollat kér, mert szép akar lenni érsekújvári szolgálatának megkezdésekor. Bele is bolondult a főkapitány felesége! (vö. It. 1954, 445.).

S hogy gyönyörködött a sisakos végbeli vitézek viseletén! «Az párduckápákkal, fényes sisakokkal, forgókkal szép mindenik» — írja híres költeményében.

S valóban, hogy ezért kellett neki most az ezüst holmi, azt végrendelete is elárulja. Itt megmondja, hogy ezüst holmija Patakon maradt. Bizonyosan ott kellett hagyni a nagy menekülésben. Pedig családi vagyon volt, és még apjáról maradhatott rá, hiszen apjának ránk maradt hiteles képe is ezüst vértben ábrázolja. A testamentumban ezt a nehezen elérhető vagyont aztán szétosztja: az edényfélket mind feleségének, Dobó Krisztinának adja, a lószerszámot és a sisakot meg vitéz öccsének. Ő úgy látszik a menekülésben csak az utóbbit vihette magával a fején, s azt a végrendelet tanúsága szerint Velejtén hagyta, Bornemissza Imrénél, ahol meghúzódtak.

Az ezüst holmi helyett Ilanow falut kötötte le Bálint, melyről az osztozkodási okmányban még bőven szó lesz, azzal a kikötéssel, hogy annak egy katonát kell szállítania minden évben, Újvár várába, melynek a falu tartozéka volt.

Fassio Magnifici Valentini Balassa de Gyarmat Math. Michaely Zentywany

Nos Cap. etc. [*Nos Valentinus Balassa de Gyarmath fatemur et*] recognoscimus . . . quod cum istis superioribus temporibus et annis, urgentissima [*nostra*] sua necessitate sic exigente et signanter pro elocatione et emaritatione Sororum [*nostrarum*] suarum ab Egregio Michaeli Zentywany de eadem Zenthwan, mutuo levasset florenos mille, monetae Hungaricae parve, pro qua videlicet summa pecuniaria, sibi . . . mutuata, eidem Michali Zentywany, licet certa res [*nostra*] suas argenteas, tam in cuppis, poculis, orbibus, scutellis, aliisque idgeniis rebus argenteis, in ornamentum equorum aptis, tam deauratis quam simplicibus et non deauratis de quibus aliae [*meae*] suae literae sub sigillo Nobilium Sigismundi Pandj et Marci Rupprecht ac Nicolai Dewaj, olim familiarum [*meorum*] suorum sub nomine supra emanatae clarius doceat titulo pignoris, usque tempus redemptionis tenendas dediss[em] et et assign[averam]asset. Verum quia idem [*Egregius*] Michael Zenthwani de eadem Zentiwan respectu ipsius fatentis earumdem rerum presentis necessitatis ergo et suae maioris utilitatis causa eidem fatenti restituere vellet, prout sese etiam id factarum per alias literas suas obligasset, e converso etiam idem dominus fatens loco earumdem rerum [*nostrarum*] suarum apud eundem ut dictum est per prius titulo pignoris habitarum, totalem possessionem [*nostram*] suam Ilenow vocatam ad Castrum suum Vyvar spectantem in Comitatu Lyptowiensi existentem et habitam, cum singulis eiusdem utilitatibus et pertinentiis, censibus, item et laboribus et subditis eiusdem possession[at]us is ab antiquo et ex post huc usque ad idem castrum praestari solitis excepto molendino ibidem habito, et uno Vigilo, ex eadem possessione, una cum aliis possessionibus ad Arcem praedictam [*nostram*] obligatam, et pro eadem arce reservatis eidem Michaeli Zenthwani, haeredibus et posteritatibus eiusdem universis, eodem titulo pignoris donatam et assignandam et per manus tradendam dedisset vel per se v[el] per homines [*nostros*] suos [*ipsius fatentis*] prout etiam dedit assignavit et per manus tradidit statim et de facto coram nobis.

Következik egy első fogalmazás, amelyet kihúztak; a végleges szöveg:

Receptis tamen prius per ipsum fatentem vel homines eiusdem datis rebus [*nostris*] suis . . . ac integre levatis, tam diu eodem titulo pignoris, tenendam, possidendam et habendam quovisque scilicet eidem Michaeli Zenthwani haeredibus et posteritatibus eiusdem universis per ipsum dominum fatentem haeredesque et posteritates suas universas satisfactum non fuerit quoad plene et effective, exclusa omni aestimatione communi, . . . etiam . . . fatens eiusdem Michaelis Zenthwani haeredes et posteritates eiusdem universas, intra temporis redemptionis dictae possessionis in quieto usu et domino conservare, et contra quosvis illegitimos impetitores propriis suis expensis laboribus et fatigis defendere et protegere harum

nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum feria quarta proxima post festum Beati Laurentii et martyris Anno Domini 1584.

A kihúzott fogalmazványnak, amely nem a kamarában készült, ez áll a végén: *Datum in oppido nostro Hibe 10 augusti Anno Domini Millesimo quingentesimo octuagesimo quarto.*

Van egy második okmány a jegyzőkönyvben, amely ide vonatkozik. Ez azonban hivatkozik az eredeti eladási okmányra és azt óhajtáná kijavítani. Ez egy nyilatkozat, mely első személyben magától Balassa Bálinttól származhatik és kijelenti, hogy az okiratban lévő *hibei* telkek helyett *plostiniakat* ad át Szentiványinak, nehogy Szentiványi majd károsodást szenvedjen osztozkodás esetén. Ez a nyilatkozat tehát nem a hiteles hely számára készült, mert a korábbi kötelezvény első fogalmazására vonatkozik, ahol ugyancsak *Hibbe* és nem *Ilanow* van még említve. Végül is a hiteles helyi okmányba se nem *Hibbe*, se nem *Plostin* került, hanem *Ilanow*. Hogy Szentiványi Mihálynak ez volt a legrosszabb megoldás, azt az osztozkodási okmány tanúsítja, mint alább meglátjuk.

Ego Valentinus Balassa de Gyarmath quatuor jobagionales sessiones in pago *Hibe*o quas Egregio domino Michaeli Zentiwani pro et in summa Mille florenorum hungarorum Monetae oppignoratas dederam, et legitimo jure datis ex capitulo Zepusiensi literis possidendas permisseram tum, redemptionis a praesignato domino Michaeli Zentiwani redimi recepitque ea conditione, ut loco illorum Quatuor jobagionales sessiones vicissim alias quatuor sessiones is possessione *Plostien* sitas, ne Valentinus Balassa divisionaliter concernendi eidem Michaeli Zentiwani legitimo pacifico liberoque jure plene juxta tenorem et inscriptionem literarum, nomine et inscriptione mei Valentini Balassa de Gyarmath et praefato capitulo Zepusiensi literis emanatarum totaliter et integre cum omnibus pertinentibus et accidentibus illarum sessionum quatuor, inviolabiliter pacifice et libere habendae, utendae et possidendae permisserim.

Különös a *Plostin* nevének írása *ie*-vel, ami talán német ajkú fogalmazóra vall. Rupprecht Márk kezétől származik? Az írás semmiképp se Balassi Bálinté.

III.

De jön a katasztrófa. A pataki ostrom nem sikerült, és Bálint a feleségével, Dobó Krisztinával együtt hatalmaskodás és vérfertőzés vádjá alá kerül. Krisztina jövedelmei is megcsappannak. Ügyvédet is kell vallani és élni valahogy. Szükség volt tehát pénzre. Innentől kezdve lehet számítani a hiteles helyek nagy szerepét Bálint életében: birtokait el kellett zálogosítani vagy adnia, hogy pénzhez jusson, öccsét is meg kellett nyugtatnia, ostromban részt vett legényeit és famulusát, Pozsgay Gáspárt megjutalmaznia. A családi levéltár őrzi annak az okmányoknak másolatát, melyet Póltári Soós János zólyomi alispán, Szentiványi János lipitai alispán és Rakovszky János mint jegyző előtt, öccse számára kiállított, és ahol házassága után két héttel kijelenti, hogy a családi birtokokat a maga javára túlságosan kihasználta, s ezért, hogy a jövőben elkerülje az egyenletlenségeket, verekedéseket és gyűlöletet, már az osztozkodás előtt átengedi Ferencnek a hevesi Viszneket, Tarcit, a zarándi birtokokat és a miskolci házat a hozzá tartozó borokkal együtt mindaddig, amíg Magyarország teljesen helyre nem áll.

Mindez kellett is, mert 1584-ben a nyitrai káptalan előtt Ferenc már óvást emel Bálint egyoldalú költekezése miatt (Századok, 1890, 691.). Most tehát szükség volt a békítésre.

Alig volt meg a békítő nyilatkozat, már 1585 január 25-én 1200 forint ellenében lekötötte a nógrádi Bussa falut saját alkalmazottjának, Lentváry Pálnak, aki a zólyomi ház gondviselője volt. Erről a szepesi hiteles hely adta ki az okmányt, melyet már korábban közzétettem.⁵ Tudjuk azt, hogy ezt az ügyletet később visszavonta, miről az okmányt megint a szepesi hiteles hely állította ki, de ez volt mindenestre a legsürgősebben felvett pénz, melyet Bálint saját birodalmán belül talált. A visszavonásnak oka állítólag az volt, hogy Lentváry kötelező elszámolása elől elszökött, és a pört indító Dobó Ferenc lévai kapitány, Felsőmagyarország főkapitánya szolgálatába állt.

Most azonban osztozkodnia kellett Ferencel, hogy pénzhez jusson. S mivel a dolog sürgős, mint maga az osztozkodási okmány mondja, nem lehet a formális magyar jog szerint eljárni, mert az ítélmester drága, és csak nehezen kapható. Azért csak nemesurak előtt osztozkodtak, majd nem ugyanazon urak előtt, akik később a Soós János alispán javára történő birtokeladáson részt vesznek. Tehát először maga Póltári Soós János alispán előtt, kívül Bálint igen jóban volt, hiszen annak idején kedvező jelentéseket küldött Dobó Ferencnek a hodricsi

⁵ Új fejezetek B. B. viharos életéből. 1957. 94–95. Az okmányból hiányzik a visszavásárlási záradék, ami a fogalmazásban benne volt.

asszony ügyében, látogatta és iszogatótt nála Zólyomban, megakadályozta, hogy Bálint és a bíró között helyrehozhatatlan botrány törjön ki.⁶ Továbbá jelen van Pothurnyay Károly de eadem Pothurnya, aki sokakkal együtt komája leend, Rakovszky János, a későbbi lipantai alispán és Pruzsinszky Miklós. Ferenc barátai közül senki sincs ott, ami arra vall, hogy az egyész ügylet Zólyomban, Bálintnál, vagy legalábbis Pándy Zsigmond udvarnagy előtt történt, aki Balassi Bálintnak gyermekkori barátja volt, Liptóújíváron.

Az osztályra azért volt szükség, mert a régi magyar birtoklás családi jellegű volt, Bálint pedig maga akart rendelkezni javaival. Most is már csak az unokabátyjával, Andrással való osztozkodás után kapott részről lehetett szó, bár András Újívárra és tartozékaira is igényt tartott, mert a királyi vár zálogösszegét, melyet Bálint apja, János fizetett a kamarának, közös jószágának tekintette.

A hódolt faluk közül csak a messzebb esők szerepelnek az osztályban, még Alsó-Pribély és Zsély sem, melyet 1585. április 14-én Bálint Soós Jánosnak elzálogosított. (Az okmány másolata ugyanott van a családi levéltárban, ahol a Ferenczel való januári megegyezése.)

Érdekes, hogy az osztozkodásban szerepel Balassáéknak egy egri háza, amelyről eddig nem tudunk. Itt élehetett a költő az alatt a három év alatt, amit a végvárból töltött az öccsével együtt. Öccse ott kellett hogy maradjon, mikor Bálint 1582-ben otthagyta a szolgálatot. Az 1588. március 7-én Kapy Sándorhoz írt levélben említi, hogy „Egren azért nem vök fel fizetél, hogy Ferenc urammal együtt ne lakjam, mivel megbékéllék . . .” A mondat így már teljes értelmet kap. Ferenc végül aztán Tokaj alkapitánya lesz. Egyelőre az egri házat boros pincéjével együtt Ferenc kapja. Így érthető az is, hogy emlékezve az egri duhajkodásokra, Ferenc joggal mondja később, hogy bátyja vagyonát könnyelműen elverte. Nem mondja meg nyíltan, de érti, aki olvassa: „De mert azon javaimból család és gonosz ravaszág miatt megfosztattam (András bátya!) és azt a keveset is, ami rám szállott és ami még megvan, nem lebujszokban, nem fesletl nőszemélyekre, nem dőzsölésekre (Bálint!), hanem katonai szolgálatnak élve . . . költöttem” (vö. Ismeretlen B. B. 151. lap).

Pedig nem is igen tudnánk ma róla, ha nem a Bálint öccse lett volna. Őt bizonyára nem számíthatjuk a „három-négy” bámulója közé, kiket Rimayhoz írt levelében említ. Derék vitéz volt, mint nem egy kortársa, de nem is akart kora fölé emelkedni, mint Bálint.

Ha a neveket nézzük az Újívár vidéki jobbágyok nyilván szlovákok voltak. Itt-ott akad köztük egy Kovács, egy Szabó, egy Kerékgyártó, egy Szűcs, ami talán arra vall, hogy ezeket a mesterségeket magyarok is látták el. A borsodi, a hevesi, a nógrádi jobbágyok többnyire magyarok — német és szlovák szórványokkal. (A közlésben igyekeztem hű lenni: ezért nem tettem vesszőt, ahol a szöveg sem tesz, ugyanígy jártam el a nagy betűk használatánál.)

Nevesebb jobbágy a hibbei Uhryn Tamás kocsmáros, ki Bálintot 1589-ben Erdélybe szállította, mikor a Júlia-verseket befejezte, kinek a lovai a nagy útban tönkrementek, kitől rokonai befogadásánál vendégfogadói illetéket követelt, kitől bizonyos lovakat potom áron szerzett meg, és kitől kölcsön is kért, s mikor az pénzt követelte, elverte és sóba fektette, úgyhogy egy évig kellett kezelgetnie magát a doktorokkal (vö. ÓM. II. 146.). A listán szerepel egy Garay Gergely nevű jobbágy is a vihodnai lakosok között, aki talán apja volt annak a Garay Mihálynak, kit Balassa Bálint nem volt hajlandó Ybl Miklós beszercei bányagrófnak kiadni, mikor az rézlopással vádolta, hivatkozva arra, hogy kinzásnál mindent magára vesz az ember.

Bőven szól az okmány Ilanow faluról, melyet Bálint már az előző esztendőben Szentiványi Mihálynak elzálogosított, és amely az osztozkodásnál Ferencnek jutott. Az érte kapott összeget, ezer forintot az okirat szerint kettéosztják. De ha valamelyikük erővel vagy pénzzel visszaszerzi Szentiványi Mihálytól, csak a másik testvérnek járó 500 forint lefizetése ellenében bírhatja. És ha Balassa Bálint az ő porcióját Ilanowban vissza akarja szerezni, *vagyis két jobbágytelket*, azt örök jögon visszavásárolhatja a tulajdonostól és birtokolhatja. Azt is mondja az okmány, hogy Soós János alispán előtt abban is megegyeztek, hogy ha a felosztott jószágok valamelyikét az egyik fél el akarná adni, szabad legyen vele, de a másik felet előbb értesítenie kell. Ha pedig magtalanul hal meg valamelyikük, a másik félre természetesen visszaszáll a birtokolás. Ez persze utalás a január 9-én kiállított okmányra, ahol Balassi Bálint öccsének enged át bizonyos birtokrészeket, melyek mind szerepelnek az osztozkodási okmányban. Azt is mondja az okmány, hogy Bálint még nem fizetett semmit Ferencnek, s ezért egyenértékű jószágot enged át Ferencnek, míg meg nem fizeti a neki járó 500 forintot Ilanowért.

Nem utolsó érdekű a vár felosztására vonatkozó rész. Balassi Bálint életének javát itt töltötte, s ezért itt minden leírásnak megvan a maga érdeke. Itt is olyan részletek vannak, amelyeket másutt nem találunk meg, s amelyeket a mai Liptóújívár (Hradok) romjaiból nehezen érthetünk meg. Ezért fordításban adjuk a bennünket érdeklő részt (vö. még: Ismeretlen B. B. 16. 1.):

⁶ Vö.: Új fejezetek B. B. viharos életéből, 47.

„Végre Újvár várának, mely Liptó megyében fekszik, ez a totális elosztása. Belépve az ajtón jobbra, az egész toronnyal vagy erősséggel a konyha oldaláig vagy falig, éppen így a pince ugyanazon konyha és éléskamra alatt, a másik pince is a váron kívül a nyári lakkkal együtt, az új kőből épült istállók felső része és a másik régi istálló alsó része, az alodium felső szobája két hálólhelyiséggel, a cseréppel fedett és felső magtárak az összes bekerített felső kertekkel és aklokkal, valamint a kert vagy gyümölcsös, mely ugyanezen magtárakhoz csatlakozik. A vár kapuja a kapusok szobájával közös használatba; a kapu előtt levő fűtött szoba, mely a feleségeknek és a lovászoknak épült, közös használatba, valamint a kőből épült malmok az újonnan építettetni kezdett, közös munkával és költséggel emelt más falakkal együtt, végre a malom közös használatba kerül. Egyébként pedig a fal e felek között egyenlően elosztatik. A vár mellett levő kocsmáépület közös használatra, a serfőző hasonlóképpen közös használatra, a medencék, a kocsmá malmjai, a fűrészmalmok közös használatra legyenek. És a várnak közös munkával és költséggel állított fent elsorolt épületei Balassa Ferenc úrnak, és a többiek, melyek még fennmaradnak, Balassi Bálint úrnak engedtetnek az osztályban.”

Ez a kétes latinsággal szerzett leírás elég zavaros. De azért némi fogalmat nyújt arról, hogyan élt Bálint ebben a tulajdonképpen elég alacsonyan fekvő várban, mely inkább lakóhely volt, mint erődítmény. A mai néhány fal bizony kevéssé segíti elképzelésünket.

S most lássuk az osztozkodási okmányt, mely inkább Bálint, mint Ferenc ügyvédjétől származhatott. Mivel az eredetiben az egész egybe van írva, a könnyebb használat végett külön bekezdéssel jelöltük a két fél részeit:

Divisio dominiorum Balassa.

Nos Capitulum etc. universis, quod Magnus dominus Valentinus Balassa ab una, et Franciscus similiter Balassa filii Magnifici quondam domini Johannis Balassa de Gyarmath comitis Comitatus Neogradensis partibus ab alia coram nobis personaliter constituti oneribus et quibuslibet gravaminibus universorum fratrum proximorum et consanguineorum suorum quos infrascriptum qualitercunque tangere seu concernere posset negotium super seipso assumptis atque levatis sponte et libere confessi sunt et retulerunt in hunc modum.

Quod quamvis ipsi alias per unum Magistrorum prothonotariorum juxta leges et consuetudines Regni realem huiusmodi divisionem in infrascriptis bonis et iuribus isporum possessionariis habere debuissent, nihilominus tamen sumptibus et expensis magnis parcere volentes ordinativa compositione Egregiorum et Nobilium virorum Johannis Zenthivány liphthoviensis, alterius Johannes Soos senioris de Polthar dicti Neogradiensis comitatus vicecomitis, Caroli Pothurnyay de eadem Pothurnya, Johannis Rakowzky de Rakow, Nicolai Pruwzinsky, fraterne inter sese convenissent, et realem fecissent Divisionem perpetuo duraturam prout etiam se fecisse et pro reali Divisione se acceptasse personaliter retulerunt coram Nobis.

Imprimis autem ad partem dicti domini Francisci Balassa totales possessiones Agaró, Nandor, Lwdan, Zalathna cum molendino, Feolseo kis Liberche, Zentpether, Kekkeő allya, Brezowa, Nagylaam, Podrochan, Tosoncza, Züle, Madachka, Lest, Also Tizowni, Buda lehotha, Biztriczka, Zeoleos, Salgo Tarian, Karancsallya, Barla, necnon predia Ztrasistye, kys parontza, lehotha, kaproncza, kys pathak in neogradiensis et honthensi, ac similiter possessiones, Wiznek, in Hewesiensi, Zekwdwar, kwthas et Macha vocate in de Zarand antedictis Comitatus existentibus et habitab. cessissent. Deinde vero infrascriptae possessiones Gyarmath in dicto Nogradiensis et Notinch in Pesthiensi Comitatus existentibus et habitab. in duas aequales partes divisae fuissent, in quorum altera totales integrae Sessiones jobbagionales et populosae, in quibus ad presens providi Albertus Juhaz, Johannes Zoboký, Martinus György, Johannes Kun, Urbanus Kowach, Mattheus Zabo, Johannes Orwos, Matheus Herczegh, mediae vero sessiones in quibus Thomas Vadros, Benedictus Kysbalaz, Nicolaus Czako, Stephanus Molnar, Barnabas Polyk, preterea deputatae Sessiones, palatae quondam Petri Bwka, Georgy Ferencz, Casparus Cheryay in dicta Gyarmath, necnon integrae Sessiones jobbagionales Jacobus Slahar, Stephanus Swabol, Michael Mocz, Martinus fachnar, Johannes Tutinar, Martinus Slahar, Michael Tonos, Michael Swabol, Jacobus Mezaros, Andreas Kalasthos, Andreas Benczer mediae vero sessiones in quibus Georgius Swabol, Laurentius Tonos, Helena Mulier Johannes Tonos, Andreas homokwar, Jacobus Gichor, Mathias kys, inquilinares in quibus Mathias kovach, Georgius otthonos commorarentur, et deputatae sessiones inquilinares una cum dimidia, memorato domino Francisco Balassa divisionaliter cesserunt.

Ad partem vero domini Valentini Ballassa totales integrae sessiones, in quibus providi Nicolaus Czako, Krisan Mesther, Mattheus Deither, Thomas Janko, Gregorius Marko, Michael Papis, Andreas Mezaros, Franciscus Varga, Item mediae Sessiones in quibus Stephanus Kalmar, Thomas Veres Barnabas Bartyk, Johannes Zokoly in dicta Gyarmath, Item integrae sessiones Petrus Mocz, Michael Slahar, Gregorius Berneher, Gregorius Zabo, Michael Berneher, Johannes Swabol, Nicolaus Berneher, Laurentius Suitander, Mathias Nyilas, Petrus Fridel, Stephanus Zabo, Michael Zabo, mediae sessiones autem in quibus providi Michael Albar, Stephanus

Martonos, Jacobus Zabo, Petrus Boithor, Stepnahus Albar, Michael Slahar, Johannes Boÿthor, Mathias Molnar, Mathias hagÿmar, Ambrosius Zabo, deserta sesquialtera sessiones portae vero Thomae Koçhy alterius Thomae Takach, Petri Zakach, in dicta possessione Notincz commorarentur sepe dicto Valentino Balassa cessissent.

Tandem castrî Wywar in comitatu Lÿpthoviensi existente totalis portio. Intrando per portam a parte dextra una cum tota turri seu propugnaculo usque ad culinae latus seu parietem Item celarium sub eadem culina et pennario; aliud etiam cellarium extra castrum una cum tota domo aestiva, Stabuli novi lapidei media pars superior et alterius stabuli antiqui pars inferior, Stuba allodii superior cum duobus cubiculis, horrea superiora scandulis tecta cum cunctis hortis et caulis superioribus, Item hortus seu pomarium iisdem horreis adherens. Porta Castrî cum stuba portariorum in communem usum, stuba ante portam pro coniugiis et agazonibus aedificata in usum communem, Item molendinae lapideae cum alliis muris de novo aedificari inchoatis communibus laboribus et expensis extractis, tandem vero molendinum in usum communem cedat, coeteri vero murus (!) inter partes aequaliter dividantur. Domus tabernae iuxta arcem pro communi usu, Brasatorium similiter in communem usum, piscinae, tabernae molendinae, serrae aquaticae communis usus sint. Communibusque laboribus et expensis instaurantur, reliqua arcis aedificia superius specificata saepedicto domino Francisco Balassa, et Residua ab his quae sunt domino Valentino Balassa sorte divisionaria cesserunt.

Pertinentiae vero eiusdem Arcis Wywar hoc ordine divisae, Imprimis totales Sessiones Jobbagonales populosae, in quibus providi Michael Oravec, Florman Blaskowacz cum fratre, Paulus Sirmer, Melith Suren, Jenrich Miko, Janko Novikmeth cum fratre Urbano, Michael Simonowecz, Andreas Trelek, urban Rak cum petro Dieneso, Gal Andresowskÿ cum alio, Matheus Chrisko, Dzur Dalovecz, Andreas Furar, Laurentius Kowach, Paulus Hostock, Martinus Kocztak, Chrisko Thomas Batoson frenczerik, Christophorus Vlczko, Jancho Amuson (?) media curia deputata inquilinaria vero, in quibus Christophorus Kowacz, Michael Rwnzak, Gallus Bockow, Mikus Augustin, Nicolaus Suttor, Waizko Debnar, Andreas Suttor, Maczko Kolar, Melchior Sinko vidua cum filio Michaelae, Johannes Duda alter Johannes Komornik, Christophorus Nemezc, Chrisko Janko, Georgius Swcz, Zenikowa Beda vidua cum filio Kalowecz Melchior Wiczen Monos Jwanÿs Stephanus Kraÿchÿ pro domino Francisco Balassa.

Item totales sessiones jobbagonales in quibus providi Laurentius Kowach et Frenÿo, Johannes huzon, Petrus Kristhan, Michael Thomko, Petrus Ililek cum Mikws Briczko surbej cum media deputata Gregorius porubszkÿ deputata Krisko Mikhalow, Martinus Zwethlik cum fratre Paulus Benedekowich, Thomas Czapraÿ, Thomas Uhrÿn, Johannes huzon, Gallus Jembrikhow cum media deputata Prekop Stankowich, Jacobus Jaroskÿ, Marko, Jacobus Iaczkowich, Georgius Boczko, laurentius Miklusow Srenÿowa in media sessione predia inquilinaria vero sessiones in quibus providi Michael Kwdelka, Johannes Studenikowacz, Martinus Kowach, Valentinus et Balthasar Varga, Michael Surmok Varga, pro quo uno saltem, Andreas Varga in Verbicze. Martinus Kohwth debnar, Sebastianus Kerekÿgÿarto, Gregorius Therenik, lincho Urbanowich, Petro Zikora, Balthasar Czirnack, Lucas gener Benedicti, Georgius Benekow, Ambrosius Komornik, Andreas Johman Jobawa vidua Johannes Surbey, Brichko Stewkowich, Janko Mikowecz, Nicolaus Ilÿenkow in oppido hibe commorantes pro domino Valentino Balassa.

Deinde totales sessiones jobbagonales et populosae in quibus providi Georgius Novikmeth cum germano Petrus Lazicze Simon Malih, Martinus Jemrisko cum fratribus filii eiusdem holÿ Palwczky cum Laurentio wolik Georgius Czernak Jacobus Novikmeth, Gasko Kiralÿ cum fratribus, Volko Balaz, lewry lewrine Thomas Iewcho Chabanowecz, Michael Piwko, Gasko Jemrisko Georgius rasmus Petrus Kordik, Stephanus Kralÿo Inferiora inquilinaria vero in quibus Joannes rasmus leonhardus Iazicze Simon dras Johannes pehronka, Martinus Minth Simon Iaczkowecz piscator Thomas bilik Martinko, Georgius Brincze ad partem domini Francisci Balassa.

Item totales sessiones jobbagonales et populosae in quibus providi Thomas chemiczky cum media deputata petrus filius Bukowÿs, Georgius Remen alter Georgius spili, Mathos Chwik Banko Benyow, Michael Iaczkowich cum media deputata, Stephanus Dieczik, Jembrisko Lewro, Simon hanÿk, Gaska dieczÿk Ambrosÿ Deputata, Marko demos, franciscus Iwanowicz seu yeloweczky, Inquilinariae autem cum in quibus Georgius Kÿzel Gregorius Ilenowsky Maczko pywko petrus kuthawich Stephanus Ilnos, Gregorius kapoliaÿ. Andreas debnar, Iaczo Iaczkowich Jurko Janowecz In possessione Werbicze commorantes ad partem domini Valentini Balassa.

Postea totales sessiones jobbagonales et populosae in quibus providi Joannes Benyow Stephanus Kmeth, Maczko Zakowecz Michael Papÿ leonhardus Matheiw cum czun Sinko Spanowecz Johannes skomikowecz Thomay Mikusowecz. Inquilinariae vero Benchio czibulie Barthos, Sinko Kopitzhko, Starsil Abraham, Thomas kwkwczkowsin Blaso Piwko, Sinko Sawol

Magdalena Slezaczka Petrus Skolnikov alter petrus Sedlýczka tertius Petrus Voslýer dorothea vidua et Gregorius Nechticz pro domino Francisco Balassa

Item totales sessiones jobbagionales et populosae in quibus providi leonhardus Gombarrow andreas papaý, Maczko Kolar Johannes Maczkow Petrus dioroský Miko huczoni, Michel Koska, Johannes Impolth Inquilinares vero in quibus lewro, Mathws frenýow Georgius Valentinus Gregorius Paczal, Paulus kochis, Martinus Welik, Stephanowa Virka, Petrus Piresin, Johannes Sleha Jacobus Kliskin Anna Polýka lazka Martinowa, lisbetha skolnýkowa in Dowalaw commorantes, pro domino Valentino Balassa,

Tandem totales sessiones jobbagionales et populosae in quibus providi Rwan, Sinko Khlabowecz Paulus lukachow, Michael Merinda, Johannes Osko, Albertus Osko, Balko Truczán in media sessione residentes inquilinares vero in quibus Kondrath, Ribar Iwan, Mattsky Martinus Usik, Thoma Andreas Ziwka, laurentius Olesko Anthonius Krisma Gregorius Woýchko, Casparus Swecz Georgius Romanow pro domino Francisco Balassa,

Necnon totales similiter sessiones jobbagionales in quibus providi Georgius Brezina paulus Osko, hawrillo, Martinus Twrek Jacobus Jezyk Ambrosius hlabeý lazarus in media sessione residentes Inquilinarum vero Gregorii gener Thwrkowi Blasius Drindel Andreas Usýk, Nohnýka, Petrus Mair Andreas Belleý Joannis Rwmáni gener, Maczko Stephan, Maczko Zellýer, Thomas lwkaczow, Gregorius garaý alter Gregorius Hornik, Petrus dzurow, In Wichodnya commorantur pro domino Valentino Balassa.

Item totales sessiones jobbagionales et populosae in quibus providi, Dzwr dwbiznaý, Mikws falarzýn Johannes Lwchenský Tawcho, Gregorius Nemezc pro domino Francisco Balassa.

Item totales sessiones jobbagionales et populosae in quibus providi dzwr Merichow filius leonhardus filius Bechkowis, Jantský Stasko Piletich In Kokawa commorantes pro domino Valentino Balassa.

Porro totales jobbagionales et populosae in quibus providi Thomas Krisko Caspar Sofranko, Dzwr cum pethrik Blaskowecz Valentinus Berthan pro domino Francisco Balassa.

Item totales sessiones jobbagionales et populosae in quibus providi Obrichen cum Andrea Bartos Stephani Zwffa, Martinus Bretam, petrus Komarowský in plosthýn commorant pro domino Valentino Balassa cessissent.

Rursum totales sessionales jobbagionales et populosae quatuor in Ilanow antedictis possessionibus omino in antelato Comitatu Liphoviensi existentes et habitae domino Francisco Balassa pro nunc licet divisionaliter pervenissent. Verum quia dictus dominus Valentinus Balassa adhuc ante tempus divisionis presentis prescriptam possessionem Ilanow... pro Mille florenis hungaricis evictionis cautione in se contra omnes recepta Nobili Michaeli Zenthýwany de eadem Zenthýwan oppignorasse dinoscitur quod quidem debitum Mille florenis hungaricos dicti fatentis ex dimidia parte recepissent, ita si quarumque partium prescriptarum dictam integram possessionem Ilanow vocatam de suis propriis pecuniis a predicto Michaeli Zenthýwany interim ad se redimerit, illam integre possidere pro se valeat et frat[r]i portionem illius redemptam nequamquam prius nisi quingentos florenos integre deposuerit absque ulla vi et tergiversatione aliquali remittere debeat et teneatur, quod si tamen et quocumque dominus Valentinus Balassa portionem suam in Ilanow, hoc est duas sessiones suas jobbagionales pro se redimere voluerit semper id a quocumque potuerit possessore redimendi utendique possidendi eodem jure perpetuo plenam potestatis facultatem et auctoritatem habeat. Atque hoc modo divisione peracta sibi ipsi mutuo et in alterutrum unicuique suam ratam portionem haereditariam jure divisionis perpetuo et irrevocabiliter possidendi dedissent et assignassent permanens prout dederunt et assignarunt coram nobis. His tamen adiectis conditionibus, primum, ut quaelibet pertinentia quantum debiti contraxit, ipse solus talia debita exsolvat, vel si quae bona oppignoravit aliis ea redimet ille impignorans, et redempta in suam rationem reservet.

Item vero dominus Valentinus Balassa totales portiones possessionarias in Wiznek possessione in Hewes, et in domo quae est in oppido Miskolcz in Borsodiensi Comitatus et in vinis ad eandem domum pertinentes domino Francisco Balassa jure personali concessit, Insuper usque ad Regni Hungariae recuperationem et liberationem: Bona vero... puta totales possessiones Zekudwar, Kuthas et Macha in Comitatu de Zarand existentes et habitas domino Francisco Balassa concessit.

Item ut domus Agriensis cum cellario domino Francisco Balassa, domus vero in Zolyom domino Valentino Balassa cedat.

Item dominus Valentinus Balassa impignoraverat dictam possessionem Ilano vocatam in sepe dicto Comitatu liphoviensi existentem et habitam in qua tantum modo quatuor sessiones jobbagionales existunt, pro mille florenis, cuius summae dimidiam partem integram domino Francisco Balassa et alteram dimidiam idem domino Valentino Balassa exsolvat, sed donec summa praetacta deposita fuerit totalem possessionem Ilano hoc est etiam ratione portionis

in eundem domini Valentini Balassa praescriptus Franciscus Balassa possideat eoque pro his in pertinentiam saepedictae Arcis Wýwar dictus Franciscus Balassa aequipollentia bona Valentino Balassa fratri suo deputaverit, hoc tamen apposito, quod a quocumque vel qualitercumque dictus Valentinus Balassa suam portionem duas videlicet sessiones jobbagonales ad se redimere potuerit plenariam habeat potestatis facultatem et auctoritatem.

Item dominus Franciscus Balassa portionem suam in oppido Thwr vocatam domino Valentino Balassa et econverso idem dominus Valentinus Balassa portionem suam in Zeoleos possessione habitam domino Francisco Balassa concessit. Insuper quoniam dominus Franciscus Balassa neque numerum colonorum neque proventus bonorum communium paternorum hactenus scire potuit, sed fidem fecit Regesto domini Valentin Balassa fratris sui ideo conclusum est, ut si quid dominus Valentinus Balassa aut in colonis aut in quibuslibet proventibus quae in lucrum produci debuerant, deinceps forte reperiretur, ea omnia nemini nisi domino Francisco Balassa cedant.

In lucrum praeterea ex Cremnicio quottannis numerum solent ad Arcem saepedictam Wýwar nuncupatam trecenti florenos Renenses, quorum aequalis pars dimidia domino Francisco Balassa et altera dimidia pars domino Valentino Balassa cedat. Habent etiam quasdam literas obligatorias super summa trium millium Rennensium propter qualem summam quottannis dari solet interesse trecentorum Renensium florenorum, quae etiam aequaliter inter duos fratres ac fatentes praescriptos dividi debentur singulis annis.

Ad extremum fecissent fassionem et litteras quae superinde confici curassent coram vice-comiti Neogradiensi quod si quis fatentium vel partium praescriptorum suam portionem Bonorum pecuniis vendere voluerit, hoc liberum sit illi, sed admonitionem legitimam ad eos primum quos de jure regni competere dinoscitur, praemissam facere. Hocque non pretermissum quod nimirum in casu totalis defectus seminis alterutrius partis praescriptae Bona et Jura possessionaris antelato modo divisa in partem supervenientem aut eius heredes et posteritates universas . . . jure regressionis recipere condescendere et derivari ac devolui possint et debeant ipso pariter facto. Harum nostrarum etc. Datum Sabbatho proximo ad Dominicam Invocavit. Anno domini 1585.

IV

Tudjuk, hogy Balassi Bálint és felesége a pataki kudarc után a zempléni Velejtén húzódtak meg Bornemissza László tokaji kapitánynál. Nemsokára megjelennek Szepesváralján, és ügyvédet vallanak a hiteles helyi jegyzőkönyv szerint: 1585. június 15-én.

Az ügyvéd nevét az atyák nem őrizték meg. Ebben a korban egy egész sereg ügyvédet bíztak meg ugyanazzal az ügygel. A családi levéltárban van olyan okmány, ahol vagy tíz ügyvéd neve van felírva a felzetten. Az 1585. október 3-án kelt végrendeleten Kéry Ferenc ügyvéd saját aláírásával mint tanú szerepel, de a kiállítás helye, Királyfalva, arra vall, hogy Kéry volt a szöveg írója. Említsük még meg, hogy a Lipótújváron 1586. július 27-én kelt okmányon Balassi Bálint és neje Desiderius Labbae-t vallják ügyvédjüknek, akiről különben semmit sem tudunk. (ÖM. I. 348.) Íme a jegyzőkönyv szövege:

M. Valentinus balassy et M. Christina Dobo consors eius, sabatho proximo ante festum fete trinitatis hic in Capitulo Scepusiensi personaliter constituti constituerunt procuratorem et dominos istos signatum porrexerunt. — Vide in protocollo an sint expeditae. — Ser. IX. F. 6. Misc. No 2. E. A 1585

V

De a következő okmány — az utolsó, melyet itt közzéteszünk — a Ferenczel való viszálykodás feljúlására vall. Még 1585. október 3-án valami betegségtől lesújtva és halálra válva végrendelezik Bálint, és igen kéri Ferencet, ne pereskedjék halála után feleségével, aki akkor nyilván gyermekét várta. Többek között olvashatjuk benne ezeket is: „Az holdolt jószágban annak előtte szakasztottam volt jámbor szolgálóimnak, Rácz Demjénnek Nagylibercsét, kit az egri káptalomban ezer forintban vallottam és az *öcsém consensusából* bizonyos okokból miveltem; Újszászi Péternek, kit másképpen Járdánházi Péternek is hívnak, kötöttem Szentét háromszáz forintban úgy, ha feleségem magához akarja váltani, letevéen az háromszáz forintot magához válthassa; Hunyadi Nagy Pálnak Felső Esztergárt ugyanolyan conditionál mint Újszászi Péternek, Feltóti Jánosnak Bussát az én érettem való rabságáért ötszáz forintban kötöttem, ugyanez felől megírt conditio szerint mint Újszászi Péternek.” Az egri káptalan levéltára elpusztulván, nem tudjuk, nem volt-e mindezekben az ajándékozásokban is, Ferenc öccsének beleegyezése benne, de az bizonyos, hogy a hódolt jószágok egy szóval sincsenek említve az osztozkodásnál, kivéve a messze eső és Ferencnek járó zarándi falvakat. Bizonyos, hogy szolgálóinak megajándékozása a pataki részvétel miatt történt, amit az is bizonyít, hogy a listán szerepel Feltóti kivételével a másik három legény is, és Barbarith Gáspár, kiről már kimutattam, hogy Pozsegai Gáspárral azonos. A neki juttatott borsodi Tardona falu nincs a végrendeletben (Dézsi-kiad.467.)

Sajnos a török foglalás miatt nincs módunkban Bálint vitézeinek adományleveleit ismerni s részleteikben tanulmányozni, kik Egerben is alatta szolgáltak, és ivótársai voltak, mint ezt annak idején kimutattuk.

Búcsúzó énekében visszaemlékezik rájuk:

Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem,
Maradjon nálatok jó emlékezetem!
Jusson eszetekbe jötétemről nevem!

Most az összes szepesváraljai okmányok birtokában némileg jobban látjuk, mi volt az a betegség, mely meglepte, s mely előbb végrendekezésre bírta, utóbb meg feleségével együtt arra kényszerítette, hogy az ágyat őrizze, s minden rendelkezését a betegágyból a hozzá kiküldött kanonokokon keresztül hajtsa végre: harmadnapos láz. (ÖM. I. 348, febris tertiana; az alábbi okmányban csak súlyos betegséget hoznak fel.)

Ezt a betegséget említ legmélyebbről fakadt versében is, ahol felesége „idegenkedése” miatt volt elkeseredve:

Kiért reám szállott Istentül nagy átok,
Betegség, kár, sok gond, szégyen, rút hír, szitok,
S ha kiért vétkeztem, hozzám az is álnok.

Hogy mi volt ez a harmadnapos láz? Malária vagy más? Nehéz volna ma már megmondani.

A továbbiak folyamán közölt okiratban tiltakozik Bálint öccse egyik eladása ellen, melyhez korábban a beleegyezését adta, mert az eladásról szóló elismervényből hiányzott az ő örökösödési jogának elismerése, abban az esetben, ha Ferenc magtalanul hal meg. Ez pedig benne volt az osztozkodási egyezményben. Bálint újszülött fiára gondolt már ekkor, mikor 1586. július 15-én, a kiküldött kanonokok előtt megtámadta öccse eladási ügyletét, ami Visznekre, Tarci falura és a miskolci házra vonatkozott. Agyafúrt volt akkor is, mikor az örökösödési záradékot az osztozkodási okmányba bevette és jogi agyafúrtságát gúnyos sógora is elismerte; az újvári osztozkodásnál, mikor nem akart hugainak fizetni: „én azt gondolom talán, hogy olyat tud valamit, kit se az mesterek nem tudnak, se ország törvényiben nincs beírva, hanem az maga könyvében, kinek nem vélem, hogy helt adjon az tábla, ha Isten akarja.” (Ismeretlen B. B. 155.)

Ha helyes az olvasatom, még az is kiderül az okiratból, hogy a vevő, Bellényi András nem valami különösen érdemelte ki, hogy Balassi-birtok tulajdonosa legyen. Ezt ugyan Bálint korábban is megállapíthatta volna, még mielőtt az eladásba beleegyezett volna.

Prohibitio domini Valentini Balassa.

Nos Capitulum etc. universis quod cum nos ad instantiam et legitimam petitionem Mgei Domini [Franci] Valentini Balassa de Gyarmath, qui propter adversam valetudinem suam Nostrum vel alterius loci credibilis venire nequivisset in presentiam, duos e medio Nostri videlicet venerabiles Magistros, Nicolaus Odolynský et Georgium Komar Sotios fratres et concanonicos Nostros ad infrascriptum protestationem, revocationem et prohibitionem praefati domini Valentini Balassa exaudiendum Nostro pro testimonio fidedigno duxissemus esse transmittendos. Ipsi tamen exinde ad nos reversi Nobis sub juramento uniformiter retulerunt hoc modo. Qualiter ipsi feria 2da proxima post festum Beati Jacobi Apostoli juxta novum et correctum calendarium, ad facies Arcis Wywar nuncupatae et in Comitatu Lyphthowiensi existenti solitae videlicet residentiam praefati domini Valentini Balassa protestantis accessissent. Ibique praetitulatus dominus Valentinus Balassa, in lecto aegritudinis suae graviter decumbens et coram praefatis testimoniis Nostri personaliter constitutus retulit eo modo. Qualiter superioribus non ita diu preteritis diebus Magcus dominus Franciscus Balassa de Gyarmath frater eiusdem domini protestantis, totalem curiam suam nobilitariam in oppido Miskolcz vocato una cum duabus vineis in promonthorio eiusdem omnino in comitatu Borsod existentem, Nobili Andreae Bellenj jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam, pariter et habendam cum consensu et voluntate dicti domini protestantis dedisset et perpetuasset. Vere quia idem Andreas Bellenj parum de ipso domino protestante sit benemeritus. Proinde dictus etiam dominus protestans considerans praetactam fassionem fratris sui in praejudicium et manifestum damnium juris sui successorii vergere, ideo eandem fassionem fratris sui, nec non etiam consensum suum literas donationales seu fassionales, omnibus suis punctis clausulis articulis et sententiis in omni denique earum parte, revocasset, cassasset et invalidasset.

A testvérek harca ezután még tovább folyik. Így az 1588. február 29-én írt levélen hiányzik a tisztességadásnak minden formulája, és benne Bálint így szól Ferenchez: „Ezt azért írom, kegyelmednek pedig főképpen, hogy kegyelmed ne hirdesse, se vélje azt felőlem,

azt mit ez előtt, hogy én osztottam fel a kegyelmed jószágát is.” (ÖM. II. 133.) És a Kápy Sándorhoz írt levélben egy hét múlva a már idézett hely is ide vág: „Egren azért nem vök fel fizetést, hogy Ferenc urammal együtt ne lakjam, mivel megbékéllék igen könnyen, kiki a maga hasznáért, miérthogy az András tekéletlen volta miatt egyet kell értenünk.” A kilencvenes években aztán hemzsegnék Ferenc panaszai bátyjára, viszont Bálint igen meleg hangú levelet ír Dembnóból Zamojszki lengyel kancellárnak az öccse érdekében, hogy fogadja be hadnagyának a török elleni hadindulásba. És a véglesi pörben is együtt járnak el „András tekéletlen volta miatt”.

Van még Szepesváralján Sződ és Göd faluk dolgában is Balassi Bálintnak és Ferencnek két okmánya Széchy Tamás ellen: az első egy inhibítio 1588-ból, ahol az eperjesi oktáván tett tiltakozásuk másolatát őrizték meg, a második egy levél, ahol a kiküldött kanonokok az abaúji Enyickén nem találván otthon Széchy Tamást, az idézést az ott talált özvegy Berzen-czey Margit révén juttatták el neki. Széchy Tamásról és Enyickéről szó esik egy 1593-i Balassi-levélben is, és ő az, aki ekhöz verset ír — vagyis Bálinttal versenyez — kedvese tisztetére, Batthyány Katához. (Vö. Csapodi Csaba ItK, 1954, 437.) Így Batthyány Ferenc sógora volt, kihez Bálintot baráti és irodalmi kapcsolatok fűzték. A Széchy—Balassi-pör még Balassi Jánostól szállott két fiára.

A hiteles helyi okmányok pontos közlése sok mindent felderíthet még a költő életéből. Hátra van még a nyitrai, az esztergomi és a garamszentbenedeki anyag felderítése, mely mindeddig csak igen hiányosan történt meg, holott az is, ami eddig ismeretes, fontos adatokat tárt fel.

Szilágyi János

A NÉPSZAVA KÖNYVKIADÓ SZÉPIRODALMI KIADVÁNYAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

— Adalékok a Szociáldemokrata Párt irodalompolitikájához —

Amikor 1890-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakult, a párt létrehozta a Népszava könyvkereskedést is, melynek könyvkiadói feladatokat is adott. A Népszava könyvkereskedésnek — mint kiadónak — az volt az elsősorú feladata, hogy a Szociáldemokrata Párt politikáját támogató könyveket és füzeteket bocsásson ki, s a könyvkereskedéseken és az agitátorokon keresztül eljuttassa ezeket a munkásosztály tömegeihez.

A Népszava könyvkereskedés kiadói tevékenységén belül már az első világháború előtti időben is több szépirodalmi kiadványt bocsátott ki. Létrehozta a *Népszava olvasótárát*, ebben a könyvsorozatban megjelentette Diderot antiklerikális művét: *Az apácát*, valamint Voltaire *Candidate-ját*, *Kandidusz*, vagy *minden jól van ezen a világon* címen. Egy másik Voltaire-elbeszélés kötet mellett több versantológiát is megjelentetett a könyvkereskedés, ezek munkásolvasóknak szánt verseket tartalmaztak. Kiadta a Népszava az akkori magyar munkásirodalom legjelentősebb alakjainak: Várnai Zseninek, Gyagyovszky Emilnek, Bodrogi Zsigmondnak és másoknak a műveit. 1914-ben megindult a *Világosság Könyvtár* c. szépirodalmi sorozat, ebben jelentek meg — többek között — Balzac, Anatole France, Giovanni Verga és Molnár Ferenc elbeszélései, s Jack London egy kisregénye. (A Molnár Ferenc-kötet az író egy kitűnő realista elbeszélésétől: a Szentolvajoktól kapta a címét.)

A Tanácsköztársaság előtti évekig a Népszava könyvkereskedés volt jóformán az egyedüli kiadó, amely rendszeresen megjelentetett marxista, szocialista eszméket terjesztő műveket. S bár a párt vezetésében az opportunistáknak, jobboldali irányzat mind erősebbé vált — s ez tükröződött a Népszava könyvkiadói tevékenységében is —, a munkásosztály jelentős tömegei mégis nevelődtek, öntudatosodtak a Népszava-kiadványok olvasása nyomán.

Közvetlenül a Tanácsköztársaság előtti időszakban megjelentek az első magyar kommunista kiadványok, amelyek a proletárforradalom ügyét szolgálták. Ez időtől kezdve a Népszava kiadványai — a munkásmozgalom szempontjából — másodlagos jelentőségűekké váltak. A Tanácsköztársaság idején — más könyvkiadókkal együtt — a Népszava is beolvadt a központosított könyvkiadás szervezetébe.

A Tanácsköztársaság rövid időszaka alatt a könyvkiadás terén is nagyarányú fejlődés indult meg. Hozzákezdtek számos haladó és forradalmi mű kiadásához, ezek egy része meg is jelent, más része azonban már nem kerülhetett az olvasók kezébe. A félig kész, vagy már kinyomtatott, de terjesztésre még nem került művek egy részét a Tanácsköztársaság bukása után átvette a Népszava könyvkiadó, s ezek a művek a Tanácsköztársaság alatti kiadó megfelelő átragasztásával, vagy új borító nyomásával kerültek forgalomba. A magyar könyvtörténetnek legérdekesebb dokumentumai közé tartoznak azok a kötetek, amelyek eredeti nyomásként „*A Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának kiadása*”, vagy

„A Magyarországi Szocialista Párt kiadása” szöveget viselik, s ezt a szöveget ragasztották át a „Népszava könyvkereskedés kiadása” feliratú címkékkel. Elsősorban szépirodalmi kiadványok ezek a művek, így Anatole France *Párttűtő angyalok* c. regénye, Tajovský szlovák író *Falusi történetek* c. elbeszéléskötete, s Révész Béla, Farkas Antal és Keleti Márton egy-egy kötete kapott ilyen átragasztást.

Az 1920-as évek elején igen sok külföldi szépirodalmi művet jelentetett meg a Népszava könyvkereskedés. Ezekben az években adta ki Voltaire két elbeszélését, valamint *Zadig, vagy a végzet* c. művét. Megjelentette Victor Hugo két regényét, *A tenger munkásait* és *A nevető embert*. Kiadta Balzac két művét: *Az lidértzet* és *A toursi plébánost*. Igen sok Zola-regényt jelentetett meg a Népszava, *A patkányfogót*, *A pénzt*, *Az álom* c. regényt, *Az emberi bestiát*, *Az összeomlást*, a *Claude vallomásait*, a *Három várost*, az *Igazságot*, a *Jó polgári koszt-ot*, *Nanát* és két elbeszéléskötetet. Megjelentette Maupassant több elbeszélését két kötetben. Az orosz kritikai realisták művei közül kiadta Gogol: *Tanyai esték* c. művét, s Csehov összes elbeszélését öt kötetben. Csehov összes elbeszéléseinek a kiadása különösen nagyjelentőségű. A kortárs-irodalom alkotásai közül H. G. Wells két és Galsworthy egy regényét jelentette meg a Népszava. Kiadta Anatole France *Párttűtő angyalok* c. regényét és egy elbeszéléskötetet. A kiváló amerikai haladó íróknak: Jack Londonnak is sok művét juttatta el az olvasókhöz. A Népszava kiadásában jelent meg Jack London művei közül *A méhek dala*, *A vaspata*, az *Ádám előtt*, *Az alaszakai Diana*, *Az ősök istene* és a *Sárga sátán*. A Népszava könyvkiadónál jelentek meg a kapitalizmus ellen akkor még lázadó Knut Hamsunnak egyes művei: az *Éhség*, az *Őszi csillagok* és az *Új föld*. A Népszava adta ki az amerikai tőkés társadalmat leleplező Upton Sinclair-kötetek egy részét: *Az ács fiának hívnak...*, *Az özvívz után* és a *Kutató Samuel* c. regényeket. Ebben az időszakban, a huszas évek elején jelentette meg a Népszava Gorkij két forradalmi regényét: a *Gyónást* és *A besúgót* és az ugyancsak kommunista Andersen Nexő: *A muzikális malac* c. kötetét.

Mіндеzt figyelembe véve meg kell állapítani, hogy a Népszava könyvkiadó elsősorban arra törekedett, hogy a magyar munkásosztályt és az egész magyar társadalmat megismertesse a külföldi kritikai realista írók legjobbainak (Balzacnak, Csehovnak, Zolának és másoknak) a műveivel. Ez a törekvés pozitív jellegű volt, hiszen ezek az írók a világirodalom legnagyobbjainak sorába tartoznak, akik magas művészi színvonalon ábrázolták a kapitalista társadalom igazságtalanságait és embertelenségét. Az a tény azonban, hogy a Népszava könyvkiadó tevékenységét e kritikai realista írók műveinek a kiadása jellemezte, tükrözi a Szociáldemokrata Párt egész politikáját is: a párt elsősorban a polgári társadalom bírálatára, reformokkal történő megjavítására törekedett, nem pedig e társadalmi rend megdöntésére, szétzúzására.

A reformista politikai irányvonalnak megfelelően a Népszava könyvkiadó nem — vagy csak igen kis mértékben — jelentette meg a nemzetközi forradalmi munkásirodalom alkotásait. Igaz, hogy az ellenforradalmi rendszer minden rendelkezésre álló eszközzel (előzetes cenzúrával, elkobzással, sőt börtönnel is) igyekezett megakadályozni az ilyen művek megjelentetését, de gyakran polgári kiadók is több áldozatot és több kockázatot vállaltak egy-egy ilyen mű megjelentetésével, mint a Népszava könyvkiadó. Különösen nehéz volt megjelentetni az ellenforradalmi rendszerben a szovjet irodalom alkotásait. A Népszava könyvkiadó azonban erre nem is törekedett, huszonöt év alatt mindössze két Gorkij-kötetet jelentetett meg. (Gorkij egyéb műveit, Katajev, Ehrenburg, később Solohov, Ilf—Petrov és mások alkotásait polgári, vagy kommunista könyvkiadók adták ki.)

Az 1920-as évek vége felé bekövetkező gazdasági válság visszavetette az egész magyar könyvkiadást. Ebben az időszakban a Népszava könyvkiadó is csökkenteni volt kénytelen megjelenő könyveinek számát (pl. 1933-ban teljesen szünetelt a könyvkiadás a Népszavánál). Különösen csökkent a szépirodalmi kiadványok száma. Mint a Szociáldemokrata Párt kongresszusi jelentései írták: a munkáságnak nincsen pénze szépirodalmi könyvek vásárlására, s ha vesz egyáltalán könyvet a munkás, elsősorban a nagyobb szaktudáshoz, az előnyösebb kenyérkereseti feltételekhez juttató műszaki-technikai munkákat vásárolja meg. A ritkuló szépirodalmi kiadványok sorában az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején jelent meg a Népszavánál a klasszikus külföldi alkotások közül Lev Tolsztoj egy elbeszélés-kötete *Mérceláb* címmel és Turgenyev *Kivégzés* c. regénye. Ez az utóbbi mű tulajdonképpen vádirat a halálbüntetés ellen. Ebben az időszakban adta ki a Népszava a kiváló amerikai íróknak: Dreisernek fő művét: az *Amerikai tragédiát* három kötetben, és a nemzetközi forradalmi munkásirodalom kiemelkedő alakjának: Andersen Nexőnek a *Frank család* c. regényét. E kiváló alkotások mellett azonban megjelentetett a Népszava olyan műveket is, mint az emigráns orosz író: Leonyid Andrejev elbeszéléskötetét, az ugyancsak orosz emigráns Aldanov két történelmi regényét, stb.

A gazdasági válság idején, az élesedő osztályharc következtében az ellenforradalmi rendszer szembenálló könyvkiadók tevékenysége egyre nehezebbé vált. Nehezebbé vált a Népszava könyvkereskedés kiadói tevékenysége is, noha igyekezett idomulni az ellenforradalmi-

fasiszta rendszer körülményeihez. De még így is gyakran összeütközésbe került a hatóságokkal, a cenzúrával. A politikai jellegű könyvek mellett a Népszava néhány szépirodalmi kiadványa is az üldöztetés, az elkobzás sorsára jutott. Így elkobozták Mirbeau: *Kínok kerlje* c. regényét, amely a társadalmi igazságtalanságokat támadta. A regény fordítóját: Gergely Győzöt, a Népszava egyik munkatársát a bíróság négy hónapi fogházra ítélte. Az 1930-as évek elején Braun Somát, a munkáskultúrmozgalom egyik kiváló alakját állították bíróság elé. Őt a Népszava egy másik szépirodalmi kiadványának: Viktor Walther: *Egy a sok közül* c. bányász-regényének lefordítása miatt fogták pörbe.

A Népszava könyvkiadónak az 1930-as évek eleje után is voltak külföldi szépirodalmi művek megjelenítésére vonatkozó tervei. Ebben az időben indult meg a *Népszava olcsó könyvei* c. sorozat, amelynek olcsó ára — mint egy könyvpropaganda-szöveg írta — „... a legszegényebb olvasóknak is lehetővé teszi, hogy az egyes köteteket maguknak megszerezzék.” Az első öt kötet megjelenése után azonban a sorozat kiadása nem folytatódott. Ugyanígy nem valósultak meg azok a tervek sem, amelyek — a Szociáldemokrata Párt vezetőségének egyik jelentése szerint — Dreiser, Andersen Nexő, Upton Sinclair és más írók további műveinek megjelenítésére vonatkoztak. 1931 után a Népszava könyvkereskedés külföldi szépirodalmi könyvet már egyáltalán nem adott ki, csak politikai, társadalomtudományi és műszaki könyveket, s néhány magyar szépirodalmi alkotást.

A Népszava könyvkereskedés szépirodalmi kiadványainak másik részét: az eredeti magyar műveket tekintve — még kedvezőtlenebb a helyzet. Ha csak a számszerűséget nézzük: a két világháború között 85 külföldi szépirodalmi mű mellett mindössze 36 magyar szépirodalmi munkát jelentetett meg a Népszava. S ha a számszerűsége túl az eszmei-színvonalbeli jelleget is tekintjük, a helyzet még elszomorítóbb.

A 20-as évek elején a Népszava által kiadott magyar szépirodalmi munkák száma — és bizonyos mértékig színvonala is — kielégítő volt. Bár nagy mulasztása volt a kiadónak, hogy nem jelentetett meg egyetlen kötetet sem a régebben élt haladó és forradalmi magyar írók alkotásaiból, mégis a kiváló haladó kortárs-írók sok munkáját kiadta ezekben az években. Így Bródy Sándornak, Révész Bélának, Nagy Lajosnak egy-egy elbeszéléskötetét (az elsőt *Erzsébet dajka és más cselédek*, a másodikat *Új novellák*, a harmadikat *A jó fiú* címen), Kárpáti Aurélnak a *Hamis tüzek* című kisregényét és a realista íróknak indult Földi Mihálynak egy elbeszéléskötetét. Emellett a korabeli magyar szociáldemokrata irodalom csaknem valamennyi alakjának a műveit megjelentette a Népszava. A mártírhalált halt Bacsó Béla novellái éppúgy megjelentek, mint Farkas Antal versei és regényei, Bodrogi Zsigmond versei, Keleti Márton, Tuba Károly, Vanczák János és Várnai Dániel különféle írásai. A Népszava adta ki az akkori magyar szociáldemokrata irodalom egyik legjelentősebb költőnőjének: Várnai Zseninek a verseit is.

A huszas évek közepétől egyre jobban csökkenni kezdtek a Népszava magyar szépirodalmi kiadványai. Ennek az időszaknak — a huszas évek közepének — legjelentősebb szépirodalmi Népszava-kiadványa a *Harcos énekek* c. kötet volt, amelyet Szakasits Árpád szerkesztett, s amely főleg magyar verseket tartalmazott. Szociáldemokrata kiadásban ez a kötet volt az első — és sokáig az utolsó —, amely magába foglalta a haladó és a forradalmi magyar versirodalom számos kiváló alkotását.

Ebben a kötetben jelent meg Adynak tíz verse (köztük a *Magyar jakobinus dala*, *A grófi szerűn*, *A proletárfiú verse*, a *Csák Máté földjén* és más forradalmi versek), a pályakezdő József Attilának öt költeménye (közte a *Tüntetés* c. vers), Juhász Gyulának, Babits Mihálynak, Kaffka Margitnak, Gyóni Géának, Szabó Lőrincnek több — a munkásosztály álláspontját tükröző — verse. A kötetben voltak találhatóak a korabeli szocialista irodalom legjelentősebb költeményei, Kassák Lajos, Várnai Zseni, Gyagyovszky Emil, Peterdi Andor és mások versei. Hiányossága volt a kötetnek, hogy csak két Petőfi-vers volt megtalálható benne (*A nép és A nép nevében*), s hiányoztak a régebbi „harcosok” énekei: Csokonai, Batsányi, Vajda János és mások költeményei.

Az 1920-as évek végén mindössze négy magyar szépirodalmi művet adott ki a Népszava, Várnai Zseni verseskötete, Farkas Antal komédiája, Rubin László kapitalizmussellessen szatirája és Barabás Gyula regénye jelent meg ekkor. A magyar szépirodalmi művek kibocsátása terén azután hét évi szünet következett, s csak 1937-ben jelent meg a következő — s az utolsó — magyar szépirodalmi alkotás a Népszava kiadásában: Farkas Antal *Hulló csillagok* c. regénye. 1938 után a Népszava könyvkereskedés — mint könyvkiadó — megszűnt, ettől fogva a Szociáldemokrata Párt kiadásában magyar szépirodalmi alkotás alig-alig jelent meg. A megszüntetett *Szocializmus* c. folyóirat helyett adta ki 1939-ben a Szociáldemokrata Párt *A munkás könyve* és a *Munkáskultúra* c. köteteket, ezekben cikkek és tanulmányok mellett versek, elbeszélések és regényrészletek is helyet kaptak. Ezekben a kötetekben láttak napvilágot nagy klaszrikus költőink (Csokonai, Petőfi, Vörösmarty, Ady) versei mellett beérkezett és akkor induló

szocialista írók és költők alkotásai, Kassák Lajos, Farkas Antal és mások mellett Benjámín László, Földeák János, Keszthelyi Zoltán, Vészi Endre írásai.

1941-ben a Szociáldemokrata Párt egy kis füzetben megjelentette Kovai Lőrinc — forradalmáról és forradalmárokról írt — történelmi miniatűrjeit, majd 1942-ben József Attila versei jelentek meg a párt kiadásában, Barabás Tibor hosszabb tanulmányával. A József Attila-versek közül megtalálható volt e kis füzetben a *Külvárosi éj*, a *Mondd, mit érlel . . .*, a *Dunánál* és több más nagy, forradalmi vers is. Végül: a Szociáldemokrata Párt utolsó szép-irodalmi kiadványa 1943-ban jelent meg, ugyancsak a *Munkás könyve* címmel. Ebben Kovai Lőrinc, Földeák János, Keszthelyi Zoltán, Vészi Endre és mások versei és írásai tükrözték a fasizmussal szembeni kiállást, a szocialista eszmék őrzésére irányuló törekvéseket.

Ha a Népszava által kiadott magyar szépirodalmi könyvek során végigtekintünk egyszerre állapíthatunk meg eredményeket és hibákat. Eredményként könyvelhetjük el, hogy a Népszava kiadó — különösen az 1920-as évek elején — a korabeli haladó magyar irodalom több alkotását megjelentette, s gondnal munkálkodott az akkori szociáldemokrata irodalom kialakításán. Viszont hiányosságként jelentkezett, hogy sem a korabeli haladó magyar irodalom kereteit nem tágitotta szélesebbre, tehát nem segítette és nem támogatta az antifasiszta polgári irodalom fejlődését, sem „balfél”, a forradalmár, kommunista írók felé nem nyújtott segítő kezét. A Nyugat íróival éppúgy nem volt meg az élő kapcsolata, mint a „népi” írók — irodalmilag igen jelentős — csoportjával, s elfordult, félt a kommunista íróktól, József Attilától és másoktól, nem segítette őket, ellenkezőleg szemben állt velük. Mindennek következtében a hivatalos szociáldemokrata irodalom elszigetelődött az élő magyar irodalom egészétől, s a szociáldemokrata írók a magyar irodalomnak egy különálló — irodalmi jelentőségben nem elsődleges szerepet betöltő — csoportjává váltak. S ehhez hozzátehetjük még: irodalmi színvonal tekintetében a hivatalos szociáldemokrata irodalom több képviselője a dilettánsok színvonalát alig haladta meg.

A Népszava könyvkiadó másik súlyos mulasztása volt, hogy — a Szociáldemokrata Párt politikájának megfelelően — szinte teljesen számításon kívül hagyta a magyar haladó és forradalmi irodalmi örökség ápolását. Ennek következménye is volt, hogy a szociáldemokrata irodalom (és tegyük hozzá: a szociáldemokrata irodalmi közvélemény) nem ágyazódott bele a haladó és forradalmi magyar irodalmi hagyományokba, többé-kevésbé gyökeretelenné vált, s ez is hozzájárult a szociáldemokrata irodalom gyöngeségéhez.

A harmincas években a Népszava könyvkiadó szinte teljesen abbahagyta a magyar írók műveinek a kiadását. Ebben az időszakban már a Szociáldemokrata Párt legtagozottabb írói (Várnai Zseni, Gyagyovszky Emil és mások) is magukra maradtak, s vagy polgári kiadóhoz kellett fordulniuk, vagy saját maguk adták ki műveiket. A magyar irodalom — és a magyar szocialista irodalom — fejlődése ebben az időszakban már nem volt szívügye a Népszava könyvkiadónak, a Szociáldemokrata Pártnak.

A totális fasizmus előretörésének idején, a nemzeti függetlenség védelmének éveiben — több-kevesebb ingadozással — a Szociáldemokrata Párt is csatlakozott a kommunisták vezette nemzeti függetlenségi mozgalomhoz. Ekkor a szociáldemokrata kiadványokban is megjelent végre Csokonai és Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi eszmevilága, a haladó és forradalmi nemzeti irodalmi örökség. S csak akkor alakult ki egy biztosabb alapon nyugvó — mert nemzeti gyökerekkel is rendelkező — szociáldemokrata irodalom, fiatalokból, hazafiakból, akik azonban a nemzetközi munkásszótály szempontjából nézték a haza sorsát.

*

Nem lenne teljes képünk a Népszava szépirodalmi kiadványairól, ha nem szólnánk röviden a Népszava ifjúsági és gyermekkönyveiről.

A két világháború közötti időben a Népszava néhány ifjúsági és gyermekkönyvet is kiadott, elsősorban a törekvéssel, hogy a polgári könyvkiadók szokványos — az uralkodó osztályok szemléletét tükröző — könyvei helyett valóságbrázolást, társadalombírálatot tartalmazó olvasmányt adjon a munkásgyerekek kezébe. 1919 és 1923 között a Népszava nyolc ilyen ifjúsági könyvet adott ki, Várnai Zseni, Nagy Teréz, Beke Margit és Ego (Fried Margit) tollából. Külön megemlítendő, hogy 1923-ban megjelent *Mesekincs* címmel egy kötet, amely a világ népeinek meséiből adott válogatást. 1923 után a Népszava ifjúsági és gyermekkönyveket nem adott ki.

Függelék

A Népszava könyvkereskedés szépirodalmi kiadványainak — hozzátéve teljesen teljes — kronológikus összeállítását az alábbiakban közöljük. Az összeállítás a Szociáldemokrata Párt vezetőségének kongresszusi jelentései, a *Magyar Könyvészet* egyes évfolyamai, a *Magyar Munkásmozgalmi Bibliográfia*, valamint az Országos Széchenyi Könyvtár katalógusa alapján készült. (A Magyar Munkásmozgalmi Bibliográfia az itt felsorolt kiadványoknak csak egy jelentéktelen töredékét tartalmazza.)

1919 :

- Bierbaum, Otto Julius: A pokol automobilja. — A bátor erdész. [Elbeszélések.] 64 l. (Világosság-Könyvtár. 70—72.)
- Bresztovszky Ernő: Miért? Zsoltárok, emlékezések. 112 l. (Világosság-Könyvtár. 101—105.)
- Farkas Antal: Paraszttregédiák. Elbeszélések. 112 l. (Világosság-Könyvtár. 131—135.)
- Farkas Antal: Szilaj Péterék. Regény 2. kiad. 112 l. (Világosság Könyvtár 17—25.)
- France, Anatole: Pártütő angyalok. Regény. 320 l.
- Garami Ernő: A megváltás felé. [Színmű.] 2. kiad. 72 l. (Világosság-Könyvtár. 118—120.)
- Hamsun, Knut: Éhség. Regény. 288 l. (Világosság-Könyvtár. 77—89.)
- Irwing, Washington: Rip van Winkle. — Az Álmosvölgy legendája. 2 rajz. 80 l. (Világosság-Könyvtár. 97—100.)
- Jerusalem, Else: A szent Skarabeus. Regény. 2. kiad. 552 l.
- Keleti Márton: Szomszédok. Kis történetek. 64 l. (Világosság-Könyvtár. 73—76.)
- Lie, Jonas: Az életfogytiglan elítélt. [Regény.] 164 l. (Világosság-Könyvtár. 55—63.)
- London, Jack: Ádám előtt. [Regény.] 2. kiad. 179 l. (Világosság-Könyvtár. 26—33.)
- Maupassant, Guy de: Az örökség. [Elbeszélések.] 19 l. (Világosság-Könyvtár. 40—45.)
- Maupassant, Guy de: Egy majoroslány története. — A csavargó. [Elbeszélések.] 80 l. (Világosság-Könyvtár. 106—107.)
- Révész Béla: A nagy börtön. [Elbeszélések.] 236 l. (Világosság-Könyvtár. 108—117.)
- Révész Béla: Új novellák. 120 l. (Világosság-Könyvtár. 90—96 l.)
- Sinclair, Upton: Kutató Sámuel. [Regény.] 324 l. (Világosság-Könyvtár. 136—150.)
- Tajovszky, Jozef Gregor: Falusi történetek. Elbeszélések. 72 l. (Világosság-Könyvtár. 34—37.)
- Várnai Dániel: Sorsunk, életünk. [Elbeszélések.] 126 l. (Világosság-Könyvtár. 125—130.)
- Várnai Zseni: Anyaszív. Versek. 2. kiad. 86 l.
- Várnai Zseni: Katona fiainak! Versei. 2. kiad. 80 l.
- Várnai Zseni: Örömök kertje. [Gyermekmesék.] 94 l.
- Várnai Zseni: Vörös tavasz. Új versei. 111 l.
- Zola, Emile: A malom ostroma. — Az árvíz. 2 elbeszélés. 96 l. (Világosság-Könyvtár. 121—14.)
- Zola, Emile: A patkányfogó. [Regény.] 1—2. köt.
- Zola Emil: A pénz. [Regény. 2. kiad.] 536 l.
- Zola Emil: Az összeomlás. [Regény.] 614 l.
- Zola Emil: Igazság. Regény. 588 l.

1920 :

- Földi Mihály: Rabok. (Elbeszélések.) 189 l. (Világosság-Könyvtár. 174—182.)
- [Fried Margit] Ego: A régi ház gyerekei. Ifjúsági regény. 152 l.
- [Fried Margit] Ego: Mari. [Elbeszélés.] 78 l. (Világosság-Könyvtár. 166—173.)
- France, Anatole: A hajnal. Novellák. 160 l.
- Hamsun, Knut: Új föld. Regény. 424 l. (Világosság-Könyvtár. 183—200.)
- Kárpáti Aurél: Hamis tüzek. Kis regény. 80 l. (Világosság-Könyvtár. 208—211.)
- Nagy Lajos: A jó fiú. Elbeszélés. 64 l. (Világosság-Könyvtár. 201—203.)
- Nagy Teréz: A békehajó. [Gyermekmesék.] 72 l.
- Vanczák János: Dolgos emberek világa. Novellák. 77 l.
- Vanczák János: Háborús emlékek és egyéb versek. 64 l.
- Voltaire: Ez a világ sorja. — A fehér bika. — Scarmentado utazásainak története. 3 elbeszélés. 96 l. (Világosság-Könyvtár. 204—207.)
- Voltaire: Zadig, vagy a végzet. Napkeleti történet. 119 l. (Világosság-Könyvtár. 160—165.)
- Zola Emil: Jó polgári koszt. [Regény.] 493 l.
- Zola Emil: Nana. [Regény.] 520 l.
- Zola, Emile: Olivier Beëcaille halála. — Egy szerelmes éjszakáért. 2 elbeszélés. 112 l. (Világosság-Könyvtár. 151—155.)

1921 :

- Bródy Sándor: Erzsébet dajka és más cselédek. (Elbeszélések.) 112 l.
- Dümov, Oszip: A nagy ember. [Regény.] 215 l.
- Farkas Antal: Úri komédiák. Elbeszélések. 144 l. (Világosság-Könyvtár. 220—227.)
- [Fried Margit] Ego: Vas Ilona bátor útja. Regény. 344 l.
- Hugo, Victor: A nevető ember. [Regény.] 1—2. köt.

Hogo, Victor: A tenger munkásai. [Regény.] 1—2. köt.
London, Jack: A hitehagyott. [Elbeszélés.] 40 l. (Világosság-Könyvtár. 235—236.)
Mirbeau, Octave: A kínok kertje. [Regény.] 246 l.
Sziirmai Rezső: Gyilkos vagyok! [Regény.] 152 l.
Várnai Zseni: A fájdalom könyve. Versek. 122 l.
Várnai Zseni: A mesélő erdő. [Gyermekmesék.] 112 l.
Vershofen, Wilhelm: A Fenrisfarkas. [Elbeszélés.] 144 l. (Világosság-Könyvtár. 228—234.)
Zola Emil: Az emberi bestia. [Regény.] 337 l.

1922 :

Balzac, Honoré de: A toursi plébános. [Elbeszélés.] 96 l.
Balzac [Honoré de]: Az lidértz. [Elbeszélés.] 95 l.
Beke Margit: Mancí, Laci, Zsuzsika. [Mesekönyv.] 95 l.
Bodrogi Zsigmond: Siratás. Versek, dalok. 62 l.
Eichler, R. P.: Az arany-völgy. [Regény.] 173 l.
Farkas Antal: A földindulás. Regény. 111 l.
Gorkij, Maxim: Gyónás. [Regény.] 220 l.
Huggenberger, Alfred: Daniel Pfund. [Elbeszélés.] 72 l. (Világosság-Könyvtár. 241—244.)
Keleti Márton: Szürke madarak. [Regény.] 103 l.
London, Jack: Sárga sátán. [Regény.] 174 l.
Rubin László: Egy szegény diák följegyzései. [Elbeszélés.] 40 l.
Sztrug, Andrej: Viharos idők. Regény. 288 l.
Várnai Dániel: Háború. [Elbeszélések és tanulmányok.] 146 l.
Várnai Zseni: Furulyaszó. [Gyermekversek.] 91 l.
Wells, H. G.: A fölszabadult világ. [Regény.] 195 l.
Zola Emil: Az álom. [Regény.] 207 l.

1923 :

[Andersen] Nexó: A muzikális malac. [Elbeszélés.] 74 l.
France, Anatole: Pártütő angyalok. Regény. [2. kiad.] 320 l.
Frenssen, Gusztáv: Az „Anna Hollmann” elsüllyedése. [Regény.] 142 l.
[Fried Margit] Ego: Dacos Miska. Gyerekregegy. 88 l.
Hamsun, Knut: Őszi csillagok. [Regény.] 104 l.
London, Jack: A méhek dala. [Elbeszélések.] 120 l.
London, Jack: A vaspata. Utópikus regény. 264 l.
Mesekincs. A világ népeinek meséiből. Szerk.: Mígray József és Takács Mária. 1. könyv. 239 l.
Mikkelsen, Ejnar: A jégmezők fia. [Regény.] 136 l.
Mirbeau, Octave: A kínok kertje. Regény. 2. kiad. 246 l.
Szalay Károly: Éltető halál. Regény. 97 l.
Zola Emil: Három város. Lourdes. [Regény.] 492 l.
Zola Emil: Három város. Páris. [Regény.] 428 l.
Zola Emil: Három város. Róma. [Regény.] 492 l.
Zola Emil: Igazság. Regény. [2. kiad.] 588 l.

1924 :

Csehov Antal: Kisértetes éjjel és egyéb elbeszélések. 192 l. (Csehov Antal összes elbeszélő művei. I.)
Galsworthy, John: Testvériség. [Regény.] 254 l.
Gorkij, Maxim: A besúgó. Regény. 259 l.
Kipling, Rudyard: Vitéz kapitányok ... [Regény.] 178 l.
London, Jack: Az alaszka Diana. [Regény.] 217 l.
London, Jack: Az ősök istene. [Regény.] 146 l.
Multatuli: Max Havelaar. [Regény.] 242 l.
Tuba Károly: Börtönszonettek. [Versek.] 80 l.
Wells, H. G.: A fölszabadult világ. [Regény.] 2. kiad. 195 l.
Zola Emil: Az álom. 2. kiad. [Regény.] 208 l.
Zola Emil: Jó polgári koszt. [Regény.] (2. kiad.) 496 l.

1925 :

Bacsó Béla: Novellák. 179 l.
Csehov Antal: A fekete barát és egyéb elbeszélések. 183 l. (Csehov Antal összes elbeszélő művei. II.)

Csehov Antal: A koldus és egyéb elbeszélések. 174 l. (Csehov Antal összes elbeszélő művei. IV.)

Csehov Antal: Idegen kenyéren és egyéb elbeszélések. 176 l. (Csehov Antal összes elbeszélő művei. III.)

Farkas Antal: Kísértetek. [Regény.] 135 l.

[Farkas Antal] Róka Tóni: Erger Berger. [Szatírák.] 151 l.

Gogoly, Nikoláj: Tanyai esték. [Regény.] 208 l.

Sinclair, Upton: Az ács fiának hívnak . . . Regény. 186 l.

Wells, H. G.: Ugh-Lomi. Történet a kőkorszakból. 111 l.

Zola, Emile: Claude vallomása. [Regény] 211 l.

1926 :

Harcos énekek. Szabadságdalok, versek, szavalatok gyűjteménye. Szerk.: Szakasits Árpád. 160 l.

Szírmái Rezső: Örvény. Regény. 119 l.

1927 :

Andrejev, Leonid: A pince mélyén. [Elbeszélések.] 168 l.

Csehov Antal: A vizsgálóbíró és egyéb elbeszélések. 189 l. (Csehov Antal összes elbeszélő művei. V.)

Rubin László: Egy ember, aki tőke és kamat. Regény. 96 l.

1928 :

Hamsun, Knut: Éhség. Regény. [2. kiad.] 279 l.

Hamsun, Knut: Új föld. [Regény. 2. kiad.] 1—2. köt.

Hugo, Victor: A nevető ember. [Regény. 2. kiad.] 1—2. köt.

London, Jack: Ádám előtt. Regény. 216 l.

Sinclair, Upton: Az özönvíz után. [Regény.] 176 l.

Voltaire: Zadig, vagy a végzet. Napkeleti történet. [2. kiad.] 203 l.

Zola Emil: Három város. Lourdes. [Regény. 2. kiad.] 376 l.

Zola Emil: Három város. Páris. [Regény. 2. kiad.] 428 l.

Zola Emil: Három város. Róma. [Regény. 2. kiad.] 491 l.

1929 :

Barabás Gyula: Álmodók, lázadók. [Regény.] 176 l.

Coster, Charles de: A nászutazás. [Regény.] 199 l.

1930 :

Aldanov, M. A.: Az ördög hídja. [Regény.] 374 l.

Aldanov, M. A.: Összeesküvés. [Regény.] 397 l.

Andersen Nexö, Martin: A Frank-család. Regény. 144 l.

Dreiser, Theodore: Amerikai tragédia. Regény 1—3. köt.

Farkas Antal: Mámor. Regényes komédia. 88 l.

Tolsztoj, N. L.: Mérceláb. Elbeszélés. 84 l.

Turgenyev, [Iván]: Kivégzés. [Regény.] 128 l.

Várnai Zseni: Kórus szopránban. [Versek.] 71 l.

1931 :

Dollar, Jim: Mis Mend. Utópista regény. 125 l.

Walther, Viktor: Egy a sok közül. [Regény.] 128 l.

1937 :

Farkas Antal: Hulló csillagok. [Regény.] 314 l.

*

A Szociáldemokrata Párt kiadásában megjelent szépirodalmi művek 1938 után:

1939 :

A munkás könyve. [Elbeszélések, versek, tanulmányok stb.] 112 l.

Munkáskultúra. Elbeszélések, versek, írások. 143 l.

1940 :

Kovai Lőrinc: Történelmi miniatűrök. [Elbeszélés-részletek.] 32 l.

1942 :

Barabás Tibor: József Attila a szegénység költője. — József Attila verseiből. 32 l.

1943 :

A munkás könyve. [Elbeszélések, versek, tanulmányok stb.] 204 l.

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KORÁNAK IRODALMÁBÓL

Szerkesztette: Pándi Pál. Bp. 1962. Tankönyvkiadó. 1050 l. (Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény, III. köt. 1. r.)

A szöveggyűjtemény-sorozat Pándi Pál kötetének megjelenésével teljesnek mondható. A különféle korokat felölelő gyűjtemények irodalomtörténetünk főbb szereplőinek életmű-esszenciáját szemelvényekben mutatják be a kezdetektől a XIX. század végéig. Anélkül azonban, hogy az egyes válogatások minden tekintetben a kiadványtípus egységes értelmezéséről tanúskodnának. S ez természetes. A sajtó alá rendezők a nálunk még járatlan úton kísérletezni kényszerültek: a szöveggyűjtemények műfaját mintegy „menet közben” alakították ki. A nézeteltéréseknek tehát egyelőre még jogosultsága van.

Először azért, mert a gyűjtemények gondozói gyakran kerültek olyan helyzetbe, ami az antológiászerkesztők örök gondjaira hasonlít. Ti. oktatásügyi megfontolásokból olykor engedniök kellett az egyéni ízlés rovására, a terjedelmi normák betartása érdekében pedig az árnyalásra. A nehézségek e második típusának a szóban forgó kötetben is nyomainak. Lisznyai, Pálffy és Szelestey a közzétett szemelvények alapján „pozitívabb” íróegyéniségeknek tűnnek annál, aminők valójában voltak.

Tudnivaló persze, hogy a szöveggyűjtemények feladatköre nem bővíthető ki a csak „jellemző”, de maradandó értéket nélkülöző irodalom bemutatásával. Ez alapelv. Itt azonban nem annyira selejtes munkáról, megmellőzésre méltó fércművekről van szó, mint inkább a válogatási határesetek egy, a korabeli kiadványokban már csak nehezen hozzáférhető fajtájáról. Az említettek egykor nem véletlenül álltak a legadázabb kritikai csaták pergőtüzében; amiről munkásságuk kapcsán a kor legjelesebb literátorai vitakoztak, az már elsőrangú, az oktatásban is szereplő irodalomtörténeti kérdéskomplexus. Ilyen nézőpontból kell tehát hiányolni Lisznyaiék és Pálffy Albert nem annyira terjedelmesebb, mint inkább — mutatis mutandis — árnyaltabb bemutatását. Jó lett volna pl. Szelesteytől a *Kemenesi cimbalom* előszava helyett egy ennél többet mondó vitacikket közölni; mondjuk azt (Pesti Napló, 1853: 980), amelyik Erdélyinek itt

teljes egészében közölt, *Népköltészet és kelmeiség* c. kiváló dolgozatával kapcsolatos. Vagy pl. a kései Pálffy-regényekből egy jellemző passzust, esetleg a kissé túlszaporított Laukamutatványok rovására. Márcsak azért is, mert Pálffyval, a regényíróval sem ebben a kötetben, sem a Világos utáni gyűjteményben nem találkozunk.

Másodszor: a szöveggyűjtemény kiadványtípusának nem egységes értelmezését elősegíti az is, hogy az egyes szerzőktől válogatott anyag praktikus megfontolásból életrajzi bevezetéseket és bibliográfiai kiegészítéseket kíván. Mármint, hogy e bevezetések milyenek legyenek, azt a szöveggondozók egyéni felfogása, illetve ízlése határozza meg. Innét van, hogy az egyik válogatásban csak röviden, frappánsan minősítő jegyzetekkel találkozunk (Pándié ilyenek), a másikban, pl. a Világos utáni fél évszázadot summázó gyűjteményben meg az írók karakterét olykor helytelenül közelítő magyarázatokkal is, mintegy felesleges kiegészítéseikül a különben jó bevezetőknek.

Harmadszor: e kiadványtípus különféle felfogását segíti elő, hogy általában nehéz eldönteni: a bemutatásra érdemes író-életművek közül melyek a könyvtárainkban legkevésbé hozzáférhetők. Az elsőbbség ugyanis nyilván ezeket illeti meg. Furcsa, de az így keletkező bizonytalanság a nyilvánvalónak látszó megoldások eldöntését is befolyásolja. Gyűjteményünk előszavában pl. az áll, hogy a válogatás kettős megfontolásból mellözi Petőfi és Arany műveit. Egyrészt, mert számukra nem tudna méltó teret biztosítani, másrészt, mert kettejük életműve egykönnyen tanulmányozható „a kritikai kiadások megjelenő kötetekben s más népszerű kiadványokban”. Továbbá itt olvasható: „nem adunk válogatást Tompa Mihály verseiből, mivel ezek a szövegek könyvtárainkban könnyen hozzáférhetők újabb kiadásokban is”.

Nos, a széltében-hosszában csakugyan megszerezhető Petőfi-kiadások szemelvényezéséről, illetve felesleges újraközlésétől nemcsak ez a kötet tartózkodik, hanem a sorozat

ezt követő darabja is. Arannyal azonban más történt. Az ő munkásságát bemutató válogatás ebből a gyűjteményből valóban kimaradt, ám úgy látszik, azért, hogy a szöveggyűjtemény-sorozat egy másik kötetében — prózai darabokra leszűkítve — lásson napvilágot. Ami pedig Tompát illeti: verseit e kiadvány nem tartalmazza, csak néhány prózai darabját. Vajon miért? Ha csupán azért, mert versei mostanában jelentek meg a nagy példányszámú Magyar Klasszikusok-sorozatban, akkor az a kérdés, hogy Erdélyi verseivel viszont miért találkozunk e kiadványban; hisz ezeknek bőséges, jó válogatása szintén újában jelent meg, s ugyancsak a mondott sorozatban. Itt valami nincs rendjén; tán nem ártott volna Tompa verseit is beemelni a válogatásba. Azaz beemelni, de hogy ebbe a kötetbe-e, vagy inkább a Világos utáni gyűjteménybe, nyitott kérdés, még néhány szót kíván. Továbbra is a szöveggyűjtemény műfajának nem egységes értelmezésével kapcsolatosan.

Tehát negyedszer: e kiadványtípus egységes értelmezését egyelőre megnehezíti még, hogy a máris nagy népszerűségnek örvendő szöveggyűjtemény-sorozat a korszakolást illetően nem egyazon szerkesztési koncepció szülötte. Pándi Pál válogatása a kivétel: gyűjtőkörét egy pontosan körül nem határolható periódusra, „a forradalom és szabadságharc korára” terjesztve ki. Célunk — írja az előszóban —, hogy bemutassuk „annak az emelkedő, fennen ragyogó, majd aláhanyatló kornak az irodalmát, amelynek történelmi csúcsa az 1848—49-es forradalom és szabadságharc, s amelynek irodalmi zenitjén Petőfi életművét látjuk.”

Pándi rendszerezésében tehát az 1848—49-es cezúra a helyett, hogy a reformkor irodalmát zárná le, illetve: hogy a század második felének irodalmi fejlődését nyitná meg — gyűjtőköri fókusszá alakul át. A politikatörténeti nézőpontot mintegy össze-ötvtözni igyekszik az irodalomtörténeti rendszerezéssel (ami pedig csak a feldolgozó munkában helyénvaló), így aztán a szerkesztői következetességet hiába tűzi célul, célját csak felében-harmadában közelíti meg.

Gyűjteménye ezért válik végelemzésben antológiaszerű keverékműfajjává, valami olyanra, aminek alkalmasint párja lehetne egy efféle vállalkozás: 'szöveggyűjtemény az első magyar köztársasági mozgalom korának irodalmából'. Gondoljuk csak el: ugyan kik kerülnének e válogatásokba, illetve kik maradnának meg „felvilágosodás korabeli” írónak?

Ami pedig a szóban forgó gyűjtemény íróit illeti: egyet-mást itt is nehéz elgondolni. Pl. azt, hogyha Arannynak e válogatásban — az előző értelmében — szerepelnie lehetett vagy kellett volna, úgy e jogot a 48-hoz

ezernyi szállal kapcsolódó Jókai Mór miért nem kapta meg? Ő, Aranyhoz hasonlóan, miért szerepel a Világos utáni gyűjteményben? (Más kérdés, hogy kettejük ottani szereplése helyénvaló.) És más oldalról: vajon Szentiváni Mihály miért szerepel — ugyancsak helyesen — a reformkori gyűjteményben, emitt pedig Kriza? Holott, ha kötetünk gyűjtőköri logikájába helyezkedünk, fordítva érthetőbb lenne: a forradalom és szabadságharc korának irodalmi zenitjén álló Petőfihez Szentivánnak sokkal több köze van, mint jeles szerkesztőtársának és költőbarátjának, Krizának.

Ne essék azonban félreértés: e megjegyzések nem élcelődés tárgyai, csupán elemei egy gondolatsornak, amelynek háttérében az öröm bújkál. A meglegedés érzete, hogy hosszú évek harcai eredményeként végre Gorove, Horárik, Irinyi, Sükei, Szalay Tancsics és Vasvári az őket méltán megérdemlő irodalomtörténeti pozícióba kerültek; ezáltal már szöveggyűjteményben is. Csakhogy az öröm is további töprengésre készítet; most Szalay kapcsán. Ő miért szerepel itt, és miért nem a reformkori kötetben? Rövidke, a Muzáron időkorához kapcsolható írói pályafutása azt kívánná, hogy alakja a segédkönyv-sorozat ezt megelőző darabjában kapjon helyet (*Szöveggyűjtemény a reformkorszak irodalmából*). Aztán kellőképp még nem méltatott, magvas publicisztikája és írói veretű tudományos prózája sem indokolja itteni szereplését. Ezek ugyanis egyéniségét a reformkori nemesi liberalizmus még 49 után is erősen ható, legeuropäerebb áramlatához kapcsolják, tehát — hovartartozását tekintve — így is az előző kötetbe.

Nézünk azonban, mintegy mutatóba, más példákat is. Akár Teleki Lászlót. A *Kegyenc*-ből (1841) vett szemelvényt a jegyzet így kommentálja: e mű „reformkori drámai irodalmunk egyik legkiválóbb darabja”. Tehát — közvetve ugyan — ebben a megfogalmazásban is az rejlik, hogy kötetünk korszakolási alapjával, illetve gyűjtőkörével valami nincs rendben.

Egy másik példa, a *Kegyenc* tőzomszéd-ságában — Széchenyié — ugyanide mutat. A Kossuthal polemizáló *Kelet népe*-szemelvény (1841) a megelőző kötetben kerül bemutatásra, ellenben Kossuthnak Széchenyivel vívott, szintén 1841-i sajtóvita-anyaga itt. Ez is csak a tájékozódást nehezíti meg, hiszen Kossuth életművének gyűjtőpontja — ellentétben Széchenyiével — hiába esik 1848—49-re, kettejüknek az *irodalmi életre* gyakorolt komplexhatása mégiscsak a 40-es évek első felében jelentkezik.

Ezzel rokon, de időrendileg ellentétes Teleki Sándor esete. Igaz, ő sokat írt 48-ról (persze, nem többet, mint pl. Jókai), csakhogy 67 után, és anélkül, hogy korábban írói tevő-

kenységet rendszeresen folytatott volna. Itteni szerepeltetését tehát csakis nagyszerű visszaemlékezései egy kisebb hányadának köszönheti. Éppen ezért, helye inkább a Világos utáni gyűjteményben lehetne.

Lisznyainak és Szelesteynek, gondolom, szintén. Jóllehet munkásságuk első periódusa a reformkorra esik, még sem mellőzhető, hogy írásaik dandárja, sőt, tevékenységük kulmináló pontja — fájdalom, negatív előjellel — Világos után mutatkozik. Azonban ad vocem Lisznyaiék; helyüket egy nem szabadságharc-korabeli, hanem reformkori gyűjteményben pl. a feldolgozásokban is méltatlanul mellőzött Bozzai Pál verseivel lehetne megtölteni. Persze, nem a mostani arányok szerint, hiszen a tragikus sorsú Bozzai költői pályafutása rövid. De jeles verseket felmutató: a fiatal Arany aligha volt rossz órájában, midőn ideig-óráig azt hitte, hogy az elszórtan megjelenő Bozzai-költemények szerzője az álnév mögé bújt Petőfi.

A további példák felvonultatása, azt hiszem, felesleges. Látható: a gyűjtemény szereplői, egy-két Világos utáni író-típust leszámítva, visszakivánczolnak eredeti helyükre, a reformkorba. Egy esetben — ez Vachot-né — szinte humorosan; ugyanis a reformkorba osztott férjétől jelenleg el van választva. E példát különben egy hírlapi glossza már szóvá tette.

A Vachot-pár szétválasztása azonban, ugyanúgy amint Arany és Jókai bemutatása az időrendileg későbbi kötetben, arra figyelmeztet, hogy Pándi gyűjteményének tán bizonyos kényszerhelyezethez kellett igazodnia. Meglehet; e gyanút az egyes szöveggyűjtemény-kötetek megjelenési évszámai keltik. A reformkori válogatás 1955-ben jelent meg,

a Világos utáni 1961-ben, legutoljára, azaz 1962-ben pedig a szóban forgó. Persze, más kérdés, hogy az időrendi határok és gyűjtési körök kijelölése ehhez képest szánt szándékkal történt-e vagy nem. Lényeges az elv, az eredmény, amelynek nem megnyugtató össze-tevőit bemutatni próbáltam.

A végső konklúzió tehát csak az lehet, hogy a szöveggyűjtemény-sorozatot egy méltán várható második kiadás alkalmával tökéletesíteni, egységesíteni kellene. Legelőbb is a gyűjtőköröknek a szigorúan értelmezett irodalomtörténeti korszakhatárokhoz való igazításával. Akár annak árán, hogy a reformkori válogatás így nem egy, hanem két kötetben kapna majd helyet.

Aztán az életrajzi bevezetések s egyéb jegyzetek egységesítése terén is. E tekintetben a bibliográfiai rész függelékyszerű hátra vetése nem praktikus, a kiadvány használhatóságát nehezíti meg. (Jó példával itt a Világos utáni gyűjtemény egy helyre sűrített jegyzetanyaga szolgál.) Továbbá egy új kiadás alkalmával a szöveghez hozzáférhetőségi tényezők gondosabb felmérésére is sort lehetne keríteni, hogy senki ne járjon úgy, mint jelenleg Tompa.

Végül az újabb kiadás apróbb szerkesztési gondjait (hogy pl. mi kerüljön adatok és elvek szerint az életrajzi és a bibliográfiai bevezetésekbe) ugyancsak újra kéne gondolni. Újragondolni és összeegyeztetni irodalomtörténetünk jövőre megjelenő négykötetes — négy fő korszak szerint tagolt — szintézisének anyagával. Márcsak azért is, mert ez a rendszerezés nemcsak a nagyközönség és a „szakmabeliek” számára készül, hanem azért is, hogy egyetemenként és főiskoláinkon a tankönyv szerepét töltsse be.

Somogyi Sándor

ERDÉLYI JÁNOS LEVELEZÉSE

1—2. köt. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: T. Erdélyi Ilona. Bp. 1960—1962. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 520; 641. (A Magyar Irodalomtörténet-írás Forrásai, 2—3.)

Most derül ki, hogy ha szerették is — hisz nemigen tudunk az írói világban ellenségeiről —, aligha becsülték igaz érdeme szerint, mert a leveleit többnyire bizony elhányták, pusztulni engedték. Ezért az előttünk álló gyűjtemény 1635 darabja közül, melynek szövegét vagy kivonatát T. Erdélyi Ilona a tudomány rendelkezésére bocsátja, csupán kis töredék származik Erdélyitől, mindössze 279 levél. Ezek nagy része is első és második feleségéhez szól, tehát a családi hagyatékból való, vagy rendeltetése szerint olyan helyre került, az MTA-hoz, könyvkiadókhöz, egyházi fölöttesekhez, ahol félig-meddig mint hivatalos ügydarabokkal bántak vele. Egy nagy

csoportnak meg Toldy volt a címzettje, aki, tudjuk, minden kis papírt, melyen betűt látott, gondosan félrerakott. Csak ritka kivétel a levelező-társak között, aki — mint a Csengery testvérek vagy Szemere Miklós — a barátot, az író tiszteleté meg azzal, hogy leveleit megőrizte. Példájukat, sajnos, sem a két Vachot, sem Kazinczy Gábor, sem Szontagh Pál vagy Pap Endre, a legközelebbi fidélisek sem követték. Még a derék pataki diákcimborá, Mecsey Mihály sem, pedig mennyit hálálkodott azokért a levelekért: „Mikor én azokat olvasom, veled beszélgetek én akkor, kedvesek azok nekem — de mások is dicsérik.” „Leveleid... oly kapósnak itt,

mint Lovassy István representatiója...” (I. 13.). Erdélyi bezzeg féltő gonddal óvott és gyűjtött minden postai küldeményt, melyet kezéhez vett, akár szüleitől, akár az írókollégáktól, Vachott Nellikétől vagy Csorba Ilonától, igazgató korában az ügyes-bajos színésznéptől, később, Patakon a szárnyra bocsátott hálás tanítványoktól, pesti szerkesztőktől. Aligha valami pedáns kicsinyesség vagy az utókorra kacsintó hiúság volt e példás rendszeret oka, hanem az irodalomnak az a nemes felfogása, mely nemzeti fontosságot tulajdonított nemcsak a kész írói terméknek, hanem magának az irodalom-szervezet életének is, mely megszokta, hogy nemcsak műveivel köteles elszámolni a közvélemény előtt, de személyes viselkedésének gesztusaival is — „Én a nyilvánosság embere vagyok egy századnegyed óta...” (II. 234.)

Ez a felfogás még Kazinczy korának öröksége. Más tekintetben milyen sokat változtak azóta a szokások! A széphalmi mester művészi becsvágygal fogalmazta leveleit, életműve részének tartotta őket, mint egyéb „dolgozás”-ait. A köznapitól elütő emelkedettség jellemzi Bajza és Toldy fiatalkori levélváltását is, noha már nem a nyilvánosságra számító literátori műgond, hanem a két ifjú lélek romantikus, nagy barátságának érzelemhullámai emelték fentebb régióba vallomásaikat. Modorban, bár a közvetlenség modorában íródtak Petőfi és Arany levelei is: játékos kedély, tüntető dévajtság tündéri sziporkázása minden soruk, akart huncutkodás, természetes stilizáltság, stilizált természetesség. Erdélyi és legtöbb kortársa már igazi magánleveleket írt. Episztoláikban gyakorlati közlendőiket közölték, megbízásokat, tanácsokat adtak, lezesték vagy lemondták érkezésüket, könyvet kértek kölcsön, műveik kéziratát, nyomdai levonatait küldötték, sürgették az oly gyakran késedelmes tiszteletdíjat, néha pletykáltak egy kicsit. A tudomány persze kapva kap e tárgyias szövegek adatain is: dátumokat rögzít, anyagi viszonyokat bogoz ki, szerkesztőségi, cenzúrai, családi szövevényekbe lát be segítségükkel, kilesi az irodalom hétköznapjainak titkát, a lángszellemeket, amint fennkölt eszmecsere helyett írói orzásokon torzsalkodnak, vagy éppen a biliárdasztalnál versengenek, esetleg labda után szaladnak a budai hegyek tisztásán, sőt mi több, „mikén Hajna, szüzanya meztelen” megmártják magukat a Dunában. (I. 71.) Ha a múltat való színeiben akarjuk feltámasztani, szükségünk van ezekre az apróságokra, olykor pedig egyik-másik levél szándéktalanul is olyan adatokat szolgáltat, melyek a villanófény élességével rögzítenek egy-egy jellemző korpépet. Szakál Lajos például 1840. június 26-án leírja Erdélyinek a békési ellenzék lakomáját. „Lehetett enni-inni torkig és rogyásig, kinek hozzá

kedve s tehetsége volt.” Hát volt, nem kell félni; ittak — megpedig pezsgőt — először az uralkodóra, majd annak egész nemzetségére, s figyelembe véve a Habsburgok szaporaságát, ez már csinos szám, és még csak ezután következett — „már egy kissé tombolóbb zajban” — az ellenzéki vezérferiák felkőszöntése, sorban Deáké, Klauzálé, Bezerédjé, Palóczyé, Beöthyé, Kossuthé, aki az idő tájt szabadult börtönéből, inni kellett „a nagy hazafiért, Wesselényiért”, s mikor az érdemes személyekből kifogytak, de pezsgő még maradt, ittak — „több ízben” — a megyéért, és „az egyesülés szelleméért”, nem feledkeztek meg természetesen a megye követeiről, és még további libatíkokat sejtet a levél „stb.”-je, de mikor a szegény kedélybeteg mártírra, Lovassy Lászlóra került volna a sor, a dicső társaság hangulata már olyan magasra hágott, hogy lehetetlen volt szóhoz jutni, és felkőszöntés helyett „borral locsolódni, zsemlyékkel kezdtek dobálni a vigkedvűek” — micsoda szatírai kép! mintha *Az elveszett alkotmányból* szakították volna ki, s olvasván, jobban megértjük Arany indulatait, és a legmulatságosabb — vagy a legszomorúbb? — az, hogy Szakál Lajos mindezt naiv lelkességgel adja elő, sőt hozzáfűzi, hogy élőszóval majd részletesebben is beszámol „ez igazán népszerű lakomáról”. Mit akarhatott még elmondani? Talán, hogy kinek a koponyáján csattant az elázott zsemlye? (I. 121.) S ha már a vigasságoknál tartunk, föl idézhetjük a levelezésből egy másiknak képét is, és ez már szinte fogycaptató; Erdélyi kérdezi 1853. február 24-én menyasszonyától: „Kegyed nem volt Bajzáné házi mulatságában? Én nem tudom, minő állásuk van szegény Bajzáéknak, de alig hiszem, hogy könnyedén bálozhassanak...” (II. 73.). Ez az egyetlen eset, hogy Erdélyit egy kis emberszóláson kapjuk (s rögtön látjuk is, amint szeretné visszaszívni: „Azonban ez, lelkem, maradjon négy szem között”). Persze, megértjük a puritán viszolygást, Bajzáék valóban nem bálozhattak könnyedén, *épp ezekben a napokban* bocsátották árverésre ezeröttszáz kötetes könyvtárukat, meg aztán arra is gondolni kell, hová tették a bál idejére a szerencsétlen, idegrokkant apát, esetleg ama vers is eszükbe juthat: „Táncoljatok, lányok, táncoljatok!” — de éppen ez az, ami alig elviselhetően fájdalmas ebben a historiában: hogy inoghat a családi hajlék, mardoshat nemzeti bú, az élet komisz makacssággal követeli jussát, istenem, férjhez kell adni Lenkét. . .

A Csorba Ilonához írt levelek különösen becsek: Erdélyi szemérmes lénye ezekben tárulkozik ki a leginkább. Szerelmes volt? Elhinnők, ha mondaná, de nem mondja; *A merengőhöz* prózai parafrázisa ez az egész mátkai levelezés; a legtöbb, amit a huszonegy évvel fiatalabb lánynak kínál, egy szilárd

jellem becületes ragaszkodása, a sorstól bizony megvert, de panasza néma ajkú magányos férfi csendes vágyakozása a házi boldogság után és írói öntudata. „Kegyed, édes Iluskám, azzal a szép kis okos fejével igen jól tudja, hogy nem gróf Károlyi Eduárdhoz megy feleségül. . . Neki mindent ősei hagytak. Amit nem hagytak, azt talán meg sem szerzi; nekem őseim semmit sem hagytak, de hála isten! olyat is szereztem, amit ők nem is hagyhattak. Így én magam embere, magam ura és szolgája, de magam műve is vagyok.” (II. 66.) „Szegény ember létemre megvagyok, megélek anélkül, hogy császári fizetést húznék. Engem ezelőtt a nemzet fizete, most már szűkebb körre vonulva, egyházi felekezetem fizet, de azért nem vesztém el a nemzet előtt sem becsületesemet. . .” (II. 48.) Így, ilyen nyugalmas méltósággal tudott szólni magáról az egykori jobbágyfiú, akiben sem az alacsony származástól fűtött forradalmi indulatoskodás nem volt meg, mint Petőfiben, sem a fogyatékosági érzés bénító görcse, mint Tompában; szerencsés alkat, ő mindenkor megtalálta támaszát önértékének tudatában, melynek fokmérője munkásságának nemzeti hasznáról vallott erős meggyőződése volt, és ha sérelmeket kellett elviselnie, mint például házasságának akadályoztatásakor, nem látadt, de nem is alázkodott, a bántások nem tudták kivetni egyensúlyából, legföljebb elmondta Kármán Fannijával: „Bezárom számat, és nem panaszkodom. . .” Ritka egyensúly jellemzi stílusát is, leveleiben éppúgy, mint írói munkáiban; irtózott attól, hogy pongyolában mutatkozzék, anélkül, hogy keresttség lett volna úrrá szavain, és ha csak egy honoráriumot kellett nyugtáznia, éppoly igényesen fogalmazott, mint amikor Hegel filozófiájának csontrendszerét öltöztette magyarosan érzékletes hasonlatai izomrétegeibe; stílusa maga volt a megtestesült fegyelem és tartalmasság, az jellemző rá, amit ő maga írt egy helyt: „Lehetetlen rosszul írni, ha szellemmel s gondolattal megrakva ír valaki. . .” (*Válogatott művei*, Bp. 1961. 466.) Miért hogy ez a stílus mindmáig nem talált méltatójára?

Szép emlékbeszédében Greguss jól határozta meg Erdélyi működésének három egymást követő főirányát: a költőt, a kritikai-műbölcséletit és a filozófiait; ő maga, Erdélyi, e hármas ágú tevékenység-közös gyökeréről, egységes éthoszárol vallott: „Senki sem olvasta hívebben a történetírókat, mint én. . . Figyelemmel voltam az ipar, céh- s jobbágyrendszer múltjára, s már-már történetiről lett befőler, de mind nem láttam, mind nem találtam még fel azt a lényegyet vagy inkább ős alapot, mely középpontja fogott volna lenni az én bölcsészettörténeti dolgozatomnak. Mikép a festész, midőn arcot másol, a szemet rajzolja ki legelőbb, hogy mintegy

folyvást nézhessen a másolandó egyén lelkébe: úgy kerestem én azt a szemet, melyen a magyarság szellemébe láthassak. . .” (*Válogatott művei*, 427—8.) Kereste a nép dalaiban, melyeket utánzott is, kereste a nemzet íróinak műveiben, kereste filozófiai hagyományainkban s végül magának a nyelvnek bölcselmi viselkedésében, s ekként, a történeti szempont hegeli csillagvilágtól vezelve, alkotta meg, ritka céltudatossággal, harmas-egységű életművét, ezt a zenei rondót, visszatérő ütemeivel, a magyar irodalomnak ezt a páratlanul arányosan szerkesztett kupolaboltozatát. És nyilván nem a hegeli dialektika vérré hasonított leckéitől függetlenül alakult ki, eredendő hajlamából is táplálkozva, életművének az a tulajdonsága, melyről a szakirodalom eddig nem beszélt: Erdélyi — ellentétben Bajzával, Gyulaival, másokkal — nem abban látta hivatását, hogy kritikáival egy üdvösnek fölsimert irányzat mellett, török-szakad, mindvégig kardoskodjék, nem mintha szenvedélyek nélkül való, pulya vagy állhatatlan természetet kapott volna a sorstól, hanem mert semmi sem volt lényétől annyira idegen, mint bárminő megmerevedés, betekosodás, és semmit sem áhított jobban, mind maga, mind az élete értelmével azonosított magyar irodalom számára, mint a szabad szárnyalást, a szüntelen megújulást, mely állandóságot csak abban az egyben ismer el, hogy mindenre valami újnak kell következnie. Íme vallomásai: „Nem tartok immár amaz ítészettel, mely örökös példányt rakott elénk. . . Ezért vagyok ellene az irodalmi korszakok becsomózásának úgy előre, mint hátrafelé. . . Szeretem a szellem útját nyitva tartani. . .” „Én mindent szeretek az irodalomban, csak az egyoldalúságot nem. . .” (*Válogatott művei*, 374, 466.) Ha e szavakban, mint véljük, megleltük Erdélyi egész törekvésének kulcsát, szelleme nehézkedésének irányát, magyarázatot kapunk látszólag különös pályafordulataira: a népköltészet nagy evangélistája, aki 1842-ben biblikusan szép igékkel hirdette a népi elem elsajátításának korparancsát, miként tudott elsőként szembefordulni a népieskedőkkel, Scribe fordítója miként a színi hatás trónra ültetőivel, a romantika gyermeke az egyniség kicsapongásaival, s ha levelezéséből ideírjuk még egy nagyon jellemző — 1850 április 12-én kelt — nyilatkozatát: „Mikor az egész világ politikus volt, én az esztétikát faggattam, most, mikor sem hír, sem kelet nem jár érte díjul, politikát tanulok. . .” (II. 19.), világosabban látjuk azt is, miért *kellett* Vörösmarty verseiről írt bírálatában a politikai költészet egyoldalúsága ellen — korántsem valamiféle elgyávult meghátrálás vagy széplélek finnyáság következtében — föl-szólalnia. Csak semmi becsomózás, csak semmi megrekedés! ez a kritikus az útmuta-

tásnál is fontosabb feladatának tartotta, hogy a zsákutcától óvjon, s ehhez páratlan érzékenységgel rendelkezett, kivételes fogékonysággal a változás és minden iránt, ami új, s a mondatot Kazinczy Gábor levelében, ahol tudunkra először tüzetik ki egy majdan sokat emlegetett szó programul: „A Táborozások központja leend a literatura *modern irányzatainak* (I. 54.) — írhatta volna, s több joggal, Erdélyi is.

XIX. századi irodalmunk legnagyobb esztétikai gondolkodóját manapság többnyire szűkebbül itélik meg. Nem méltatlanság-e vajon, ahogy a legújabb népszerű magyar irodalomtörténeti mű bánik vagy inkább elbánt vele? 1849-ig terjedő első kötetében néhány fanyalgó sort olvashatunk róla, a másodikban, mivelhogy amott már „letárgyalták”, semmit, így tehát van egy terjedelmes irodalomtörténetünk, mely a műbírálat olyan remekéről, mint az *Egy századnegyede a magyar szépirodalomból*, a filozófiai eszmélődés olyan fő-teljesítményéről, mint *A hazai bölcsészet jelene*, olyan kötbláakra kívánczó gondolatokról, mint aminőket Erdélyi *Egyetemes irodalomtörténetének* bevezetőjében olvashatunk, egyetlen szóval sem emlékezik meg. Pályafutásának a szabadságharc utáni szakaszára már-már valamiféle gyanú árnyéka hull; Pándi Pál legalább még óvatosan fogalmaz, mondván: Erdélyi munkássága ekkor „nem éri el a 40-es években írt tanulmányok magaslatát”. (*Szövegyűjtemény a forradalom és szabadságharc korának irodalmából*, 123.) Ebből legföljebb annyi igaz, hogy a forradalom után írt művekben elhalványul a korábbiaknak pirospozsgás egésze, mert hiányzik a közös erőfeszítés társas öröme is, légzésütemük akadozóbb, mert köröskörül megritkult a kor levegője — de azért is, mert a magányos kapaszkodó, éppen most, magasabb csúcsokra ért. Mily áldozatok árán, minő viszonyok közepette, arról levelezése tanuskodik. „A népszerűség nagy szó. . . Van-e nekem? Keménynek? Toldynak? Tompának? Egy-kettő a választott, és már e két számba Vörösmarty sincs befoglalva. Népszerűség! De azért csak írjunk. Ez a mi életünk! az irodalom.” (II. 39.) „Nagy meggyőződés kell ahhoz, hogy az ember ily kevéssé csiklandós tárgyakról írjon; de én tudom, hogy nem hiába írok.” (II. 375.) Rosszul esik olvasnunk Toldy vállvergető biztatását: „E Pataki Füzeteknek örvendek. Nem elég nekünk egy centrum. . . Bár mindenüvé teremthetnénk egy Erdélyt!” (II. 157.) — de az bizonyos, hogy Sárospatak történetének fényes korszaka kezdődött, amikor Erdélyi elfoglalta katedráját. Tanórák, könyvtárrendezés, egyházi hatóságokkal való hosszadalmas levelezés, családi fészkeknek építése közben, céltáblájaként féltékeny kollégák rosszindulatú bosszantásainak, meggyőtörve

a „kálvinista bornírtság”, a „kálvinista izetlenségek” zaklatásaitól, melyek „örökös hánykodásban” tartják elméjét (II. 249.), küzd lankadatlanul a nagymúltú főiskolának, a nemzeti szellem egyik mentevárának fenyegetett önállásáért és pedagógiai reformjáért, szervezi a hazafias tüntetésnek szánt jubileumot, kitűzi a Kazinczy-ünnepségek országos jelszavát, tanácsokkal, könyvekkel szolgál tudós-barátainak, vivja filozófiai csatáit, történeti búvárlatokba mélyed, és *klasszikus tanulmányokat ír* — csak megismételhetjük Greguss ámuló kérdését: „Honnan kerül neked mindenre idő? Sárospatakon tán több az idő, mint Pesten?” (II. 358.) S ami politikai nézeteit illeti: „Mindenki tágít az elvekkkel, én fejeskedem” (II. 19.) — írja 1850-ben, s nincs semmi, ami ezt a vallomását megcáfolná. Mert az nem cáfolat és nem eltántorodás, hogy néhány év múlva, Petőfi arcképét rajzolván, már csak rezignációval szól „ama sebes léghuzam”-ról, „mely az akkori nemzedéket gyorsabb vérvéü idegizette”, hogy fanyar filozófiával tekint vissza amaz idő „szakálltalan bölcsészet”-ére, melynek „előjoga van minden népek és idők megégyezése szerint, az, hogy szabad neki hibázni” (*Válogatott művei*, 240, 241.) — ó, az a sebes léghuzam neki is jó ismerőse volt, az röpítette őt, noha óvatossággal, tűnődve haladót, pályafutása első szakaszában, az adta ajkára a nagy maga-fölszánás repeső ígét, midőn azon lelkendezett, hogy megy, siet „segíteni mozgatni a közvélemény gépezetét annál sebesebben, hogy aki forgó kerekeibe kapkodni merész, kapassék el s töllessék össze” (I. 149.); hűthette aztán ezt a lelkesedést a nemzeti tragédia „vérfagyaláló keze”, lehetetlen nem kiérezni Erdélyi szavaiból a nosztalgiát, valamányszor „ama küzdelmes kor”-ra emlékezik, „mely egy nagy szakulásban tört meg” (*Válogatott művei*, 369.), pedig az olyan jellemek, mint az övé, a könnyen hevülő, de szalmalángú elméknél jobban megszenvedik az efféle töréseket, de az ilyen szellemek őrzik is aztán a kilobbant tüzek megmentett paraszait, s nekik köszönhető, hogy a reformkor hajdani ízzása, noha gyorsan elsistergett, hatására nézve mégis tartós fénytüteménynek bizonyult, és a sötétség csak lassan tudott megbirkózni vele.

Tán eléggé kiviláglik már eddigi megjegyzéseinkből és idézeteinkből, milyen nagybecsű forrásanyagot nyert tudományunk e levélgűjteménnyel, nélkülözhetlent, akár egy korszak pulzusritmusának kitapintása, akár egy alkotói életpálya fölmérése a célunk. Köszönet illeti a családot a hagyaték megőrzéséért, T. Erdélyi Ilonát a kiadásért. Az a néhány kritikai észrevétel, mely — nem a teljesség igényével — idekiváncozik, érdemét nem homályosítja el. A bőséges jogzertanyag néhány tévedését már felsorolta Mályuszné

Császár Edit (*Századok* 1962. 1—2. sz. 342—5.). Egy vidám nevezetességű botlását mások is szóvá tették (*Kortárs*, 1961. I. 471., *A könyv*, 1961. 4. sz. 21.); ugyanebben a tárgykörben másutt sem sikerült a szerkesztőknek eligazodnia: „Mózes törvénye halállal büntet, ha elfelejtik az asszonyok rovasát” — a levélíró itt nem Mózes I. könyvére utal, mint a jegyzet véli, hanem a Léviták könyvének rendelkezéseire. (II. 515.) Dobrossy, a titokzatos és kitűnő Dobrossy, midőn azt írja: „Mióta itt vagyok, németből Worte des Glaubens-t fordítan le” — aligha Schiller verséről beszél, hanem Lamennais művéről (*Paroles d'un Croyant*), melyet valóban lefordított. (I. 372.) Amikor egy levél Borsiczynak Pozsonyba érkezéséről tudósít, nem valószínű, hogy az Dénes, a pozsonyi jogakadémia tanára volna, inkább István, Trencsén híres ellenzéki követé. (I. 385.) Félreérti a jegyzet-író ezt a szövegrészt: „Szegény (Vachott) Sándor gazda, de nem tudja, hány csomó élete volt. Felesége sem tudja, hanem a napája...” — nem családtagokról van itt szó, hanem gabonáról. (II. 423.) A II. 444. lapon és a névmutatóban tévesen „Karsai” áll *Kassai* helyett. A „nyomatási hibák” anek-

dotába illő esetét nem Arany János találta ki, megtörtént az valóban; ha jól emlékszem, az *Életképek* szedőjével. (II. 476.) Az *Ellenőr* Deregnyei álnévű írója nem Lónyay Gábor, hanem — miként köztudomású — Kossuth. (II. 499.) Guyon az 572. számú levél keltének idején, 1860-ban nem élhetett „Kursid pasa néven Keleten”, mert már négy évvel azelőtt meghalt. (II. 505.)

A jegyzetelés munkáját nem kis mértékben segítette, és a magyarázatok becsét is növelte, hogy a szerkesztő fölhasználta az Erdélyi Tár eddigi kiaknázatlan, értékes forrásanyagait. Mint idézeteiből látni, az még sok fontos szöveget s adatot rejteteget, Erdélyi naplóit, drámáját, verseket, számadáskönyvét, világtörténetének tervezetét s elkészült fejezeteit, félbemaradt tanulmányokat, önéletrajzi vázlatait, s ki tudja, mit még. Mikor kerül sor mindezek kiadására? Remélhetjük-e Erdélyi-kutatásaink reneszánszát, míg nem ismerjük hagyatékának egészét? Erdélyi, a klasszikus író jogán, megkövetelheti, hogy életművének végre teljes és kritikai kiadása napvilágra kerüljön.

Lukácsy Sándor

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI

1—2. köt. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. A bevezető tanulmányt Szauder József írta. Bp. 1962. Szépirodalmi K. 488; 514.

Az Idő valóban szétporlasztotta volna Kosztolányi versei nagy részét s csak a prózája élne? Mindenekelőtt ezzel a kérdéssel kellett szembenéznie az összegyűjtött versekben kalauzoló Szauder Józsefnek. A látszat, a felszín első pillantásra mintha a szkeptikus olvasó kérdésként megfogalmazott ítéletét igazolná. Hiszen hol van ebben a lírában nemcsak Ady egyetemessége, de akár Babits nemzeti értelemben is mindig érzékeny költői felelőssége? 19 utáni lelkiismeret-furdalásában megszületett időtállóan nagy prózája; lírában azonban ekkor is csak a szociális színezetű érdeklődés s mindenekelőtt az emberi fájdalom kiéneklése felé tárgult költészete.

Szauder József tanulmányába beolvastotta a Kosztolányi irodalom legjobb darabjainak (József Attila, Szabó Lőrinc, Barta János, Komlós Aladár s mások írásai) időt álló gondolatait. Szabó Lőrinc művészi érzékenységi felismerései mellett a legterméke-nyebb hatást, nem kétséges, Bóka László: Kosztolányi Dezső: Vázlatok egy arcképhez c. írástól kapta. Bóka bontotta ki Kosztolányi társadalmi élményeinek hiteles osztálygyökereit, a bácskai magyar kereskedő polgárságból jött literátor világlátásának alapját. Ez kétségtelenül sok mindent megmagyaráz korai műveltségéről, amelyben a Szabolcs-

ka előtti hódolás megfert a polgári kultúra dekadens hajtásai iránti rajongással. S főleg megérteti 19 körüli magatartását. Az összegyűjtött versek előszóirójának ezt a felismerést a művészet nyelvére kellett fordítania, s Kosztolányi lírai pályáján megtalálni s felmutatni a versbeli lecsapódását mindennek. Szauder, aki a Hajnali részegség motívumainak kialakulását végigkísérte egy régebbi tanulmányában, biztos érzékkel ismerte fel most is azt a három nagy verset, amely összefoglalóan reprezentálja Kosztolányi líráját: *Hajnali részegség*, *Halotti beszéd*, *Szeptemberi áhítat*. Jó ízléssel, s biztos irodalmi érzékkel ítélkezik az addig vezető út etapjairól. Kitűnően jellemzi mindjárt első kötetét, a *Négy fal közöttet*: „... az átmeneti, de inkább a régi ízlésre, régi stílusra visszamatató állapotot veri vissza a *Négy fal között* című kötete, s mindazt, amit ennek időkorében (1904 és 1907 között) írt.” (9.) Kosztolányi első magyartalálását *A szegény kisgyermek panasza*: *ai*ban ismeri fel. Elemzi rétegződését, s találon beszél még ekkor is a „szerepbe stilizált” költőről (5.). Közben számba veszi az az idő tájt fordított (*Modern költők* címmel kiadott) külföldi költő-példák (pl. Hérédia, Leconte de Lisle s még Maupassant versei is) hatását Kosztolányi induló korszakának verseire.

Az impresszionizmustól a szimbolizmus felé haladt ez a művészi út, közben azonban meg kellett küzdenie a parnasszisták nagy hatásával. Kosztolányi 1919 előtti költői pályáján a költő ítéletével egyezően emelte ki Szauder legjelentősebb verses műként *A szegény kisgyermek panaszait*: „Legjobban szeretem minden versem közül *A szegény kisgyermek panaszait*” — írta a lírájából fordítani készülő Emil Isacnak. (I. O. K. VII. 3—4. 1955. 464.)

A bús férfi panaszaitól a Számadásig: ezt a címet viseli Szauder tanulmányának nagy fejezete. Megmutatja Kosztolányi útjának azt a szakaszát, amely az alakoskodástól igazi önmaga felé vezetett. *A Számadásig* tartó életszakason *A bús férfi panaszait* s a *Meztelenült* emeli ki reprezentatív költői művekként. Az előbbiről Barta Jánossal egyetértésben állapítja meg: „Az emóciók utánzását csöndes, mélyről jövő vallomások, e nagy hangszerelésű költeményeket halkabb, precízebb dalok váltják fel.” (28.) Bevezetőjének ez a fejezete is bővelkedik a jobbnál jobb esztétikai megfigyelésekben. Észreveszi a kérdő-forma gyakoriságát Kosztolányi ekkori verseiben. (29.) A leglényegesebb feljegyzése pedig egyenesen Kosztolányi lírikusi egyéniségét karakterizálja: „... alig találunk még egy magyar lírikust, aki ily mélyen az élet folyamatát, folytonosságát — nem értekeit, eszméit, maradandóságát, nagy ideáljait vagy közösségeit — hanem csak hullámverését, tényezőit, vagy magát a sodrát élte s írta volna költészeté.” Legtermékenyebb gondolata ez Szaudernek. A zárójel közé szorított elhatárolással sikerült Kosztolányi 20-as évekbeli lírájának egyedi színére világítania. Ekkor népesül be költészete a bús pesti néppel, a Józsefváros kisembereivel. Ekkor lesz igazán a nagyváros költője, s ekkor tűnik fel mind gyakrabban kedves költői szava, a *részvét* is.

Ezeken a grádcisonk emelkedett fel az Időben megálló, maradandó magaslatokig a 30-as évek első felében, amikor — Szauder pontos fogalmazásában — a végső tisztaságot, a lényegét kereste. (35.) *A Számadásban* s *A szeptemberi áhítat* címmel kiadott posztumusz kötetében ért el Kosztolányi saját lehetőségei csúcspontjára, amely azonban a nagy líra egyik vonulatával, az Emberről daloló örök ihletővel is érintkezett. A nagy versek egész sora fogamzott ebben az élményben, amelyek végképp cáfolják a porladás Kosztolányi egész költészetét is kiterjesztett felületet szavát.

Szauder tanulmányának egy apró megjegyzését kell helyre igazítanunk: *Szekerék a holdfényben* c. Kosztolányi-vers nem Ady-hatás születte. A *távoli szekerék* csak később íródott. Bevezetőjének erénye a kötetek egyes verseig lehetőleg elemzésben van. *A Halotti beszédet* például így jellemzi: „Tudott

úgy szólni az emberi lét rejtélyéről, hogy nem az elkülönítő individualitást hangoztatta benne, hanem a legközösebb vonást, hogy mindenki 'egyedüli példány', s hogy ez tisztelet érdemel.” (42.) Az elemzés is — s különösen az olvasó! — nyert volna vele, ha Szauder kontúrszerűen Kosztolányi egész pályájára utal, s így a lírát konfrontálja az egyes korszakok prózai alkotásával. Csupán ennyi megjegyzésünk van ehhez az egészében nagy esztétikai s verskultúráról tanuskodó, eligazító tanulmányról.

Talán nem volt önmagához kegyetlenebb, szigorúbb művészünk: írtotta, rostálta a verseit. *A Négy fal között* első kiadásának száznál jóval több verse az életében megjelent utolsó összegyűjtöttben 15-re (!) olvadt. Nem volt hát könnyű dolga a sajtó alá rendezőnek. Sőt, kimondhatjuk: Kosztolányit kiadni egyike irodalmunk legnehezebb s esztétikailag legkényesebb feladatainak. Egy történeti s egy esztétikai igény bírkózik egymással. A sajtó alá rendező az, aki elsősorban tisztában van ezzel. Az író útjára kíváncsi olvasó 1907-es formájukban szeretné olvasni Kosztolányi első kötetének verseit. Mit tegyen azonban a sajtó alá rendező, ha az író nem egyszerűen megrostálta azokat, hanem egyiket-másikat — eléggé szokatlan módon későbbi kötetébe beiktatva — tovább csiszolta. A sajtó alá rendezés problematikáját így foglalja össze Vargha Balázs: „A kiadásunkban szereplő verseskötetek anyaga tehát nem azonos az első kiadással, de a legkényesebbivel sem.” (438.) Ebből valóban csak ez a felemás kiadás születhetett meg.

Hogy az arányokat érzékeltessük: míg a Kosztolányi által szentesített összegyűjtött versek oldalszáma a hozzáillesztett hátrahagyottakkal együtt sem több — „szellős” fűkörben — 470-nél, addig a mostanié — jóval zsúfoltabb oldalakkal — 900 fölött jár. Filológiai újdonságként kaptuk így az egyes kötetek megközelítően teljes anyagát, a kéziratok alapján kibővített hátrahagyott verseket, zsenéket, töredékeket, s rímjátékokat, sőt: a verses drámákat is. Közel harminc vers most jelent meg először egyáltalán kötetben; kimaradt viszont „A forradalmár”, a híres három szatíra befejező darabja, Esti Kornél rímeiből az első, néhány a Csacsi rímek közül, s két verses szlmű.

Nehéz ítéletet alkotnunk, s úgy hisszük, csak a kritikai kiadás adhat végleges megoldást. A kötetben levő összegyűjtött — nem kétséges! — megsérti a költő szándékát, ízlését. Bővíti azt a köntöst, amiben Kosztolányi olvasói előtt mutatkozni akart. Ezzel életműve kvantumában hatalmas részéhez jutott hozzá a közönség. Népszerű kiadásról lévén szó azonban, talán mégis inkább kellett volna tisztelni a költő akaratát.

Varga József

Tanulmányok. I. köt. Szubotica, 1961. Fórum K. 311 l.

Sinkó Ervin tanulmánykötetét az újvidéki egyetem magyar tanszéke első jelentékeny tudományos teljesítményeként kell bemutatnunk a hazai közvélemény előtt. A szerző részt vett a nemzetközi munkásmozgalomban, a Magyar Tanácsköztársaság küzdelmeinek krónikása, akit főleg a *Tizennégy nap* (1950) c. regényéből (az 1932-es pesti események rajza) és az *Egy regény regénye* (1961) c. emlékiratából (1935—36-os moszkvai élményei) ismerünk. Örömeinknek adunk kifejezést, hogy a jugoszláviai szellemi élet egyik jelentékeny örhélyét, az újvidéki magyar katedrát egy európai látóköri íróember, Romain Rolland hajdani barátja foglalta el. A *Hidban* közölt írásaiból tudjuk, mennyi áldozatkész energiával munkálkodik a jugoszláviai magyarság szellemi életének gondozásában.

Sinkó Ervin írói magatartását mindig a szabad emberi szóért vívott küzdelem, az igazság kimondásának szenvedélyes vágya jellemezte. Tanulmánykötetének első írása, 1959. okt. 21-én tartott tanári székfoglalója is polemikus jellegű, s ezúttal a magyar irodalomtörténet marxista művelőivel vitázik. Nem kevesebbet vet a szemünkre, mint Goethe feljajdulását: „Weh dir, dass du ein Enkel bist.” Unokái volnánk a polgári nacionalista irodalomtörténetírásnak, mert az 1957-ben megjelent magyar irodalomtörténet Lukács György megállapítását tűzte maga elé iránymatatóul: „Irodalmunk reflexe a magyar nép harcának szabadságáért, függetlenségéért, boldogságáért”, másfelől úgy vélte, hogy „irodalmunk minden korszakát jelenünkre vonatkoztatva kell kutatnunk és interpretálnunk.”

Válaszunk — éspedig nem polemikus hanem magyarázó válaszunk! — e kérdésben dialektikusan kell, hogy hangozzék. Nem kívánjuk azt állítani, hogy marxista irodalomtörténetírásunk teljesen megszabadult a polgári nacionalizmusnak minden nyomától: az adott időpontra nézve meg éppen nem. A szóban forgó mű a jelzett év tavaszán látott napvilágot, az ellenfordalom után szinte első fecskéként. Aki ideológiai életünk 1956 előtti szerkezetét ismeri, tudhatjuk, hogy csakugyan érvényesülhetett akkoriban bizonyos „hazafias” stilsztika. Ha azonban a vitatott könyvet érdemben vizsgáljuk, könnyű megállapítani, hogy benne a *nép* és a *haza* fogalmai nem jelentette ugyanazt, mint a burzsoá nacionalizmus idején. Számunkra a fogalmaknak már akkor is határozott *osztálytartalma* volt, s csakugyan a dolgozó nép szemszögéből kívántuk áttekinteni a magyar irodalom történetét. Ezt az osztályszemléletet

értjük azon is, hogy a „jelenre vonatkoztatva” kutatunk. Nem hiszem, hogy ki lehetne mutatni a vitatott kötetből a modern marxista szemlélet ún. „visszavetítését” elmúlt korokba, azt azonban ma is valljuk, hogy minden igazi irodalomkutatás csak az osztályviszonyok pontos analizésén alapulhat. Az irodalom története nem csupán ragyogó művek sorozata, hanem egyben *fejlődés*, amely valahová tart, s ez a „valahová” éppen a mi jelenünk. Érthető tehát, hogy a jelen távlatát legrégebbi irodalmunk feltárása során sem kívánjuk szem elől téveszteni. Teljesen egyetértünk Sinkó professzorral: „Az irodalom nem akar irodalom maradni. Feladatunk az, hogy a szellemi értékeket a maguk külön szférájából belevigyük mindennapi gyakorlati életünkbe, hogy ily módon az emberi társadalom máig legemberibb intenciókkal gazdag formája, a szocializmus valóban egy magasabb és az élet minden megnyilvánulására kiterjedő kultúra megteremtésének kiindulásává váljék.” Ennyit, pontosabban ennek a modern lehetőségnek az előzményeit akartuk mi is kimutatni, s öröm számunkra, hogy a távolabbról szemlélő is észreveszi munkánkon a történelmi szempontok és az esztétikai receptivitás egységét. Az meg éppen elégtételnkre szolgál, hogy Sinkó professzor „az emberi szellemnek hűséges, magyar nyelven, magyar szóban élő, nagyszerű reprezentánsait” keresve, éppen azokat az írókat sorolja fel Balassitól Petőfiig, akikben mi is irodalmunk történetének fővonalaát látjuk. Nem vállaljuk tehát a goethei „unoka” szerepét néhány stilsztikai fordulat alapján, s ma még kevésbé, mint évekkel ezelőtt. Nem tartjuk tudománytalannak azt a megállapítást, hogy az irodalom történeti fejlődésének legfőbb mozgatója a nép, ha csakugyan nem helyettesítjük a nemzet fogalmát a népével. Ilyen szándékunk azonban sohasem volt! Irodalmunk magyarnyelvűségének legfontosabb rugóját a népi-eretnek mozgalmakban kell látnunk, ezek *végző soron* az anyanyelvű literatúra megteremtésére vezettek, amint azt Sinkó professzor is több helyen kifejti. Ha más nem történt volna is századokon keresztül, ez a tény is igazolná, hogy az elnyomott nép szellemi síkon folyó, vallási köntösben jelentkező osztályharcával elhatározólag szól bele az irodalom alakulásába. Igaz Arany megállapítása, hogy írott költészetünk különvált a népiestől, lenézte és megtagadta azt, de ugyancsak ő mondta, s igaz volt, hogy „legfőbb inventora a nép.” Íratlan költészetete is folyton befolyásolja a magasabb irodalmat, aminthogy jelentékeny hatásokat is kap emettől.

A kötet többi tanulmányai a középkori és a humanista költészetéről, Janus Pannonius-ról, a felvilágosodás korának magyar irodalmáról szólnak: kiválik közülük a Bessenyei Györgyről, de főként a Kazinczy Ferencről szóló két nagy terjedelmű írás. A hozzáértő mindjárt érzékeli, hogy egyetemi előadásokat olvas, erre vallanak az előszó színesebb és merészebb fordulatai, valamint a filológiai dokumentáció teljes mellőzése. Ez utóbbit őszintén sajnáljuk, hiszen nem esszékről, hanem komoly irodalomtörténeti tanulmányokról van szó, másrészt a tanítványok részére sem lett volna haszon nélkül való. Jelen beszámolóinkban csupán a Kazinczy-tanulmányról szeretnénk képet adni: feljogosít bennünket erre az, hogy egymaga a kötetnek éppen felét teszi ki, 150 nyomtatott lapot.

A szerző írói-előadói álláspontja itt is vitázó, Kazinczy pályaképét „az irodalomtörténettel” szembefordulva kívánja bemutatni, úgy látjuk azonban, hogy Sinkó professzor vitája jórészt a polgári irodalomtörténettel szemben folyik, hiszen a kialakított Kazinczy-portré legtöbb vonását a marxista magyar irodalomtudomány jó néhány éve kirajzolta már. Kétségtelenül helyes arra mutatni rá, hogy Kazinczy nem volt pusztán esztéta szépielek, akit holmi távlattévesztés vitt, naiv álmodozóként, a Martinovics-mozgalomba. Egyetértünk Sinkó Ervinnel abban is, hogy Kazinczy — Révai József álláspontjával ellentétben! — sohasem fordított hátat radikális, felvilágosodott elveinek. Abban igaza volt Révainak, hogy 1801 után a nyelvújítás és az irodalmi harc maradt a haladás egyetlen járható útja, de ezt az utat az adott társadalmi körülmények között csak Kazinczy forradalmi bátorságával lehetett megjárni. Kazinczy jozefinizmusának nyomatókos kiemelését szintén helyeseljük, bár e tekintetben a szerző mintha a kelletténél egy kissé erősebben húzná ki a vonalakat, különösen azzal a tétellel, hogy a Martinovics-összeesküvés nem egyéb, mint illegálitásban szorított jozefinizmus. Nyilván igaz az, hogy Martinovics társasága a jozefinizmus gondolatköréből indult el, de jakobinussá lett. Sigray írhatott a börtönből felvilágosodott utópiát a „jó fejedelemnek”, de Martinovics és Laczkovics *Forradalmi kátét* írt. „Mit kell tehát cselekedni a népnek, hogy a bankeruttát elkerülje? Felelet: Azt, amit Franciaország cselekedett, ti. el kell törteni a királyságot, egy demokráciás respublikát felállítani. . .” Ez bizony nem jozefinizmus, hanem forradalom jakobinus módra! Maga a magyar társadalmi valóság pedig bonyolultabb volt, mintsem hogy a forradalmi szervezkedés a jozefinizmus általános képletével magyarázható lenne. Itt utalunk rá, hogy a szerző Kazinczy politikai helytállásá-

nak bizonyítékai között nem említi a Szirmay Antal: *Jacobinorum Hungaricorum Historia* (1809) c. kéziratára tett igen nagy jellemerőről tanuskodó megjegyzéseit, noha ezek bizonyíthatnák legjobban, hogy Kazinczy nem fordított hátat múltjának. (Szirmay műve a Benda Kálmán által közzétett jakobinus iratok III. kötetében Kazinczy 1810—1811-ből való jegyzeteivel együtt. Vö. még *Lev. VII. 321. és 379. l.*) Kazinczy pompás felvilágosításából az is kiderül, hogy Sigray gróf gyenge jellem volt, erkölcsi élete botrányos, s ez sok mindent megmagyaráz a királyhoz intézett iratának tendenciáiból is.

Még egy lényeges ponton szeretnénk ellenvetést tenni Sinkó professzor Kazinczy-pályaképével kapcsolatban. Több helyen olvasunk arról, hogy Kazinczy jóformán társadalmi támasz nélkül, szinte légüres térben, szent öncsalással dolgozott: nem volt polgárság, nem volt eszméit értő réteg, nem volt publikum, s így lényegében „nem létező magyaroknak” írt. Az a nézetünk viszont, hogy a szerző a kor csakugyan meglévő feudális elmaradottságát egy kissé Ady „magyar Ugar”-ának mintájára jellemzi, s Kazinczyt egy kissé mitikus hőssé teszi. Bármekkora literátor lett volna Kazinczy, *egyedül*, légüres térben nem ért volna célt. Különös tehetsége volt azonban ahhoz, hogy kihasználja, mégpedig irodalmi-esztétikai célokra használja ki a társadalomnak az adott pillanatban meglévő emelő erőit. Ilyen volt a jozefinizmus, ilyen a magyar arisztokrácia (az Orczyak, Prónay László, Széchényi Ferenc, a Rádayak, Batthyány herceg, Festetics György, Teleki József) hazafias-irodalmi mozgolódása az 1780-as, 90-es években, ilyen a magyar és német polgári értelmiség, valamint a művelt közép-nemesség (a Radvánszkyak, Fáyak, Szemerék, Bárczayak, Szerencsyek stb.) kulturális szomjúsága, ilyen az erdélyi nyelvűvelés megindulása (Áranka Gy.), ilyen a szabadkőművesség, ilyen a Martinovics-szervezkedés és még sok más. Nem hiszek abban, hogy Kazinczy-nak ne lett volna publikuma: nem volt ez nagy, de jelentéktelen sem volt. Mindenesetre jóval túlterjedt művei előfizetőinek csakugyan szűk körén. Számos bizonyítékunk van arra, hogy a *Bácsmegyei* jelentékeny könyvsikernek számítható, előkelő szalonokban olvasták fel, 270 példányt küldött szét ajándék gyanánt. Aligha áll az, hogy az *Orpheus* már „megjelenésekor tárgytalanná lett”, hiszen Kazinczy 1795-ig folyton radikalizálódott, s az *Orpheus* eszméit megyegyűléseken hirdette a reakció roppant felháborodása közepett. (Lásd pl. Hajnóczy Józsefhez intézett, 1794. júli. 24-én kelt levelét Abaúj megye közgyűléséről. *Lev. XXIII. 39. l.*) 1805 után pedig már tábort tudott maga köré szervezni, nem csupa Kölcseyekből, de olyan nemesi és polgári barátokból,

akik egyszerre voltak olvasói és eszméinek propagátorai. Kazinczy legnagyobb elégtétele volt, hogy 1810 táján nevéből már visszhangzott az ország. Vécsey szatmári főispán személyes sértésnek vette Högyészti Högyész Máté figuráját, s egy megyei zugverselő választ írt rá; Láczy pataki teológiai tanár a „tudományos kevélység” példaként emlegette előadásában a széphalmi mestert. Mindez azt jelenti, hogy írásait, nolens-volens, elolvasták. Kazinczy csakugyan megteremtette a modern értelemben vett irodalmi élet kerekeit: a reformkor minden lényeges eszméjének és intézményének ő volt a szellemi inspirátora.

Szerettünk volna tüzetesebb elemzést olvasni e szép Kazinczy-tanulmányban a nagy író művészi ízléséről, költői és prózai

dolgozatai formai értékeiről. Igaz az, hogy Kazinczy emberi egyénisége, hatása nagyobb, mint írói életműve, de művészi értékek is bőven akadnak ebben a terjedelmére is hatalmas oeuvre-ben. A *Pályám emlékezete* mindmáig a magyar emlékirat-literatúra egyik remeke, a súlyos gondolatokat formai eleganciával közvetítő költői levélnek pedig Kazinczy a klasszikusa.

Sinkó Ervin tanulmánykötete komoly ígéret arra a nagyon kívánatos együttműködésre, amelynek mihamarább meg kell indulnia a jugoszláviai és magyarországi irodalomtudomány művelői között. Úgy véljük, hogy ebből mindkét félnek komoly haszna származhat.

Bán Imre

SZIKLAY LÁSZLÓ: A SZLOVÁK IRODALOM TÖRTÉNETE

Bp. 1962. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 855 l.

A szlovák irodalom legkitűnőbb magyar ismerőjének hatalmas vállalkozása szinte egyedülállónak látszik irodalomtörténetírásunk történetében. Sziklay László — évtizedek szorgos kutatómunkájának eredményeként — közel ezer oldalon írta meg északi szomszédaink irodalmának történetét. Merészsége, művének impozáns méretei, s az a reális eredménnyel biztató távlati terve, „hogy ez a szerény kötet egy nagyobb arányú munkának: az összehasonlító keletközép-európai irodalomtörténetnek lesz kiinduló állomása” (12. l.), szinte lábhoz kényszeríti a kritikus figyereit. Különösen így vannak ezzel az olyan olvasók, akik nem szakértői a szlovák irodalomtörténetnek. E sorok írója — tartozván ehhez a csoporthoz — az alábbiakban éppen ezért nem a speciális szakszemponatok, a szlovák irodalomfejlődés belső tényeinek normatív ismeretében elemzi a művet, hanem csupán mint összefoglalást, irodalomtörténeti szintézist vizsgálja. Tehát főleg a koncepció, a módszer, a szemlélet, az arányok stb. felől közelítünk Sziklay munkájához.

A *szlovák irodalom történetét* a szerző „több nagyobb fejezetre” tagolta, s ezek a következők: *A Nagymorva Birodalom irodalma, A középkortól a felvilágosodásig, A szlovák nemzeti ébredés első szakasza a XVIII—XIX. század fordulóján, Úton az önálló nemzettudat felé — Klasszicitás és romantika, A Štúr-iskola, A Štúr-iskola második nemzedéke, A dualizmus kora, A szlovák irodalom az első világháború végétől 1945-ig, A szlovák irodalom a felszabadulás után.* Az 1. fejezetben a társadalmi, gazdasági és művelődéstörténeti mozzanatok dialektikus összefüggésében tárgyalja a Nagymorva Birodalom kialakulását, virág-

zását és bukását, a Cirill és Metód-kérdés morva vonatkozásait, az ógyházi szláv s a szlovák irodalom kapcsolatának kérdéseit. A 2. fejezet alfejezeteiben — *középkor, humanizmus, reformáció, ellenreformáció* — már központi helyet kap a nyelv-kérdés, illetve a nemzeti eszmélés első bátortalan lépéseinek elemzése is. A szlovák nemzeti ébredés (3. fejezet) alatt lényegében a felvilágosodást, ennek korát kell értenünk. Sziklay műve különben különösen innen kezdve lesz érdekes. Ekkor már megjelennek a szlovák irodalom fejlődésének speciális vonásai: „A szlovák felvilágosodás provinciálisabb, falusiasabb, földközelebb a nyugat-európaihoz képest... a szlovákoknál a gyakorlati nemzeti (elsősorban gazdasági) s a kulturális szempontok összefonódása következtében e korszakban az irodalomnak gyakorlatiasabb felfogása alakult ki, mint nálunk, s ez nemegyszer egészen szüklátókörű praktícizmushoz vezetett.” (160—161. l.) „De a legmélyebb ellentmondás csirája a szlovák irodalom e korszakában ott van, hogy a szlovák nyelvújítók és polihisztorok, a Boileau-fordítók és egyesület-alapítók nem annak a radikális honoráció-retegnek a tagjai közül kerülnek ki, amely a magyar irodalom forradalmi hangját ütötte meg, hanem *kizárólag papok, legfellejebb egyházi alkalmazásban levő tanítók, magukkal hordozák eklézsiájuk kötöttségeit.*” (168. l.) Ez a kettősség szinte a legutóbbi időkig végig húzódik a szlovák irodalom történetén. Hviezdoslavot ugyan már nem lehet rávenni arra, hogy a teológiára iratkozzék: jogász lesz, de az irodalom funkciójának gyakorlati felfogása, az erős népnevelő szándék rá is jellemző. És hogy ellenkező előjelű példákat

hozzunk: Martin Rázus, „az 1918 utáni nemzedék egyik legokoldalúbb és legjelentősebb alakja” (627. l.) egyházi pályára lépett, Stefan Kréméry, „az új szlovák költőnemzedék mindense” (648. l.) teológus volt, Ján Smrek, „a szlovák líra legjelentősebb alakja a két világháború között” (656. l.) ugyancsak teológiát végzett stb. A klasszicitás és romantika c. 4. fejezetben ismerkedünk meg pl. a nagy Ján Kollárral és kortársaival, s e résznek az ad különös jelentőséget, hogy Sziklay nem „a klasszikus forma és romantikus tartalom sémájával” intéz el dolgokat, hanem a két irányzat egybefonódásának jegyében elemez, megállapítván: „olyan jelenségről van szó, amely megteremt az átmenetet az aufklaristák és Štúrek nemzedéke között.” (286. l.) Ahogy már a szakkritika utalt rá (Csanda Sándor; Nagyvilág, 1962. 10. sz. 1557—1559. l.; Käfer István; Irodalmi Szemle, 1962. 3. sz. 329—330. l.), Sziklay művének leginkább kimunkált részei a XIX. század, a Štúr-iskola és ennek második nemzedéke tárgyalása (5—6. fejezet). Nem kisebb horderejű problémák elemzéséről van itt szó, mint az új szlovák irodalmi nyelv egységes megalkotása és kodifikálása, 1848—49 és a nemzetiségi kérdés, illetve a szlovák nemzeti mozgalom útja a szabadságharc bukása után. A dualizmus kora c. 7. fejezet koronája a szinte kismonográfia-lélektetű Hviezdoslavportré; a 8. és 9. fejezet pedig arról tanuskodik, hogy a szerző — bár elsősorban a XIX. század kutatója — ugyanolyan otthonos az első világháború és a Szlovák Nemzeti Felkelés utáni jelenségek elemzésében is, mint volt pl. a Nagymorva Birodalmat illetően.

Milyen az a szemlélet, koncepció, melyek most már azok a módszerek, amiknek alapján a fent vázolt tartalmak irodalomtörténeti folyamattá, szintézissé rendeződnek Sziklay könyvében? E kérdések megválaszolása előtt Klaniczay Tibor tanulmányára utalnánk: *Az irodalomtörténeti szintézis néhány elvi kérdése.* (ItK 1962. 59—73. l.) E szerint a szintézis elsődrendű feltételei a *teljesség* és a *koncepció*. Úgy véljük: a teljesség-igényt Sziklay szintézise kimerítette, olykor szinte meg is haladta, hisz e teljesség alatt „nem valamennyi adatot felölöl extenzív teljeséget kell értenünk. . . , hanem olyan rendszerezést, mely az illető terület egész anyagának számbavételén, átgondolásán alapul.” (59. l.) A könyv már impozánsnak minősített arányai mintha túlnótló nagyok lennének, s azért, mert — az elemzett művek színvonalából ítélve az látszik: Sziklay majdnem minden alkotót bevont tárgyalásába. Gondolunk itt pl. olyan nevekre, mint Tido J. Gašpar vagy Gejza Vámoš, akikkel kapcsolatban az egyébként valamilyen-alig-mondás ilyen bő tálalásban kerül elélnk: „Tido J. Gašpar 1833. március 7-én született Starinében, Túróc megyében.

Túrócszentmártonban végzett kereskedelmi középiskolai tanulmányai után hét évig tengerész volt az Adrián, majd a háború végéig a bécsi Tengerészeti Minisztériumban tisztviselősködött. Az államfordulat után jegyzői diplomát szerzett, főispáni titkárrá lett Túrócszentmártonban, majd 1922-ben magasabb beosztású tisztviselő Pozsonyban. A fasiszta uralom alatt ő volt a rendszer egyik leghűségesebb kiszolgálója. Mint a Tiso-kormány propagandaminisztere, tollát teljes mértékben a megszálló németek s a fasiszta eszmék népszerűsítésére használta fel. Így lett a *l'art pour l'art* széppróza művelőjéből a nép ellensége.” (675. l.) Gejza Vámošról, a póstyéni fürdőorvosról, akinek műveire leginkább „az eszme nélküli naturalizmus” jellemző, hasonló sorokat idézhetnénk (676. l.) Ez a maximális teljesség-szemlélet több helyen is tettenérhető, s a pozitívizmus rosszizeit ébreszt az olvasóban. Íme pl. mit is fontosnak tart megjegyezni a szerző a jámbor Lányi Illés prédikátorról: „1596-ban szentelték Briegben pappá. Mosócon lett lelkész, itt nősült meg s lett három fiának, Izsáknak, Gergelynek és Zakariásnak az atyja.” (66. l.) A modern szlovák írónál ugyanígy nem maradhat el a tisztségek, címek és kitüntetések („nemzeti művész” és „nemzeti művésznő”) felsorolása. Minek ez?

Még mindig a teljesség-kérdésnél maradván, említsük meg, hogy a fenti szemlélet többnyire a stílus bőbeszédűségével is párosul. A biográfia apró részleteinek bő körülírása sokszor hinárként csavarodik a gondolatok testére, s valljuk be: leginkább csak az összefoglalásokban, a folyamatok áttekintő összefüggéseinek regisztrálásában érezzük a szerző tudományos prózájának erejét. És ide kapcsolódik egy módszertani problémával való szembenézés is. A bevezetőben olvashatjuk: „A legfontosabb műveket narratív módon is igyekszünk bemutatni, a teljes tisztánlátás kedvéért nem riadunk vissza a tartalmi ismeretésektől sem.” (5—6. l.) Ezt a módszert nyilván a tájékozatlan közönség igényeinek figyelembevételére a népszerűsítés szempontjára választották Sziklayval. Ez még önmagában nem lenne hiba, a baj ott kezdődik, hogy ezek a részek szervesen kapcsolódnak a mű egészéhez, s olykor az *esztétikai elemzést* is „*tartalmi ismertetések*” pótolják. Költészet, lírai versek esetében olykor egyenesen komikus a „narratív bemutatás”, s derék tankerületi főigazgató-irodalomtörténésznünk módszerét idézi. Bohuslav Tablic felvilágosodás kori író egyik verséről pl. ezt olvashatjuk: „Saját egyéni problémája és a kor ideálja pl. így találkozik *Szabad választás* c. költeményében. Kis, kertés házat szeretne, nem messze a várostól, ahol a természetben és a szlovák dalban gyönyörködik, Európá legjobb könyveit olvassa, művelt felesége és jóbarátai

szórákoztatják, jötteket visz véghez, műveli a népet és szép szlovák dalokat énekel.” (98. l.) A Stúr-iskola legnagyobb poétájával, Sladkovič-csal kapcsolatban pedig ezt írja Sziklay: „*Ocerka a mat' (A kislány és édesanyja)* négy — váltakozva hatos és nyolcas — sorból álló versszakával a szegény özvegy aggodalmát mutatja be: a világ nagy, kislánya gyöngye, vajon mi lesz vele, hiszen az édesapja nem akar a sírból kikelni! Éles a kontraszt a gonosz világ és az ártatlan gyenge leányka képe között.” (346. l.) De még a pompás Hviezdoslav-fejezet is produkál egy hasonló szintű elemzést: „*A negyedik felhő* a hegy-csúcsok alá tekint, ahol a virágos rétek és legelők csalogatják a szelid báránykákat. Villámmal sújtja agyon a vad farkast, amelyik a juhok életére akar törni. S a szülőföld után feltűnnek a távoli világrések, majd a csillagok is, ahová a költők vágnak.” (497. l.) A példákat egészen hosszan folytathatnánk. Mindezek elkerülésére sokkal inkább ajánlatos lett volna azt a módszert választani, hogy Sziklay könyve mellé, s terjedelmének rovására, megjelentetnek egy antológiát a szlovák irodalom szövegeinek bemutatására.

A szintézis másik igénye a koncepció, s ez megköveteli a rendszerezés elméleti megalapozását, a kor legfejlettebb elméletének, esetünkben a marxista irodalomelméletnek az alkalmazását. Vitán felül áll, hogy Sziklay valóban marxista szintézisre törekszik. Mindenekelőtt a hatalmas anyagismeretről tanuskodik, nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos fejezetek győznek meg erről. A szerző tisztán lát ebben az igen bonyolult kérdésben, a magyar és szlovák nacionalizmust — sokoldalú történeti elemzés során — egyaránt elítéli. Mintha azonban némely esetben egy árnyalattal a szlovákok javára lenne elfogult. Csanda Sándor említett bírálata ezt így fogalmazza meg, s ezzel mi is egyetértünk: „1848 és a Stúr-iskola problematikájával kapcsolatban Sziklay mintha óvatosan megkerülné a nyílt politikai állásfoglalást. . .” pedig „szubjektív jószándékuk. . . nem változtathat azon az objektív tényen, hogy a forradalommal szemben az európai reakció egyik fő fészket, a bécsi udvart támogatták”. (1559. l.) Stúréknak a bécsi — és ezen túl — a cári reakcióhoz fűződő kapcsolatait Sziklay túl egyszerűen, lakonikusan intézi el: Stúrról „Nem tudjuk, mikor és hol kezdődtek kapcsolatai Béccsel. Az író és a kultúrpolitikus arcképe szempontjából a kérdés részletei talán nem is lényegesek (!); tudjuk mi készítette erre.” (308. l.) Hurban és Vajanský cár-imádatát hasonlóképpen kommentálja: „Bennünket ennél sokkal jobban érdekel. . .” más (317. l.). De *A szlovák irodalom történetében* arra is találunk példát, hogy a sokoldalú marxista elemzést olykor tekintélyekre való hivatkozás, a mai valósággal való vulgáris szembesítés

helyettesíti. A múlt század 70-es, 80-as éveinek érzékeny lelkű irónójáról, Elena Maróthy-Soltésóváról olvassuk: *Gyermekeim* c. naplóját „Több nyelvre, így franciára is lefordították, s a mai szlovák tudomány is nagyra értékeli. »Ma Soltésóvá jegyzetei azzal is szolgálatot tesznek nekünk, hogy az emberséget hevitik fel, nemes érzéseket keltenek fel bennünk, emlékeket ébresztenek fel saját gyermekkorunk, szeretett szabad hazánk iránt, amelyben a gyermekek sokkal szerencsésebb fejlődési lehetőségek előtt állanak» — írja róla Karol Rosenbaum.” (465. l.) Talán mondanunk sem kell, hogy az ítélet nem „a mai szlovák tudomány”-é, Rosenbaum Soltésóvá-tanulmánya 1952-ből való. . .

A koncepció-igény érintésekor kell szót ejtenünk a rendszerezés problémáiról, s arról, hogy itt is a legmodernebb elméletnek kell érvényesülni. A fentebb felsorolt fejezetcímek világosan felvillantják Sziklay koncepciójának rendszerező bordázatát. Fejezetei — melyek helyett inkább a kor vagy korszak terminus technicus használatát javasolnánk — lényegében kevés kivétellel a *politikai eseménytörténethez* igazodnak (A Nagymorva Birodalom, A középkor, A szlovák nemzeti ébredés, Űt az önálló nemzettudat felé, A dualizmus, Az első világháború végétől 1945-ig). Ez a felfogás ma már elavult, Klaniczay T. idézett tanulmánya részletesen bizonyítja, miért (63—65. l.). A szlovák irodalom művei és törekvései — legalábbis Sziklay könyve alapján — azt mutatják: itt is az egyetemes európai irodalomfejlődésre jellemző nagy művelődéstörténeti korszakegységek kialakítására kell törekedni. Az *ősi kultúrának* logikus megelőzője a Nagymorva Birodalom irodalma, ha rendkívül gyéren is, de megvannak a *középkorra* jellemző alkotások, még tisztábban a *reneszánsz* jellegzetes darabjai (a Fanchali Jób-kódex szlovák szerelmes versei!), a *barokk* pedig a legbarokkosabb formában jelentkezik. Sőt, a *reneszánsznak* — ahogy nálunk — van egy *sztoikus*, leáldozó szakasza is, amennyiben Beniczky illem- és életszabályai, bölcs és szellemes mondásai ide sorolhatók, s a nyenyenyben Beniczky *reneszánsz* és szlovák író. (Bár sokkal helyesebbnek látszik, ha őt — Sziklayval ellentétben — vagy a tipikus átmenet, vagy még inkább már a barokk képviselőjeként tárgyaljuk.) És hogy teljes legyen a kép: a szlovák barokknak is kiemeltetotható dekadens, *rokokó* hajtása Ján Holly (1785—1849) működésében. Mindezek alapján nem értünk tehát egyet Sziklayval abban, hogy a középkortól a felvilágosodásig tartó irodalomfejlődést egyetlen nagy „fejezetben” tárgyalja. Ezek a századok világosan felsorakoztathatók a középkor, a *reneszánsz* (ehhez tartozik a reformáció) és a barokk korszakára. A tények konkrét ismerete nélkül csak utalni

szertnének egy ehhez hasonló kísérletre, Mišianik — Minárik — Michalcová — Melicherčík: *Dejiny staršej slovenskej literatury* [Bratislava, 1958.] c. szintézisére, de egyébként is úgy véljük, hogy ezt a periodizációt a szlovák képzőművészet és zene történetének hasonló stílus- és ízlésfázisai is támogatnák.

Nem eléggé világos és modern az alfejezetek, alkorszakok felvételének módszerezrendszere sem. A portré, a műfaj és irányzatok szerinti tárgyalás lehetőségei közül az utóbbival szemben Sziklay láthatóan az első mellett dönt, s nem a legszerencsésebben. Így találkozunk aztán pl. ilyen fejezetekkel: „A kritikai realizmus többi írója.” A hatalmas mű, ha széthull valamire, akkor ezek az írói portrék.

Végezetül még három megjegyzés.

Meglehetősen homályban marad a tárgyalás során a cseh és szlovák nyelv viszonya, különösen a régi irodalom századainak tárgyalása közben. Éppen a közönség szempontjainak figyelembevétele kívánna, hogy a pontos disztinkció megtörténjék: mi a konkrét különbség a két nyelv között, mi az a „szlovákosítás”, mik azok a „szlovákizmusok” stb. Az ilyen kitételek: „cseh nyelvű szlovák költő” (81. l.); Augustin Doležal (1735—1802) „is csehül írta meg költeményét. Ez

nála is speciális szlovák jelenség” (191. l.); „Kollár csehnyelvűsége inkább konzervatív szlovák, mint cseh jelenség” (199. l.) stb. — meglehetősen zavaróak.

Sziklay művének elévülhetetlen érdeme, hogy a szlovák irodalom történetét a magyar-szlovák párhuzamokra való gondos kitérések jegyében tekinti át, s elfelejtett vagy egészen ismeretlen adatokat tesz pl. közzé klasszikusaink szlovák fogadtatásával, hatásával kapcsolatban. Most folyó vagy majdani kritikai kiadásoknak Sziklay eredményeiből feltétlenül meríteni kell (Rákóczi — Zsámbokréthy János; Csokonai — Ján Chalupka; Kölcsey — Karol Kuzmány; Eötvös — Ján Pilárik; Jókai — Jónas Záborský; Mikszáth — Ján Kalincai stb.).

A magyar párhuzamokra való gondos utalások mellett azonban mintha eliszkadna egy legalább ilyen fontos szempont: a cseh fejlődés párhuzamos jelenségeire való rendszeres kitékintés. Nem aprófilológiai észrevételekre gondolunk — ilyenek vannak bőven —, hanem átfogó korszakegységek egymással való szembeállítására. Erre azonban majd bizonyára egy másik műben kerül sor, a bevezetőben említett keletközép-európai irodalomtörténet nagy érdeklődéssel várt kötetében.

Kovács Sándor Iván

A MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

Szerkeszti: Fülep Lajos. 1—2. köt. 2. javított kiadás. 1. köt. A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig. Szerkesztette: Dercsényi Dezső. Írta: Balogh Jolán, Dercsényi Dezső, Garas Klára, Gerevich László. — 2. köt. Magyar művészet 1800—1945. Szerkesztette: Zádor Anna. Írta: Gentflon István, Németh Lajos, Zádor Anna. Bp. 1961—1962. Képzőművészeti Alap K. 518; 507.

Az irodalomtörténetírás különös gonddal kíséri figyelemmel a művészettörténet szintetizáló törekvéseinek eredményeit, hiszen a rokontudományok közül az irodalomtörténethez az egyik legközelebb álló éppen a képzőművészet történetét nyomon kísérő tudomány. A vizsgálandó művészet más és más ugyan, nem közelíthető meg azonos terminológiával, sajátos belső törvényszerűségek rendszere választja el őket egymástól, a művészi világkép különböző eszközök segítségével, ill. igénybevételével valósul meg az irodalomban és a képzőművészetben. Más jellegű a képzőművészeti, mint az irodalmi hagyomány, mégis közeli a rokonság. Az egyes korszakok ui. adottak és azonosak mind a képzőművészet, mind az irodalom művelői számára, ugyanazok a társadalmi, nemzeti, politikai, ideológiai tényezők befolyásolják világnézetük, művészetük fejlődését, ha más és más formai rendszerben is jut ez kifejezésre. Egyes korok művészeti életében számos rokon-tendenciájú törekvés jelentkezik a

művészetek különböző ágaiban s ezért tudományos regisztrálásuk során is a fő kérdések sokszor hasonlóképpen fogalmazhatók meg.

Az általános kérdések, korszak-problémák tanulságainak számbavétele és szembeállítás a rokontudományok eredményeivel különösen mostanában időszerű, hiszen az egyes szaktudományok új, marxista fejlődésük során egymásután érkeznek el ahhoz a periódushoz, midőn a részletproblémák jelentős részének új szempontú megvilágítása, ill. megoldása után kísérletet tehetnek az új szintézis megfogalmazására is. Ezért fokozottan tanulságos az irodalomtörténetírás számára *A magyarországi művészet története* számos eredménye, kérdésfeltevése, de némely problémában még bizonytalan álláspontja is.

*

Már pusztán az I. kötet anyaga is tanulságos. A kiadvány szerkesztői ui. a korábbi hagyományos gyakorlatlál szakítva, nem a magyar, hanem a magyarországi művészet

történetét kívánták feldolgozni, éreztetve, hogy Magyarország soknemzetiségű ország volt, s a régi századok hazai művészetét nem kevés számú idegenből jött művész tevékenysége is jellemezte. Míg irodalmunkban a XV. század második felétől a magyar klasszikus hagyományt megteremtő költők, írók munkásságának a láncolata vezet a majdani nemzeti irodalom kialakulása felé (bár irodalomtörténetírásunknak is számolnia kell a magyarországi irodalom fogalmával): képzőművészetünk óta a nemzetnévelés előtt jobbra általánosabb jellegű keretek közé került haladt. Az egykorú magyar irodalmi élethez rokonítható, a *magyarországi* művészeti tevékenységtől megkülönböztethető művészeti törekvésekről csak kevéssé beszélhetünk. Ezért jogos a magyar klasszicizmus kialakulása előtti hazai művészeti tevékenységet a *magyarországi*, és nem a magyar művészet történeteként tárgyalni. A magyarországi művészet történetének a bemutatása feltételezi az olvasóban, hogy a teljes műemlékanyagról képet kap, de a kötet előszava a hazai török művészet bemutatásának elmaradásáról szól: „a török építészetnek a hazaira hatása nem lévén, ok nélkül vette volna el a helyet más fontosabb dologtól.” A szintézis célja a kezdetektől nyomon kísérni a fejlődést, a hangsúly azonban a jelen felé vezető szálak felfejtésén van. Ilyen értelemben jogos a török művészet kirekesztése a szintézisből, mert végső soron az első kötet nemzeti művészetünk előtörténetét világítja meg, de a kötet anyaga nem fedheti maradéktalanul a címben megadott tárgykört.

Az első kötet periodizációja részben rokon jellegű az új irodalomtörténeti korszakolással, az elvi megfontolásokat és a gyakorlati eredményt tekintve is. A kronológiai keretek, a nagy művészettörténeti stíluskorszakok időbeli határait nem merev évszámokkal, ill. évtizedekkel határolják el egymástól a szerzők, hanem a művészetek fejlődésének folytonosságát is szem előtt tartva, számolnak az egymás mellett élő, egymásba folyó, tehát nem tiszta stílusokat produkáló átmeneti szakaszokkal is. Egy-egy szerző határozottan érvényesíti ezt az elvet, pl. a *Gótika és proto-renaissance* c. fejezetben, vagy a késő-gótika és a kora-reneszánsz bemutatásában.

A marxista kutatások biztos eredményeit mutatja, hogy az első kötet kronológiai keretei jórészt egybeesnek az új irodalomtörténeti szintézis periodizációjával. Mind a művészettörténeti, mind az irodalomtörténeti középkor a XVI. század elejéig tart, s a reneszánsz (XIV. századi előtörténete után) a XV. század közepétől a XVI. század végéig, ill. a későreneszánsz jóval tovább, a barokk pedig a XVII. század elejétől a XVIII. század végéig határozza meg mind képzőművészetünk, mind irodalmunk fejlődését.

Az új irodalomtörténeti periodizáció azt az alapvető felismerést kamatoztatta a régi magyar irodalomról adott szintézisben, hogy egy-egy irodalomtörténeti korszak időtartamát és jellegét nem annyira az adott történelmi periódus politikai története, annak cezúrái, katasztrófái (pl. 1526, 1711) határozzák meg (csak módosítják), hanem a vezető társadalmi osztályok szemlélete, ízlése, és az életformájukban, vagy az osztályon belüli erőviszonyokban bekövetkezett lényeges változások. Ez a felismerés vezetett pl. a magyar irodalom reneszánsz korszakával kapcsolatban a régebbi koncepciók, a hagyományos rendszerezés elvetésére. Reneszánsz műemlékeink vizsgálata is ezt a társadalmi tanulságot igazolja: „A Mátvás udvarából kiinduló magyar renaissance épp úgy, mint a magyar humanizmus — nem semmisült meg a mohácsi vészzel, hanem a fejlődés éltető forrása maradt még másfél századon át.” (308. l.)

Természetesen némely terminus technicus a magyar művészettörténeti szakirodalomban és irodalomtörténetírásunkban nem azonos jelentésű. Szembetűnő azonban ez a terminológiai „kétértelműség” a *későreneszánsz* terminus alkalmazásában. Irodalomtörténetírásunk a magyar későreneszánsz irodalmát a reneszánsz zártabb formái világa fellazulásként, a manierizmus periódusaként tartja számon. Szepe tulajdonképpen nem önálló, csak reneszánszhoz kötöttségében van értelme, fejlődéstörténeti szerepe pedig a reneszánsz és a barokk közötti átmenet voltában rejlik. Hasonló szerepű a rokokó is, amely viszont a barokk dekadenciáját, túléretttségét jelzi, de előkészíti ugyanakkor az új formai fegyelmet megvalósító klasszicizmust is. A rokokót Garas Klára ilyen értelemben jellemzi, de a későreneszánsznak (Balogh Jolán munkája) a reneszánszhoz való szervezettebb tartozása jut inkább érvényre, mint átmeneti jellege is. Ezért az az érzésünk, mintha a reneszánsz—barokk korszakváltás folyamata, maga az átmenet nem került volna megfelelőképpen árnyalt bemutatásra. A két stílusnak csak időbeli egymás mellett élését láthatjuk (ami egyébként tény), de a fejlődés érzékeltetését, a hazai barokk kialakulása művészi előfeltételeinek a nyomon kísérését nem érezzük eléggé bemutatva.

A barokk művészet értelmezése, a barokk értékelése körüli végtelenes ellentétes vélemények után az európai tudományosságban is tárgyilagosabb szemlélet kialakulásához vezetett, bár még most sem beszélhetünk a barokk-problematika végleges megoldásáról. Garas Klára elveti a barokk nemzetietlenség valószínűségét s meggyőzően igazolja, hogy a barokk, mint általában a többi nagy stílus, idegen eredetű ugyan, külföldi mesterek honosítják meg Magyarországon, de végső soron hazai igények tették lehetővé elterje-

dését, s a hazai hagyományok módosították is a stílus jellegét. Irodalomtörténetírásunk is félredobta mind a szellemtörténet barokk-kultuszát, mind a barokkal kapcsolatos értetlenséget, ill. eleve ellenszenvet s hasonló álláspontot alakított ki hazai barokk irodalmunk értelmezéséről. Garas koncepciója azonban nem egészen következő, mert — mint említettük — előbb szembeszállt azzal a (nem is olyan régen irodalomtörténet-írásunkban is otthonos) téves nézettel, amely a barokkot idegen, nemzetietlen stíluskor-szakként emlegette (371. l.); később azonban mintha maga is közeledne a helyesen megcáfolt szemlélethez: a XVII. században ui. (a szatmári békéig) Garas szerint „az abszolutizmus eszméjét szolgáló barokk s a hazai hagyományokban gyökerező késő-renaissance stílustörekvések állnak szemben egymással.” A késő reneszánsz-„fő érdeme, hogy a nemzeti hagyományokat megőrizte és részben sikeresen átmentette az új korszakra is.” (412. l.) Ami viszont (ti. a barokk) ezek szerint mégsem haladhatott a „nemzeti hagyományok” áramában.

A kiadványban megfigyelhető kétségtelesen az egyes szerzők munkáit összehangolni szándékozó szerkesztői törekvés, s bár méltánytalanság lenne a teljes egységet számon kérni (mert ez köztudomásúan megvalósíthatatlan ilyen jellegű összefoglalásban), mégis hiányolnunk kell néhány esetben az egyes művészettörténeti stíluskorok tüzetesebb és egyúttal határozottabb általános, elvi szempontú bemutatását. Népszerűbb szintézisben ez szükséges, mert máskülönben a szakirodalomban kevésbé jártas olvasó elvész a műemlék-leírásokban. Néhány fejezet élén, ill. végén talánunk ugyan ilyen összefoglalásokat, de ezek nincsenek mindig összhangban az előző fejezetekkel. A román stílus európai szerepéről, az építész történetében betöltött funkciójáról, a reneszánsz itáliai polgári, hazai udvari, nemesi kötöttségeiről, s különösen az ebből adódó művészi, stílus-problémákról, valamint a barokk és reneszánsz kapcsolatáról, a későreneszánsz-problematikájáról szívesen olvastunk volna hosszabb fejtegetéseket.

*

A második kötet, az anyag jellegéből adódóan nem követheti az első kötet szerkesztési, periodizációs módszerét, mert a művészeti élet differenciálódásától már nem lehet egy-egy stíluskategóriával meghatározni az adott kor művészeti életének fő törekvéseit. Művészeti emlékeink számbavétele a második kötetben azonban azt bizonyítja, hogy csak a XIX. század végétől kezdve indokolt lemondani az egyetemes stíluskorok felvételéről, mert pl. *A magyarországi művészet a XIX. század első felében, A nemzeti művészet kezdetei* c. fejezet (Zádor Anna munkája) a

magyar klasszicizmus korszakáról szól, a *Magyar művészet az elnyomatás korában* (1849—1867) c. a romantika jegyében keletkezett alkotásokról számol be, míg *A kiegyezéstől a millenniumig* (1867—1896) c. a magyar realista művészet kibontakozását kíséri nyomon. Az önálló, nemzeti művészet kialakulása és a művészeti élet differenciálódása előtti periódusok fő jellegzetességét, véleményünk szerint, jobban kifejezte volna, ha a korszakokat az uralkodó stílussal s nem a politikai történet kissé mechanikus alkalmazásával jelölték volna.

Irodalmunk végérvényesen a XIX. század első felében teremti meg a nép-nemzeti koncepció keretei között, az egyidejű európai romantikához igazodva nemzeti irodalmunkat. Képzőművészetünk fejlődése lassúbb: ez a periódus a kezdetek, az erőgyűjtés ideje, s míg a régi magyar irodalom nagy stíluskorozatai megközelítően egybeestek képzőművészetünk uralkodó stílusainak kronológiai kereteivel, most irodalmunkat nagy fáziskülönbséggel követi művészetünk. Irodalmunk a XIX. század első felében a romantika jegyében virágzik, képzőművészetünkben a klasszicizmus uralkodik, 1849 után kezdődik a realista irodalom fejlődése, képzőművészetünkben pedig a romantika határozza meg e periódust. Az irodalmi-művészeti stílus-egyidejűség 1867 után figyelhető meg ismét, de még ekkor is más és más funkcióban. Irodalmunkban a nép-nemzeti szemlélet egyre konzervatívabbá válik, míg művészetünkben éppen a nép-nemzeti jelleg megteremtése van napirenden (Munkácsy).

Legnehezebb nyilvánvalóan az időben hozzánk legközelebb álló művészeti életet jellemezni, a közvetlen előzményeket, annál inkább, mert a modern kor a művészeti tevékenység XIX. században megkezdődött differenciálódását mélyíti tovább, a művészeti életben számos rokon és ellentétes jellegű világnézeti, stílusbeli törekvés jut kifejezésre. Regisztrálásuk, mivel a kellő történeti távlatlaltal még nem rendelkezünk, nem könnyű feladat, de a fő áramlatok megjelölése, szerepük meghatározása többé-kevésbé már lehetséges.

A millennium utáni művészeti élet bemutatása során Genthon István frappánsan tömör, szemléletes jellemzést ad az egyébként eléggé ellentmondásos szecesszionizmus jellegzetességeiről. Genthon utal e stílus európai szerepére, megemlíti az irodalomban jelentkező hatását is (Verlaine, Rilke, Ady, Babits). Mintaszerű a szecesszionizmusról szóló fejezetben a Rippl Rónai művészetét tárgyaló rész. Nem száraz kép-ismertetéseket ad, hanem színesen, meggyőzően jellemzi ellentmondásokkal teli festészetét, de hangsúlyozva, hogy „egyetlen festőnk sincs, aki a szecesszionizmus nemzetközi stílusához ily zamatos

nyelven szolt volna hozzá." (342. l.) Örvendetes, hogy Genthon a második kiadásban enyhített az első kiadás némely kategorikusabb fogalmazású helyein, ill. méltányosabb sorokkal helyettesítette azokat (l. a Mednyánszkyról szóló részt stb.).

A két világháború közötti magyar irodalom és művészet története kísértetiesen hasonló problematikát tükröz. A korszak szövevényes irodalmi és művészeti életében néhány irányzat, áramlat domináló szerepe szembevetőd. Irodalomtörténetírásunk négy jelentős áramlatot tart számon a kor irodalmi életében: a szocialista, a polgári humanista, a népi írók, valamint az emigrációba kényszerült írók munkásságát. A kor festészetében pl. funkcionális szempontból csaknem azonos jellegű irányzatok, ill. csoportok tevékenysége figyelhető meg: a szocialista (Derkovits, Dési Huber), a polgári humanista (Berényi, Márfy, Egly, Szőnyi, Bernáth), az alföldi festők (Tornyai, Koszta, Rudnay, Endre B., Nagy I.), valamint az emigrációban élők munkássága. A legegységesebb az első nagy áramlat, európai és nemzeti hagyomány ötvözete. Törekvéseikben a magyar társadalom minden, a nemzet jövője szempontjából számba veendő rétege egyetemlegesen benne érződött és értődött. Művészi világképük, stílusuk is a legkorszerűbb. Szembevető a munkásszályban gyökerező művészek nagyfokú világnemzeti, művészi tudatossága, elméleti, tudományos felkészültsége (l. Dési Huber írásait) ami a többi irányzat képviselőit nemigen jellemezte.

A második áramlat is az európai és nemzeti hagyományok művészi szintézisét próbálja megteremteni, de a polgári világkép lehetőségén belül, sokszor menekedve az egyéniséget nehéz problémák elé állító, egyre nyomasztóbb korszak elől a „magány” varázsos világába.

Ha a hagyományok vállalását, a magyar társadalmi problematika tükrözésének sajátos módját, valamint az esztétikai törekvések jellegét vizsgáljuk: az alföldi festők és népi írók szemléletében, ars poeticájukban is számos rokon vonás figyelhető meg. Németh Lajos meggyőzően bizonyítja, hogy míg az alföldi festők művészete a XX. század elején korszerű törekvéseket képviselt, addig a két világháború között, hiába a soraiban tevékenykedő nagy tehetségeknek, egyre anakronisztikusabb jelenséggé vált. Az alföldi festők nép-nemzet koncepciója, paraszti világképe, a nemzeti festészet hagyományaihoz való illeszkedése, művészetük ösztönös jellege, az ars poeticájukban megbúvó antiintellektualizmus, a szűkössé tematika, mind olyan mozzanat, ami a népi írók munkásságában is megfigyelhető. A Tornyai János festészetét méltató korábbi szakirodalom azonban néha nem tett különbséget művészetének század-

eleji s későbbi szerepe között. Egyértelműen kiemelték az Ady költészetével való rokonosságát, ami a század elején keletkezett képek esetében igaz, hiszen a *Bús magyar sors*, *Önéletrajz* c. és a *Gémeskút* c. festmény (mindkét kép 1910 körül készült) valóban, zseniális Ady-vers illusztrációként is értelmezhető. Tornyaiiban később azonban valamelyes idegenkedés is jelentkezett Adyval szemben, s éppen Ady „modernségét”, a nép-nemzeti hagyományok rendjébe nem illeszkedését kifogásolta. Vásárhelyen őrzött jegyzetei között írta: „Vagy a faji, vagy az általános piktúrát előbbre vinni, új horizontot nyitni — ezt nem csinálta meg eddig egyik modern se, Ady se.” Ezért érthetetlen kissé az európai festészethez jobban közeledőkkel szemben is. A magyar festészetet egy nem folyamatosan, nem egyenletesen fejlődő fához hasonlítva írta (szintén jegyzetei között): „De a magyar fa nem fokozatos fejlődést mutat, a Rippl, Kernstok festészete nem kapcsolódik be a hagyományokba, a nemzet fejlődésébe. Sőt! Az internacionalista piktúra fejlődésébe sem. Csak azt és ugyan csinálták, ahogyan a külföldön: de előbbre nem vitték. Tán Kernstok se.” Mint ahogyan a magyar irodalmi népiesség, mikor már nem szolgálhatta egyértelműen a nemzet előrehaladását, egyetemes érdekeit s a nemzeti bezárkózás szemléletét fejezte ki, az alföldi festők munkássága is a két világháború között többé-kevésbé ilyen szemléletet tükrözött. Elzárkózást jelentett a polgári Nyugattól, de elzárkózást mindattól, ami a nép-nemzeti koncepción kívül esik, tehát a szocialista jellegű törekvésektől is.

Néhány apró megjegyzés: néhol (olyan művészek életművének méltatása során, akik hosszú életük során több korszakban is tevékenykedtek) fölösleges ismétlések szerepelnek. Különösen bántó ez Koszta esetében, akinek a festészetéről a szolnoki festőiskoláról szóló fejezetben Genthon számol be, majd később Németh Lajos az alföldi festők között jellemzi (egyébként szépen) sajátos impresszionista-expresszív képeit. Koszta művészetének a jellemzése azonban mindkét esetben általános jellegű; más szavakkal, jelzőkkel, de ugyanazt mondják el kétszer. (Ráadásul: Genthon szerint 1861-ben, Németh szerint pedig 1864-ben született Koszta.)

Egrynek külön fejezet illett volna, hiszen, mint Németh Lajos meggyőzően bizonyítja, Derkovits mellett az ő festészete a korszak „legeurópaibb s egyúttal a legnemzetibb” teljesítménye.

Hiányát éreztük, hogy a magyar művészet-történet jelesebb művelőiről még egy rövid, sommás méltatás sem található a kiadványban. Pedig az ő munkásságuk nélkül a mostani vállalkozás sem jöhetett volna létre.

Komlószi Tibor

Klanczay Tibor — Szauder József — Szabolcsi Miklós: Histoire abrégée de la littérature hongroise. Bp. 1962. Corvina 300 l.

A Corvina kiadó németül, oroszul, angolul és franciául jelentette meg a magyar irodalomtörténet rövid marxista összefoglalását. Az idegen nyelveken kiadott szép kiállítású könyv, a *Kis magyar irodalomtörténet* (1961) rövidített változata. Ezzel már több bírálat foglalkozott; most nem bocsátkozunk részletekbe. Egy olyan szempontot emelünk ki, amely az idegen nyelvű összefoglalás elsődleges céljával függ össze.

A könyv bevezetése méltányos hangon emlékezik meg azokról, akik a múlt század vége óta irodalmunk külföldi népszerűsítésén fáradoztak. Ezt a kötetet mérhetjük akár melyik korábbi műhöz, kisebb vagy nagyobb korszakot átfogó összegezéshez, alapvető, elvi különbség van közöttük. Elvi jelentősége van annak, hogy a marxista irodalomtörténet-írás, még ha nem is „végleges”, de lehiggadt eredmények és új rendszerezés alapján létrehozta azt a szintézist, amelyre támaszkodva az idegen nyelvű kiadás készült. Nemcsak a polgári korszak nagyrészt elavult publikációinak megrostálásában lesz hasznos eszköz a külföldi olvasók kezében, hanem a marxista kutatások eredményeivel is megismerteti őket. Ennek szükségességére folyóirataink elmúlt évi számaiban — egy-egy magyar irodalmi érdekű külföldi kiadvány bírálatára kapcsán — megemlíszertünk. Ezt a jó kezdeményezést folytatnunk s az ilyen irányú törekvéseket fokoznunk kell. Érdemes volna egy bővített kiadás tervbevétele is a minden bizonnyal újabb eredményekre épülő négykötetes irodalomtörténeti kézikönyv megjelenése után. A bővítés mindegyik korszaknál indokoltnak látszik, különösen a XX. századi magyar irodalom sok névvel teletűzdelt, szükségszerűen zsúfolt fejezeténél. Meggondolandó egy külön kötet kiadása a huszadik századi, mai, szocialista irodalmunkról. — Amikor kezünkbe vesszük ezt a fontos időszaki könyvet, ne feledkezzünk meg arról, hogy sok tartozásunk és további törleszteni valónk van az elmúlt évtizedek alatt összegyűlt adósságból.

Hopp Lajos

Fitz József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. rész. A mohácsi vész előtt. Bp. 1959. Akadémiai K. 258 l. 5 t.

Megkésve, négy évvel megjelenése után, ismertetjük Fitz József hézagpótló könyvét miután hasztalan vártuk eddig a mű további kötetének megjelenését. A magyar könyv- és nyomdásztörténet e kitérő tudósa egy oly-

annyra hiányzó szintézis megírására vállalkozott, s a megjelent első kötet be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. S bár igaz, hogy Fitz kutatásainak éppen a Mohács előtti kor volt a fő területe, s így a szerencsésen napvilágot látott kötet éppen azt az ismeretanyagot rendszerezi, melynek birtoklásában ma senki sem versenyezhet vele, a további kötetek — reméljük nem végleges — elmaradása egy nélkülözhetetlen kézikönyv nagyobb részétől fosztja meg a magyar művelődés és irodalom történetének kutatóit. De ugyanigy fájdalommas hiányt jelent a szép könyvek kedvelőinek is, mivel a magyar nyomtatott könyv történetének első nagy fejezetét az Akadémiai Kiadó ritka szép tipográfiai kivitelben bocsátotta közre, — méltón a magyar nyomdászat legszebb hagyományaihoz. A kitérően válogatott és tökéletes technikájú reprodukciók gazdag sorozata pedig láthatóan is elvonultatja előtünk a Mohács előtti magyar, illetve magyar vonatkozású nyomtatott könyvek emlékeit. Mindenképpen nagy kár és veszteség volna, ha ez a többszörösen is értékes vállalkozás torzó maradna.

Fitz kitérő összefoglalásban tárja elének az első hazai nyomdára vonatkozó tudnivalókat, nemcsak áttekinthetőbb módon rekapitulálva, hanem módosítva, ki is egészítve 1932-ben megjelent úttörő Hess-monográfiáját. Az adatok és körülmények gondos elemzésével ismerteti ezután mindazt, amit a Soltész Zoltán által nemrég felfedezett — talán Pozsonyban működő — második magyar ősnymdáról sejtethetünk. A leggazdagabb anyagot, természetesen, a külföldön munkálkodó magyar ősnymdászokról, a budai kiadókról és könyvkereskedőkről, valamint a magyar könyvkiadás szolgálatában álló külföldi nyomdászokról szóló fejezetek nyújtják, plasztikus és biztos képet nyújtva a Jagello-kori magyar szellemi élet élénkségéről és nemzetközi kapcsolatairól. A könyv külön érdeme, hogy leszámol azzal a tévhitel, mely szerint Mátyás nem ismerte volna fel a nyomdászat jelentőségét. A Mohács előtti fél évszázadra vonatkozóan tehát Fitz József kitérően rendszerezte, kritikailag megrostálva, új eredményekkel gazdagítva nélkülözhetetlen áttekintést tesz lehetővé a magyar irodalom kutatói számára. A középkor és a reneszánsz irodalmának vizsgálatához Fitz művének első kötete kitérő segédkönyv, utitárs és új összefüggések felismerését elősegítő, ösztönző olvasmány.

A könyvnek ez a röviden vázolt érdemi része csak a terjedelem háromötöd részét foglalja el, mintegy száz lapot a szerző — nem kis aránytalansággal — különböző bevezető, módszertani, ismeretterjesztő célokra szentel. Egy tudós életpályája gyakorlati tapasztalatait ismerhetjük meg ezekből, s nemcsak a nyomdászat- és könyvtörténet, valamint a

könyvtáros, hanem az irodalomtörténész is haszonnal forgathatja ezeket a lapokat. Mégis, e bevezető fejezetek rendszerét elhibáztattam érzem: míg a könyv tényleges anyagának előadásában csupa frisséget, világos szerkezetet találunk, addig a „Bevezetés”. „Előtörténet” és „Gyakorlat” című fejezet-komplexusok már nincsenek áttekinthetően elrendezve, s mondanivalójukat is mintha belepné kissé a könyvtárak finom pora. Rendkívül fontos tudnivalók és izgalmas megfigyelések váltakoznak ezekben avultnak érzett módszertani fejtegetésekkel, sőt itt-ott naivságokkal; magas színvonalú tudományos tárgyalás a legnépszerűbb ismeretterjesztés feladatkörébe tartozó elbeszélésekkel. Mindez inkább memoárba való, mint egy reprezentatív könyvtörténeti szintézis bevezetésébe. A valóban ide kívánczó előzetes tudnivalók sokkal rövidebben és rendszeresebben is előadhatók lettek volna.

Klaniczay Tibor

Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta: Juhász László. A bevezetést és a jegyzeteket írta: Székely György. Bp. 1961. Magyar Helikon. 318 l. (Monumenta Hungarica, V.)

Ezzel a kötetrel a Helikon kiadó Monumenta Hungarica sorozatát egy olyan művel gyarapította, amelynek magyar fordításban való közzététele már csak azért is időszerű volt, mert Szerémi György szinte regényes izgalmakat ébresztő visszaemlékezései még a szakmai érdeklődésük számára is nehezen voltak hozzáférhetőek. Sem a latin eredeti száz évnél is régebbi kiadása, sem pedig a néhány évtizeddel ezelőtti Erdélyi László által közreadott (1941) magyar szöveg nem volt minden tekintetben kifogástalan. A mai kritikai igényeket is kielégítő, forráskiadás értékű fordítása tehát mind szakmai, mind pedig az általánosabb szükséglet számára igen hasznos volt. A jelen kiadás ugyan Erdélyi László magyar szövegének felhasználásával készült, de Juhász László igen alapos, körültekintő munkával javította át a magyar értelmezést. A szövegösszevetés mindenképpen indokolt volt, mert Szerémi rossz latinságú, hevenyészve odavetett mondatai gyakran nehézkesek és félreérthetőek, sőt az értelmetlenségig zavarosak. Néhány kifejezés és szövegtöredék kivételével Juhász Lászlónak sikerült is a kritikus helyek értelmét kibozognia. A helyes interpretációhoz elengedhetetlen javításokba csak addig ment bele — amint azt maga mondja —, amíg azok még fordításnak és nem átdolgozásnak tekinthetők. Juhász magyarítása elég jól érzékelteti Szerémi írásának stilizálatlanságát, a papírra vetett, egymást kergető gondolatok formátlan

előadását, élőbeszéd módján csapongó aradását.

Székely György Szerémi művéhez írt tanulmányában megkísérli, hogy a polgári történetírásnak mind Szerémivel, mind pedig forrásként nem sokra becsült írásával szemben tanusított állásfoglalását bírálva, szerzőt és munkáját helyesebben, igazabban értékelje.

Kétségtelenül egyetértünk azzal a megállapításával, hogy a polgári történetírás Szerémít gyakran meg sem értette, vagy félreértette, és tévesen ítélkezett felette. Visszaemlékezéseit, mint küffőt, használhatatlannak tartotta, szerkezetellen, pongyolán megírt anekdoták gyűjteményének, de mint a köznép felfogásának, regélésének megőrökítőjét, mint az alsó társadalmi rétegek véleményének kifejezését, írását egyúttal tanulságos olvasmányának is tekintette. A polgári történetírás saját ítéleteink inkább csak elmarasztaló részét tudatosította, pozitív felét azonban nem vette komolyan, s elfelejtette levonni a „tanulságokat” Szerémi emlékiratából. Székely megjegyzi, hogy a marxista tudomány e tekintetben máris tovább jutott, s ennek bizonyítására Kardos Tibor és Geréb László megállapításait idézi. Ők azonban irodalmi és nem történetírói szempontból mondtak véleményt Szerémi munkájáról, s egyikük sem többet, mint amennyit a polgári történetészek ítéletük elismerő részében már megállapítottak. Azaz mégis, Geréb valami hamis romantikával Szerémi alakját így torzította el: „a furcsa latin gubában első népi írónk”. Ez azonban aligha marxista tudományosság, s nem is igen fér össze azzal, amit Székely két lappal előbb maga állapít meg, hogy „nem lenne méltányos Szerémít teljesen kirekeszteni a humanista történetírás köréből. Annak szerény munkása volt, nemcsak kezdő fokon.” Székely valóban tovább jut a polgári szemléletnél, amikor felvívja Szerémi humanizmusának néhány vonását, elemzi élmény és valóságábrázolását, megvilágítja történet-felfogását és Mátýas-kultuszának rugóit. De a kép, amelyet Szerémiről fest, egyoldalúan idealizált, olyannak mutatja, mint aki minden helyesen látott meg kora eseményeiben (persze amellett, hogy feljegyzett valótlan dolgokat is), és szemérmesen hallgat, vagy éppen csak utal olyan tulajdonságaira, gyarlóságaira (tudálékosság, fontoskodás, folytonos tanács-osztogatás stb.), amelyek írói, emberi megítélésében egyaránt fontos vonások lehetnek. Azt hiszem közelebb vitt volna Szerémi műve egészének megértéséhez az is, ha Székely következetesen szem előtt tartja, hogy Verancsics, a humanista világfi miért éppen ezt az igen szerény műveltségű pap-társát kérte fel értesülései, élményei feljegyzésére és mit akart ezekből megtudni. A hiteles eseményeket nyilván nem, ahhoz voltak megbízhatóbb forrásai. Székely egy ízben az

emlékirat céljának, rendeltetésének kérdéseit fel is veti, de a továbbiakban mintha megfeledezne róluk, s úgy tekint Szerémi írását, mint annak valami régi spontán elhatározásból, s történetírói szándékból (gyűjtött adatok!) készített munkáját. Így Szerémiről és epiztolájáról a sok kitűnő megfigyelés mellett sem született meg egy kiegyensúlyozott összkép, s a tanulmányban olykor kissé idejét múltan hatnak a népet fetisizáló szövegek is. Székely vizsgálódásai és eredményei azonban kétségtelenül arra az útra terelték a Szerémi-kérdést, amelyen Szerémi egyéniségének és írásának igazabb, mélyebb megértéséhez és megérttetéséhez vezethet el a mai tudomány.

Varjas Béla

M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Bp. 1961. Akadémiai K. 317 l.

A szerző az első nagyszabású kísérletet tette a magyarországi fizika történetének összefoglalására. Anyaggyűjtése impozáns, lenyűgöző: valóban minden benne van, ami fellelhető és amit egy első kísérletnek szánt monográfiában érdemes szóba hozni.

Rendszerezését egyfelől a fizika egyetemesei történetének szempontjai, másfelől a hazai források természete határozták meg. A tudományok fejlődését a polgárság megjelenése és feudalizmus elleni harca lendítette előre: „az új osztály csak fejlettebb termelési móddal győzedelmeskedhetett.” A társadalmilag elmaradott Magyarország közvetlenül nem vehette ki részét az új fizika megalkotásából, de nyomon követte a nyugati fejlődést, kapcsolatot tartott vele, és minden jelentős irányzat (atomizmus, vallásos fizikák, alkimia, kartézianizmus) képviselői megtalálhatók hazai irodalmunkban.

Az alapvetés igen világos, elvei minden tekintetben helytállóak. A kérdés csak az, hogyan alkalmazza azokat a szerző a magyarországi (vagy magyarországiaktól írott) fizikai művekre. A követelmény mindenestre az volna, hogy a tudományok fejlődéstörténete kövesse, s a maga módján kifejezze a hazai feudalizmus alakulásának, bomlásának, a polgári elemek beszűremkedésének folyamatát; az irodalom- vagy a történetírás előadásához hasonlóan tudománytörténeti korszakokat lássunk, melyek egy-egy történeti szektort ragadnak meg, és egy speciális szakterület felől egészítik ki vagy helyesbitik a régi Magyarország művelődési képét.

Sajnos, ebben a tekintetben a szerző sokszor éber történeti érzékét elnyomták az anyag formális tulajdonságai. Korszakok helyett tárgyi csoportokat kapunk, s ezekben óhatatlanul elmosódnak a kronológiai távolságok: Dudith András után pl. az egy évszáz-

zaddal későbbi Komáromi Csapkés György ismertetése következik, mert egyformán, „nem hittek a kalendáriumok jóslataiban”, noha nyilvánvaló, hogy hitetlenségüket igen különböző okok táplálták; Honterust a XVII. századi Frölich Dávid követi, minthogy mindketten geográfival és a világrendszernek kérdésével foglalkoztak; így történhetik meg az is, hogy kortárs írók a könyvben igen távol esnek egymástól. (Szentiványi Márton a 144., Szilágyi Tönkö Márton a 298. lapon.)

A legsikerültebb fejezet a régi magyarországi fizika-tankönyvek ismertetése lett, mert maga a műfaj is a XVII. sz. második felében bukkan fel az irodalomban, s egy félszázad termésének ismertetése Apáczai Csere Jánostól Szilágyi Tönköig egyrészt egy határozottan kibontakozó korszak fizikai gondolkodását állítja elének, másrészt meggyőzően tanúsítja a tudományág iránt megnövekedett érdeklődést.

A rendszerezés e gyengéit nem azért tettük szóvá, hogy a szó szoros értelmében utat törő szerzőt hibáztassuk; célunk az volt, hogy a tudománytörténeti kutatás módszertanára, megoldatlan korszakolási kérdéseire hívjuk fel a figyelmet.

Ami a részleteket illeti, az irodalomtörténész nagy haszonnal, nemegyszer jóleső meglepetéssel olvashatja a könyvet. Remekbe készült, szakszerű portrét olvashatunk benne egyebek között Frölich Dávidról, a Rákóczi-korabeli Erdély gyulafehérvári tanáraitól, vagy Pósházi Jánosról, aki nemzetközi viszonylatban is értékes tankönyvet írt.

A könyv nagy erényei miatt szeretnénk, hogy a munka 1711 utáni része minél hamarabb megjelenjenek.

Tarnai Andor

Hegedüs András: Győr irodalmi örökségéből. Petőfi Sándor és a győri Hazánk. Gárdonyi Géza a Tanítóbarát szerkesztője. Győr, 1961. Győr—Sopron megyei Tanács Művelődési Osztálya. 109 l.

Irodalomtörténetírásunk eddig is számon tartotta, hogy Petőfi, Arany, Tompa, Vajda János és 1848 előtti irodalmunk több jelese munkatársa volt a Kovács Pál szerkesztette „Hazánk” című győri kereskedelmi és irodalmi hírlapnak. Hegedüs András most arra vállalkozott, hogy Petőfi forradalmi verseinek megjelenését és a „Hazánk”-ban való közlésének körülményeit tisztázza. Azt, miként jutott Petőfi a „Hazánk”-hoz és miért éppen ezt a vidéki lapot tartotta versei közlésére alkalmasnak. A „Tizek Társasága” felbomlása volt a keret, de a belső mozgató, Petőfi ellen-szenve minden szerkesztői önkény ellen: különösképpen akkor, midőn forradalmi verseinek sorozatát szándékozott kiadni. Erre a feladatra Kovács Pál 1847. január 2-án meg-

indult „Hazánk”-ját tartotta alkalmasnak. Hegedűs megállapítása szerint: „Kovács Pál szerepe ekkor, szerkesztői tevékenysége idején válik irodalomtörténeti jelentőségűvé, a győri „Hazánk” pedig éppen Petőfi művei által 1847-ben a legjelentősebb országos lapok egyikévé.” Petőfi Lisznyai, Frankenburggal és Pompéryval személyesen is fölkereste Győrött Kovácsot és verseinek közléséről tárgyalt vele. Íróbarátait pedig a lap köré igyekezett tömöríteni. A lap első száma a „Csalogányok és pacsirták”-at közölte és a megjelent két évfolyamban még 25 verset és Petőfi „Úti leveleit”. Hegedűs világos képet rajzol Kovács Pál életútjáról és írói munkásságáról, a győri sajtóviszonyokról, a lap megindításának bürokratikus történetéről. Részletesen elemzi az egyes versek megjelenésének körülményeit, a győri cenzúra akadékoskodását. Rámutat arra, hogy Kovács nemcsak közölte a verseket, hanem minden módot megragadott azok népszerűsítésére. A „Hazánk” fontos szócsové volt a Petőfi-propagandának is. Hegedűs tanulmánya az irodalomtörténetíró feladatát jól oldotta meg, hiányoljuk azonban annak megvilágítását, hogy miért éppen Győr, ez az éppen abban az időben visszamagyarosodó város volt a „Hazánk” megjelenésére alkalmas hely és Petőfi verseinek volt-e része abban, és a „Hazánk” egész politikai irányának, hogy Győr elsőnek és olyan élesen reagált az 1848-as eseményekre.

A második tanulmány Gárdonyi Gézá, a „Tanítóbarát” szerkesztőjét mutatja be. Gárdonyi négy évi vidéki tanítóskodás után költözött Győrbe és ennek a négy esztendőnek sok nyomorúsága és megaláztatása, az átél, átszenvedett vidéki tanítószers készítette arra, hogy 1886-ban megindítsa a „Tanítóbarátot”. A néptanítószers anyagi és erkölcsi valamint megalázó társadalmi helyzetének megjavítása érdekében szállott síkra. Ennek érdekében sorozatosan támadta Trefort minisztert, az iskolák felett felügyeletet gyakorló papságot, a falusi urakat, akik elsősorban okai voltak a néptanítók megalázott helyzetének. Ugyanakkor a tanítószers is arra inti, hogy önneveléssel járuljon hozzá helyzetének emeléséhez, társadalmi megbecsüléséhez. A „Tanügyi nyomorúságok” c. rovatában az iskolák elhanyagoltságáról, a tanítók nyomorúságos fizetéséről, kiszolgáltatottságáról gyűjt adatokat. A néptanítók helyzetének megmutatásán kívül, éppen az így nyert helyzetkép alapján követeli helyzetük javítását és ennek érdekében a tanítókat egy táborba igyekszik tömöríteni. Hegedűs alapos és jól rendezett anyagismertetése bemutatja a publicista Gárdonyit és egyben felfedte azt az élményanyagot, melyből az „Egy tanító utolsó órája” és a „Lámpás” megszületett.

Jenei Ferenc

Tersánszky Józsi Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan. Bp. 1962. Magvető K. 302 l.

„Nem szabályos emlékirat ez, és nem komoly emlékképek visszaidézése. Csak csillogó, derűs mozaiksorozat egy eltűnt korból, olyan nagyságokról, akik a Ma szellemi épületének alapjait rakták le. Ha itt-ott egy-egy mozzanat léhábbnak, komolytalanabbnak tűnik, ne érezzenek ki belőle kegyeletségét. Az élet nem válogatja össze eseményeit a későbbi irodalomtörténetre való tekintettel nehéz és könnyű fajsúlyúnak. És én főleg hiteles és valóhú kívánok lenni még az anekdotában is.” Tersánszky Józsi Jenő írókról, irodalomról, elsősorban a Nyugat nagy nemzedékéről őrzött emlékeit gyűjtötte össze könyvében. Maga hangoztatja, hogy szabályos emlékiratot ne várjon tőle az olvasó és a mű nem is a memoár megszokott műfaji törvényeit követi. Jobbára derűs történetek és anekdoták, kacagtató jelenetek „mozaikjából” szövődik össze az emlékezés; komor, de még komoly szín is ritkán vegyül az írásokba; a műértelmezést és kordokumentálást teljesen mellőzi, adatokkal meg éppen nem törődik, a felsorolást a „nyomorúságos adathalmaz” körébe utalja. Az epikus Tersánszky alkotása e könyv is — ez különbözteti meg a „szabályos emlékirattól”. Megtörténte eseményeket mond el, az ábrázolás meglevelelő, alakokat teremtő eszközeivel; emberi jellemeket idéz meg és emberi sorsokat villant fel. A memoár is a „megélt élet” műfaja, de az emlékezés írója a múlt visszaidézését csak kivételesen bízza egyedül az írói látásra, fel kell használnia különböző forrásokat és módszerét gyakrabban jellemzi a leírás vagy éppen a pontos rendszerezés, mint egy-egy jelenet megformálása.

Tersánszky több ízben szól elítélően az irodalmiaskodás túlzásairól, a pózolásról és „beállításról” — de nem fogadja el az értékes emlékiratirodalom ösztönzéseit és példáit sem. Ugyanígy a szobatudós, életidegen elméletgyártást meddő dolognak nevezi, de még a jól működő elmélettől, az életet helyesen tükröző elvtől is idegenkedik. Merevnek, egyoldalúnak érzi az „esztétikai bekeretezéseket” (176). Az irodalom akkor értékes szemében, ha az eleven, zajgó élet áramlásait közvetíti; őszinte emberi és művészi küzdelmet rejt magában. „Tiszteletlen” kifakadásainak voltaképp csak egyetlen céltáblája van, az irodalmi vagy elméleti hamisítás, mely életet és író, emberi egyéniséget elkenődött, nem valóságos mivoltában állít elénk. A pózolást nem tűri el, az érzelmeskedő emlékezést, a szembényvesztő rajzolatot, a szépítő színezést. Legtöbb elutasítása a pedantériának, a túlzásnak és a titokzatoskodásnak szól. Mindezzel a memoárirodalom ismert veszélyeit hárítja el magától: az apologetikus

szándékot és az önmentegetés hajlandóságát, Azzal sem az ösztönösséget veszi védelmébe, hogy az irodalom-magyarazatokról éles szavakat ejt, csupán az egyoldalúságot és a félremagyarazást veti el. Ezek az elvek azonban nem egy újfajta memoáirodalom lehetőségeit akarják megteremteni — Tersánszky „kegyeltsértő” és vitázó magatartása írói felfogásából következik, szenvedélytől fűtött mondatai nem a memoáirodalom új minőségéért küzdenek, hanem saját *szépirói ars poeticáját* fogalmazzák meg, írói elveit védelmezik és magyarazzák.

A Nagy árnyakról bizalmasan közvetlenül és természetesen idézi vissza az elhalt barátok és íróársak emlékét. Kis történeteket, jeleneteket formált emlékeiből; csaknem mindegyik írás az író emberi egyéniségét rajzolja meg, amennyire az esemény vagy anekdota keretei engedik. Emberi dokumentumokat nyújt, nem a műveket és még csak nem is az irodalmi világot, hanem az életben forgolódo, szerkesztéseket vagy éppen kocsmaikat járó írók emberi egyéniségét mintázza meg. Természetességéből és közvetlenségéből nem az következik, hogy a portréírásban fölényesség vezetne és hőseit „leleplezve”, mintegy papucsban mutatná be. Az értéket, írói küzdelmet tiszta szívvel becsüli és tisztelettel szól róla — még a kacagató jelenetekből is kiolvasható az irodalom iránti alázat. Mérték-tudásának meg mindig tanúságát adja. A közvetlenség és természetesség éles írói megfigyelésből származik — és Tersánszky emlékezéseinek épp az írói megfigyelés megbízhatóságából fakad a hitelessége. Elfogulatlanul közeledik hőséhez, friss szemmel nézi és ezért tud új vonásokat meglátni, új benyomásokat közölni. A „Találkozás Ady Endrével” ugyan nem ad felfedezést, de megerősíti és továbbszínezi a kialakult képet. A „Kafka Margit” című írás viszont már a szakembernek is ösztönzést jelenthet azáltal, hogy Kaffkának szinte már az egyéniségében adott volt az impresszionista módszer friss benyomásokra építő sajátossága. (44) „Osvát Ernő, a szerkesztők szerkesztője” azért érdemel figyelmet, hogy a Nyugat szerkesztőjéről a legnagyobb tisztelettel emlékezik meg, de egyirányúan korlátozott érdeklődését is megemlíti (62—65 és 79) és közben saját írói indulását, első novelláinak keletkezési körülményeit is elbeszéli (57—61). Önvallomás fonódik bele a Nagy Endre-portréba is, hősenek személye némileg háttérbe is szorult mert itt a zenész pálya örömeiről és viszontagságairól mesél és saját Képeskönyv Kabaréjának sorsát mondja el. Másutt nem önvallomást, pályarészletet sző bele portréiba, hanem irodalomról vallott felfogását foglalja vitázó mondatokba („Tóth Árpád”, „Móricz Zsigmond”).

A „Nagy árnyakról bizalmasan” melegen s

tisztelő és búcsúzó fájdalommal emlékezik meg Ady Endréről és Ignotusról, Szép Ernőről és Nagy Endréről, Tóth Árpádról és Móricz Zsigmondról, József Attiláról és Nagy Lajosról. Az írók vallanak arról is, kik álltak hozzá legközelebb, igazán kiket szeretett. Meghatottságát, benső személyes érdekelt-séget nem is titkolja, midőn Karinthy Frigyesről, Tóth Árpádról vagy József Attiláról ír. De ez nem a memoárok gyakori érzelmeskedései nála — az erős, életet szerető ember őszinte megnyilatkozása. Ezek a személyes motívumok a kötet igazi nyereségéhez tartoznak: az emlékező egyéniségét is felidézik, egy nagy életmű alkotójának emberi arcával ismertetnek meg.

Béla Miklós

Hevesi Sándor: A drámaírás iskolája. A tanulmányokat válogatta, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Staud Géza. Az előszót írta: Székely György. Bp. 1961. Gondolat K. 410 l.

A korszerű, szocialista magyar színház-kultúra kialakításáért tett erőfeszítések és kísérletek közepette, mint haladó hagyományra, mint közvetlen elődre szokás hivatkozni Hevesi Sándorra. László Anna Hevesi monográfiája, színészek, rendezők nyilatkozatai, s a Gondolat Kiadó nemrég megjelent Hevesi-kötete, *A drámaírás iskolája* bizonyítja, hogy életművével mint ma is élő és ható művészeti tényezővel kell foglalkozni.

Hevesi polgári beállítottságú színházi ember volt, de nagy műveltségével, célratörő tehetségével kiváló izlésével kiemelkedett kora átlagos színházi színvonalából s különösen az első világháború előtt, pályája derekán korszakos jelentőségre tett szert a magyar színháznak a századforduló európai áramlataiba való bekapcsolásában. Ezt a harcot nemcsak a híres Tháliában folytatta, hanem elméleti, kritikai, publicisztikai írásaival, nem utolsósorban a Pesti Naplóba írt, a közönség izlését befolyásoló, nevelő cikkeivel.

A drámaírás iskolája c. kötet Hevesi dramaturgiai tanulmányainak és hírlapi cikkeinek a gyűjteményét adja, mintegy három évtized terméséből válogat. A válogatásnak a legfőbb szempontja az volt, hogy valamilyen viszonylag egységes kép álljon össze, valami Hevesi-féle dramaturgia. A kötetet szerkesztő Staud Géza ezért úgy határozott, hogy az írásokat nem keletkezésük időrendjében állítja össze, hanem bizonyos kérdéscsoportok szerint. Hevesi azonban nem dramaturgiai rendszerezte, hanem népszerűsítő volt, s írásainak rendszerbe foglalása nehéz szerkesztői feladat. Az írók sorrendjét így csak az határozhatta meg, hogy az első cikkek arról szólnak, hogyan születnek a színdarabok, az utolsók pedig a jó befejezés arany szabályait foglalják össze.

Mindezzel együtt érdekes könyv A drámaírás iskolája, keresztmetszetet, eligazítást ad Hevesi dramaturgiai nézeteiről, s bizonyítja azt a szomorú feltevést, hogy a két világháború között a magyar színjátszás tragikusan kimaradt az európai színház haladó törekvéseiből, szinte válasz nélkül hagyta a modern színház nagy felkiáltásait.

Világosan kell látnunk, hogy kétféle Hevesi-hagyomány van: a fiatal Hevesi lázongó, állandóan az újat kereső öröksége, s a harcokban megfáradt, a támadásoktól megsebzett, a katolicizmusba menekülő, a válságot kitapintó, de az új iránt már érzéketlen művész drámája.

A fiatal, férfivá érett Hevesi imponáló felkészültséggel, határozott koncepcióval lép fel s rövidesen elismerést és tekintélyt vív ki magának. Amikor gyakorlati színházi ember lesz, az impresszionizmussal keresztezett naturalizmus a világszerte legjobban prosperáló színművészeti irányzat, s Ottó Brahm és Reinhardt nyomdokain, az ő tapasztalataikat felhasználva alakítja ki a maga színházi elképzeléseit és rendezői módszerét. Ifjúságának tudatát és művészi hitvallást formáló nagy élménye Ibsen s ez olyan nagy hatással van rá, hogy élete végéig nemcsak mint érték-mérőt mint példaképet tiszteli, hanem egyedüli módszernek, a modern dráma végső nagy csúcának is tekintti, aki után már „a mai dráma válsága”, „a hanyatló dráma” korszaka következik. S itt már is meg kell állnunk egy szóra. Nálunk még mindig igen sokan hajlamosak arra, hogy a hagyományokat dogmává merevítsék, szó szerint alkalmazzák. Az a dramaturg, drámatörténész vagy kritikus, aki Hevesit nem úgy tekinti példaképének, mint kora egyik legtájékozottabb, legműveltebb dramaturgját, hanem nézeteit veszi át szóról szóra, az abba az optikai csalódásba esik, hogy Ibsennel vagy Bernát Shaw-val véget ért a drámairodalom, s dramaturgiai írásai-ban vagy a klasszikusoktól hoz példát, s ha modern drámáról beszél, akkor Ibsent vagy G. B. Shaw-t ért alatta. Mert Hevesi a modern drámán Ibsen és G. B. Shaw drámáit érte, s az ő fénykorában, a század első évtizedében még valóban Ibsen a modern, bár már Csehov és Gorkij is megvívták ekkorra drámaírói csatájukat. Hevesi az egész kötetben egyszerűen le Csehov nevét s Gorkij drámáival szemben is komoly fenntartásai vannak. Szóval bizonyos konzervatív vonások már pályája első szakaszában is fellelhetők, a Tanácsköztársaság bukása után pedig mereven maradi álláspontra helyezkedik. Nemcsak a színházi avantgardról nem vesz tudomást, nemcsak Piscator, Meyerhold, Tairov és Jessner munkássága mellett megy el szó nélkül, de már nem tudja Pirandello, Giradoux és Claudel színpadának a jelentőségét sem felfogni. Észreveszi a színpad krízisét, a francia három-

szög-drámák rossz hatását színpadra és drámairodalomra, kitűnően elemzi több cikkében is a drámairodalom ketté válását a XX. században, a Boulevard-dráma és az üzlet-színház térhódításának társadalmi és kultúrális okait, de nem hisz abban, hogy az irodalom és az új dráma megválthatja a színpadot.

Olvastam nemrég egy kéziratot, valamilyen dramaturgiai ABC-t, amelynek a célkitűzése hasonlít A drámaírás iskolájához. A szerző Hevesi hívének, hagyományának folytatójának vallja magát, — de ezt dogmatikusan értelmezi. Harminc évvel későbbi írta munkáját Hevesinél, de a dramaturgiai példák ugyanazok, mint Hevesinél. S miközben a világ drámatörténetében Ibsen és Shaw megbecsült és kegyelettel tisztelt klasszikus lett, nálunk még belőle tanítják a modern dramaturgiát. S nem abból az aspektusból, hogy mennyit és hogyan hatottak a magyar drámára, hanem, hogy mennyiben folytatják a 19. századi előzményeket.

Igy vált nálunk a oroszul értelmezett Hevesi kultusz egyesek kezében a hagyományos színház megmerevítésének, a mai modern színház elleni görcsös, konzervatív szembeszégülésnek eszközévé.

Osváth Béla

Kiss Ferenc: A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága. Bp. 1962. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 155 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 37.)

A tanulmány szerzője a nemrégiben megjelent levelezésre, kiadatlan írásokra, emlékezésekre, valamint az egyes korai versekre támaszkodva elmélyült figyelemmel rekonstruálta az első, „nagy” *Nyugat*-nemzedék három kiemelkedő alakjának ifjúkori barátságát, indulásuk éveit. Ennek során sok újat mond, összefüggéseket tár fel, tévedéseket igazít helyre, adalékokat és portré-részleteket ad — gondosan ügyelve arra, hogy az itt adott vonások beleilleszkedjenek majd a teljes életműből kirajzolódó összképbe. Ha valaki akár e három költő egyikével, akár a *Nyugat* indulásának előzményeivel, a századforduló eszmei légkörével vagy a modern polgári líra Magyarországon való kialakulásának problémáival akar foglalkozni, használna forgathatja — és kell is forgatnia — ezt a kötetet. Az írói pályán való elindulás első lépéseiről, a három költőt érintő eszmei hatásokról és egyéniségüknek erre adott reakcióiról mindhármuk esetében olyan alapos-sággal kidolgozott, finoman árnyalt részleteket nyújt, melyek bizvást beilleszthetők egy-egy monográfia megfelelő helyére. S a tanulmány emellett távol áll a száraz ismeret-tétéstől: nem egy helyén színes, érdekes olvasmány is.

Legtöbbet talán finom verselemzéseivel adja Kiss Ferenc. A hasonlóságok közti lényegi különbségeket — melyek már az első korszak alkotásaiban is megmutatják azokat az emberi-művészi sajátosságokat, melyek majd leginkább megszabják Kosztolányi és Juhász Gyula további útját — azt, hogyan ölt formát filozófia és emberi magatartás Babitsnak és társainak műveiben, a verstechnikai felkészültségnek és az érzelmi élet költői megnyilvánulásainak kérdéseit egyforma alapos-sággal és hozzáértéssel kezeli, s figyelme a leg-
apróbb verstani elemeltől a kompozíció egészé-
nek összhatásáig mindenre kiterjed. Ezen a téren Kiss Ferenc rövid tanulmánya az utóbbi évek enémű munkáinak legjobbjai közé sorolható. De hasonlóképp elemzi a leveleket is: figyelme soha nem áll meg a bennük foglalt tények számbavételénél, a gondolatok értékelésénél és értelmezésénél: szüntelenül olvas a sorok között is. Stílusfordulatokból, egy-egy visszatérő mozzanat „miért?”-jének felderítéséből, apró belső ellentmondások megvilágításával elemzi a bennük foglalt — esetleg lefojtott s talán íróik által önmaguknak sem minden esetben bevallott — érzéseket, gondolatokat.

Igaz, fejtegetései itt néha kisebb ellen-
vetéseket is támasztanak. A barátok egymás-
hoz való viszonyának változásait elemezve,
itt-ott túlzottan is belemegy a részletekbe,
figyelmén kívül hagyván, hogy a föllet ad-
atok azért sok szempontból esetlegesek (pl.
jónéhány válaszlevél hiányzik, mely pedig
talán más megvilágítást adna az elemzett —
nem is mindig fontos — jelenségeknek). Kérdé-
ses tehát, hogy a túlzott részletesség nem for-
dul-e néhol a visszajára; nem volna-e jobb
megelégedni a fontosabb, általánosabb ér-
vényű, de mindig egyszerre több adattal,
következtetéssel valósziműsíthető tények
elemzésével. (Hasonló a helyzet néhány gyen-
gőbb fiatalkori versnek értékehez, jelentő-
ségéhez képest túl részletes elemzésénél is.)

A versekből és levelekből összeállított ele-
ven és sokszínű kép egésze a maga főbb vona-
laiban azonban így is meggyőző, s a korabeli
filozófiai-irodalmi hatásokkal való kapcsoló-
dásuknak, a társadalom igazi életétől való
elszigeteltségüknek stb. kimutatásával Kiss
Ferenc munkája egyaránt hozzájárult ahhoz,
hogy ez az egyéni arckokat kirajzoló kép meg-
felelő hátteret kapjon.

Ami a kapott értékek ellenére is bizonyos
ellenvéleményt szűl az olvasóban, az a tanul-
mány kiindulópontjában, feladat-kitűzésé-
ben rejlik. Igaz, három kiemelkedő fontos-
ságú költő ifjúkori barátsága nem nélkülöz-
heti az érdekességet, a téma határául pedig
csakugyan ott kínálkozik az itt határkőül vá-
lasztott esemény: a három barát első köteté-
nek megjelenése, mely együtt jár kezdetben
szoros és bensőséges barátságuknak bizonyos

fokú fellazulásával, megromlásával. De azért
igazában mégis önkényes, vagy legalábbis
külsődleges ez a határmegvonás. A tárgyalt
költők egyikének pályáján sem mutatható
ki ekkoriban döntő minőségi változás, így
azután kitűnik, hogy a feldolgozott periódus
teremtészetét döntő módon csupán személyi,
nagyobb összefüggések szempontjából tehát
esetleges körülmények határozták meg (ti. há-
rom tehetséges, de még „be nem érkezett”
fiatal ember egymásrautaltságának érzete;
lelkesülni és haragudni, olvasni és írni
egyaránt tudó, érző-gondolkodó egyetemis-
ták társkeresési vágya). Ebből adódik a tan-
ulmány olvasójában a benső kompozíció
hiányának érzete. S ennek a hiányérzetnek
a jogosságát igazolja a tanulmány végső
összegezésének bizonytalansága is: a terje-
delemhez képest egyáltalán nem kevés új és
hasznos közlés, az említett, egyáltalán nem
lebecsülendő részértékek ellenére nem egé-
szen világos, hogy mi az, amit itt össze lehetne
foglalni. Valamely életmű, mint egység köré
nem koncentrált az író, de valamilyen élesen
exponálható probléma köré sem (pl. filozó-
fiai nézetek és a hatásukra született költői
művek viszonyának kérdései, az induló pol-
gári költészet általános jellemvonásai Ma-
gyarországon, külföldi befolyások átformálá-
sának mikéjntje, élet és költészet viszonya).
Így könyve igazában nem emelkedik a nél-
külözhetetlennek és olvasmányosnak egy-
aránt joggal nevezhető, de igazi egységet nem
alkotó segédkönyv szintje fölé.

Valószínű, hogy szerzője nem is gondolt
többre, amikor művét írta; amolyan elő-
tanulmányok szánta egy nagyobb munká-
hoz. Talán mégsem egészen igazságtalan cse-
lekedet valami másnak, igényesebb feladat-
nak a számonkérése — vagy legalábbis el-
várása — Kiss Ferencről. Tanulmányának
részletértékei nemcsak nagyobb, hanem ben-
sőbb törvények szerint megszerkesztett írás-
műbe kívánkoznak.

Tamás Attila

Hatvany Lajos: Öt évtized. Bp. 1960. Szép-
irodalmi K. 629 I.

Posztumusz kötet ötven esztendő írásai-
ból: a szűkebb értelemben vett magyar
irodalmon kívül eső tanulmányok, cikkek,
kritikák, publicisztikai írások gyűjteménye.
Tárgyak világirodalom, történelem, színház
és közcélet, mégis: ezer szállal fűződnek a
Hatvany számára oly drága magyar irodalom
történetéhez. Az ő írói magatartása ugyanis
nem a rendszerező irodalomtörténészé, a
részletvonatkozásokban elmélyülő filológusé,
hanem a közíróé, a jelen harcaiban élő publi-
cistáé, a világirodalom jelenségeit mindig
a magyar irodalom számára közvetítő-felszívó
kulturpolitikusé. Az e kötetben közzétett

írások keletkezését sem a bűvárló tudós tervszerű kutatómunkája hívta életre, hanem a közélet pillanatnyi célszerűsége, az aktualitás ihlete, a konzervatív izléssel és életfelfogással vívott több évtizedes küzdelem napi követelményei.

Mindezt egyáltalán nem a kötet rovására mondjuk el: a Hatvany-írások lefontosabb formái erényei, legfőbb külsőlegesen vonzereje táplálkozik ebből: a szellemes-guanyoros-vilódzó-sokszínű előadás, a stílus és a megformálás könnyed természetessége, élvezetessége, fordulatosság, szikrázó elevensége, jó értelemben vett „svádája”, a megjelenítés áramló lüktetése, esszéisztikus eleganciája, az író vitára állandóan kész polemikus hajlama, kiforrott érvelő tehetsége, szellemi párbajra mindig vállalkozó ébersége. S ezzel együtt, ezen túl Hatvany alkotásának alapvető — oly rokonszenves — sajátosságai: az érdeklődés kifogyhatatlan intellektuális izgalmak, a problémalátás sziporkázó, improvizatív frissessége, az átélés személyes érdekelttsége, lírai fűtöttsége, a megismerés szinte érzékenyen tapintható gyönyörűsége.

Az *Öt évtized* ciklusrendszere sűrített foglalatú, kvintesszenciája Hatvany alkotói jelességeinek. A kötet első főfejezete, az *Én és a könyvek* a világirodalomnak áldoz: Anatol France-ról, Taine-ról, Zoláról, Hofmannsthalról, Thomas és Heinrich Mannról, Goethéről írott tanulmányokat foglal magába. A *Csendes napok, hangos esték* című ciklus a színházé: Strindbergé, Hauptmanné, Wedekindé — a századforduló színpadi forradalmának nagyjaié. És Max Reinhardté: a színpadszerűség, a teatralitás, a képi látványosság bajnokáé. Harmadik ciklusa, az *Olvasó Benedek kalandjai* az irodalomélvező Hatvany jegyzeteit, olvasónapló-forgácsait, tárcáit, időszerű irodalmi reflexióit gyűjti együvé. A múlt századi magyar liberalizmus nagy történéseinek (és nagy emigránsainak), Szalay Lászlónak és Horváth Mihálynak arcélét idézi fel az *Urak, polgárok, parasztok* című negyedik ciklus, helyet adva a Wesselényi Miklósról szóló szép esszének is. A rendi-nemesi Magyarország rombolóját mutatja meg ebben az írásban Hatvany, azt a politikust, aki a liberális eszméket elsők közt felítette mélyreható szociális követelésekkel. A kötet záró *Két portré* a gyűjtemény legkiemelkedőbb része: itt kapott helyet a Kertbeny Károly Máriáról alkotott arckép, ez a pesti polgári biedermeier világát idilli színekben, ugyanakkor enyhe ironiával felidézett, novellisztikus korrajz és családi rege; valamint az utolszor említett, de elsőrangú jelentőségű Bölöni Farkas Sándor-tanulmány, a „demokrácia Columbusa”-ról alkotott szuggesztív vallomás: e gazdag személyességű, lírai-írói, ugyanakkor tényeken s a kor meglepetésén alapuló támadás a rendiség s a

nemesi kiváltságok országa, Werbőczy hona ellen.

Szóljanak bár ez írások az emberi művelődés legváltozatosabb szféráiról, végighúzódik rajtuk a Hatvany-életmű legmaradandóbb értéke: a demokratikus elvek iránti rajongó tisztelet, a fél évszázadon át töretlen progresszív állásfoglalás, a polgári radikális eszmék és eszmények oly szolgálata, mely nem nézi kritika nélkül a polgárság romlását, régi ideáljainak megcsúfolását s nem zárkózik el a szocializmus igazságaitól sem. A haladó polgárság legjobb hagyományainak volt méltó képviselője Hatvany Lajos. Halála után megjelent kötete pedig méltóképp képviseli mindazt a szellemi-morális értéket, melyet ő hagyományozott ránk, a szocialista utókorra.

Fenyő István

A Fészek. Emlékkönyv a Fészek Klub alapításának 60. évfordulójára. Bp. 1962. Gondolat K. 281 l.

Az emlékek és emlékezések értékét sok minden adhatja: azonban az egyén emlékei csak akkor válhatnak társadalmi értéké, a tartalmuk, színvonaluk, mondanivalójuk tüntet egy ember szűk világán, ad valamit a közösségnek.

A Fészek művészklub életének 60. évfordulójára megjelent kötet ilyen emlékezések gyűjteménye. A spontán, szabadon áradó emlékezésekből, a lazán szerkesztett kötetből mégis hiteles kép vázlatla áll össze a Fészek múltjáról, szokásairól, eseményeiről és első sorban a Fészek-lakókról: művészekről, írókról. Az írások összessége megmutatja a kor — a század első évtizedei — művészeinek társadalmi helyzetét, körülményeit. A Fészek — amit saját erőből hoztak létre, majd tagdíjakból, kártyapénzből tartottak fenn — valóban fontos központjává vált az ország művészeti életének.

Nagy emberek — többnyire régvolt emberek — nyomaiban járnak az emlékezők, eleven közelségbe hozzák azokat is, akik rég elhagyták soraikat. Látjuk őket pihenés, szórakozás, vita, tréfacsínálás és munka közben.

A kis történetek, anekdoták véletlen, személyes, apró emlékek, de felhívják a figyelmet arra a lehetőségre, amit nemcsak az élő művészeknek adhat a Fészek, hanem az irodalomtörténetnek is. Mert az irodalomnak adott: sok író élményszerző, alkotó műhelye volt. Az emlékkönyv tartalmából csak néhány nevet idézek: első sorban Molnár Ferencét, akinek állandó tartózkodási helye volt. Illés István elbeszéléséből megtudjuk, hogyan szerezte Molnár élményeit a Liliom

megírásához. De járt ide Móricz, Szép Ernő, Nagy Endre.

Életrajzi részletnek, adatnak is, de írásműnek is kitűnő Tersánszky Józsi Jenő írása. Móricz Zsigmond, Illés Béla, Rideg Sándor elbeszélése is megerősíti azt a meggyőződést, hogy bizony megérné a fáradságot kutatni a régi Fészek-dokumentumok, jegyzőkönyvek között. Szerzők életének, jellemének új vonásai, művek keletkezésének, sikerének (vagy bukásának) új adatai kerülhetnek napfényre és elősegíthetnek egy-egy életmű jobb, teljesebb megvilágítását, megértését.

Sinka Erzsébet

Folia Archeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum Évkönyve. 1961. Bp. 1961. Képzőművészeti Alap. 317 l. 43 t.

Zrínyi Miklós hadjáratainak grafikus ábrázolásait veszi számba Cennerné Wilhelmb Gizella cikke. A mozgékony grafikai műfajok témaválasztásában lemérhető a kor szereplőinek népszerűsége. Zrínyi esetében a sokszorosító művészet tevékenyen kivette részét hírnevének elterjesztésében. Zrínyi harcait legkorábban 1661-ben örökítik meg illusztrált röplapon. Az 1663-as év harcaiból két esemény keltette fel a rézmetszők és kiadók érdeklődését: a kanizsai basa támadása (augusztus 13) és a váradi basával vívott ütközet (november 27). A bán 1664 januárjában kezdi meg híres téli hadjáratát. A metszők az eszéki híd felgyújtását ábrázolták legszívesebben. A Kanizsa sikertelen ostromát bemutató zsúfolt kompozíció előterében Zrínyi lovasképe látható. Igazán jó képességű grafikust csak az 1666-ban megjelent *Abbildung der denkwürdigen Schlachten*. . . c. kiadvány két idevágó metszetének mesterében ismerhetünk meg. Az első ábrázolás a téli hadjárat egyik lovas összecsapása Kanizsa környékén (erről eddig nem tudunk), a másik a mozgalmasan megoldott híd felégetését ábrázoló pécsi és eszéki veduta. E két metszet elkerülte mind a Zrínyivel foglalkozó kutatók, mind a grafikai és ikonográfiai katalógusok készítőinek figyelmét.

Zrínyi hadjáratainak ikonográfiáját egybefoglalva megállapítható, hogy a metszetek jórészt a nagyközönség számára készültek, röplapokat, népszerű propaganda- és történeti kiadványokat díszítettek. Művészeti és topográfiai szempontból nem hoznak újat, de szerény kvalitásukkal éppen a tömegek érdeklődését tartották ébren Zrínyi és tettei iránt.

Rózsa György a Magyar Történelmi Képcsarnok néhány újabb biedermeier képét mutatja be s elemzi művészettörténeti szempontból. Cikke azonban filológiailag is értékesíthető apróságokat rejt magában. Az új szerzemények között szerepel Heinrich Bonifácnak egy házaspárt ábrázoló olajfestménye. Heinrichről tudjuk, hogy 1829-ben megfestette Kazinczy képmását, melynek eredetije Kisfaludy Károlyhoz került s nem maradt ránk. (*Kazinczy Ferenc Levelezése* XXI. 5018, 5020, 5025, 5033, 5062, 5078, 5248 sz.) A művész 1830-ban családi képmással szerepelt egy pesti kiállításon, amelyet Kazinczy egy helyen részletesen és nagy elismeréssel ismertef. (*Levelezés*. XII. 5623 sz.) A Rózsa György bemutatta kép a művész első olyan olajfestménye, mely közgyűjteményeinkbe került s ha nem is a Kazinczy által leírt portré (bár annak ábrázoltjait sem tudjuk megnyugtatóan azonosítani), mégis lehetőséget ad a művész kvalitásának lemérésére és Kazinczy leveleinek egybevetésére. Orlai Petrich Somának egy fiatal férfit ábrázoló képmása szintén újabban került a gyűjteménybe. Jóllehet Orlainak ismerjük ennél jobban sikerült portréit is (Petőfi, Anyám), a kép mégis érdemes figyelmünkre, mert Nádasdy Tamást jeleníti meg, akiről tudjuk, hogy 18 éves korában, 1855-ben külföldi tanulmányútra indult nevelőjével, Gyulai Pállal. Berlin és Párizs után Münchenbe érkeztek, ahol az ifjú 1856-ban hirtelen meghalt. Gyulai a 11 évvel fiatalabb tanítványa emlékéért *Barátom halálára* c. versével örököltette meg.

A kötetten határozottan érződik az a törekvés, hogy minél sokoldalúbban, a teljesség igényével mutassa be azt a sokrétű munkát, mely a Magyar Nemzeti Múzeum falain belül folyik.

Kőhegyi Mihály

Magyar Irodalomtörténetírás. 1962

(Bibliográfia)

Ezzel az összeállítással éves irodalomtörténeti bibliográfiák sorozata indul meg. A gyűjtés – minden könyvészeti adat mellőzésével – a rendelkezésre álló periódikákból csupán a fontosabbakra terjedt ki. Gyakorlati használhatósága érdekében az anyag általános részre és az irodalomtörténeti korszakolásnak megfelelően négy fejezetre oszlik, melyekben a szerzői betűrend érvényesül. A címfelvételekben sehol sem szerepel évszám. Ez folyóiratok évfolyamainál mindig a bibliográfia címében feltüntetett évvel azonos, évkönyvek, tanulmánykötetek esetében pedig az impresszumban szereplő évszámmal. Annotáció csak ahhoz a tételhez került, amelynél a cím nem ad elég magyarázatot (íróról, műről, előzményről). Több íróval foglalkozó írás általában egyszer szerepel, kivéve, ha az illető írók több korszakhoz tartoznak. E bibliográfiához, annak ellenére, hogy elrendezésében az időrendi csoportosítást érvényesíti, nem csatlakozik mutató, mert ezt pótolja a folyóirat évi kötetéhez készülő általános névmutató. A csatolt rövidítésgyűjtemény természetesen nem azonos sem az átnézett, sem a feldolgozott címeikkel.

Végül köszönettel említem meg, hogy a külföldi folyóiratok magyar vonatkozású adatait kollektív gyűjtésből Bor Kálmán, a magyar periódikák anyagának nagyobbik részét pedig Kapuvári Anna bocsátotta rendelkezésemre.

V. Kovács Sándor

Rövidítések

AAnt	Acta Antiqua	NyK	Nyelvtudományi Közlemények
AArch	Acta Archeologica	Nyr	Magyar Nyelvőr
AEthn	Acta Ethnographica	PamLit	Pamietnik Literacki
AHistArt	Acta Historiae Artium	ParttK	Párttörténeti Közlemények
AJuv	Acta Juvenum	PedSz	Pedagógiai Szemle
ALingu	Acta Linguistica	RAD JAZU	RAD Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti
ALitt	Acta Litteraria		
AOrient	Acta Orientalia	Renaissance und Humanismus	Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Besorgt von Johannes Irmischer. Bde 1—2 Berlin, Akademie-Verlag
Alf	Alföld	RSoc	Revue Socialiste
AmLit	American Literature (New York)	SlavEESTud	Slavonic a. East European Studies (Montreal)
AntTan	Antik Tanulmányok	SlavEERev	Slavonic a. East European Review (London)
ArchÉrt	Archeológiai Értesítő		Slovenská Literatúra (Bratislava)
BHR	Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance (Genève)		Soproni Szemle
BorsSz	Borsodi Szemle		Studia Slavica
Communicationes	Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica		Századok
Conv	Convivium (Torino)	SlovLit	Társadalmi Szemle
EI	Élet és Irodalom	SoprSz	Theológiai Szemle
Ethn	Ethnographia	StudSlav	Times Literary Supplement (London)
FK	Filológiai Közlöny	Száz	Tiszatáj
FolArch	Folia Archeologica	TSz	Történelmi Szemle
FrNouv	France Nouvelle (Paris)	ThSz	Új írás
HK	Hadtörténelmi Közlemények	Times LitSuppl	Valóság
HungPEN	The Hungarian P. E. N.		Vasi Szemle
IgSzó	Igaz Szó	Ttáj	Viața Rominesca (Bucuresti)
ИнЛит	Иностранная Литература	TörtSz	Vigilia
ISz	Irodalmi Szemle (Bratislava)	Új írás	Вопросы Литературы
It	Irodalomtörténet	Vság	
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények	Vasi Sz	
Jkor	Jelenkor	Viata Rom	
KisalfFórum	Kisalföldi Fórum	Vig	
Kort	Kortárs	ВопрЛит	
LettrFr	Les Lettres Françaises (Paris)		
LK	Levéltári Közlemények		
ЛитГ	Литературная Газета		
LitLudowa	Literatura Ludowa (Warszawa)		
MFiSz	Magyar Filozófiai Szemle		
MKsz	Magyar Könyvszemle	Bev	= Bevezetés
MNy	Magyar Nyelv	EK	= Egyetemi Könyvtár
MPszSz	Magyar Pszichológiai Szemle	Évk	= Évkönyv
MTud	Magyar Tudomány	Főisk	= Főiskola
MTA I. OK	MTA I. Osztály Közleményei	Gimn	= Gimnázium
MTA II. OK	MTA II. Osztály Közleményei	Irod	= Irodalmi
MűvtÉrt	Művészettörténeti Értesítő	Ism	= Ismertetés
NHQu	The New Hungarian Quarterly	K	= Kiadó
NouvCr	Nouvelle Critique (Paris)	Múz	= Múzeum
NouvLitt	Nouvelles Littéraires (Paris)	OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár
NyIudK	Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár)	Ped	= Pedagógiai
		Tan	= Tanulmány

Szövegben előforduló szavak

I.

(Általános rész)

Balkányi Enikő: Írói emlékházaink problémáiról. Petőfi IrodMúzÉvk	Benkő László: Tájszók a szépirodalomban. Szegedi Ped. Főisk. Évk.
Bán Imre: Turóczi-Trostler József: Magyar irodalom – világirodalom. ItK 658–662. [Ism.]	Bertényi Iván: Az OSzK Évk 1959. ItK 680–681. [Ism.]
Barta János: Valóság és valóságérzés. (Előtanulmány a realizmus esztétikájához.) Alf 4. sz. 77–93.	Bóka László: Lira és realizmus. MTA I. OK XIX. köt. 45–64.

- Bor Kálmán—Kemény G. Gábor: Magyar irodalom-történet külföldön 1950—61. ItK 542—545, 682—687. [Bibliográfia.]
- Borl Imre: A próza szabadságharca. Hid 687—695. [A próza „másodrendűségéről” a magyar irodalomban.]
- Cushing, G. F.: Problems of Hungarian Literary Criticism. SlavEERev 95. sz. 341—355.
- Csatkai Endre: Adatok a győri könyv történetéhez. Arrabona (Győr) [Évk.]
- Deák Tamás: A műfordítás-kritika gondjai. IgSzó 6. sz. 888—895.
- Egri Péter: Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat. Vszág 4. sz. 117—119. [Ism.]
- Elekfi László: Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat. Nyr 469—474. [Ism.]
- Elekfi László: László Zsigmond: Rítmus és dallam. (A magyar vers és ének prozódiaja.) Nyr 344—350.
- Erdel Ferenc: Akadémiai hozzászólások a kongresszusi irányelvekhez. MTud 655—657.
- Fencsik Flóra: Hevesi Sándor: A drámaírás iskolája. Vszág 1. sz. 116—117. [Ism.]
- Ferenczi Imre: Bocskai István és szabadságharcának emléke a néphagyományban. Déri MuzÉvk (Debrecen).
- Ferenczi, L.: Nouvelles Hongroises. Présentation d'Aurelien Sauvageot, préface par András Diószegi. HungPEN (3. sz.) 31—32. [Ism.]
- Gondos Ernő: „Írnyelvek irodalmunkról.” Kort 1558—1562. [Az MSzMP tézisekről.]
- Hajnal Imre—Vörös Mihály: Iskolánk vázlatos története. I. A felszabadulásig; II. A felszabadulástól napjainkig. Bethlen Gábor ált. gimn. évk. (Hódmezővásárhely.) [XVI. sz. középtől.]
- Horváth Károly: A magyar stilsztika útja. MTud 596—598. [Ism.]
- Horváth Mária: Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelv-művelő konferencia anyaga. It 438—440. [Ism.]
- Imre Katalin: Stilsztikai tanulmányok. MTud 335—336. [Ism.]
- Jancsó Elemér: Irodalomtörténetírás és időszerség. IgSzó 6. sz. 812—817.
- Julow Viktor: Az irodalmi muzeológia múltja és helyzete Debrecenben. Petőfi IrodMuzÉvk
- Kálmán Béla: Az álnév. Alf 1. sz. 141—145. [Írók, tudósok álnéveiről is.]
- Kaposi Márton: Acta historica litterarum Hungaricarum. ItK 789—790. [Ism.]
- Kemény G. Gábor: A rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti vonatkozású írásai 1959-ben. It 336—360. [Bibliográfia.]
- Kemény G. Gábor—Bor Kálmán: Magyar irodalom-történet külföldön. 1960—61. ItK 542—545, 682—687. [Bibliográfia.]
- Kiss Ferenc: Hódítás, vagy öncsalás? (Hozzászólás a líra vitájához.) Kort 437—446.
- Kiss Ferenc: Új szempontok a magyar vers rendszerezésében. — Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat c. könyvéről. Kort 920—924.
- Kiss József: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 1826—1961. ItK 132. [Ism.]
- Klanciczay Tibor: Az irodalomtörténeti szintézis néhány elvi kérdése. ItK 59—73.
- Klanciczay Tibor: Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. 1—22. sz. ItK 681—682. [Ism.]
- Klanciczay Tibor: Egy irodalomtörténeti kongresszus és tanulságai. (Utrecht, 1961. augusztus). Kort 123—130.
- Klanciczay Tibor—Rejtő István: Etudes Historiques. ItK 251—254. [Ism.]
- V. Kovács Sándor: Stein, Werner: Kulturfahrplan. ItK 261. [Ism.]
- Kovalovszky Miklós: A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1960—61. Nyr 3. sz. 358—359. [Ism.]
- Kovalovszky Miklós: Szathmári István: A magyar stilsztika útja. ALingu 202—206. [Ism.]
- Kozocsa, Sándor: L'Italia nella narrativa ungherese. Conv 680—689.
- Kóhalmi Béla: Szathmári István: A magyar stilsztika útja. MKSz 114—115. [Ism.]
- Ladó János: Írói szótárak és „nyersszótár”-ak. MNy 192—198.
- Láng József: Csongor Rózsa: A Vörösmarty Kör története. ItK 537—538. [Ism.]
- Lengyel Dénes: Anyanyelvi műveltségünk. ItK 258—259. [Ism.]
- Molnár József: Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából. It 185—186. [Ism.]
- Mora, E.: La poésie Magyare. NouvLitt 1833. sz. 4. [Ism.]
- Nyíró Lajos: Nemzeti irodalom — világirodalom. ItK 269—285.
- Oltványi Ambrus: Turóczi-Trostler József: Magyar irodalom, világirodalom. FK 371—373. [Ism.]
- Ortutay, Gyula: Il Risorgimento italiano nella poesia popolare ungherese. Atti del Congresso internazionale di studi storici sul Risorgimento, Palermo 1961. apr. 15—20. Milano, 2. köt. 1028—1034.
- Osváth Béla: A magyar vigjáték két útja. Kort 210—216.
- Osváth Béla: A Nemzeti Színház és a magyar dráma. ItK 693—704.
- Osváth Béla: Magyar ars poetica. ItK 106—108. [Ism.]
- Pándi Pál: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság jubileumi közgyűlésének főtítkári megnyitója. It 363—368.
- Patyi Sándor: Magyarország művelődési viszonyai. 1945—1958. ItK 392—393. [Ism.]
- Rejtő István—Klanciczay Tibor: Etudes historiques. ItK 251—254. [Ism.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 303—307. [Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 687—690. [Szabó György: A futurizmus.]
- S. Cs.: A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 1960—1961. It 442—443. [Ism.]
- Sloan, P.: A Marxist Literary Critic. Humanist 5. sz. 148—150. [Lukács Gy.: The Historical Roman.]
- Sóter István: A magyar líra francia nyelven. Kort 1557—1558. [Ism.]
- Szabó György: Stilsztikai tanulmányok. ItK 374—377. [Ism.]
- Szabó Zoltán: Megjegyzések az irodalmi nyelv fogalmának vitás kérdéséről. NyitudK 135—140.
- Sz. Szabó László: Debreceni Bibliográfia. Alf 1. sz. 135—137. [Ism.]
- Szathmári István: Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. ALingu 195—197.
- Székely János: A debreceni városi nyomda a századforduló éveiben. Déri MuzÉvk (Debrecen). [XIX—XX. sz.]
- Szigeti József: A kultúra szocialista tartalmának és nemzeti formájának kérdéséhez. TSz 8—9. sz. 85—100.
- Szili József: „Irodalomközpontúság” az irodalomtudományban. ItK 454—472.
- Tarnóc Márton: Nyelvtani tanulmányok. ItK 394—395. [Ism.]
- Toeroe, F.: Une antologie de la poésie hongroise. Preuves 141. sz. 79—80. [Antologie de la poésie hongroise du XIIe siècle a nos jours, Paris.]
- Tóth Dezső: Az „Írnyelvek” az irodalomról. Úf 1187—1191.
- Vajda György Mihály: Irodalom, filozófia, nevelés. ItK 119—123. [Ism.]
- Veress József: Egy „irodalomtörténet” margojára. Alf 5. sz. 124—126. [Könnyű László: Az amerikai magyar irodalom története.]
- Vita Zsigmond: A háromszáz éves nagyenyedi Bethlen-kollégium. PedSz 893—903.
- Vita Zsigmond: Tudományos és irodalmi törekvések a Bethlen-kollégium történetében. Korunk 1102—1107.
- Voigt Vilmos: Komlós Aladár: A líra műhelyében. ItK 377—381. [Ism.]
- Weber Antal: Klanciczay Tibor—Szauder József—Szabolcsi Miklós: Kís magyar irodalomtörténet. ItK 662—665. [Ism.]
- Weber Antal: Új könyvek a magyar irodalom történetéről. Úf 787—789. [Waldapfel József: Szocialista kultúra és irodalmi örökség. — Szauder József: A romantika útján. — Klanciczay—Szauder—Szabolcsi: Kís magyar irodalomtörténet.]

Wéber Antal: A harmadik nemzetközi összehasonlító irodalomtörténeti kongresszus. FK 190–192. [Utrecht. 1961.]

Zolnai Béla: Relációs, viszonyulások hanghatások a költői nyelvben. It 96–102.
[— —]: The fictions of history. Times LitSupp 3134. sz. [Lukács, Gy.: The historical Roman.

II.

(Régi magyar irodalom)

- E. Abaffy Erzsébet: Király Péter: Ismeretlen magyar glosszák. ALingu 201–202. [Ism.]
- Ács Tivadar: Egy tengerbe vesztett magyar humanista költő a XVI. században. FK 115–122. [Budai Parmenius István]
- Balázs János: Johannes Sylvester und der Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Renaissance u. Humanismus (Berlin).
- Bálint Sándor: Egy szegedi nyelvemléktörődék. MNy 231. [1500 tájáról.]
- Bán Imre bevezetője. A barokk. Bp. Gondolat K.
- Bán Imre: Erasmus Julius-dialógusa a magyar irodalomban. MKsz 353–354.
- Bán Imre: Melius Juhász Péter. Communicationes 23. sz. 252–280.
- Bánkuti Imre: A magyar céhek vallási szerepe a XVIII. században. FolArch
- Baraczkai István: Néhány XVII. század végi városi számadáskönyvünk írása. LK 219–253.
- Becker Henrik: Balassas weltweite Verknüpfungen. Renaissance u. Humanismus (Berlin).
- Benkő András: Román dallamok egy XVIII. századi gyűjteményben. NyItudK 131–133. Ismeretlen kézirat magyar vonatkozással.]
- Berényi-Révész Mária: Humanistische Anregungen bei den Anfängen des ungarischen Romans. Renaissance u. Humanismus (Berlin).
- Bergier, J. F.: Bibliographie des articles relatifs à l'histoire de l'humanisme et de la renaissance. 1961. BHR 620–639. [A magyar anyaggal. Függelék: az 1960-as magyar szakirodalom.]
- Bíró Gábor: M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. MTud 199–200. [Ism.]
- Bóri Imre: „Diák, írj magyar éneket...” Híd 1037–1044. [Gerézi Rabán: A magyar világi líra kezdetei.]
- Boronkai Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. köt. ItK 676–677. [Ism.]
- Borsa Gedeon: A török ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. OSzK évk.
- Borsa Gedeon: Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült nyomtatott kiadása. MKsz 210–217.
- Borzák István: Die Tacitus-Handschriften der Bibliotheca Corviniana. EK Évk. I.
- Borzák István: Perneszi György könyvjegyzékéhez. ItK 628–632.
- Bóta László: Imre Samu: Szabács Viadala. ItK 534–535. [Ism.]
- Bóta László: Küküllői János és a Névtelen Minorita krónikája. It 331–333. [Ism.]
- Brock, Peter: Antal Pirnat: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren. SlavEER 96. sz. 262–264. [Ism.]
- Büky Béla: HOGYAN KORRIGÁLT Pázmány Péter? MNy 346–356.
- Cennerné Wilhelm Gizella: Németországban tanuló magyar ifjak litografált arcképei. FolArch
- Csanádi Imre: Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 3. kötet. ItK 516–521. [Ism.]
- Csanda, Sándor: Der Kodex Fanchali Job. StudSlav 179–187. [Mišianik—Eckhardt—Klaniczay: Balassi Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Job-kódex magyar és szlovák versei.]
- Csapodi Csaba: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. MKsz 117–118. [Ism.]
- Csapodi Csaba: Kiadatlan Zrínyi-levelek. ItK 639–657, 740–756.
- Csapodi-Gárdonyi Klára: Bericht über neuere Forschungen auf dem Gebiet der Bibliotheca Corvina. Renaissance u. Humanismus (Berlin)
- Csapodi-Gárdonyi Klára: Un Manuscrit Pétrarque – Dante de la Bibliothèque Nationale à Paris et ses Rapports avec la „Bibliotheca Corviniana”. AHistArt 99–106.
- Csatkay Endre: Adalékok a régi Sopron megye színe-
- zetének történetéhez (1900-ig). Soprsz 349–356.
- Csöka J. Lajos: Ki volt Anonymus? MNy 153–159.; 336–346.
- Dankó Imre: Az almaszimbolika magyar vonatkozásai. Ethn 558–589. [XVI–XVIII. sz. diák-költészet.]
- Devecseri Gábor: Kezdetek és örök megújulás. Gondolatok a Régi Magyar Drámai Emlékek kapcsán. FK 106–115.
- Dömötör Tekla: Drámai műfajok hazánkban a XVI. században. Theatrum. [Évk.]
- Eckhardt Sándor: Balassi Bálint végrendelete. ItK 473–474.
- Eckhardt Sándor: Pozsgai Gáspár, Balassi horvát nevelője és barátja. ItK 733–736.
- Esze Tamás: Pirnat, Antal: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren. ItK 510–516. [Ism.]
- Fazakas József: Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez. OSzK Évk.
- Földes László: Kultúrtörténeti szemelvények a Nadasdiak 1540–1550-es számadásából. Ethn 483–485. [Ism.]
- Gerézi Rabán: Balázs János: Sylvester János és kora. ItK 238–241. [Ism.]
- Gerézi Rabán: Egy költői hírnév története. ItK 720–732. [A Janus-hagyomány sorsa a Jagellokban.]
- Gerics József: Krónikánk szerepe a középkori jogéletben. LK 3–14.
- Gyenis Vilmos: Hermányi Dienes József és Kemény János önéletírása. ItK 75–77.
- Gyenis Vilmos: Ravasz János–Felkai László–Bellér Béla–Simon Gyula: A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. ItK 538–539. [Ism.]
- S. Hámosi Antonia: Pusztai István: Birk-kódex. 1474. NyK 433–434. [Ism.]
- Havas László: Szezenyi Molnár Albert antológiájának keletkezéstörténete. ItK 339–341.
- Hegedűs Géza: A természetudományos világkép első megjelenése irodalmunkban. It 418–419. [Rimay János.]
- Herepei János: Adalékok Bod Péter életrajzához. ItK 341–343.
- Herepei János: Adatok régi magyar versekről. ItK 477–493.
- Herepei János: Hogyan nevezzük Tótfalusi Kis Miklóst? MKsz 57–59.
- Hetényi Ede: A megelőző orvoslás szemlélete Wespzrémi István munkásságában. Communicationes 27. sz. 123–128.
- Hetényi Ede: Wespzrémi István: A Kisdéd Gyermek nevelésekről való Rövid Oktatás c. könyvének 200 éves jubileumára. Communicationes 26. sz. 77–90.
- Holovics Flórián: Ki fordította a Káldi-féle bibliát? ItK 223–231.
- Hopp Lajos: Marton Csombor podróz po Polsce. ItK 126–127. [Ism.]
- Iglói Endre: Magyar Mózes legendája. FK 1–16.
- Jakab László: Megjegyzések a „XVI. századi magyar orvosi könyv” kérdéseihez. MNy 76–77.
- Jakó Zsigmond: Három XVI. századi vers a Bathyá-neumból. NyItudK 188–191. [Magyarul, 1569–1575.]
- Jakó Zsigmond: Ródi Cseh István végrendelete 1507-ből. NyItudK 184–187. [Magyar nyelvemlék.]
- Kakassy Endre: Balassi Bálint találkozása a román rítmmal. Korunk 119–122.
- Kaposi Márton: Bonfini: Mátyás király. ItK 387–388. [Ism.]
- Kardos Tibor: Entwicklungsgang und osteuropäische Merkmale des ungarischen Humanismus. Renaissance u. Humanismus (Berlin)

- Kenyeresné Bolgár Ágnes: Proveniencia és vízjelkutatás. (A „mérleg” az Egyetemi Könyvtár latin papírkódexében.) EK Évk. I.
- Kilián István: Ismeretlen XVIII. századi kézirat a miskolci levéltárban: a „Tudóskönyv”. BorsSz 5. sz. 103–107.
- Kiss András: Lengyel–magyar történelmi kapcsolatok. (Hozzászólás H. Szabó Béla cikkéhez.) BorsSz 2. sz. 44–47. [Az idézett cikk (1. sz. 52–56.) kiegészítése irodalomtörténeti és tanügyi vonatkozásban.]
- Klanciczay Tibor: Aghházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. ItK 388–389. [Ism.]
- Klanciczay Tibor: Probleme der ungarischen Spätrenaissance. Renaissance u. Humanismus (Berlin)
- Klanciczay Tibor: Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. ItK 125–126. [Ism.]
- Klanciczay Tibor: Garas Klára: Franz Anton Maulbertsch. MűvtÉrt 199–202. [Opponensi vélemény.]
- Klanciczay Tibor: Vita a könyv margóján. MKsz 52–55. [Telegdi Miklós Felelet-ének eddig ismeretlen példányáról.]
- Komáromy József: Miskolc élete az Anjouk alatt. BorsSz 2. sz. 48–62. [Klly. is, mint a Herman Ottó Múzeum Füzetei, 12. száma.]
- Komjáthy Miklós: Árpád- és Anjou-kori levelek. LK 181–183. [Ism.]
- Komlövöszki Tibor: Balassi Bálint magyar nyelvű végrendelete. MNY 378–380.
- B. Koroknay Éva: A Korvina-kötések Ulászló-kori periódusáról. MűvtÉrt 125–136.
- Kovács Endre bevezetője. Comenius Magyarországon. (Comenius Sárospatakon írt műveiből) Bp. Tankönyvkiadó.
- V. Kovács Sándor: Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban. MKsz 55–57.
- V. Kovács Sándor: A „Codices Hungarici” sorozatról. ItK 123–125. [Ism.]
- V. Kovács Sándor: A renaissance Magyarországon. ItK 766–768. [Ism.]
- V. Kovács Sándor: Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. MTA I. OK XIX. köt. 361–364. [Ism.]
- V. Kovács Sándor: Gergely Ferenc deák tankönyvei. MKsz 222–223. [Adalékok Szabó Károly második kötetéhez.]
- V. Kovács Sándor: Küküillei János és a Névtelen Minorita krónikája. ItK 534. [Ism.]
- V. Kovács Sándor: Régi magyar bibliográfiák Amerikában. ItK 541–542. [Ism.]
- V. Kovács Sándor: Rudolf király levele Balassi Bálinthoz. ItK 638.
- Kovács Sándor Iván: Bornemissza Péter mecénásának könyvtárjegyzéke 1560-ból. ItK 83–89.
- Lőrincz Jenő: Adalék a XVI. századi magyar levéltípus történetéhez. MNY 470–472.
- Maksay Ferenc: Papp László: Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában. LK 175–176. [Ism.]
- Mészáros István: Világi iskolázásunk kezdetei. PedSz 620–630.
- Mezey László: Egy állítólagos Corvin-kódex. EK Évk. I.
- Mišianik, Jan: K literárnym vztahom slovenskomadarskym v 16–18. storoci. SlovLit 416–428.
- Mollay Károly: Középkori soproni naptárak. SopSz 215–226, 299–311.
- Nagy Barna: Hol jelent meg Szikszai Hellopoeus Bálint első katekizmus? (RMK I. 371.) MKsz 221–222.
- Nagy Barna: Két Honterus-mű variánsa. MKsz 217–221.
- Németh Jenő: A XVII. századi kéziratok költészet s a barokk. A Juv
- Nyíri Antal: Törlejt szavunk eredete. MNY 313–323. [Szabács viadala hitelességéről.]
- Országh, Ladislav: A Seventeenth-Century Hungarian Translation of a Work by Increase Mather. AmLit 1. sz. 94–96. [M. Tótfalusi Kis Miklós.]
- Ötvös János: Hoffhalter Rafael debreceni nyomdász. Déri MuzÉvk (Debrecen)
- Pais Dezső: Úr volt-e valóban Vršuuru? MNY 133–146. [Anonymus.]
- Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. (II.) rész. Száz 25–45. [I. rész: 1961. 4–5. sz.]
- Pirnát Antal: Der antitrinitarische Humanist Johann Sommer und seine Tätigkeiten in Klausenburg. Renaissance u. Humanismus (Berlin)
- (Prokopp Gyula): A Konstantinápolyba került korvink megalapításának századik évfordulója. Vig 317–319.
- Pusztai István: Egy XVI. századi nyomtatvány két-tóshangzói. MNY 358–361. [Pannóniai (Coelius) Gergely Regula-fordítása. 1537.]
- Radocsy Dénes: Soltész Zoltán: A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században. AHistArt 163–165. [Ism.]
- Raffy Ádám: Blandrata György olasz orvos és a XVI. századbeli Erdély közegészségügye. Communicationes 26. sz. 51–64.
- Rapcsányi László–Tóth Endréné: Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós 1664-es téli és tavaszi hadjárataról egy korabeli magyar kalendáriumban. HK 2. sz. 236–261.
- Reychman, Jan: Sylvester János és kora. Bp. 1958. PamLit 1. sz. 243–246. [Ism.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 558–564. [Gerédy Rabán: A magyar világi líra kezdetei.]
- Ruttkay László: Az orvos Jessenius mint történetírő. Communicationes 24. sz. 102–111.
- Sámson Edgár: Egy XVII. századi kézirat fordítás ismertetése. MNY 458–464. [Szt. Benedek... Regulája. 1689.]
- Schramm, Gottfried: Antal Pirnát: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren. BHR 243–249. [Ism.]
- Sólyom Jenő: „Janus Pannionius magyar grammatikájának” állítólagos soproni példányáról. ItK 74.
- Stoll Béla: Kakasdi népmesék. 1–2. köt. ItK 393–394. [Ism. – A mesék régi magyar forrásairól.]
- Stoll Béla: A Pajkos ének és a népköltészet. ItK 180–192.
- Surányi Bálint: Az I. Lajos-kori Ars Notarialis városi vonatkozású formuláinak eredetéről. TörtSz 275–285.
- Szabó T. Attila: Erdélyi levelek a XVI. századból. MNY 490–493.
- Szabó T. Attila: Újabb nyelv- és irodalomtörténeti szövegkiadványok. NyitudK 212–213. [Codices Hungarici, Bibliotheca Hungarica Antiqua, Régi Magyar Költők Tára]
- Székelly János: Benda Kálmán–Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. Alf 1. sz. 132–134. [Ism.]
- Szigeti József: Mikes Kelemen ismeretlen kézírata. NyitudK 175–180. [„A kereszt királyi útja.”]
- Tarnai Andor: Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar írókatona. (Jakkó László huszárpapján. 1781–1833.) ItK 535–536. [Ism.]
- Tarnai Andor: Révész Imre: Sinai Miklós és kora. ItK 254–255. [Ism.]
- Tarnóc Márton: Benda Kálmán–Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. ItK 788–789. [Ism.]
- (Taxner Ernő): Az elfelejtett Telegdi Miklós. Vig 766–767. [Klanciczay Tibor: Reneszánsz és barokk.]
- Tolvaj Bertalan: Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. Ethn 627–628. [Ism.]
- Tordai Zádor: A magyar kartezianizmus történetének vázlatla MFiSz 54–79.
- Tóth István: Egy elfelejtett Dózsa-vers a XVI. századból. FK 311–313. [Johannes Sommerus.]
- Tóth Sarolta: Magyar és lengyel Imre-legendák. Acta Univ. Szegediensis (Historica) [A 72 lapos évk. egyetlen tanulmánya.]
- Úrhegyi Emilia: Sziklay L.: A szlovák irodalom története. StudSlav 449–452. [Ism.]
- Vág Sándor: Magyar tudós és könyvgyűjtő a XVIII. században. Bod Péter születésének 250. évfordulóján. Alf 4. sz. 155–157.

- Varga Imre: Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar – szlovák kapcsolatai. ItK 381–384. [Ism.]
- Varga Imre: Kuruc költészet és pozitívizmus. ItK 193–195.
- Varga Imre: Vándorlantosként halt-e meg Felvinczi? ItK 474–475.
- Vargyas Lajos: Kutatások a népballada középkori történetében. IV. Ethn 206–259.
- Varjas Béla: Heltai Gáspár: Cancionale. Bp. Akadémiai K. [Kísérő tanulmány.]
- Vaskó László: Adatok a magyar népműveléstörténet miskolci hagyományaihoz. BorsSz 4. sz. 43–45. [XVIII–XIX. sz.]
- Végh Ferenc: Heltai Gáspár: Cancionale, azaz történelmi énekeskönyv. MKsz 382–383. [Ism.]
- Vértes O. András: Czvitinger a finnugor nyelvrokonságról. NyK 223–224.
- Vita Zsigmond: Orvostörténeti vonatkozások Hermányi Dienes József munkáiban. Communicationes 24. sz. 167–176.
- Vita Zsigmond: Pápai Páriz Ferenc „Pax Corporis”-ának különböző kiadásai. Communicationes 25. sz. 147–161.
- [– –]: Mikes emlékkiállításunk. Petőfi Irodalmi Múzeum Évk.
- [– –]: Ozoari Imre vitairata. Vság 113–114. [Ism.]

III.

(Felvilágosodás és reformkor)

- Ács Tivadar: Petőfi könyvráfusa, a rabszolgafel szabadítás arlingtoni hőse. Ttáj 1. sz. [Stahel-Számvald Gyula.]
- Adamov, Zuzana: Jósika Miklós: A csehek Magyarországon c. regényének korabeli cseh visszhangja. ItK 343–344.
- Antal Árpád: Balog Józsi balladája keletkezésének és változásainak kérdéséhez. NyitUDK 27–67.
- Bajkó Mátyás: A reformkori nevelésügy néhány elvi kérdése. PedSz 404–411.
- Balasy L. de: Petőfi poete national de la Hongrie. Carrefour 935. sz.
- Balogi J. Kornélia: Berzsenyi utolsó verseinek stíluskérdései. Ajuv
- Barcza József: Egy diákhatározat nyelvünk ügyében Szemeré Bertalan kéziratában. BorsSz 5. sz. 39–40.
- Barcza József: Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. MKsz 203–206.
- Baróti Dező: Ágis tragédiája. Petőfi Irodalmi Múzeum Évk
- Barta István: Kölcsény-problémák. Száz 183–198. [Merényi Oszkár: Ismeretlen és kiadatlan Kölcsény-dokumentumok c. kiadványhoz.]
- Barta István: Zárószó a vitához. Száz 841. [A Kölcsény-vita.]
- Barta János: Kölcsény Ferenc Összes Művei. ItK 243–247. [Ism.]
- Béldi Miklós: Csabai Tibor: Kossuth és az irodalom. ItK 772–774. [Ism.]
- Benkő, Loránd: Einige allgemeine Probleme der Geschichte der Literatursprache. ALingu 19–52: 273–363.
- Biró Ferenc: A Mindenes Gyűjtemény (1789–1792) szerkesztőjének nyelv- és irodalomszemléletéhez. Acta Univ. Szegediensis [Péczeli József]
- Biró Ferenc: Péczeli József könyvtáráról. MKsz 326–333.
- Buk Pál: Mátrai László: Gondolat és szabadság. MFiSz 759–764. [Ism.]
- Csapodi Csaba: Wesselényi Miklós ismeretlen naplója az Akadémiai Könyvtár kéziratárában (1837–1838). MTud 114–119.
- Csatkai Endre: Alkalmazott költészet és egy ismeretlen Vörösmarty-verssor. ItK 77–79.
- Daix, P.: Avez-vous lu Petőfi? C'est un beau génie. LettrFr 938. sz. 1–3. [Gaucheron, J. 1953-ban a Seghers kiadónál megjelent fordításai kapcsán.]
- Dienes András: A fiatal katona. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Dienes András: Perújítás Szendrey Júlia ügyében. ItK 307–324.
- ifj. Domokos Pál Péter: Litkin Vaszilij – Petőfi komi (zürjén) fordítója. It 325–329.
- Dümmerth Dezső: Horváth István ifjúsága (Egyetemi élet Pesten a napóleoni időkben). EK évk. I. Fábán István: Berzsenyi-hagyomány. Jkor 81–89.
- Faragó József: Petőfi a kercesdi fogadóban. Korunk 979–982.
- Gáldi László: Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Gáldi László: Jegyzetek Petőfi szókincséről. MNy 64–71.
- Galla Endre: Pai Mang és Petőfi. (A magyar irodalom kínai recepciójának történetéből.) FK 354–356.
- Garai Gábor: „A vén cigány” franciául. Kort 771–772.
- Hegedűs András: Petőfi és a győri „Hazánk”. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Hegyi József: Szemeré Bertalan – a diák. BorsSz. 5. sz. 41–42. [Kölcsényhez való kapcsolatáról.]
- Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. MTA I. OK XIX. köt. 231–266. [Irodalmi irányzatok Vörösmarty pályakezdése idején.]
- Horváth Károly: Szauder József: A romantika útján. ItK 665–669. [Ism.]
- Imre Lajos: A monográfia és a regényírás mezejében. It 171–176. [Dienes András: Négy nap.]
- Imre Lajos: A műfaj kérdései Petőfi 1848–49-es lírájában. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Iszlai Zoltán: Sándor István „Magyar Könyvesház”-ának fogadtatása. OSzK Évk.
- Juhász Géza: Mikor vált Csonkai anekdota-hössé? Alf 3. sz. 93–97.
- Julow Viktor: Berzsenyi Dániel válogatott művei. ItK 669–671. [Ism.]
- Kátay Aladár: Földi János élete és munkássága (1755–1801). [Földi János: A versírásról. Bp. Tankönyvkiadó.]
- Király István: Új törekvések irodalomtörténetírásunkban. (Pándi Pál: Petőfi.) ItK 151–160. [Ism.]
- Kiss József: Kiseb ismeretlen írások Petőfitől. Úf 519–520.
- Kiss József: Petőfi ismeretlen levele. Úf 1263.
- Kiss József: Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban. 1844–1846. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Kókay György: Batsányi és a magyar újságírás kezdetei. ItK 705–719.
- Kókay György: Külföldet járó magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén. MKsz 197–203.
- Kókay György: V. Windisch Éva: A Közlöny (1848–1849). ItK 127–128. [Ism.]
- Korompay Bertalan: Kölcsény Ferenc: Nemzeti hagyományok. Kölcsény Ferenc gimn. évk. (Budapest) [Tan.]
- Kovács Győző: Szentjóni Szabó László és Dayka Gábor szentimentális költészete. It 78–95.
- Kovalovszky Miklós: Csonkai-emlékek. ItK 110–114. [Ism.]
- Kozocsa Sándor: A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792–1818). MKsz 67–73.
- (Kunszery Gyula): Schlegel Frigyes és a magyarok. Vig 701–703.
- (Kunszery Gyula): Tizennyolcadik századi papköltőink az ország fővárosáról. Vig 507–510. [Nyilas Márta: Pest-Buda a XVIII. század költészetében c. kiadványról.]
- Lőkös István: Dayka Gábor egri éveiről. It 398–409.
- Lőkös István: Dayka Gábor utóélete. I. (1787–1800). Egri Ped. Főisk. Évk.

- Lukácsy Sándor: „Szabados” olvasás és szabad olvasás. A magyarországi egyházak és a felvilágosodás könyvei. Világosság 1. sz. 49–51.
- Martinkó András: A humor Petőfi prózájában. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Martinkó András: Pándi Pál: Petőfi. A költő útja 1844 végéig. MTud 530–531. [Ism.]
- Martinkó András: Szauder József: A romantika útján. MTud 797–798. [Ism.]
- Merényi Oszkár: Berzsenyi-problémák. It 245–268.
- Mezei Márta: Fenyő István: Kisfaludy Sándor. ItK 525–528. [Ism.]
- Mezősi Károly: „Házát a Dunának hajjai vitték el...” It 423–424.
- Móza Ernő: Tsutor János: ismeretlen verses levele Pálóczi Horváth Adám hagyatékából. Somogy m. Könyvtár Évk. [1813-ból.]
- Némedi Lajos: Bessenyei és Kazinczy. ItK 286–306.
- Némedi Lajos: A nemzeti művelődés ügye 1790–91-ben. Egrí Ped. Főisk. Evk.
- V. Nyilassy Vilma: Petőfi nyomavesztett szerződése. Petőfi IrodMűz. Evk.
- Orosz Sándor: Két romantikus stíluselem Vörösmartyknak Késő vágy című versében. Nyr 305–308.
- Pálfalvi Etelka: Fazekas Mihály rengeteg erdő-jének forrásáról. MNY 472–473.
- Pándi Pál: Petőfi hazafias és politikai lírájának kezdetei. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Parker, L. J.: Sándor Petőfi's „The apostle”. Books abroad Vol. 36. 4. sz. 383–384.
- Perczel György: Emlékezés Perczel Etelkára. It 421–422. [P. E. ismeretlen arcképevel.]
- Pór Anna: Az első betyárszínjáték. (Balog István: „Angyal Bándi” c. kéziratfordéke). – Petőfi IrodMűzÉvk
- Réti László: Petőfi költészetének szívlélektani jelenségei. Pszichológiai tanulmányok. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Rónay György: Ráday Gedeon. It 41–61.
- Sándor Pál: Hegel és a magyar filozófia. MTA II. OK XII. köt. 71–88. [XIX. és XX. sz. általában.]
- Schram Ferenc: Soproni könyvtárak II. József idején. Soprsz 156–160.
- Sinkó Ervin: „A nemzet tiszosodása”. Híd 1067–1085. [Kármán József.]
- Sinkó Ervin: Kármán József. Híd 517–532.
- Sólyom Jenő: A soproni Magyar Társaság könyvtára és Berzsenyi Dániel. ItK 493–500.
- Szabó Zoltán: Két munka az irodalmi nyelv története és a stilisztika tárgyköréből. NyItudK 206–212. [209–212.: Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás első szakaszában.]
- Szathmári István: Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. It 316–320. [Ism.]
- Szauder József: Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. ItK 521–525. [Ism.]
- Szauder József: Mátrai László: Gondolat és szabadság. ItK 764–766. [Ism.]
- V. Szendrei Júlia: Kazinczy Gábor híradása a román szellemi életről. (1841.) NyItudK 182–184.
- Takáts Gyula: Csokonai Somogyban. Petőfi IrodMűzÉvk
- Takács Béla: Kéziratok versgyűjtemény 1836-ból. ItK 632–633.
- Tamás Anna: Fenyő István: Kisfaludy Sándor. MTud 599–600. [Ism.]
- Tamás Anna: Merényi Oszkár: Ismeretlen és kiadatlan Kőlcsey-dokumentumok. ItK 786–787. [Ism.]
- Tasnádi Attila: Egy Petőfi vers történetéhez. It 147–151.
- Tóth Dezso: A hóhér kötele. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Tóth Dezso: Katona József emlékezete. Alf 2. sz. 107–115.
- Törő Györgyi: Bessenyei György válogatott írásai. ItK 389. [Ism.]
- Törő Györgyi: Petőfi anyagi helyzete. Tanulmányok Petőfiről. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Törő Györgyi: Petőfi könyvbejegyzései, dedikációi. ItK 197–209.
- Trócsányi Zsolt: A „Wesselényi védelme” szerzőségének kérdéséhez. Száz 836–840. [A Kőlcsey-vita.]
- Vargha Balázs: „Csokonai Vitéz Mihály csalhatatlan jóvendőlései.” (Apokrif Csokonai-jóslatok kéziratban és ponyván.) OSZK Evk.
- Vayerné Zibolen Agnes: Petőfi Zoltán mellszobra. Petőfi IrodMűzÉvk
- Vértes Ilona: Csatkai Endre: A soproni színészet története. 1841–1950. Soprsz 184–186. [Ism.]
- Vita Zsigmond: Gáspár János útinaplója Kőlcsey otthonáról. ItK 89–95.
- Zsiday József: Gondolatok Frankenburg Adolf marxista megítéléséhez. Soprsz 9–16.
- [– –]: Bessenyei emlékkiállításunk. Petőfi IrodMűzÉvk

IV.

(A XIX. század irodalma)

- Ardó Mária: Tanulmányok a magyar–oros irodalmi kapcsolatok köréből. MKsz 367–369. [Ism.]
- Barta János: A politikus Kemény. It 269–274. [Válasz Pándi Pálnak.]
- Barta János: Gina költője. It 19–40. [Vajda lírája a Bach-korszakban.]
- Beke Albert: Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig. Alf 4. sz. 173–176. [Ism.]
- Bene Sándor: Arany János egyik versének keletkezéséről. It 314–315. [A szegény jobbágy.]
- Berecki Imre: A dévaványai juhbehajtás és költője. ItK 633–638. [Szabó István dévaványai jegyző, és nem Arany János.]
- Bisztray Gyula: Arany János, „Koszorú”-jának olvasóközönsége. MKsz 75–81.
- Bor Kálmán: Mikszáth Kálmán levelei Thallóczy Lajoshoz. ItK 345–346.
- Csatkai Endre: Reviczky Gyula és Sopron. Soprsz 65–67.
- Engel Károly: Reviczky Gyula-relikviák a Márki Sándor-hagyatékban. NyItudK 180–182.
- T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János válogatott művei. ItK 671–674. [Ism.]
- Gergely Gergely: Mikszáth Kálmán összes művei. ItK 777–783. [13–23. köt. – Ism.]
- Györfy Miklós: Elkallódt Madách–Kossuth-vita. It 152–159.
- Harsányi Zoltán: Zilahy Károly válogatott művei. ItK 774–777. [Ism.]
- Hegedüs András: Gárdonyi nézetei a népművelésről. Kisalfórum
- Heverde László: Megyer Szabolcs: Arany János és Budapest. ItK 128. [Ism.]
- Hopp Lajos: R. Várkonyi Agnes: Thaly Kálmán és történetírása. ItK 678–679. [Ism.]
- Horlai Györgyné: Arany János Összes Művei (VII–IX.). ItK 247–248. [Ism.]
- Illés Endre: Hálo. Úf 1251–1253. [Mikszáth: Különös házasság c. regényének ismeretlen német fordításáról.]
- Implom József: A köröstarcai hamistánu-mondá-hoz. It 165–167. [Arany János költeményének történelmi magváról.]
- József Farkas: Geréb László: A munkásügy irodalmunkban. ItK 391. [Ism.]
- Juhász Antal: Thury Zoltán a Szegedi Naplónál. Acta Univ. Szegediensis.
- Kamarás Béla: Adalékok Madách Imre Nógrád megyei közzerepléséhez. It 415–417.
- Kaposi Márton: Arany János „A ’hamis tanú’ c. balladájának kérdéséhez. It 168–170.
- Képes Géza: Népi-nemzeti klasszikus költészetünk kialakulásához. ItK 401–420.
- Komlós Aladár: Tanulmányok az orosz–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. ItK 364–367. [Ism.]

- Kovács Kálmán: Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. ItK 114–119. [Ism.]
- Köte Sándor: Hegedűs András: Gárdonyi, a néptanító. PedSz 1111–1113. [Ism.]
- Kunszery Gyula: Revizky ismeretlen versfordítása. FK 151–153.
- Láng József: Tompa Mihály válogatott művei. ItK 384–387. [Ism.]
- Lánji Sarolta: Arany János balladái orosz nyelven. Új 1255–1257. [Ism.]
- Lengyel Béla: Timár Szaniszló. A marxista szemlélet korai megjelenése a magyar regényirodalomban. EK Évk. I. [Selyem és rongy c. regény. Bp. 1897.]
- Lukácsy Sándor: Két emlékiró. ItK 248–250. [Pulszky Ferenc: Életem és korom. 1–2. köt.; Teleki Sándor emlékezései.]
- Lukácsy S[ándor]: Vasvári Pál ismeretlen írásai. ÉI 11. sz.
- Mezei József: Az irodalom romantikus folytonossága. ItK 22–39. [A XIX. század közepe.]
- Mezei József: A „ki egyenlítődség” irodalmi tendenciája és kora. It 221–244. [XIX. sz. m. f.]
- Mezei József: Szöveggyűjtemény a XIX. század második felének irodalmából. ItK 232–234. [Ism.]
- Miklós Róbert: Vajda János kiadatlan levelei. Petőfi Irodalmi Évk.
- Nacsády József: Jókai „Delejországi”-áról. Acta Univ. Szegediensis.
- Nacsády József: Mikszáth Kálmán: A Tisztelt Házból – politikai karcolatok. It 187–188. [Ism.]
- Nacsády József: Mikszáth Kálmán levelezése. ItK 4. sz. 528–532. [Ism.]
- Nagy Miklós: Arany János összes versei. ItK 674–676. [Ism.]
- Nagy Miklós: Lipták Gábor: Jókai Balatonfüreden. ItK 389–390. [Ism.]
- Nagy Miklós: Századvégi költők. ItK 256–257. [Ism.]
- Nagy Sándor: „A bor” szerepe a magyar dráma fejlődésében (Részlet egy készülő Gárdonyi-tanulmányból.) Egri Ped. Főisk. Évk.
- Németh G. Béla: A drámabíráló Péterfyről. ItK 421–438.
- Németh G. Béla: Az ifjú Péterfy lelkivilága. It 62–77.
- [Németh G. Béla] N. G. B.: Zilahy Károly: Válogatott művei. MTA I. OK XIX. köt. 366–368. [Ism.]
- Oltványi Ambrus: Gyulai Pál: Bírálatok, cikkek, tanulmányok. ItK 769–772. [Ism.]
- Oltványi Ambrus: Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. It 178–182. [Ism.]
- Pándi Pál: A politikus Kemény. It 275–285. [Válasz Barta Jánosnak.]
- Péter László: Miscellanea. It 302–308. [Arany János.]
- Póth István: Gyulai Pál néhány szerb vonatkozású levele. ItK 736–737.
- Pusztai Gyula: Mikszáth Kálmán: Elbeszélések és kisregények. ItK 128–129. [Ism.]
- Rejtő István: Két dokumentumkötet Gyulai Pál írásából. MTud 193–196. [Gyulai Pál: Bírálatok, cikkek, tanulmányok. Bp. 1961.; – Gyulai Pál: levelezése 1843-tól 1867-ig. Bp. 1961.]
- Rejtő István: Régi problémák új köntösben. MTud 249–260. [Megjegyzések Barta János „Mikszáth-problémák” című cikkéhez.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 751–756. [Básti Lajos: Mire gondolsz Ádám.]
- Scheiber Sándor: Arany János és a Müncheni Magyar Egylet. MTud 591–593.
- Scheiber Sándor: Arany János levele Hirschler Ignác szemészhez. ItK 195–196.
- Sipka Sándor: Imre Sándor politikai, irodalmi és kritikai elveiről. Bethlen Gábor ált. gem. évk. (Hódmezővásárhely)
- Somogyi Sándor: Az „irodalmi Deák-párt” kérdéséhez. ItK 161–179.
- Somogyi Sándor: Hatvány Lajos: Gyulai Pál estéje. ItK 536–537. [Ism.]
- Somogyi Sándor: Teleki László válogatott munkái. ItK 677–678. [Ism.]
- Sötér István: A Kapcsos Könyv és az Őszikék. Arany János: Kapcsos Könyv. Bp. Akadémiai K. [Utószó.]
- Sötér István: A népiesség elméletének kialakulása. (Erdélyi János az 1840-es években.) ItK 1–21.
- Sötér István: Polgárosodás és nemzetiség. MTA I. OK XIX. köt. 119–186.
- Szeli István: A Tragédia fordítások kulisszái mögül. Híd 169–172. [Madách.]
- Téglás Tivadar: Jókai Mór: Írások életéből. ItK 536. [Ism.]
- Vayerné Zibolen Ágnes: Jókai képzőművészeti-munkássága. Petőfi Irodalmi Évk.
- Végh József: Prózaritmus a népmesékben és Eötvös Károly műveiben. AJuv
- Vianu, T.: Madách si Eminescu. Viața Rom 10. sz. 123–131.
- Weber Antal: Esztétikai műveltségünk eredetéről. It 209–220. [Erdélyi János stb.]
- Wojatek, Ch.: The Philosophical and Ethical Concept of Tragedy of Man. Imre Madách: The Tragedy of Man, 1861. SlavEestud Vol. 6. 3–4. sz. 210–227.

V.

(A XX. század irodalma)

- Albini, Umberto: Rendering Attila József's poems in Italian. NHQu no 6. 183–186.
- Antal Péter: Horváth Imre. IgSzó 11. sz. 744–750. [Bibliográfiával.]
- (Balanyi György): A hetvenéves Juhász Kálmán. Vig 556–558.
- Bálint Tibor: Árnyékból szőtt világ. Utunk 39. sz. 2. [Krúdy Gyula: Klófáné kakasa.]
- Balogh Edgár: Feljegyzések az öreg vándorról. IgSzó 9. sz. 390–396. [Móricz Zsigmond.]
- Balogh Edgár: Szeretetünk örök, akárcsak művészeté. Utunk 37. sz. 4–5. [Móricz Zsigmond.]
- Balogh Edgár: Politikus író üdvözlése. Korunk 1067–1068. [Móricz Zsigmond.]
- Bárdosi Németh János: Kosztolányi Dezső Szombat helyen. Vasi Sz 106–109.
- Barta János: Bontsd a formát... (Gondolatok a modern drámáról.) Alf 3. sz. 98–110.
- Bartalás János: Találkozás 1926-ban. Korunk 1076–1078. [Móricz Zsigmond.]
- Basch Lóránt: „A halál pitvarában”. (Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire.) Jkor 90–99.
- Bata Imre: Sarkadi Imréről. Alf 3. sz. 111–118. [A szökevény. 1–2. köt.]
- Becski Andor: Ismeretlen Radnóti költemény. Új 1041–1044. [Fakszimile.]
- Beke György: Számba venni jó! Korunk 1078–1081. [Móricz Zsigmond.]
- Béládi Miklós: Az epikai hagyományok és a mai „erkölcsi regény”. (Sarkadi Imre: A gyáva.) Kort 591–599.
- Béládi Miklós: Fábry Zoltán: Palackposta. ItK 108–110. [Ism.]
- Beniuc, M.: József Attila emlékezetére. IgSzó 12. sz. 923–924.
- Beregi, Th.: Un grand écrivain hongrois, Lajos Kassak a 75 ans. RSoc 154. sz. 40–46.
- Bernáth Aurél: Vidáman és komolyan Illyés Gyuláról. (60. születésnapjára.) Kort 1690–1696.
- Bessenyei György: Ady fogadtatása. It 369–381.
- Bodnár György bevezetője. Kaffka Margit regényei. Bp. Szépirod. K.
- Bodnár György: Kaffka Margit és a lélektani regény. (Elemzés és vázlat) ItK 325–338.
- Bodnár György: Vázlatok Révai József pályaképehez. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Bohuniczky Szeffi: A fiatal Németh László és környezetete. Jkor 714–727.

- Bohuniczky Szeffi: Schöpfung Aladar és baráti körünk. It 103–119.
- Bóka László: Endre Ady and the present. NHQU no. 5. 83–108.
- Bóka László: Czine Mihály: Mórícz Zsigmond útja a forradalmakig. ItK 103–106. [Ism.]
- Bóka László: Tóth Árpád emlékezete. Petőfi Irod.-MűzÉvk
- Bokor László: Babits Mihály. 1916–18. Kölcsey Ferenc gimn. évk. (Bp.) [„Iskolánk nagy tanárai.”]
- Borí Imre: A „semmi ágán”. Híd 1115–1129. [József Attila.]
- Borí Imre: Csizma az asztalon. Híd 723–726. [József Attila: Ars Poetica c. versének elemzése – Vita Major Nándorral.]
- Borí Imre: József Attila Ars poeticájáról. Híd 948–951.
- Borí Imre: Sajnók Robinson-szigetén. Híd 390–396. [Németh László.]
- Bözödi György: Mórícz Zsigmond, az öregember. IgSzó 9. sz. 396–400.
- Bözödi György: Mórícz Zsigmond, az öregember. Kort 1366–1369.
- Csanda Sándor: Az Út küzdelme a csehszlovákiai szocialista magyar irodalomért. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Csanda Sándor: Csukás István: Ady Endre a szlovák irodalomban. ISz 325–327. [Ism.]
- Császtvai István: József Attila egy korai verse Amerikában. Jászkunság 2. sz. 70.
- Császtvai István: Németh László pedagógiai nézeteiről. PedSz 121–129.
- Csehi Gyula: A szenvedély és a tudatosság költője. Utunk 21. sz. 4–5. [Salamon Ernő.]
- Cseres Tibor: Mórícz Zsigmond szülőhelye körül. Új 875–880.
- Csehi Gyula: Vers, eredj, légy osztályharcos! Utunk 48. sz. 6–8. [József Attila.]
- Csillag István: Emlékezés Radnóti Miklósról. Ttáj 7. sz. 6. p.
- Dersi Tamás: A „Puszták népe” fogadtatásáról. Éi 17. sz. 6. [Illyés Gyula.]
- Devecseri Gábor bevezetője. Somlyó Zoltán válogatott versei. Bp. Magvető K.
- Devecseri Gábor: Első találkozások Somlyó Zoltánnal. Éi 1. sz.
- Diószegi András: A regényíró Darvas József. Kort 1541–1548.
- Diószegi András bevezetője. Gábor Andor: Tarka rímek. Bp. Szépirod. K.
- Diószegi András: Gábor Andor (1884–1953). Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Dobzynski, Ch.: 25 français face à Attila Joseph. FrNouv 826. sz. [Ism.]
- ifj. Domokos Pál Péter: Ady-adalékok egy lírai önéletrajzban. It 160–164. [Zsögön Zoltán: Széphistóriám c. lírai regénye.]
- Durkó Mátyás: Oláh Gábor naplója. Alf 5. sz. 47–65. 6. sz. 62–76. [Szövegközléssel. Az 1963-as évfolyamban folytatódik.]
- Éder Zoltán: Adalékok Babits úpesteri és budapesti középiskolai tanárságának éveihöz. It 138–146.
- Éder Zoltán: Ötven éve tanított Újpesten Babits Mihály. A Könyves Kálmán ált. gimn. évk. (Bp.)
- Erényi Tibor: Fukasz György: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. ParttK 154–158. [Ism.]
- Erki Edit: A 100%. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Эйсер, А.: Матэ Залка — генерал Лукач. ИнЛит №. 6. 257–260.
- Fábray Zoltán: József Attilára emlékezünk. ISz 645–647.
- Fecske András: József Attila leíró művészet. Könyves Kálmán ált. gimn. évk. (Bp.)
- Fehér Erzsébet: Az írói érdekvédelem. (Vázlat az IGE megalakulásának 30. évfordulója alkalmából.) Petőfi Irod.-MűzÉvk
- Fehér Ferenc: Bálint György vagy Szerb Antal? Kort 1701–1716.
- Ferenczi László: Radnóti Miklós: Eclogák. ItK 680. [Ism.]
- Fodor Ilona: „Az istenek halnak, az ember él...” Babits Mihályról. Jkor 157–166.
- Földényi László: Bálint György: A toronyór visszapillant. ItK 235–237.
- Fucks Simon: A harcos költő. Korunk 577–582. [Salamon Ernő.]
- Gábor Imréné—Pager Miklós: Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. ParttK 199–202. [Ism.]
- Gál István—Szabó György: A „Periszkóp” 1925–26. Egy radikális magyar folyóirat. FK 72–97.
- Gondos Ernő: Híre a világban. Utunk 48. sz. 7. [József Attila.]
- Greza Ferenc: József Attila kézírata: A kozmosz éneke. It 134–137.
- Greza Ferenc: Juhász Gyula — a szocialista újságíró. Ttáj 4. sz.
- Greza Ferenc: Juhász Gyula pedagógiai nézetei. Bethlen Gábor ált. gimn. évk. (Hódmezővásárhely.)
- Hajdú Győző: Egy írói pálya állomásai. IgSzó 10. sz. 513–534; 11. sz. 686–701. [Kovács György.]
- Halász László: Karinthy Frigyes írói tehetségének elemzése. MPszSz 338–348.
- Hangay Zoltán: Bródy Sándor: Húsevők. It 329–331. [Ism.]
- Harsányi Zoltán: Kiss József: Tüzek. ItK 5. sz. 679–680. [Ism.]
- Havas László: Egy Ady-metafora előzménye. ItK 738–739.
- Hegedüs Nándor: Ady Endre Mylitta-versei. ItK 213–223.
- Hegedüs Nándor: Újabb adatok Juhász Gyula nagyváradi napjaiból. It 120–130.
- Herzeg Gyula: Század eleji prózának egy impresszionista fordulatáról. Nyir 172–179.
- Ilia Mihály: Juhász Gyula költészetének motívumairól 1908–1911 között. Acta Univ. Szegediensis.
- Ilia Mihály: Nagy Péter: Szabó Dezső az ellenforradalomban (1919–1923.). ItK 532–533. [Ism.]
- Illés Endre: Egy „dühöngő fiatal” a 30-as években. (Arcképvázlat Hevesi Andrásról.) Kort 425–436.
- Illés Endre: Háló. Új 1253–1255. [Horváth Zoltán: Magyar századforduló c. könyvről.]
- Illés Endre: Jegyzetek Illés Gyuláról. Kort 1696–1700.
- Illés Endre: „Magadat mindig kitakartad.” (Jegyzetek József Attiláról.) Új 1326–1332.
- Illés Ilona: Modern irodalmunk németországi népszerűsítője: Stefan J. Klein. Petőfi Irod.-MűzÉvk.
- Illés László: Az Új Hang kritikai munkássága. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Illés László: Gábor Andor válogatott művei. ItK 371–374. [Ism.]
- Illés László: Hozzászólás Tóth Dezső cikkéhez. Kort 946–947. [Tóth Dezső: Munkástéma és mai irodalmunk néhány kérdése.]
- Illés László: Pogány József: Kultúra — alkultúra. Új 1177–1178. [Ism.]
- Illés László: Waldapfel József: Szocialista kultúra és irodalmi örökség. MTud 667–670. [Ism.]
- Illés László—Szabolcsi Miklós: A magyar szocialista irodalom fejlődésének problémái és kapcsolatai a német szocialista irodalommal. ItK 137–150.
- Illyés Gyula: Bartáról szölvá. Új 1030–1036, 1167–1176. [Barta Sándor.]
- Illyés Gyula bevezetője. Barta Sándor: Ki vagy? Vál. versek. Bp. Szépirod. K.
- Imre Katalin: A Szép Szó és József Attila. ItK 40–58.
- Избах, А.: Матэ Залка — генерал Лукач. (К 25-летию со дня гибели.) ЛитГ №. 69.
- Ivanji, Ivan: Na celu mrtvih. Tri madjarska pesnika i njihovo vreme. Delo 1. sz. 100–107. [Ady, József A. és Radnóti.]
- Izsák József: Asztalos István, a novellairó. IgSzó 6. sz. 869–875; 7. sz. 100–104.
- Izsák József: Asztalos István kisregényei. IgSzó 10. sz. 578–590.
- Izsák József: A Korunk és írói köre. IgSzó 11. sz. 733–740.

- Izsák József: Egy életmű felmérése előtt. IgSzó 4. sz. 577–583. [Asztalos István.]
- Jancsó Elemér: Ady és Caragiale. Utunk 23. sz. 4.
- János házy György: Nemescsak a parasztság írója. IgSzó 9. sz. 381–385. [Móricz Zsigmond.]
- József Attila emléke. K 1785–1862. [Cikkek a következőktől: Simon István, Martinov, L., Rónay György, Csoóri Sándor, Major Tamás, Rousset, J., Örkény István, Porumbacu, V., Szabó Magda, Závada, V., Kassák János, Somlyó György, Szamoljov, D., Enzensberger, H. M., Garai Gábor, Guillevic, Gobbi Hilda, Jebelanu, E., Kadosa Pál, Smrek, J., Heller Ágnes, Zelk Zoltán, Fodor András, Hermlin, St., Bóka László, Gaucheron, J., Maróti Lajos, Baranyai Ferenc, Pilinszki János, Baniuc, M., Mihály András, Cocteau, J., Váci Mihály.]
- József Farkas: A forradalmi szocialista fröcsoport létrejötte (1917–1919.). Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- József Farkas: Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. MTud 460–461. [Ism.]
- József Farkas: Waldapfel József: Szocialista kultúra és irodalmi örökség. ItK 763–764. [Ism.]
- Juhász Mária: Egy vakvágányra jutott vita. Kort 609–613. [B. Nagy László: A nemzeti jelleg és a film. Kort 1961. 10. sz. – Klaniczay Tibor: A népies konzervativizmus nemzetelfogásáról. Kort 1962. 2. sz.]
- Julow Viktor: Mata János költészete. Déri MűÉvk (Debrecen) [1907–1944]
- Kabos Ernő: A Népszava Olvasótára 1907–1908-ban. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Kántor Lajos: Nem menekülhetsz. Korunk 1513–1516. [Illyés Gyula.]
- Kántor Lajos: Radnóti Miklós és a Korunk. ÉI 20. sz.
- Kardos Pál bevezetője. Nagy Zoltán: Ének a magasban. Összegyűjtött versek. 1907–1944. Bp. Magvető K.
- Kardos László: Emlékezés Kardos Albertre. ÉI 1. sz.
- Kardos Pál: Kardos Albert: Születésének 100. évfordulója alkalmából. It 286–290.
- Katkó István: Munkásteremtés és provincializmus. Kort 1431–1432. [Hozzászólás Tóth Dezső: Munkásteremtés és mai irodalomunk néhány kérdése c. tanulmányhoz.]
- Katona Imre: A népi epika újkori átalakulása egy társadalmi csoport körében. MTA I. OK XIX. köt. 187–230. [A magyar kubikosok elbeszélő költészete.]
- K. V.: Horváth Zoltán: A magyar századforduló. Vság 1. sz. 113–115. [Ism.]
- Kelenyi Ferenc: Móra Ferenc Sopronban. Soprsz 53–57.
- Képes Géza: Két ismeretlen József Attila-dokumentum. Úf 520–522.
- Király István: Az első magyar kommunista költő. Komját Aladár költői fejlődése. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Király István: Németh László: Az utazás. Kort 928–934. [Ism.]
- Kispéter András: A „Munkásírók” csoportja. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Kiss Ferenc: A „Külvárosi éj”. ItK 580–592. [József Attila.]
- Kiss Géza: Karinthy – románul. Utunk 19. sz.
- Kiss Tamás: A matufandus Móricz Zsigmond. Alf 5. sz. 31–32. [Fényképmelléklet.]
- Klaniczay Tibor: A népies konzervativizmus nemzet-felfogásáról. Kort 266–279.
- Koczás Sándor: Radnóti költészetének értékeléséhez. ÉI 10. sz.
- R. Kocsis Rózsa: Reichard Piroskáról. It 410–414.
- Komlós Aladár: Radnóti olvasása közben. ÉI 1. sz.
- Kós Károly: A „Kalotaszeg” főmunkatársa. Korunk 1069–1071. [Móricz Zsigmond.]
- Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi és a PEN Club válsága. ItK 209–213.
- Kosztolányi, Iona: Dezső Kosztolányi et le P.E.N. Club hongrois. HungPEN (3. sz.) 13–15.
- Kovács Endre: A Sarlós mozgalom és a magyar irodalom. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Kovács Győző: Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. MTA I. OK XIX. köt. 353–357. [Ism.]
- Kovács Iлона: A Nyugat és a magyar könyvművészet megújulása. MKsz 131–147.
- Kovács József: Szтары, Zoltan: Bibliography on Hungary. ItK 260–261. [Ism.]
- Kovács László: Móricz Zsigmond 1879–1942. ThSz 7–8. sz. 207–215.
- Kovalovszky Miklós: Ady Endre az irodalomról. ItK 367–370. [Ism.]
- Kovalovszky Miklós: Robogj föl Láznak ifjú serege. (Egy Ady-vers elemzése.) Nyr 405–417.
- Kötő József: Cinikus volt-e Karácsony Benő. Korunk 1384–1386.
- Krajkó András: Píros pecséttel nyílik a titok. Acta Univ. Szegediensis. [Juhász Gyula 1918–19-ben.]
- Krúdy Zsuzsa: Emlékezés Krúdy Gyulára. Jkor 488–494.
- Kunszery Gyula: Babits Mihály két ismeretlen levele. ItK 79–81.
- Kunszery Gyula: „Napkirály rokona”. Vig 7–16. [Harsányi Lajos fiatalkori költészete.]
- Kunszery Gyula: A „Csillagos ég” felé... Vig 136–149. [Harsányi Lajos költészetének delelője és alkonya.]
- (Kunszery Gyula): Váth János hetvenöt éves. Vig 250–252.
- Láng Gusztáv – Jancsik Pál: József Attila és a Korunk. Korunk 1468–1479.
- Láng József: Adalékok három József Attila-vershez. ItK 476.
- Látó Anna: Nagyon fáj. Utunk 48. sz. [József Attila.]
- Loránd Éva: Az első kritika Móricz Zsigmondról. ItK 81–82.
- Lovász Márton: A „Tűz” és szerkesztője. ÉI 1. sz. [Gömöri Jenő Tamás.]
- Lőrincz Imre: Domonkos István írói műve. Vig 333–340.
- Lukács Sándor: Dienes András. (1904–1962) Kort 1567. [Nekr.]
- Major Nándor: Körök a homokban (A varázslat nyomában). Hid 578–582. [József Attila: Ars poetica c. versének értelmezéséről.]
- Major Nándor: Verset az asztalra. Hid 727–736. [József Attila: Ars poetica, Tudtam én és A szigeten c. verseinek interpretálása. Válasz Borí Imrénének.]
- Margócsy József: A mai magyar irodalom története. Kort 1750–1751.
- Markovits György: „Mert szégyen élni...” MKsz 206–209. [Gábor Ándor kitiltott verskötetete.]
- Markovits György: Üldözött költészet. (Kitiltott, elkobzott, perbe fogott verseskötetek a Horthy-korszakban.) OSzKÉvk.
- [Markovits György] MGY: Vers-perék Horthy-Magyarországon. MKsz 339–341. [Komját Aladár: Megindul a föld.]
- Martinkó András: Benkő László: A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szókincse és mondatfüzete. Úf 1433–1435. [Ism.]
- Mártonvölgyi László: Csukás István: Ady a szlovák irodalomban. Alf 5. sz. 110–113. [Ism.]
- Мештергази, Л.: Идеиное вооружение искусства. ВопрЛит №. 2. 143–166.
- Miskolczy Dezső: Juhász Gyula betegsége és halála. Communications 27. sz. 165–203.
- Molnár József: Egy irodalmi tréfa. Első nyomok József Attiláról a soproni sajtóban. Kisalföldi Molnár József: Emlékezés Ady Endréről. It 425–428. [Ism.]
- Móricz Virág: A „Rokonok” történetéhez. IgSzó 9. sz. 405–414.
- Mráz Lajos: Kortársak emlékeznek. Korunk 582–586. [Salamon Ernő.]
- Nagy Pál: Salamon Ernő. IgSzó 9. sz. 430–437. [Bibliográfiával.]

- Nagy Pál: Tompa László. IgSzó 10. sz. 565–571. [Bibliográfiával.]
- Nagy Péter: „A Monde magyar könyve”. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Nagy Péter: Móricz Zsigmond ismeretlen írásai. ItK 347–363.
- Nagy Péter: Szalay Károly: Karinth Frigyes. ItK 783–785. [Ism.]
- Nemes István: A köznyelvi és a tudományos szókincs szerepe Radnóti Miklós nyelvi realizmusának kialakulásában. Pécsi Ped Főisk. évk. [Tan.]
- Nyirő Lajos: A XXII. kongresszus és irodalmi életünk néhány kérdése. Kort 90–98.
- Oláh Tibor: Móricz Zsigmond – románul. Utunk 37. sz.
- Osváth Béla: A mai magyar dráma irányai. Vság 4. sz. 35–44.
- [Osváth] Osváth [!]: Béla: A Tanácsköztársaság színházpolitikája. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- O.[sváth] B.[éla]: Két kitűnő könyv egybekötve. Vság 6. sz. 110–112. [Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok.]
- Ottó Ferenc: József Attila-émlékek. Jkor 774–776.
- Pándi Pál: Lukács László: Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Pataki Bálint: József Attila románul. Korunk 1463–1468.
- Péter László: Juhász Gyula és Nagyfalusi Jenő. Jkor 643–650.
- Péter László: Juhász Gyula Bécsben. ItK 95–102.
- Péter László: Juhász Gyula és Oláh Gábor levelezése. Alf 2. sz. 81–100, 3. sz. 76–92, 4. sz. 139–151.
- Péter László: Miscellanea. It 302–308. [Móra Ferenc, Juhász Gyula, Ady Endre.]
- Péter László: Proletár költő – nemzeti klasszikus. Révai József tanulmányai József Attiláról. Alf 6. sz. 88–96.
- Pilinszky, J.: Összegyűjtött versek (Collected Poems) by Lőrinc Szabó. HungPEN (3. sz.) 28–29. [Ism.]
- Pomogáts Béla: Kuncz Aladár: Fekete kolostor. It 322–324. [Ism.]
- Poszler György: Intellektualitás és élmény Szerb Antal pályakezdésében. It 382–397.
- Poszler György: Szerb Antal zsenéi. ItK 756–762.
- Pusztai József: Surányi Miklós és Pécs. Jkor 651–656.
- Rejtő István: Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. MKSz 369–371. [Ism.]
- Remenyik Zsigmond: Babits Mihályról. ÉI 9. sz.
- Remenyik Zsigmond: József Attila és a Szép Szó. ÉI 2. sz.
- Révay József utószava. Móra Ferenc: Aranykoporsó. Bp. Szépirod. K.
- Rónay, G.: Attila József allemand et en français. HungPEN (3. sz.) 26–28. [Gedichte. Berlin–Budapest, 1960. – Poèmes choisis. Paris, 1961. Ism.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 175–176. [Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 232–235. [Szerb Antal: A varázsló eltört palcáját.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 366–371. [Nagy Zoltán.]
- (Rónay György): Az olvasó naplója. Vig 494–497. [Szaltnai Rezső: Juhász Gyula hatszáz napja.]
- Rónay György: (r. gy.): Jegyzetlapok. Vig 319–320. [Verhaeren és Kosztolányi.]
- Rónay György (r. gy.): Jegyzetlapok. Vig 320. [Kosztolányi.]
- Россианов, О.: Бела Кун — литературный критик. ВспрЛит №. 3. 212–216. [Kun Béla: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1960.]
- Salyámossy Miklós: Gyetvai János és Lékai János. (Két író az emigrációban) Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Sándor Pál: Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon. MKSz 125–130.
- Sára Péter: Ady két ismeretlen prózai írása. It 131–133.
- Sára Péter: Versmotívumok Ady novelláiban. Petőfi IrodMűzEvk.
- Sbarcea, G.: Pesti beszélgetés. Korunk 1072–1076. [Móricz Zsigmond.]
- Scheiber Sándor–Zsoldos Jenő: Móricz Zsigmond két levele. It 309–311.
- Simon István: A 60 éves Illyés Gyuláról. Kort 1687–1690.
- Simon Zoltán: Szerb Antal: A varázsló eltört palcáját. Alf 3. sz. 132–134. [Ism.]
- Sinkó, Ervin: Likovi i problemi madjarske knjizevnosti. RAD JAZU Knj. 328. Odjel za suvremenu knjizevnost, knj. 6. 135–269. [Főleg a XX. századi irodalomtörténet problémáiról.]
- S. L.: Les „Poemes” d’Attila József. NouvCr 138. sz. 152–153. [Ism.]
- Sobolewski, J.: József Attila a szegedi Színházi Újság című hetilapban. ItK 196.
- Somlyó György: Tóth Árpád egy soráról. It 312–313.
- Somogyi Anna: Csukás István: Ady Endre a szlovák irodalomban. It 440–442. [Ism.]
- Sóni Pál: Asztalos István művei. Utunk 17. sz.
- Sóni Pál: Nagy István írásművészete. IgSzó 6. sz. 834–839; 7. sz. 71–86.
- Sóter István: Illyés Gyula. Kort 1893–1894.
- Sóter, István: Traditions and New Aspirations in Contemporary Hungarian Literature. HungPEN (3. sz.) 1–5.
- Szabó György: A futurizmus. Bp. Gondolat. Bev. tan. és válogatás.
- Szabó György: Az „Egység” elméleti platformja. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Szabó György–Gál István: A „Periszkóp” 1925–26. Egy romániai radikális magyar folyóirat. FK 72–97.
- Szabolcsi Gábor: József Attila expresszionizmusának kérdéséhez. Acta Univ. Szegediensis.
- Szabolcsi Miklós–Illés László: A magyar szocialista irodalom fejlődésének problémái és kapcsolatai a német szocialista irodalommal. ItK 137–150.
- Szabolcsi Miklós: A Szépség koldusa-kötet. ItK 549–563. [József Attila.]
- Szabolcsi Miklós: A szocialista irodalom kutatásának problémáiról. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Bev. tan.]
- Szabolcsi Miklós: Egy fejezet József Attila életéből. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Szabolcsi Miklós: Két megjegyzés – két (nem mai) versről. Új 771–773. [József Attila újonnan felfedezett költeményeiről.]
- Саболчи, М.: О состоянии критики в Венгрии. ВспрЛит №. 12. 134–137.
- Szabolcsi Miklós: Zenetudományi tanulmányok. VII. köt. ItK 258. [Ism.]
- Cs. Szabó. L.: Huit siècles de poésie hongroise. Preuves 136. sz. 30–40.
- [Z. Szabó László]: z. sz. I. Egy elfelejtett író-tudósról. (Bán Aladár emlékezete.) KisalfFórum
- Szalatnai Rezső: Juhász Gyula és az Egyetemi Könyvtár. EK Évk I.
- Szalatnai Rezső: Kortársak Móricz Zsigmondról. It 320–322. [Ism.]
- Szalay Károly: Szép Ernő verseiről. It 176–178. [Szép Ernő: Add a kezéd.]
- Szántó Judit: József Attila és Victor Hugo. Petőfi IrodMűzEvk
- Szauer József bevezetője. Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei. Bp. Szépirod. K.
- Szeghalmi Elemér: Két irodalmi korszak pillére. Vig 271–279. [Ambrus Zoltán.]
- Székelyhidí Ágoston: Pillantás Szabó Lőrinc költészetére. Alf 4. sz. 94–97.
- Szjiz Rezső: Az utolsó esztendők. (Kner Imre emlékezete.) Alf 2. sz. 101–106. [Kapcsolatai kortárs írókkal.]
- Sziklay László: Ady Endre a szlovák irodalomban. FK 229–230. [Csukás István könyvéről.]

- Szilágyi János: Adalékok a szociáldemokrata könyvkiadás történetéhez a két világháború között. MKsz 41–51.
- Szűcs Gergely: Adalékok Hódmezővásárhely hírlap- és folyóiratirodalmának bibliográfiájához. Bethlen Gábor ált. gimn. évk. (Hódmezővásárhely) [1869–1956]
- Takács (Akác) László: Az 1956-i ellenforradalom ábrázolása regényirodalmunkban. A Juv (Szeged) [Tan.]
- Tamási Attila: Eszmélet. (József Attila költői világcépe.) Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Tamási Attila: József Attila és a Nyugat költői. ItK 564–579.
- Tátrai Andor: Nyelvi-stilisztikai verselemzések József Attila költészetéből. Fürst Sándor ált. gimn. évk. (Bp.)
- Tiborcz Zsigmond: Farkas Antal. It 291–301.
- Tolnai Gábor: „A tények makacs dolgok.” Megjegyzések Komlós Aladár Radnóti-cikkéhez. ÉI 4. sz.
- Tolnai Gábor: Radnóti Miklós. ItK 593–627.
- Tompa László: Vallomás magamról. IgSzó 10. sz. 564–565.
- Tóth Dezső: Munkásthéma és mai irodalmunk néhány kérdése. Kort 754–763.
- Tóth Dezső: Újabb regényeink és a szocialista erkölcs néhány kérdése. Kort 1530–1540.
- Tóth Sándor: Adalékok a Korunk történetéhez. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Trencsényi-Waldapfel Imre: Mórucz Zsigmond egy leveléhez. It 420.
- Turczel Lajos: Egri Viktor, a novellairó. ISz 652–656. (Uhl Antal): Babits Mihály érettségi jubileuma. Vig 252–253.
- Умянкова, Е.: Великий венгерский реалист. К 20-летию со дня смерти Жигмонда Морица. ВспрЛит №. 9. 255–256.
- Váradi Erzsébet: Az időszerű Gábor Andor. Korunk 385–386.
- Vajda László: Móra Ferenc útja 1917–1919. Szegedi Ped. Főisk. Évk.
- Vajda Miklós: Frigyes Karinthy, humorist and thinker. NHQu no. 6. 42–67.
- Varga József: Ady kötetben kiadatlan cikkeiből. ÚI 1288–1291.
- Varga József: Babits Mihály összegyűjtött versei. ItK 257–258. [Ism.]
- Varga József: Bölöni György. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. Akadémiai K. [Tan.]
- Varga József: Emlékezések Ady Endréről. ItK 501–510. [Ism.]
- Varga József: Kaffka Margit összes versei. ItK 129–130. [Ism.]
- Varga József: Magyar századforduló. – Horváth Zoltán könyve – ÚI 914–917. [Ism.]
- Varga József: Turóczi-Trostler József. Kort 934–935. [Nekr.]
- Varga Rózsa: A népi írók Szabad Szó c. lapjának történetéből. ItK 439–453.
- Vargha Kálmán: Első könyvek, első mesterek. It 1–18. [Mórucz Zsigmond.]
- Vargha Kálmán: Móra Ferenc levelesládája. ItK 787–788. [Ism.]
- Verseghi György: Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között. ItK 131–132. [Ism.]
- Vértes György: A Radnóti kérdéshez. ÉI 5. sz.
- Vértes György: Harc a szocialista realizmusért. Kort 111–122, 280–290. [Az I. rész: 1961. 910–924.]
- Vezér Erzsébet: Csukás István: Ady Endre a szlovák irodalomban. MTud 737. [Ism.]
- Vezér Erzsébet: Fenyő Miksa: Följegyzések a „Nyugat” folyóiratról és környékéről. ItK 241–243. [Ism.]
- Wéber Antal: Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. It 429–430. [Ism.]

AZ INTÉZET ÉS A TÁRSASÁG ÉLETÉBŐL

Franciaországi tudományos ülésszak a kelet-európai reneszánsz kérdéseiről

A tours-i reneszánsz-kutató intézet (Centre d'Études Supérieures de la Renaissance), a francia egyetemes reneszánszkutatás központja, széles nemzetközi fórumot teremt éventént az európai reneszánsz egy-egy általános érdeklődésre számottartó kérdésének elmélyült tárgyalására. Ez év júliusában a VII. nemzetközi ülésszak *Kelet-Európa ébredése a XV—XVI. században* címmel került sorra. Pierre Mesnard professzor, az intézet vezetője — az európai reneszánsz kultúra és filozófia nemzetközileg nagy hírű tudósa —, akivel már eddig is jókapcsolatot épített ki az Irodalomtörténeti Intézet, különös figyelemmel fordult a magyarországi reneszánsz kérdései felé. Több francia és számos külföldi (belga, lengyel, szovjet, török, stb.) tudós mellett, hat magyar előadó kapott meghívást két-két előadás megtartására s rajtuk kívül még nyolc magyar ösztöndíjas is jelen lehetett a nagyszerű európai szintű tanácskozásokon.

Az ülésszak sikerét és jelentőségét a magas színvonalú előadások mellett emelte az a körülmény, hogy tárgyunkban az utóbbi évek során ezen az összejövetelen valósult meg talán először ilyen arányokban Keletnek és Nyugatnak kedvező körülmények között lefolyt tudományos együttműködése. Bárha szükségszerűen következett is a nézetek különbözősége, főleg a társadalmi és ideológiai tényezők vizsgálatában, mégis a szolid és színvonalas, tudományos alapon bemutatott anyag egyaránt érdeklődést és megbecsülést keltett, s számos vonatkozásban előrelendítője lehet a nemzetközi tudományos életnek.

A témakezdő átfogó előadást Portal professzor, a Sorbonne szláv intézetének igazgatója tartotta *Kelet-Európa ébredése a XV—XVI. században* címmel. Felvázolta benne azokat a problémákat, melyek a kelet-európai reneszánsz közelebbi megismerésében és megértésében még megoldatlanok. Teljes bonyolultságában vetette fel azokat a kérdéseket, melyeknek részletekbe menő vizsgálata és a feleletek megadása éppen a jelen összejövetel feladata. Többek között azt elemezte, vajon a kelet-európai népek kultúrájának fejlődése a reneszánsz időszakában egyirányú folytonos fejlődést mutat-e a nyugatiéhoz hasonlóan, avagy helyesebben egymásra következő változások, ugrások és megtorpanások sorozatát láthatjuk benne. (*Ébredés vagy folytonosság?*) A bizánci kultúra hatásának szétválasztó szerepét hangsúlyozta, miszerint Balkán és Oroszország a görögkeleti oldalra állva más úton jut el a reneszánszhoz, mint pl. Magyarország és Lengyelország, ahol a nyugati kereszténység és reneszánsz kultúra egyirányúbb fejlődést tesz lehetővé.

A megnyitó előadást követően három hét alatt 40 előadás hangzott el francia nyelven: zömében a lengyel és a magyar reneszánsz, valamint a korabeli orosz és török kultúra kérdéseiről. A legtöbb előadást, számszerint tizenkettőt magyar küldöttek tartották. Méltán állott tehát az érdeklődés központjában a magyar előadók szereplése. Az egyidejű francia sajtó nagy várakozással, majd elismeréssel szólt: „legtekintélyesebb a magyar delegáció, amely egyszersmind a legkvalifikáltabb is, amilyen az utóbbi időkben a francia határt átlépte”. Ugyanakkor a szakmai érdeklődés is okkal terelődött a magyarországi reneszánsz irányába, minthogy „ennek az országnak reneszánszát sajnos csak alig vagy félreismerték”. Jellemző, hogy míg pl. a lengyel reneszánszról a lengyeleken kívül hét előadás hangzott el francia és belga előadóktól, addig a magyar reneszánszról csupán a hazai küldöttek adtak elő. A megnyitó előadásban felvetett kérdésre tehát, hogy ti. „milyen szerepet játszott Magyarország kelet és nyugat kapcsolatában a reneszánsz idején?” — a magyar küldöttek minden bizonnyal kielégítő választ adtak. Bemutatott munkáikat a tudós jelenlevők őszinte elismeréssel fogadták, az elemzett írók európai szintjére nem egyszer csodálattal, esetenként meglepetéssel figyelték fel.

Az irodalmunkat és kultúránkat megismertetni akaró törekvésen túl, igyekezett delegációnk hozzájárulni az európai reneszánsz kérdéseinek vizsgálatához is. Az ülésszakot záró értékelő beszámoló (a francia Margolin és Stegmann, valamint a belga *Backvis* professzorok munkája) — jóllehet talán túlzott udvariassággal — arra mutatott rá, hogy „a magyarok

különösen kiténtek a szélesebb összefüggések és az európai kapcsolatok vizsgálatában”, mint pl. a reneszánsz egyes fázisainak elhatárolásában, a társadalmi tényezők általános érvényű alkalmazásában, Erazmus tanainak, a reformációnak, az ellenreformációnak átfogó értelmezésében, az olasz, lengyel, török, Habsburg stb. viszonylatok kimutatásában és a tanácskozás közben felvetett kérdésekre való gyors reagálásban. (Igy az *Ébredés vagy folytonosság?* problémájában is; Klaniczay T. és Gerézy R. szereplése.)

Közelebbről a magyar előadók a következő konkrét témákkal szerepeltek: Varjas Béla: *A nyomdászat kezdetei Magyarországon és A magyar reneszánsz epikus műjaja* címmel, Klaniczay Tibor két előadásban Zrínyi Miklósról, Bán Imre ugyancsak két előadásban Balassi Bálintról, Gerevich László a magyar reneszánsz művészet kezdeteiről, valamint a Mátyás-kori reneszánsz emlékekről, Székely György két előadásban a török hódítás következményeiről, s végül Gerézy Rabán „*Erazmus magyar kapcsolatai*” és „*Erazmista hatás Magyarországon*” címmel. E reneszánsz témák mellett pedig Lakits Pál mondott tetszéssel fogadott bevezetőt a helyi kórus meglepően nagyszerű, nyilvános műsorához. (Az új magyar zenéről, Bartók, Kodály, Bárdos stb.)

Ha a magyar szerzők előadásának hatását és eredményeit érzékeltetni akarjuk, ismét az ülészakzáró referátumra utalhatunk: „Rendkívül színvonalasak s marandandó értékek voltak a tisztán irodalomtörténeti előadások, a Kochanowskiról, a Balassiról, a Zrínyiről stb. szólók”. Ami a Balassi-előadást illeti, Bán Imre először áttekinthető összefoglalást adott a költő korát megelőző irodalmi törekvésekről, majd költészetének finom és lelkes, mondhatnánk franciás ízlésű interpretálását nyújtotta az újabbban készült francia műfordítások bemutatásával. A jelenlevők véleményét is fejezte ki Mesnard professzor Balassi költészetéről, mikor az előadást követő zárszavában hangsúlyozta: „Balassit olyannak ismertük meg, hogy az európai reneszánszról szólva soha nem lehet elfelejteni”. — Klaniczay Tibor Zrínyi-bemutatása hasonlóképpen nagyhatású volt. Az új eredményekkel gazdagított Zrínyi-kép és a nagyszabású életmű elemzése mellett őszinte elismerésben részesült az író korának s azt megelőző időszaknak biztoskezü feldolgozása, mind a társadalmi bázis, mind a stílusirányok (reneszánsz, későreneszánsz, barokk) megjelölése tekintetében. Ugyancsak kedvezően ítélte meg a tanácskozás a reformáció és ellenreformáció, valamint a török és habsburg viszonylatok vizsgálatát, melyben az egyetemes igényt, s így az európai reneszánsz-problematika megoldásához nyújtott hozzájárulást értékelte.

A két íróról tartott előadások meleg fogadtatása ismételten bebizonyította, hogy Balassi és Zrínyi költészete az európai szintű fórumok érdeklődését is joggal kelthetik fel. Tény viszont, hogy nemzetközi megismerésük és elismerésük érdekében még komoly feladataink vannak. Mennyivel közismertebb pl. a lengyelek Balassija: Kochanowski!

Varjas Béla mindkét előadása kiemelkedett a nemzetközi tudósgárda teljesítményei között is. Nagyrebecsülték anyagbőségét, az elrendezés határozott világosságát és biztonságát. Nyomdászatunk kezdeteiről adott, új eredményeket prezentáló összefoglalása, benne pl. a számszerű adatok (többek között a XVI. században kinyomatott 700 kiadvány, melyből 55% magyarnyelvű), vitathatatlan erővel hatott a magyar reneszánsz eredményeit illetően. A kor epikus műfaját tárgyaló előadásának (lásd egyes vonatkozásokban Varjas előszavát *Heltai Cancionale*-kiadásához) szintén igen kedvező visszhangja volt. — A reneszánsz epikának iránt megmutatkozott érdeklődés csak megerősítette azt a feltevésünket, hogy a teljes kép érdekében a magyar reneszánsz próza és dráma alakulásának témája is okkal-joggal bekerülhetett volna a magyar előadók repertoárjába. (Pl. Bornemiszanak, Heltainak stb. elemzésével.) Gerézy Rabán új kutatásokra épült, Erazmus tanaival kapcsolatos, sajátosan egyéni előadásaira rendkívül érzékenyen reagált az ülészak. Részben az ideológiai különbségek folytán, részben az Erazmusról kialakított nyugati szakmaközi értékelés különbözősége folytán (hiszen csak az 1957-ben tartott tours-i ülészak napirendje *Erazmus és kora* volt). Gerézy előadásával kapcsolatosan helyeződtek szembe leginkább a nézetek, s alakult ki a tanácskozás legpezsgőbb vitája. A vita mellett ugyanakkor elismeréssel szóltak a magyar erasmista hatások és kapcsolatok kimutatásának eredményeiről.

A nem kimondottan magyarországi reneszánszszal foglalkozó előadások követése a legtöbb esetben igen sok tanulsággal járt a magyar irodalomtörténet művelője számára is. Az európaszintű látásmód és koncepció megerősítette, helyenként korrigálta sajátos hazai reneszánsz-értékelésünket. Az előadást tartó francia tudósok lehiggadt szakmai biztonsága, racionális és egyetemes nézőpontja több kérdésben előrevivője volt az európai s különösen az orosz és lengyel reneszánsz-kor megértésének. Mesnard és Portal professzorok, s rajtuk kívül még három francia kutató pl. orosz tárggyal szerepeltek, aholis meggyőző anyaggal bizonyították, hogy Oroszország már az európai reneszánsz századaiban — néhány elavult elutasító felfogással szemben — a fejlődésnek olyan fokához érkezett el, amelyben számos reneszánsz jelenséggel kell számolnunk. — Az itt is elismerten magas szintű tudományos színvonalat témjelző szovjet tudósok közül Porsnyev professzor Ukrajna és Oroszország egyesülésének alapjairól

vizsgálta a megmutatkozó új kulturális jelenségeket, Cserepnin professzor pedig a centralizált orosz állam kialakulásáról tartott nagysikerű előadást.

A lengyelországi reneszánsz-problematikát ugyancsak több francia és belga tudós választotta előadása tárgyává. Mind közül kiemelkedett M. Bourilly-nak, a párizsi egyetem lengyel tanszéke professzorának előadása Kochanowski-ról. A műelemzésre épített tanulmány eddig fel nem ismert (Balassi-kutató számára is tanulságos) összefüggéseket tárt fel, teljes mélységében láttatta a költő gondolatvilágát, stb., egyszerűen feledhetetlenné tudta tenni a lengyel reneszánsz nagy költőjét. M. Backvis, brüsszeli és M. Jobert grenoble-i professzorok szintén a lengyel reneszánsz egyes fázisait ismertették megragadó erővel és a magyar kutató számára is sok haszonnal. (Pl. a katolicizmus és a nyugati civilizáció hatása; a mindennapi életben jelentkező humanizmus problémája stb.) — A nyugati tudósok szereplése nyomán érdemes megjegyezni, hogy a polgári tudomány, bárha híven ragaszkodva is kialakult módszereihez, a kelet-európai témákban mindinkább kénytelen a marxista tudósok legújabb eredményeit felhasználni és alkalmazni, miből természetesen következik munkáikban is a gazdasági és társadalmi tényezők hasonló értelemben vett erős térhódítása, megbecsülése.

Maguknak a lengyel küldötteknek szereplése — mind a nyolc esetben hazai témával — lényegesen és színvonalasan járult hozzá a kérdéscsoport feldolgozásához. Kár viszont, hogy a sokszor kézenfekvő párhuzamok a magyar reneszánsz alakulásához, jelenségeihez legtöbbször kiaknázatlanok maradtak előadásaikban, amivel a középeurópai reneszánsz problémáinak általánosítását nagyban elősegíthették volna. Mindamellet így is maradandó és mielőbb feldolgozandó anyagot kapott a magyar tudomány több előadásból. Ilyen témák voltak pl. A XV—XVI. századi lengyel átalakulás szociális és filozófiai eszméi, (Voise és Suchodolski tanulmányai), A lengyel oktatás- és művelődésügy problémái a reneszánsz századaiban (Kurdi-bacha professzortól), A reneszánsz lengyel zene és zenei műveltség (Mlle Lissa), A nyomtatott könyv szerepe a lengyel reformáció kibontakozásában (M. Gryczowa), stb. Ezek a témák megannyi izgalmas átfogó kérdést és sok apró utalást, nyomot rejtenek a magyar irodalom vonatkozásában. Ezúttal csak néhányat említhetünk; így pl. a reneszánsz lengyelöldre hatolásának és eszmeiségének kérdései; a reformáció (antitrinitárizmus) majd az ellenreformáció térhódításának kulturális vonatkozásai; az európai jezsuita mozgalom szerepe a tanügy, kultúra és irodalom terén; a krakkói egyetem és a lengyel iskolák reneszánsz eszmékkel telítődésének fokozatairól adott kép; (kézenfekvő a viszonyítás az ott tanult magyar diákok felfogásának értelmezéséhez); a lengyel nyomdák — egyben a magyar könyvkiadás bölcsőjének — helyzetéről és aktivitásáról hozott új anyag; a reneszánsz zene és irodalmi művek nálunk is jellemző egymásra hatásának nyomkövetése, stb.

Gazdag eredménnyel és tanulsággal zárult tehát tours-i ülészak munkája. A magyar küldöttség jól megálta a helyét mind a magyar tudomány általános érvényű eredményeinek közvetítésében, mind pedig irodalmunk számos fontos kérdésének európai szinten való megismertetésében. Baráti kapcsolatokat építhetett ki itt egyaránt a nyugati és szocialista országok tudományos életével, s a meghívott magyar ösztöndíjasok (fiatalabb tudományos munkatársak és egyetemi oktatók) kiléphettek a még gyakran provinciális viszonylatokból s a szaktudomány kiváló nemzetközi képviselőivel és nézeteivel ismerkedhettek meg. A tours-i összejövetel ígéretet is jelent a jövőre: van helyünk s van tennivalónk a nemzetközi fórumokon.

Az ülészak sikeres megrendezése és az ott kialakult nemzetközi baráti, tudományos szellem Pierre Mesnard professzor érdeme, akinek munkáját messzemenő elismerés illeti. Személyében nemcsak egy kiemelkedő tudós-egyéniséget, hanem a francia—magyar kapcsolatok erősítésén fáradozó szívélyes vendéglátót is megismerhettünk.

Gyenis Vilmos

A magyar irodalom bibliográfiai kézikönyvének munkálatai

Az utolsó másfél évben jelentős mértékben előrehaladtak a magyar irodalom bibliográfiai kézikönyvének munkálatai. Az öt kötetre tervezett bibliográfiai kézikönyv első kötete a magyar irodalomelméleti és irodalomtörténeti irodalom legfontosabb általános és összefoglaló jellegű monográfikus műveinek, tanulmányainak és a legjelentősebb ilyen vonatkozású szakbírálatainak bibliográfiai adatait fogja tartalmazni témakörök szerint csoportosítva és témacsoporton belül időrendbe sorozva. Ebben a kötetben megtalálhatók az összefoglaló jellegű magyar irodalomtörténeti művek, forráskiadványok, segédkönyvek címjegyzékei, az irodalomelméleti, irodalomesztétikai irodalom legfontosabb leőhelyeinek adatai, az irodalmi műfajok szakirodalmi és lehetőség szerint mindazon értékes művek jegyzéke, amelyek a magyar irodalmi nyelv, stílus és a verstan problémáit tudományos színvonalon elemzik. Külön fejezetben találja meg az olvasó az irodalmi irányzatok, áramlatok, iskolák bibliográfiai adatait, tehát

a kézikönyv első kötete alapján bárki könnyen eligazodhat majd például a magyar romantika vagy a realizmus szakirodalmában. Az egész kézikönyv természeténél fogva csak magyar vonatkozású anyagot tartalmaz, illetve emellett magyar szerzők általános jellegű (tehát nem valamely nemzet irodalmára vonatkozó) irodalomelméleti és irodalomtörténeti műveinek adatait, de külön fejezetben gyűjti össze a magyar irodalom és a külföldi irodalmak kapcsolatával foglalkozó szakmunkák adatait. Igen részletes anyaggyűjtő munka eredményeként együtt fogja találni a szakember az irodalmi életre vonatkozó bibliográfiai adatokat is, ezen belül az irodalmi társaságok működésével kapcsolatos adatokat, az irodalmi díjak, kongresszusos és nevezetesebb irodalmi viták adatait.

A bibliográfiai kézikönyv további négy kötetének anyaga a magyar irodalom egymást követő korszakai szerint tagolódik. A második kötet a régi magyar irodalom bibliográfiáját tartalmazza 1772-ig, a harmadik a felvilágosodás- és reformkori irodalom adatait 1849-ig, a negyedik a múlt század második fele irodalmának bibliográfiai feldolgozását adja, végül az ötödik kötet a huszadik század anyagát tartalmazza.

Előre kidolgozott terveink szerint elsőnek a kézikönyv második kötete, a régi magyar irodalom bibliográfiája fog elkészülni és megjelenni. A kötetet V. Kovács Sándor szerkeszti, a kötet munkatársa Szentesi Miklós. A kötet anyaggyűjtő munkái már befejeződtek, az adatok ellenőrzése, a tételek legépélése folyamatban van. A kötet szerkesztése szintén előrehaladott állapotban van. Tervek szerint a kötet anyaga 1964-ben már lektorálható lesz.

Az egyes korszakok anyagát tartalmazó kötetekünk élén szintén megtalálja az olvasó a legfontosabb összefoglaló műveknek a bibliográfiai adatait. Az általános rész után következik minden periodikus kötetben belül az illető korszak irodalomtörténetére vonatkozó anyag bibliográfiája. A régi magyar irodalom bibliográfiájának a kötete külön fejezetekben közli a magyar ősköltészetre, a középkorra, a reneszánszra és a barokkra vonatkozó legfontosabb szakirodalom adatait is. Valamennyi kötetünkben betűrendben dolgozzuk fel a korszak legjelentősebb íróira vonatkozó szakirodalmat. Nem törekszünk formális teljességre, az a célunk, hogy bibliográfiáinkból egyetlen olyan szakmunka, tanulmány, kritika se hiányozzék, amelynek ismerete egy-egy író életének, munkásságának feldolgozásához nélkülözhetetlenül szükséges. Balassi Bálint esetében például nem közlünk minden újságcikket vagy elmefuttatást, amit a költőről írtak, de felvesszük minden olyan közlemény bibliográfiai adatát, amely akár egyetlen fontos momentummal is gyarapította a Balassira vonatkozó szakirodalmat, vagy értékes szempontokkal gazdagította a költő mélyebb megértését, illetve értékelését.

Tervek szerint még 1964-ben megkezdődik a kézikönyv harmadik kötetének, a felvilágosodás- és reformkori irodalmunk bibliográfiájának lektorálása. A kötet szerkesztője Kókay György, munkatársa Tódor Margit. A kötet két nagy fejezetre tagozódik: az első a felvilágosodás korának irodalmát, a második a reformkorét dolgozza fel. Az eddigi anyaggyűjtő munka a korabeli lapokra, a folyóiratokra terjedt ki, de már elkezdődött az 1850 után megjelent irodalom feldolgozása is. Egy-egy korszakra vonatkozó anyaggyűjtésünk ugyanis nem áll meg a korszak határainál, hanem a legfrissebb szakirodalomra is kiterjed. A gyűjtött anyag rendezése megkezdődött, a kötet szerkezetének vázlata kialakulóban van.

A múlt század második felének irodalmi bibliográfiáját tartalmazó kötet szerkesztője H. Törő Györgyi, munkatársai: H. Kemény Katalin és Rigó László. E korszakot sajtótörténeti szempontból az jellemzi, hogy nagymértékben megszaporodnak a napilapok, folyóiratok. Ezért bibliográfiai feldolgozása is igen széleskörű gyűjtőmunkát igényel, ugyanakkor a szelektáló munka is nehéz feladat elé állítja a kötet munkatársait, mert nagy anyagból kell a legfontosabbakat kiválasztaniok. A szerkesztő az irodalomtörténeti anyagot nem bontja kisebb korszakokra, de külön alfejezetekre osztva kapja az olvasó a korszak legfontosabb elvi problémáit, legnevezetesebb irodalmi vitáit. A kor hazai irodalmának legfontosabb elvi vitáinak adatait minden eddiginél teljesebb mértékben foglalja magába, a szakember összegyűjtve kapja például a versesregény, a kozmopolita költészet, a tragédia elmélet korabeli vitáinak anyagát, valamint a korszak irodalmi ellenzékének bibliográfiai feldolgozását. Az anyaggyűjtés igen előrehaladott stádiumban van, a rendezés és ellenőrzés is tervek szerint halad, rövidesen elkészül a kötet részletes szerkezeti terve is.

A legnagyobb gyűjtőköre a huszadik századi kötetnek van és ennek következtében a válogatás mértéke is itt lesz a legnagyobb. A kötet szerkesztője Vargha Kálmán, munkatársai: Botka Ferenc, Sinka Erzsébet és Szerb Antalné. Tartalmazni fogja századunk magyar és általános vonatkozású hazai irodalomelméleti, esztétikai, műfajelméleti, verstani és stilisztikai irodalmának a bibliográfiai adatait. Az irodalomtörténeti rész három nagy szakaszra oszlik, korszakhatárok: 1919, 1945 és a kötet zárásának időpontja. A korszakhatárokon belül az anyagot az irodalmi mozgalmak, csoportosulások, elvi tömörülések, folyóiratok szerint csoportosítjuk. Az első periódusban adjuk közre az induló *Nyugat*, a *Holnap*, a *Nyugatot* megelőző folyóiratok adatait, elkészítjük a század elejétől kezdődően a kialakuló szocialista irodalom, a világháború idején kibontakozó háborúellenes irodalom bibliográfiáját, és szintén külön

pontban lesz a Magyar Tanácsköztársaság irodalmi életének bibliográfiai feldolgozása. A két világháború közti periódus fontosabb alfejezetei közlik a hazai és emigrációs szocialista irodalom adatait, a népi írók mozgalmának bibliográfiáját, a korszak legkülönbözőbb irányú irodalmi csoportosulásainak és folyóiratainak bibliográfiai feldolgozását. A kötet harmadik történeti fejezete az utolsó másfél évtized irodalmi életét, legfontosabb vitáit, folyóiratait dolgozza fel. Külön fejezet a század hazai irodalmi életének bibliográfiai feldolgozása, ebben adjuk közre az írószövetségre, az irodalmi társaságokra, az irodalmi díjakra, a korszak könyvkiadására, színházi életére, irodalomtanítására és irodalomnépszerűsítésére, valamint a sajtóra vonatkozó bibliográfiát. Az előtérben jelenleg még az anyaggyűjtés áll, de a további munkafolyamatok is egyidejűleg kerülnek sorra. Nemcsak az anyag válogatása történik meg nyomban a gyűjtés után, hanem az anyag elrendezése is, a már elkészített szerkezeti terv szerint.

E bibliográfiai kézikönyv kötetei nyomban az irodalomtörténeti kézikönyv megjelenése után fognak egyenként megjelenni, féléves időközökben. A magyar irodalomtörténeti szintézist a kézikönyv hivatott megteremteni, a bibliográfiai kézikönyv pedig részint segédkönyv lesz az irodalomtörténeti kézikönyvnek, részint a további években a részletmunkák elvégzésének lesz egyik legfontosabb forrásmunkája.

Vargha Kálmán

Klaniczay Tibor—Szauder József—Szabolcsi Miklós: Histoire abrégée de la littérature hongroise. — Fitz József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. — Szerémi György: Magyarország romlásáról. — M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. — Hegedűs András: Győr irodalmi örökségéből. — Tersánszky Józsi Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan. — Hevesi Sándor: A drámaírás iskolája. — Kiss Ferenc: A beérkezés küszöbén. — Hatvany Lajos: Öt évtized. — A Fészek. — Folia Archaeologica. (Hopp Lajos, Klaniczay Tibor, Varjas Béla, Tarnai Andor, Jenei Ferenc, Béládi Miklós, Osváth Béla, Tamás Attila, Fenyő István, Sinka Erzsébet, Kőhegyi Mihály)	636
Magyar irodalomtörténetírás. 1962. (V. Kevács Sándor)	645

Az Intézet és a Társaság életéből

Franciaországi tudományos ülészak a kelet európai reneszánsz kérdéseiről (Gyenis Vilmos)	656
A magyar irodalom bibliográfiai kézikönyvének munkálatai (Vargha Kálmán)	658

СОДЕРЖАНИЕ

A. Диосеги: Классическая и современная повесть	545
D. Керестури: Дьёрдь Фештетич и венгерская литература	557
P. Варга: Ендре Байчи-Жилински и писатели-народники	566
G. B. Немет: Жолт Бэетхи	581

Небольшие Заметки

Документация

Ш. Экхардт: Новые письменные памятники Балашши	602
Я. Силади: Художественные произведения выпущенные издательством «Непсава» между двумя мировыми войнами	612

Обзор

Сборник текстов из литературы революции и борьбы за освобождение (Шомоди Ш.)	619
Переписки Я. Ердели (Ш. Лукачи)	621
Сборник стихов Дежё Костолани (Й. Варга)	625
Ервин Шинко: Венгерская литература (И. Бан)	627
Ласло Сиклан: История словацкой литературы (И. Шандор Ковач)	629
История венгерского искусства (Т. Комловски)	632

Из жизни Института и Общества

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az **Akadémiai Kiadónál**, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111-010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla szám: 05.915.111-46

az **Akadémiai Könyvesboltban**, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185-612

a **Posta Központi Hírlap Irodá-nál**, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180-850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

(Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25.401

INHALT

<i>Diószegi, A.</i> : Klassische Novelle — moderne Novelle	545
<i>Keresztury, D.</i> : György Festetics und die ungarische Literatur	557
<i>Varga, R.</i> : Endre Bajcsy-Zsilinszky und die Schriftsteller der volkhaften Richtung	566
<i>Németh, G. B.</i> : Zsolt Beöthy	581

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

<i>Eckhardt, S.</i> : Neue Balassi-Dokumente	602
<i>Szilágyi, J.</i> : Die belletristischen Publikationen des Népszava-Verlages zwischen den beiden Weltkriegen	612

Rundschau

Textsammlung aus der Literatur der Revolution und des Freiheitskampfes (<i>S. Somogyi</i>) ..	619
Die Korrespondenz János Erdélyis (<i>S. Lukácsy</i>)	621
Gesammelte Gedichte von Dezső Kosztolányi (<i>J. Varga</i>)	625
Ervin Sinkó: Ungarische Literatur (<i>I. Bán</i>)	627
László Sziklay: Geschichte der slowakischen Literatur (<i>S. I. Kovács</i>)	629
Geschichte der ungarländischen Kunst (<i>T. Komlószi</i>)	632

Aus dem Leben des Instituts und der Gesellschaft

SZABOLCSI MIKLÓS

FIATAL ÉLETEK INDULÓJA

József Attila pályakezdése

Bp. 1963. Akadémiai Kiadó 634. l.

85,— Ft

(Irodalomtörténeti Könyvtár 11. sz.)

A József Attila életrajz most megjelent első része a költő gyermekkorát, ifjúságát, költői indulását dolgozza fel. A monográfia számos eddig nem közölt adattal világítja meg a költő és családja életét. Szabolcsi M. könyve nyomán kíséri József Attila költővé érésének folyamatát, sajátos költői hangjának a kibontakozását. A monográfia tüzetes képet ad a magyar irodalom (különösen a költészet) 1919—1923 közötti helyzetéről. A könyv a kor európai költészetére való kitekintéssel zárul.